STUDIA ACADEMICA SLOVACA

15

Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry

STUDIA Academica SIPVACÄ

15

PREDNÁŠKY XXII. LETNÉHO SEMINÁRA SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY

BRATISLAVA 1986

Vedecký redaktor: Jozef Mistrík
Lektoroval: Ján Horecký

Účelová publikácia Odboru školských stykov so zahraničím Ministerstva školstva SSR

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, n. p., Bratislava

Redakcia interných publikácií - vedúci redaktor Juraj Koutný

© ALFA, Bratislava 1986

Predhovor

V* zborníku Studia Academica Slovaca sa každoročne uverejňujú texty prednášok, ktoré odzneli na Letnom seminári slovenského jazyka a kultúry. Zborník vznikol roku 1972, takže tento ročník je pätnástym zväzkom odborných prednášok slovakistickej letnej školy. Od jeho vzniku sa tu publikovalo 495 textov od 192 autorov. Všetky vydania predstavujú spolu 8 000 strán textov adresovaných slovakistom a slavistom zaujímajúcim sa o slovenský jazyk, slovenskú literatúru, históriu i o s-lovenské reálie.

Tohtoročný zborník organicky nadväzuje na predchádzajúce ročníky a prináša 32 textov plus prehľadné bibliografické údaje ZO všetkých predchádzajúcich zväzkov. Tematicky úzko súvisí so súčasným politickým dianím i s našimi literárnymi jubiléami. Adresovaný je špecifickým zahraničným i domácim vedeckým pracoviskám, vysokým školám i kultúrnym pracovníkom.

Súčasné slovenské maliarstvo, sochárstvo a grafika

Bohumír Bachratý

Sdčasné slovenské výtvarné umenie je rozsiahly sociálno-kultárny fenomén, ktorý sa aktívne podieľa nielen na plnení áloh nášho umenia socialistickej epochy - umenia socialistického realizmu, ale aj na budovaní nadstavby náš* ho štátu a formovaní osobnosti človeka rozvinutej socialistickej spoločnosti, Ťažiskovou sférou sáčasnej slovenskej výtvarnej kultáry je komorné, volné maliarstvo, sochárstvo a grafika. Aj dnes aá tieto základné a tradičné disciplíny výtvarného umenia nosnými piliermi výtvarnej tvorby, aj keä ich postavenie nie je už také dominantné, ako bolo v začiatkoch vývoja moderného slovenského výtvarného umenia 20. storočia. V období do roku 1948 bola skutočne hlavne maľba poľom dynamických vývinových zápasov, v ktorých sa formovala a kryštalizovala nová tvár nášho moderného, realistického maliarstva prvej polovice 20. storočia.

Zakladateľské osobnosti modernej slovenskej maľby - Gustáv Mallý (1879-1952), Martin Benka (1888-1971), Janko Alexy (1894-1970), Mikuláš Galanda (1895-1938), Miloš A. Bazovský (1899-1968) a tudovít Fulla (1902-1980)i sochár Ján Koniarek (1878-1952) a grafik Koloman Sokol (1902) spolu s mladšími umelcami Generácie 1909 a Generácie druhej svetovej vojny, priniesli výrazná svedectvo novej programovej orientácie a profilácie slovenského výtvarného umenia po roku 1918. Rámec tohto programu bol široký. Spoôíval na tradíciách realistického výtvarného zobrazenia a odrazu skutočnosti. Motivoval ho ideový koncept vyjadrenia života a mýtu rodnej zeme. Sprevádzali ho snahy o tvorivá asimiláciu niektorých moderných európskych výtvarných prádov poimpresionistického vývinu. Dôležitá bola koncepcia budovania základov sociálno-tendenčného, proletárskeho umenia, ktorá v rokoch druhej svetovej vojny vyústila do expresívnej žaloby protifašistickej a protivojnovej tvorby. Víťazný február 1948 a IX. zjazd Komunistickej strany Československa v roku 1949> ktorý vytýčil generálnu líniu budovania socializmu v Československu, boli rozhodujáce spoloôensko-politické udalosti, ktoré usmernili vývoj nášho nového, socialistického výtvarného umenia.

Od prelomových rokov 1948/49 začína aj nová periodizácia vývoja slovenského výtvarného umenia socialistickej epochy. V roku 1949 vznikol Zväz slovenských výtvarných umelcov - základná ideová organizácia slovenských výtvarníkov a v tomto roku začala svoju činnosť Slovenská národná galéria a Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave.

Prvé vývinové periódy rokov 1948-1956 a 1956-1970 mali svoje mnohé charakteristické znaky a symptomatické, pozitívne i negatívne genetické momenty. Tieto boli zákonitým odrazom celospoločenských politických, ekonomických, ideových a ideologických premien, vývoja i bojov a zápasov

o aocialiatický charakter nášho národa a štátu i jeho základne a nadatavby. Po prekonaní krízových rokov 1968-69 sa začína najnovšie, aúčaaná vývinové obdobie slovenskej výtvarnej kultáry.

V jej celku nachádzame, okrem už spomínaných disciplín komorného, volného maliarstva, aocháratva a grafiky, aj monumentálne umenie. Sú to hlavne pomníky a .pamätníky Slovenakého národného povatania a oalobodenia i čialších významných hiatorických udaloatí našich dejín a je to aj monumentálna výtvarná tvorba v interiérovej architektúre i exteriéroch početných atavieb a atavebných komplexov, ktoré vznikajd v aávialoati s celkovým proceaom industrializácie a výstavby Slovenaka. Práve táto tvorba, apolu a neapočetnými funkčnými a výtvarnými artefaktami oblaatí džitkováho umenia a dizajnu, sa aktívne zúčastňuje na eatetizácii a apoluvytváraní životného proatredia človeka i apoločnoati nášho socialistického dneška.

Od roku 1970 a po XIV. zjazde Komunistickej strany Československa, sledujeme intenzívny rozvoj aj vo sfére slovenského komorného, voľného maliarstva, sochárstva a grafiky. Na celkových výsledkoch a kvalitatívnom raste tvorby sa podieľajú predovšetkým umelci zrelej staršej a strednej generácie, ale aj nastupujúca generácia mladá. Nový, zásadný ideový program možno v stručnosti označiť ako program obnovy a budovania socialistického charakteru nášho najnovšieho výtvarného umenia a kultúry.

V rámci nových úloh aa jednoznačne dostal do popredia program socialistického realizmu. Úlohu konštituovať metódu aocialistického realizmu, ako jedinú tvorivú metódu socialistického výtvarného umenia, pripomenul už zjazd Zväzu slovenských výtvarníkov v roku 1972. Požiadavku umeleckého progresu vyslovil na tomto zjazde aj minister

kultúry SSR Miroslav Válek: "Chcel by som ešte raz zdôraz nit, že sme a budeme za moderné umenie. Sme za moderné umenie už aj preto, že socialistická spoločnosť je v sáča nosti najpokrokovejšou, a teda aj najmodernejšou spoločen akou formáciou ľudstva, a že jedine socialistická spoločnosť je schopná vytvoriť, splodiť naozaj moderné umenie. Verím, a som presvedčený, že moderné je to, čo pomáha pokroku, progresu ľudstva, a nie to, čo deformuje ľudskú osobnosť, čo má negatívny vzťah k základným životným hodnotám". Aj neskôr sa zdôrazňovala potreba, aby sa naši socialistickí výtvarníci svojou tvorbou i aktivitou ešte výraznejšie podieľali na formovaní myšlienkových a estetických hodnôt nášho súčasného života a na tvorbe socialistického životného prostredia.

Záväzné kritériá tvorivej aktivity osemdesiatych rokov vyznačil na XVI. zjazde KSÔ v roku 1981 generálny tajomník KSÔ a prezident ČSSR Gustáv Husák slovami: "Podporujeme a budeme aj naäalej podporovať umelecká tvorbu predchnutá komunistickou straníckosťou, ktorá reaguje na hlavné otázky súčasnosti, bojuje za socialistická morálku zobrazuje človeka našich dní v jeho reálnych zápasoch a pracovnom ásilí a vychováva ho v duchu vlastenectva a internacionalizmu". Tieto kritériá potvrdil aj XVII. zjazd KSÔ a dôraz na tvorivá metódu socialistického realizmu v spojení s pravdivým a hlbokým pohľadom na sáčasný život našej socialistickej spoločnosti a mnohostrannosť a mnohorakosť jeho podôb i premien, ostáva nielen programovou álohou äalšieho vývoja, ale aj perspektívou budúcnosti.

Začiatkom sedemdesiatych rokov bol vypracovaný aj dôležitý a konkrétny systém stimulov na podporu angažovanej výtvarnej tvorby. Kritérium angažovanosti bolo kritériom ideovo-obsahovej kvality i hodnoty formovo-

-výrazových zložiek výtvarnej tvorby. Angažovaná tvorba mal byť systematicky a cieľavedome stimulovaná predovšetkým ideovo-politicky, ale aj tvorivo a ekonomicky. Súčasťou tej to stimulácie sa stalo vypisovanie tematických súťaží a výstav, ktoré sa mali orientovať predovšetkým na našu socialistickú prítomnosť, ale aj na revolučnú minulosť, na bratstvo českého a slovenského národa v jednotnej ÔSSH a na cestu obidvoch národov k socializmu, na bratstvo so Sovietskym zväzom, na tradície spoločného boja proti fašizmu i revolučného internacionálneho boja pracujúceho ľudu celého socialistického spoločenstva, na hrdosť na dosiahnuté výsledky pri výstavbe socializmu, na lásku k socialistickej vlast a myšlienku jej pevnej obrany a ochrany, na život a každodennú prácu občanov našej krajiny, na demokratizmus a socializmus nášho spoločenského zriadenia. Angažovanosť bola pritom charakterizovaná ako jedno z dôležitých spojív medzi výtvarným umením a socialistickou spoločnosťou ako ekonomickým a kultúrnym organizmom, v rámci ktorého prebieha komplexný rozvoj všetkých, a teda aj kaltúrnych nadstavbových zložiek.

V rámci danej ideovej programovej koncepcie sa od roku 1971 uskutočnili mnohé kolektívne, tematické výstavy, ktoré boli a sú tou najširšou platformou nielen prezentácie výsledkov tvorby, ale aj tvorivej konfrontácie početných predstaviteľov súčasného slovenského výtvarného frontu umelcov viacerých generačných vrstiev i žánrovej, tematickej a štýlovej diferenciácie.

Z najvýznamnejších možno pripomenúť už prvú výstavu tohto druhu usporiadanú v rámci osláv 50. výročia vzniku Komunistickej strany Československa v roku 1971* Neskôr to bola I. a II. celoslovenská výstava angažovanej tvorby (1972 a 1973)t dalej výtvavy k výročiam oslobodenia Česko-

slovenaka Sovietskou armádou (1975, 1980 a 1985). k výročiu Februárových udalostí (1973* výstavy Obraz Povstania (1979), Pozdrav Októbru (1979), celoslovenské členské výstavy Zväzu slovenských výtvarných umelcov i niektoré špecifické tematické výstavy, napríklad Manželstvo, rodičovstvo a život našich detí, Žena vo svete dneška a zajtrajška (197^, Tvorivosť práce (1980), Ôlovek hrdina práce (1982), špecializované výstavy portrétovej tvorby i zátiší a výstavy k XVI. a XVII. zjazdu KSČ. Popri prirodzenej výstavnej aktivite Zväzu slovenských výtvarných umelcov, treba pripomenúť a vyzdvihnúť aj výstavnú činnosť viacerých slovenských vidieckych, regionálnych galérií v Košiciach, Trenčíne, Banskej Bystrici, Žiline, Liptovskom Mikuláši, Nitre, Prešove a v aalších mestách.

Uvedené kolektívne výstavy i mnohé ďalšie tu nespomínané, dokumentujú iba časť celkovej výstavnej aktivity. Jej súčasťou sd aj početné individuálne expozície v Bratislave a krajských a okresných mestách. Tieto výstavy permanentne predstavujú autorské súbory popredných osobností našej novodobej výtvarnej kultúry. Z týchto osobností treba pripomenúť predovšetkým národných umelcov - nositeľov nášho najvyššieho, čestného umeleckého titulu. Národnými umelcami sú maliari: J. Alexy, M. A. Bazovský, M. Benka, L. Čemický (1909), J• Fabini (1908), t. Pulla, V. Hložník (1919)t ktorý sa venuje aj grafickej tvorbe a ilustrácii, J. Kollár (1899-1983), J. Lorincz (1910-1980)* M. Medvecká (19H), D. Milly (1906-1971), J• Mudroch (1909-1969), J. Nemčík (1909-1986), P. Studený (1911-1980), J. Šturdík (1920), J. Želibský (1907), sochári T. Bártfay (1922), J• Kôstka (1912), J. Kulich (1930), R. Pribiš (1913-1984), L. Snopek)1919), P. Štefunko (1903-1974) a grafici A. Brunovský (1935) a 0. Dubay (1919).

Vyhranené tvorivé osobnosti predstavujú aj mnohí zaslúžilí umelci, príslušníci viacerých generačných vrstiev. Z tohto okruhu výtvarníkov sú to napríklad maliari E. Lazinovská (1902), J. Jakoby (1903-1985), Š. Bednár (1909-1975), A. Doboš (1911), K. Drexler (1923), V. Droppa (1907), F. Gajdoš (1921), L. Gandl (1919), F. Hložník (1921), J. Ilavský (1924), M. Jakabčic (1930), F. Kudláč (1909), P. Matejka (1913-1972), L. Mrázová (1906), A* Smažil (1923), J. Szabó (1907-1972), E. Martinčeková-Šimerová (1909), V. Vestenický (1919-1979), E. Zmeták (1919), M. Želibská (1913), V. Žilinčanová (1932), sochári J. Bartusz (1933), A. Groma (1924), V. Kompánek (1927), L. Korkoš (1928), K. Patakiová (1930), A. Račko (1930), A. Trizuljak (1921), R. Uher (1913) a grafici J. Baláž (1923), M. Cipár (1935), R. Mbravec (1924-1976), E. Kállay (1948) a I. Schurmann (1935), súčasný predseda Zväzu slovenských výtvarhý^h umelcov.

Z okruhu aktívnych tvorcov možno však sŕoffiiäát äj mnohých äalších výtvarníkov strednej a mladej geílifácie, všetkých tých, ktorí sa zúčastňujú vývinového pf§e#iu a pohybu v smere nového hľadania a v zmysle prehlbovania umeleckej výpovedi či reflexie o mnohorakých podôbáih nášho života, prírody i spoločenského jestvovania. Sú to maliari A. Barčík (1928), J. Bárta (1922), 0. SäftbŠíková (1922), L. Berger (1942), J. Berger (1944), Š. Sobota (1942), D. Castiglione (1924), I. Dulanaký (194Í), J. Ôihánková (1925), N. Feäkovič (1945), R- Äla ÍH32), J. Filo (1921), S* Harangozó (1946), L. HolôÉkä (1943), V. Hulík (1949), M. Chovanec (1943), A. Klimo (1922), I. Kolčák (1931), B. Kolčáková (1937), V. Kräiebvá Í1920), F. Kráľ (1919), R. Krivoš (1933), J- Kudlička (1948), B. Kuľhavý (1937), E. Lehotská (1943), R. Moškô (1926), M. Paštéka (193D, §• Polák (1952), E. Púôek (1931,

M. fíašla (1946), P. Romaňák (1932), V. Ronaiová (1951), Z. Rusková (1932), Á* Sigetová (1939), J. Srna (1930), A. Szabó (1921), M. Štrbíková (1939), M. Tvrdoň (1914), M. Velba (1930), I. Vychlopen (1941), 't. Zelina (1943), U. Zmetáková (1951), sochári t. Cvengrošová (1937), M. Ďobeš (1929), J. Hoffstädter (1951), J. Hovorte (1926), J. Jankoviô (1937), M. Ksandr (1931), J. Koôiš (1933), K. Lacko (1938), V. Môťovský (1928), M* Palko (1941), D. Ponôák (1941), Š. Prokop (1941), P. Roller (1948), P. Toth (1928) a grafici R. Brun (1948), M. Dúbravec (1948), A* Eckerdt (1932), Y. Gažovič (1939), V. Gergeľová (1930), J. Hašôák (1948), J- Jánoška (1923), T* Klimová (1922), V. Kolenčík (1955), T. Kolenčíková (1955), J. Lebiš (1931), I. Ruman s ký .(-1946), G* Štrba (1932), I- Štubňa (1926), M. Urbásek (1932), B. Votavová (1933, D. Zapletal (1931) a J. Želibská (1941), aby sme pripomenuli aspoň časť z viacej ako tisícôlennej organizácie Zväzu slovenských výtvarných umelcov, reprezentantov súčasnej slovenskej výtvarnej kultúry.

Rôznorodosť autorských konceptov a profilov súvisí aj s bohatou a pestrou námetovo-tematickou inšpiráciou jednotlivých výtvarníkov. Z vývoja výtvarného umenia socialistického realizmu poznáme určitú hierarchiu ideových hodnôt obsahu, námetov a tém, i dôraz, ktorý sa kladie predovšetkým na angažovanú tematiku i námetové sféry vychádzajúce zo živej problematiky dneška. Preto aj v súčasnom slovenskom výtvarnom umení nachádzame revolučné, historické témy, témy budovania a industrializácie našej socialistickej vlasti a početné, civilistické témy súčasnosti. Z hľadiska druhovej diferenciácie je na prvom mieste figurálna tvorba. Patria do nej portrétne diela i figurálne kompozície, témy revolučné i pracovné, žánre

intímne a civilistické. Rozsahom i autorským zastúpením sprevádza figurálnu tvorbu aj maľba a grafika krajinárska. Sii to prírodné i mestské krajinárske motívy i nový typ industriálnej krajiny. Tieto obrazy zobrazujú nielen premeny našej krajiny, ale sú aj poctou jej krásam a nezabúdajú ani na ekologické problémy ochrany našich prírodných krás i životného prostredia. V maliarskej a grafickej tvorbe nachádzame aj zátišia, obrazy predmetov a vecí, ktoré sú v konkrétnych vzťahoch i v poetických súvislostiach súčasťou ľudského života a sveta človeka našej socialistickej spoločnosti.

V rámci klasických disciplín komorného, voľného maliarstva, sochárstva a grafiky treba v posledných vývinových obdobiach pripomenúť aj výrazný rozvoj slovenskej ilustrátorskej tvorby.

Rozvoj súčasnej slovenskej ilustrácie súvisí s celkovým kvalitatívnym rastom slovenskej knižnej kultúry, s rastom výchovno-estetickej pôsobnosti literárneho a výtvarného umenia a so špecializovanou prípravou slovenských grafikov-ilustrátorov na bratislavskej Vysokej škole výtvarných umení. Objektívnym zrkadlom tohto kvalitatívneho vývoja je Bienále ilustrácií v Bratislave, dneš už celosvetová konfrontácia ilustrátorskej tvorby, ktorá už v mnohých prípadoch dokázala hodnoty modernej slovenskej ilustrácie.

Ideovo-obsahová orientácia súčasného slovenského výtvarného umenia, popri svojej žánrovej mnohorakosti i širokom spektre súčasnej tematiky, plne rešpektuje aj klasické a zásadné filozoficko-myšlienkové hodnoty umenia socialistického realizmu. Sú to hodnoty straníckosti a triednosti, ľudovosti, pravdivosti a angažovanosti v zmysle a v smere kvalitatívnej spoluúčasti našej

výtvarnej kultúry na budovaní slovenskej i československej socialistickej spoločnosti dneška a zajtrajška.

Pojmy zobrazenia, pravdivosť a konkrétnosť, ktoré sú obsiahnuté už v prvej definícii socialistického realizmu z roku 1934, sa bezprostredne dotýkajú aj problematiky formy a reči súčasného výtvarného diela. Súvisia s noetikou i poetikou výtvarného umenia i všeobecnými, ľudskými tvorivými činnosťami: poznávacou, hodnotovo-orientačnou, pretvárajúcou a komunikatívnou. Všetky tieto hodnotové aspekty výtvarného diela i celku výtvarnej kultúry determinujú zložitú dynamickú dialektiku obsahu a formy i vlastný jazyk výtvarných artefaktov. Harmonická jednota obsahu a-formy daná vo výtvarnom diele vizuálnou, obrazovou povahou diela, metódou obrazovej transformácie vizuálneho vnemu a znakovou podobou výtvarného diela, je základnou požiadavkou výslednej kvality skutočne moderného artefaktu.

Táto požiadavka je podstatou teoretického skúmania, interpretácie a kritického hodnotenia súčasného slovenského výtvarného umenia. Nielen v oblasti tvorivej umeleckej praxe, ale aj v oblasti teórie a výtvarnej kritiky možno konštatovať, že súčasné slovenské výtvarné umenie má nielen svoje klady a dosiahnuté úspechy, ale aj rezervy a svoju mladú generáciu, ktorá je zárukou aalších perspektív vývoja. V týchto súvislostiach musí aj súčasné slovenské výtvarné umenie naäalej prehlbovať svoj vzťah ku skutočnosti a z nej čerpať živé pramene novej inšpirácie a poznania. Prekonávaním pasívnej registrácie povrchu vecí a javov nášho sveta musí siahnuť k metóde aktívneho analytického videnia a syntetizujúceho poznania základných princípov reality života, prírody a spoločnosti. V tomto zmysle sa musí súčasné slovenské výtvarné umenie vystríhať obmedzenosti tzv. "šedivého realizmu" a v svetlých a živých

farbách umeleckých obrazov vyjadrovať avetlé princípy jestv vania socialistickej spoločnosti dneška a komunistického sveta zajtrajška.

Z uvedeného vyplýva, že aj súčasná slovenská výtvarná kultúra, jej predstavitelia a hlavne konkrétna tvorba, je nielen dokumentom a svedectvom, obrazom a odrazom, ale aj spolutvorcom novej reality dneška. Byť týmto aktívnym článkom a zložkou nadstavby znamená, aby bol aj socialistický realizmus v súčasnom slovenskom výtvarnom umení nielen špecifickým umeleckým smerom a tvorivou metódou, ale aj súčasťou sociálnopsychologického procesu, ktorý súvisí s procesom formovania spoločenského vedomia socialistického človeka a spoločnosti. Tento proces má integračný charakter a poslanie. Organicky v ňom splýva celý rad ľudských činností a potencií - vedomie, myslenie, poznanie a konanie, vôľa, práca i tvorba. Je to teda integračný proces tvorivých síl ľudského ducha, citu, rozumu a vôle, zásad socialistickej etiky a noriem socialistickej estetiky a princípov vedeckého svetonázoru a komunistickej ideológie.

V tomto zmysle je aj vývin socialistického realizmu v súčasnom slovenskom výtvarnom umení fenoménom a "otvorenou kategóriou" (B. Sučkovj, dynamickým, vývinovo^historickým, kultúrnym a sociálnym procesom. Je metódou tvorby a hodnotou života našej a internacionálnej socialistickej spoločnosti.

Interpretácia kompozície Panghartov Ivana Hudeca

Eugénia Bajzíková

0 slovenskej próze v posledných dvoch desaťročiach - v rokoch 70. a 80. - sa všeobecne konštatuje, že zaznamenala pozoruhodný a prudký vývin z rozličných aspektov.

Do radu spisovateľov tohto obdobia, ktorí upútali svojím prozaickým dielom pozornosť čitateľov aj literárnych kritikov, patrí tiež Ivan Hudec, narodený v roku 1947 v Nitre a ktorý vyštudoval Lekársku fakultu UK v Bratislave. K autorovým prvým dielam patria knižky Hriešne lásky osamotených mužov (1979), Ako chutí zakázané ovocie (1981), Bozk uličníka (1981). Týmito prózami sa I. Hudec zaraäuje do tej skupiny slovenských.spisovateľov, ktorí prejavujd záujem o sdčasnosť často až formou groteskného realizmu. Osobitne od týchto próz stojí román Pangharty (slovenský spisovateľ 1985), ktorý získal za r. 1985 ako najlepšia kniha roku Cenu Zväzu slovenských spisovateľov. Od predchádzajdcich autorových prác sa odlišuje tým, že svojou tematikou načiera do histórie Slovákov, konkrétne do his-

tórie Kyaác. B. Truhlár (1982) pri výklade nových tendencií v slovenskej próze konštatuje, že jedným z typov súčasnej slovenskej prózy je typ či rovina románu, v ktorom ide o hľadanie a odkrývanie národných a sociálnych koreňov slovenského národa. Románom Pangharty sa I. Hudec zaraäuje do tohto prúdu v súčasnej slovenskej literatúre. Historizmus v našej súčasnej próze má rozličné podoby. I. Sulík (1985) píše o sociálnom historizme v súčasnej slovenskej próze ako o jave, ktorý v próze zapustil pevné korene. O Hudecovom historizme v Panghartoch dopĺňa, že rozšíril podoby tohto sociálneho historizmu o äalší znak duchovnej kultúry Slovákov - o etnograf icko-obradový kontext. I. Hudec zakomponoval totiž do svojho diela aj opis ľudových zvykov, obyčají, slávností, magických úkonov - svadieb, Turíc, fašiangov a i. Etnograficko-obradový kontext tvorí jeden moment novosti Hudecovho historizmu. Druhým novým momentom tejto historickej prózy je konfrontácia spoločenských, ekonomických a triednych východísk dvoch historicky vzdialených období: začiatok 20. storočia a *17** storočie. I. Hudec sa v knihe zamýšľa nad vývinom na Kysuciach v priebehu týchto storočí a zisťuje, čo sa zmenilo a čo charakteristické dodnes ostáva. V centre pozornosti je rod richtárov Tridsiatnych, jeho rodinné osudy, ale i spoločenské a iné dianie.

V príspevku sa zameriavam pri interpretácii tohto textu na dva momenty v Panghartoch: na kompozičnú stránku a na úlohu opisov spomínaných etnograficko-obradových častí v diele. 0 kompozícii tohto románu som písala v príspevku 0 funkcii prológov v Hudecových Panghartoch (Bajzíková, 1986) a v texte príspevku využívam tiež spisovateľove vyjadrenia ku knihe v písomnom interwiev.

Pri interpretácii Panghartov z kompozičného hľadiska čiže z hľadiska horizontálnej výstavby textu orientujem sa na výklad využitia segmentácie textu pomocou najvyššej

graficky vyznačenej jednotky - a to kapitoly. K výkladu tejto jednotky textu pristupujem z hľadiska textovej syntaxe. Textová syntax chápem ako osobitná rovinu, ktorá skáma výstavbu textu z jazykového hľadiska. Ako každá jazyková rovina, respektíve ako každý jazykový systém, má aj textová syntax svoje základné jednotky. Patrí k nim elementárna textová jednotka, ktorá mnohí autori stotožňujú s vetou, alebo ešte častejšie s výpoveSou, a maximálna jazyková jednotka - samotný text. Okrem týchto základných jazykových jednotiek rozlišujem v textovej syntaxi vyššie, sekundárne jednotky, a to odsek a kapitolu (Oravec - Bajzíková, 1985).

Odseku sa v slovenskej lingvistike venovalo dosť pozornosti najmä zo štylistického hľadiska (Mistrík, Pindra, Mlacek) a tiež z hľadiska teórie textu (Miko). Kapitole sa zatiaľ osobitná pozornosť nevenovala.

J. Mistrík v Štylistike (1985) hodnotí kapitolu ako väčšiu kontextová jednotku, resp. jednotku textu, než je odsek. Od odseku sa kapitola odlišuje jednak svojou formou, keáže má väčší rozsah, a jednak svojím obsahom, pretože je tematicky uzavretejšia a vyhranenejšia. Autor zároveň usudzuje, že ju ako. samostatná, relatívne autonómnu jednotku rozsiahlejšieho textu možno definovať veľmi všeobecne (tamže, s. 31?).

P. Miko (1973) pri výklade členitosti textu ako subkategórie sávislosti textu sa zaoberá odsekom, pri ktorom zvýrazňuje, že sa členenie na odseky funkčne viaže hlavne na tému, čo sa analogicky dá preniesť aj na vyšší segmentačný dtvar, akým je kapitola.

N. Karusová (1973) pri členení textu hovorí o parajazykovej segmentácii popri hĺbkovej, ktorá je v obsahu. Obidve segmentácie môžu sa navzájom kryť, čiastočne kryť, alebo sa vôbec nekryjá. Na tieto vzťahy medzi hĺbkovou

a parajazykovou segmentáciou textu upozorňuje pri odseku aj pri kapitole, ktorú pokladá za väčší segment textu zložený z odstavcov. Kapitolu teda v podstate vymedzuje z hľadiska formy.

O kapitole z hľadiska textovej syntaxe sa zmieňuje pri sledovaní časových významov v texte J. Hoffmanová (1983) ako o väčšej textovej jednotke, ktorá má obvykle jednotná časová perspektívu a vlastný referenčný plán. Pri kapitolách sa obyčajne explicitne vyjadrí časová nadväznosť napríklad v prvej vete kapitoly, časté sá však zmeny časového ohniska, retrospektívy, presahy, mimočasové pasáže a i. Autorka v kapitole podčiarkuje význam tematického a reamtického komplextu, teda otázky aktuálneho členenia textu ako celku.

Kapitola ako najvyššia segmentačná jednotka v textovej syntaxi z horizontálneho hľadiska sa primárne vyčleňuje z textu z hľadiska obsahu, teda nadväznosť v tejto segmentačnej jednotke vytvára téma, motív, alebo aj iné sávislosti (napr. regresie k téme, ávahy a pod.), ktoré sa obyčajne nachádzajá v istej vzájomnej kontinuite či nadväznosti. Kapitolu tvorí spravidla viac odsekov.

Segmentácia Hudecovho románu Pangharty na kapitoly je osobitná v tom, že jednotlivé kapitoly románu nenasledujá za sebou v bezprostrednej časovej následnosti deja, ale sa v jednotlivých kapitolách pravidelne striedajá, ako som už spomenula, deje dvoch vzdialených storočí, čím sa porušuje jeden zo znakov tohto segmentačného prostriedku - časová následnosť.

Porušenie časovej následnosti kapitol je z hľadiska recepcie textu istým jej brzdením, neustálym narášaním čitateľovho zážitku, keáže toto časové narášanie sa realizuje pri kapitolách v celej knihe. Na druhej strane, hoci je tento postup známy napríklad z renesančnej prózy, je

takéto striedanie času inovačným, a teda pre súčasného Čitateľa aj zaujímavým prvkom výstavby diela. Autor románu sa vyznáva, že takúto kompozíciu v segmentácii textu si vynútil samotný jeho zámer, autorská stratégia: vniknúť do života kysuckých predkov, do tej podstaty života, ktorá im dovolila v krutých podmienkach minulosti prežiť. Preto sa striedajú historické časové roviny, preto je hlavným hrdinoja Ôas a Kolektívne vedomie, preto je rozprávanie rámcované jedným rokom a preto jeden z plánov knihy tvorí osud rodu Tridsiatnych ako kontinuita vodcovskej skupiny.

Narušenie časovej kontinuity v kapitolách, ako aj brzdenie recepcie textu stierajú však prológy na začiatku každej kapitoly ako vodidla, orientátory pre čitateľa. V nich nachádzame viaceré aspekty nadväznosti, vytvárajúce súvislosť celého textu, ale najmä súvislosť v kapitolách aj medzi kapitolami ako protipól ich časového narúšania.

V äalšej časti si všimnem prológy v Hudecových Panghartoch, keäže sú vlastne úvodom do kapitol a často aj ich základným vysvetlením ako aj prostriedkami nadväznosti medzi kapitolami.

(D

Hlavný hrdina tohto príbehu je čas. Rok je kruh a možno na ňom písať trebárs citát z biblie - na začiatku bolo slovo? - (a všetko je slovo). Na konci býva smrť. Ale ak je čas kruh, tak smrť býva nielen pred začiatkom, ale aj vedľa neho. A tak sa začne táto kniha. Smrťou, prvou kapitolou. Rod Tridsiatnych bol rodom richtárov... (s. 7)

Prológ prvej kapitoly uvádza základné fakty autorskej stratégie: zameranosť na čas, na obdobie jedného roka, keäže tvorí uzavretý kruh, a na rodinu richtárov Tridsiatnych. Koniec prológu je výraznejšie vyznačený typickým

jazykovým prostriedkom perspektívnej nadväznosti - apoziopézou.

(u)

Kapitola druhá a ako každá párna mohla by byť vysádzaná povedzme iným typom písma* Šmátra takmer po dne histórie rodu Tridsiatnych, o štvrťtisícročie skôr nazrie na kraj Kysdc, kde práve v predchádzajácej kapitole skonal Gregor Tridsiatnych, jeden z richtárov tohto rodu a pritom celkom obyčajný človek. Kapitola je stručná a ako každá minulosť - trochu rozprávková (s. 24).

Celý "problém* so striedaním storočí vo všetkých kapitolách knihy sa "rieši" už v prológu tejto druhej kapitoly, ktorá oznamuje, že každá párna kapitola bude v inom, v tom dávnom storočí opisovať Kysuce. Okrem iného tento prológ naznačuje vstup autorského subjektu do popredia, do deja s vlastným hodnotením - kapitola bude rozprávková.

Prológy jednotlivých kapitol, ako aj celé kapitoly, tvoria uzatvorený rámec analogicky, ako je to pri výstavbe odsekov: prvý prológ s kapitolou stí začiatkom (z), posledný prológ s kapitolou koncom (K), ostatné kapitoly sá stredom, pričom Z a K uzatvárajd celý ročný kolobeh života na Kysuciach. Neuzatvárajd však dej, pretože ho otvárajd pre dalšie kolobehy života, či životné príbehy rodu Tridsiatnych a ostatných postáv:

(XXI)

Posledná kapitola už číslo nepotrebuje. Ôas adril spisovateľa, stretol sa koniec so začiatkom, ako sľuboval dvod príbehu. Nebolo už treba vysvetľovať, prečo sa všetky plány mocnému richtárovi Gregorovi Tridsiatnych nesplnili - bude to vari problém aalšej knihy. Treba už iba nájsť človeka, čo ju napíše, lebo ja, váš priateľ, sa chystám zomrieť. Bolo mi s vami dobre. Snite! (s. 213).

Prológy ako orientátory pri segmentácii textu spĺňajd niekoľko funkcií pri výstavbe tohto románu a tiež pri recepcii tex-tu.

Narušená časová následnosť v texte sa v prológoch rieši dvojakým spôsobom nadväznosti: vndtrotextovou retrospektívnou nadväznosťou na predchádzajdce prológy a mimotextovou nadväznosťou na istý čas.

Pri vndtrotextovej nadväznosti sa čas opisovaného deja určuje viacerými spôsobmi. Jednak ide o priame pomenovanie času, napríklad Šmátra (kapitola) takmer po dne rodu Tridsiatnych, o štvrťtisícročie skôr nazrie na kraj Kysdc, (s. 24) - Opäť stojíme na tej nohe, ktord si naširoko rozkročený čas (náš hlavný hrdina) nechal kdesi na konci minulého storočia (s. 125). Šalej sa dej zaraáuje do istého času opisom určitého obdobia, napr. Tretia kapitola nás vráti do čias ustálenej roľníckej, pastierskej a remeselnej a trhovej kysuckej dediny (s. 30). Pri mimotextovej nadväznosti sa čas určí odkazom na všeobecne známe udalosti z histórie, napríklad V čase, keä Galileo Galilei vynašiel äalekohľad, krátko po upálení Giordana Bruna, vzápätí po objavení Austrálie a logaritmov... v čase, keä lord Bacon píše svoj nový Organon a Cervantes prvýkrát Číta rukopis Dona Quijota... (s. 36). Často sa vndtrotextová a mimotextová časová nadväznosť vzájomne prelínajd či až stotožnujd, napríklad predposledná kapitola z rokov najdávnejších, dvadsiata, končí sa záhadou, (s. 200).

Nadväznosť medzi prológmi párnych kapitola a na druhej strane nepárnych kapitol je obyčajne veľmi výrazná. Okrem spomenutej časovej zaradenosti jednotlivých kapitol a číselného označenia kapitoly, ktoré je zvýraznené dvojnásobne jednak použitím rímskych čísel na označenie kapitoly a jednak v samotnom texte prológu, napríklad (VII) Siedma kapitola je slávnostná, (s. 64) - (XIV)

V štrnástej kapitole sa však iba neoslavuje• •. (s. 135), realizuje sa nadväznosť popri tematickej nadväznosti niektorými jazykovými prostriedkami, z ktorých prevažujá prostriedky lexikálne, teda jazykovo-tematické. Patria^k nim napríklad viaceré spôsoby opakovania: ••• v predchádzajúcej kapitole skonal Gregor Tridsiatnych (s* 24) - 0 jeho synoch Jánovi a Viktorovi Tridsiatnych. (s. 30) - A opäť sa na chvíľu vrátime k mladomanželom Gregorovi a Žofii Tridsiatnych. (s. 91) - ••• je devätnásta kapitola, ktorá sa vráti opäť do času, v ktorom mladý richtár Gregor Tridsiatnych poukazuje na možnosť rozmachu svojej obce. (s. 190) - Ku gramatickým prostriedkom nadväznosti patria pripájacie jazykové prostriedky, napríklad Tretia kapitola nás vráti opäť do čias ustálenej roľníckej, pastierskej a remeselnej a trhovej kysuckej dediny ... (s. 30) - opäť párna kapitola - v poradí ôsma, a opäť sa čas vráti do minulosti, (s. 75)

Prológy okrem vnútrotextovej retrospektívnej a mimotextovej nadväznosti nadväzujú na text vlastnej kapitoly perspektívnym nadväzovaním. Ide tiež najmä o lexikálne, čiže jazykovo-tematické prostriedky, ktoré naznačujú tému nasledujúcej kapitoly, napríklad Opíše návštevu Gregora u jeho favoritky Kataríny. Hojnosť predmetov a odkvitajáce mravy aj spôsoby i mna, spisovateľa, zarazili. 0 hodoch a Hroznovom bále. (s. 42) - 0 tom, ako môže byť i tá najväčšia slávnosť neslávnostná, cnosť necnostná a veselie smutné, (s. 64) - 0 veľkom týždni. 0 Mišovi a Dorotke. 0 víťazstve jari. (s. 160)

Na začiatku niektorých kapitol okrem prológov uvádzajú alebo podporujú tému kapitoly piesne, ľudové riekanky, zaklínadlá viažuce sa na istú udalosť, na istý obrad, slávnosť, napríklad pri svadbe:

Ôi ad to mrváne, či ad to rezance*
čo nám navarili Kondrkov prplane.
Tá atará Kondrčka hore dverí stojí,
kolom podopretá neveaty sa bojí.
Neboj sa, neveata, u Kondrkov hladu,
veä majd záhradu a v nej koziu bradu... (a. 64)

Pri veľkonočnej šibačke:

Najprv proti svrabu (po rukách),
aby ste mali veľa mlieka (po prsiach),
aby ste nedostali hldpe mušky (po nohách),
aby ste takto isto hýbali zadočkom (po zadku), (s. 172)

Pri vohľadoch:

Z vysokého grdňa
mamka na mňa volá
poä šuhajko do nás
do kostola zvonia*

Sama budem doma
všetci v kostole
poä šuhajko do nás
do mej poatele... (a* 200)

Etnograficko-obradový kontext sa prelína celým románom I. Hudeca. Pri opise jednotlivých ľudových zvykov, obyčají, udalostí, magických dkonov na slovenskej dedine autor zaznamenáva ľudové riekanky, ľudové vysvetľovania, zaklínania a i. ,čím vytvára hrádzu, ako konštatuje I. Sulík (1985), všetkému cirkevno-dogmatickému a umŕtvujdcemu vitalitu, plodnosť a radosť zo života.

Na čo všetko si spomenuli v dedine, keä zomrel richtár Tridsiatnych, aby odôvodnili, že td smrť všeličo už vopred signalizovalo: Paldchová povedala, že jej dievka počula u Tridsiatnych buchndť dvere po štedrovečernej ve-

čeri, keä vynášala smeti na hnoj. Pravda je, že richtárovi prvému dohorela sviečka na vianočnom stromčeku - a zapaľoval si ju posledný. Ani to si richtárka nevymyslela, že jej muž vstal počas večere od stola, keä sa mu zdalo, že ktosi babre s okenicami. ... Odhasproval závoru na Nový rok vandrákovi pred polazníkom... Potajomky tiež vyskúšala, čia Štipka soli prvá zvlhla, a vyšla tatova... (s. 16)
Po svadobných obradoch neveste radili: A nech medzi vás nikto nehodí štipku srsti mačky a psa, to by ste sa práve tak spolu znášali! A nitku, chytro dajte nitku! Ovinieš si ju okolo malíčka, nedaj ju dolu, až po sobáši, ani za svet, tak si ho okrátiš na celý život ako táto nitku... neoslov prvá ženícha, ke3 pôjdeš od oltára, celý život sa mu budeš musieť prvá prihovárať, ked sa pohneváte. Nezabudni mu za oltárom stupiť na nohu, bude pod papučou... (s. 70 - 71)

Punkcie opisov ľudových zvyklostí často zakomponovaných celkom do textu románu, napríklad priamo do dialógu postáv, alebo do motivácie konania by si vyžadovali osobitná pozornosť.

Punkcie opisov ľudových zvyklostí často zakomponovaných celkom do textu románu, napríklad priamo do dialógu postáv, alebo do motivácie konania by si vyžadovali osobitná pozornosť.

Záverom si ešte všimneme názov knihy. Ten obyčajne je istým signálom deja, niečo napovedá, čitateľ na základe nadpisu nieäo ©čakáva. 0 Hudecových nadpisoch prvých kníh (pozri na začiatku príspevku) píše ˇ. Mikula (1984), že sá okázalé, majá príchuť senzačnosti, autor prekračuje konvencie a porušuje tabu. Nadpis románu Pangharty nevystupuje veľmi z tohto radu. Viaže sa na tie oslavy, ako je krst, jarné slávnosti, svadba, kde bolo možné vyvolávať plodnosť žien. Preto pri týchto oslavách sa pilo

z fľaše s rituálnym, obradným násadcom. Starejší vytiahol svadobného pangharta: Na fľašu nastokol správu z korku a dreva, z ktorej sa pilo. (s. 73). V názve Pangharty vstupuje do popredia autorský zámer - napriek Ôasu* ktorý uplynul od čias založenia dediny cez jej prechod k roľnícko-remeselnej usadlosti a nakoniec i k dnešku, ktorý veľa zmenil v živote Kysučanov, mnohé zvyky, obyčaje, vzťah k prírode ostali. Nadväznosť na názov knihy je v celom románe, pretože symbolizuje neustály kolobeh života, symbolizuje podľa autora kruh života.

Kompozícia knihy I. Hudeca Pangharty z hľadiska jej segmentovania na kapitoly a spolu s nimi na prológy, je zaujímavým autorským postupom a možno sú takisto ako autorská komentáre v texte (nimi sme sa nezaoberali) prostriedkom na isté udržiavanie rytmu prózy, takýto cieľ sa iste dosiahol osobitným striedaním dvoch časových rovín. Autor románu totiž konštatuje, že obidve opisované obdobia - obdobie osídľovania a obdobie rozmachu primitívnej roľnícko-remeselnej výroby sú pre pochopenie života kysuckých predkov neobíditeľné, preto volil ten postup segmentácie textu.

Literatúra

Bajzíková, E.: 0 funkcii prológov v Hudecovýeh Panghartoch. SR, 51, 1986 (v tlači).

Hoffmanová, J.: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu. ÔSAV Praha, Ústav pro jazyk Žéeký, 1983, s- 147.

Hudec, I.: Pangharty. Slovenský spisovateľ 19§5.

Krausová, N.: K segmentácii epických textov. Litteraria XV. Segmenty a kontext, SAV, Bratislava 1973, s. 31 - 65.

Miko, P.: Odsek, téma, štýl. Litteraria XV. Segmenty a kontext, SAV, Bratislava 1973, s. 5 - 30.

Mikula, V. - Zajac, P.: Literárne dielo a spoločenské hodnoty. Romboid XIX, 1984, 7, s. 36 - 46.

Mistrík, J.: Štylistika. Slovenská pedagogické nakladateľstvo Bratislava 1985, s. 582.

Oravec, J. - Bajzíková, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk - Syntax. Slovenská pedagogické nakladateľstvo Bratislava 1986, II. vyd. s. 261.

Truhlár, B.: Nová vývinové tendencie v slovenskej próze. Studia Academica Slovaca 11, Alfa Bratislava 1982, s. 519 - 536.

Slovenčina ako cudzí jazyk

Peter Baláž

Pri štúdiu slovenčiny a^o cudzieho jazyka sa doteraz využíval existujúci opis systému slovenského jazyka , ktorý je síce bohatý a mnohostranný, ale predpokladá poznanie slovenčiny aj z vlastného používania pri dorozumievaní. Avšak pri lingvistickom opise ktoréhokoľvek cudzieho jazyka jeho poznanie z vlastnej komunikácie nemožno predpokladať. Z toho dôvodu aj pri opise slovenčiny ako cudzieho jazyka treba uplatniť iný prístup ako pri jej opise ako materinského jazyka. Rozdiel medzi uvedenými dvoma prístupmi je dosť značný a ukazuje sa ako dôležitý.

Gramatika určená na štúdium materinského jazyka má opísať také morfologické a syntaktické javy, ktoré používatelia tejto gramatiky ovládajú a iba dodatočne si uvedomujú, ako sú tieto javy zaradené do jazykového systému a aké pravidlá treba uplatniť pri tvorení gramatických tvarov a syntaktických konštrukcií. Takúto gramatiku môžeme nazvať u v e d o m o v a c o u gramatikou. Omnoho

náročnejšie úlohy má gramatika určená cudzincom, lebo ona musí sprostredkovať mechanizmus pravidiel tvorenia a interpretácie gramatických tvarov, syntagiem a viet. Cudzincovi chýba jazykové povedomie, ktorým už od detstva disponuje každý používate! materinského jazyka. Preto treba v gramatikách určených cudzincom podávať opis výrazných črt jazykových javov a gramatické pravidlá je potrebné formulovať explicitnejšie. Gramatika určená cudzincom je totiž s p r © a t r e d k o v a c o u gramatikou /G. Helbig, 1974, s. 7/.

Autori niektorých doterajších učebníc a gramatík slovenčiny ako cudzieho jazyka si dostatočne neuvedomujú vyššie uvedený rozdiel a vykladajú gramatické a ostatné jazykové javy slovenčiny tradične, zväčša tak isto, ako to robia autori gramatík určených používateľom, ktorým je slovenčina materinským jazykom. Aj u cudzincov prepokladajú jazykové povedomie, ktoré však oni nemajú a môžu ho získať až neskôr, pri istom stupni znalostí slovenčiny.

Zvýšený záujem o štúdium slovenčiny, prejavujúci sa najmä v poslednom čase u cudzincov, si vyžaduje venovať problematike slovenčiny ako cudzieho jazyka väčšiu pozornosť ako doteraz. Objavujú sa už u nás príspevky, ktoré sa zaoberajú problémami didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka /J. Vallo, 1972; O. Záhlavová, 1981/. Avšak riešiť v tejto súvislosti iba didaktické otázky ešte nestačí. Ukazuje sa potreba venovať pozornosť problematike slovenčiny ako cudzieho jazyka aj na pôde jazykovedy a podať z vyššie uvedeného aspektu lingvistický opis slovenčiny. Ide o konkrétny prejav všeobecnejšej požiadavky postaviť teóriu vyučovania cudzích jazykov na lingvistický základ. Takúto požiadavku nepriamo vyslovuje napríklad J. Caha /1974/, ked kritizuje súčasný stav vyučovania cudzích ja-

zykov v ČSSR i vo svete. Tvrdí, že doterajšie neúspechy vo vyučovaní cudzích jazykov možno okrem iného hľadať aj v nehotovej a rozkolísanej jazykovej teórii, ako aj v nejednotnom a nedôslednom ponímaní jazykových rovín a ich jazykových jednotiek. Výrazom požiadavky postaviť štúdium cudzích jazykov na ligvistických základoch sú aj práce sovietskych jazykovedcov uverejnené v zborníku Katedry cudzích jazykov Akadémie vied ZSSR Prepodavanije inostrannych jazykov i jego lingvističeskije osnovy z r. 1972.

V slovenskej lingvistike sa takýto opis slovenčiny uplatňuje napr. v práci J. Mistrika A Grammar of Contemporary Slovák /1983A Vychádza sa v nej z konfrontačného štúdia slovenčiny a angličtiny a okrem vlastnej gramatiky sa v nej podáva aj charakteristika slovenskej lexiky, ortoepická a ortografická problematika, ako aj stručný prehľad dejín spisovnej slovenčiny a slovenských nárečí. Osobitný dôraz sa v tejto gramatike kladie na morfológiu.

Systematický opis slovenčiny určený cudzincom predstavujú aj äalšie tri slovenské gramatiky. Jednou z nich je široko chápaná gramatika autorov J. Bartoša a J. Gagnaira Grammaire de 1$ langue slovaque /1972/, ktorá okrem poznatkov z jednotlivých jazykových rovín slovenčiny v konfrontácii s francúzštinou uvádza aj charakteristiku slovenského verša a rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Druhou je kniha Jána Stanislava Slowakische Grammatik /1977A Okrem kapitol o dejinách slovenského jazyka a mieste slovenčiny medzi slovanskými jazykmi má táto gramatika v zhode s tradičným členením tieto časti: 1. Slovenské hláskoslovie /s pravopisom a výslovnosťou/, 2. Slovenské tvaroslovie a 3. Zo slovenskej náuky o vete. Treťou je opäť práca J. Mistríka Grammatika slovackogo jazyka /1985A

Okrem požiadavky postaviť opis cudzieho jazyka na lin gvistické základy treba uplatniť aj druhú požiadavku, a to takú, že tento opis musí korešpondovať aj s určeným didaktickým cieľom a s didaktickým systémom uplatňujúcim sa pri sprostredkúvaní poznatkov o príslušnom cudzom jazyku. Vhod ným príkladom takto chápaného opisu slovenčiny ako cudzieho jazyka je pokus profesora Massachusettskej univerzity v USA Róberta A. Rothsteina /1983/ o klasifikáciu slovenských slovies. Doteraz existujúce klasifikácie /E. Pauliny, 1949; J. Ružička, 1953; Š. Peciar, 1951/ sa dajú síce dobre využiť pri opise slovenčiny ako materinského jazyka, ale pri štúdiu slovenčiny v zahraničí sa ukázali ako nie celkom vyhovujúce. Rothsteinova klasifikácia je netradičná, vznikla z didaktických potrieb pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka a sleduje sa v nej cieľ "navrhnúť istú metodológiu prezentácie slovenských slovies. /Rothstein, 1983, s. 356/. Podľa tvorenia tvarov v prezente sa v uvedenej klasifikácii rozlišujú štyri slovesné triedy. 1. trieda: robiť, vidieť, kričať. 2. trieda: mať, rozumieť. 3. trieda: plakať, pracovať, piť, žať a variant chudnúť. 4. trieda: trieť, hynúť, brať a variant niesť. Nepravidelné slovesá zaraduje R. A. Rothstein do dvoch skupín, z ktorých do prvej zahrnuje slovesá so systematickými nepravidelnosťami a do druhej jednotlivé nepravidelné slovesá.

Popri opisných gramatikách a niektorých prácach riešiacich čiastkovú problematiku slovenčiny ako cudzieho jazyka /J. Horecký, 1979; t. Novák, 1979; J. Ružička, 1979/ vzniklo aj niekoľko učebníc slovenčiny vychádzajúcich z konfrontácie slovenčiny s príslušným východiskovým jazykom. Ako východiskový sa v týchto učebniciach uplatňuje konkrétny slovanský alebo neslovanský jazyk a slovenčina

sa v nich vykladá ako cudzí jazyk. Ide o tieto východiskové jazyky: ruština /Baláž - Čabala - Darovec, 1975; Mistrík - Tuguševa, 1981/, poľština /Servátka, 1983/, nemčina /Baláž - Darovec, 1972/, francúzština /Baláž - Bartoš - Darovec, 1973/, angličtina /Baláž -Darovec - Trebatická, 1976; Mistrík, 1981/ a fínčina /Kušnieriková - Kolári, 1979/.

V uvedených učebniciach sa využíva lingvistický opis jednotlivých jazykových javov v didaktickom systéme prezentácie slovenčiny ako cudzieho jazyka. Vychádza sa tu však z predpokladu, že používatelia učebníc poznajú jazykový systém a disponujú základnými poznatkami zo všeobecnej a porovnávacej slovanskej jazykovedy, ako aj istými predbežnými znalosťami slovenčiny. Usporiadanie gramatických častí v celej učebnici i vnútri jednotlivých lekcií je určované prevažne frekvenciou gramatických javov, pričom východiskom je frekvencia celých paradigiem, a nie jednotlivých tvarov.

Okrem učebníc koncipovaných na konfrontácii východiskového jazyka so slovenčinou vznikli dve dalšie práce: Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka /Prokop, 1978/ a Základný kurz slovenčiny /Prokop, 1980/. V oboch uvedených učebniciach sa uplatňuje priama metóda, bez využitia východiskového jazyka.

X X X

So zreteľom na jazykový tyn slovenčiny za základnú problematiku štúdia slovenčiny, ako cudzieho jazyka považujeme otázky morfologickej roviny, preto práve problematike tejto roviny budeme teraz venovať pozornosť. Kedže pri opise jazykového systému slovenčiny určenom cudzincovi - ako sme to uviedli vyššie - nemožno predpokladať ani

poznanie morfologických javov z vlastnej komunikácie, je potrebné aj pri opise morfológie vychádzať z niekoľkých osobitných princípov.

1. Základným východiskom pri štúdiu slovenčiny ako cudzieho jazyka je jej zaradenie z hľadiska genealogickej klasifikácie jazykov a typologická charakteristika.

Podľa genealogickej klasifikácie jazykov slovenčina patrí do rodiny satemových indoeurópskych jazykov, k slovanskej vetve a do skupiny západoslovanských jazykov. V predhistorickej dobe mala najmä stredná slovenčina úzke väzby s jazykmi južnoslovanskými a východoslovanskými /Ondruš - Sabol, 1981, s. 254 n/. Viacerí slovenskí i zahraniční lingvisti dokazujú, že slovenčina zaujíma medzi slovanskými jazykmi osobitné postavenie /Novák, 1977, s. 400/. Táto charakteristika slovenčiny /resp. jej zaradenie medzi ostatné jazyky/ má pri jej opise ako cudzieho jazyka základný význam.

V typologickom štúdiu slovenská lingvistika nadväzuje na koncepciu typológie, ktorú podal v súvislosti s charakteristikou češtiny Vladimír Skalická /1951A Morfologickou typológiou slovenčiny sa u nás zaoberalo niekoľko jazykovedcov, najmä Ľudovít Novák /1977/, Eugen Pauliny /1975/ a Jozef Ružička /Morfológia slovenského jazyka, 1966; Typológia slovenskej morfológie, 1972/. Doterajšie typologické charakteristiky slovenskej morfológie sú do istej miery diferencované, a to tak v koncepcii, ako aj v šírke spracovania jednotlivých zložiek. V súlade s našimi potrebami t. j. so snahou využiť morfologickú typológiu ako východisko pri opise morfológie slovenčiny ako cudzieho jazyka nerozoberáme jednotlivé názory a ani ich nekonfrentujeme, ale iba využívame doterajšie výsledky.

Morfologická typológia rozlišuje päť jazykových typov: izolačný, aglutinačný, flexívny /ktorý sa člení na syntetický a analytický/, introflexívny a polysyntetický Uvedené typy jazykov sú v pravom zmysle slova typy. Nijaký jazyk nemá iba vlastnosti jedného morfologického typu /Horecký, 1978/. V slovenskej morfológii sa uplatňujú črty z posledných štyroch uvedených typov, pravda, v nerovnakej miere a v rozličnom funkčnom zaťažení. Súhrnne možno povedať, že slovenčina je v podstate flexívnym typom so silnejšími črtami aglutinačnými a analytickými a so slabšou zložkou polysyntetickou. Flexia sa však v slovenčine už nerozvíja, lebo nové prvky sa tvoria analyticky.

Ako najnápadnejšie črty morfológie slovenčiny na základe jej typologickej charakteristiky možno uviesť tieto morfologické javy /Ružička, 1972/:

a/ V dnešnej slovenčine niet duálu /okrem zvyškov nom. pl. oči, uši, gen. pl. očú, ušú, ale aj tieto tvary majú už význam plurálu a sú málo frekventované/.

b/ V súčasnej slovenčine neexistuje osobitný vokatívny tvar /okrem zvyškov v rámci podstatných mien mužského rodu, napr. otče, synku, bratku, priateľu, pane/.

c/ V tvare 1. osoby sg. majú všetky slovesá príponu -m. napr.: nesiem, robím, češem, volám, rozumiem.

d/ V tvaroch 3. osoby sg. i pl. niet v prípone konsonantu, napr.: nesie - nesú, robí - robia, češe - češú, volá - volajú, rozumie - rozumejú.

e/ Prechodník je jednotný bez ohľadu na slovesný vid, napr.: nesúc - prinesúc, robiac - urobiac, češúc - učešúc, volajúc - zavolájúc, rozumejúc - porozumejúc.

f/ Všetky slovesá majú v infinitíve zakončenie na -ť. Aj slovesá môcť a piecť majú na základe tvarovej ana-

lógie zakončenie na -ť.

g/ V spisovnej norme je vo všetkých rodoch jediné zakončenie základného tvaru minulého času / v pl./ -li« napr.: chlapi stáli, duby stáli, ženy stáli, deti stáli.

Takéto črty slovenskej morfológie sú výsledkom jej rýchleho vývinu, v ktorom sa uplatnili najmä tieto dve tendencie: 1. tendencia po rovnakom kmeni v celej paradigme a 2. tendencia po uniformite gramatických prípon. Uvedené dve tendencie, pomer typologických zložiek, ako aj uvedené morfologické črty sú dôkazom, že slovenská morfológia je vo veXkej miere pravidelná.

Aj tudovít Novák /1977, s. 392/ vo svojej typologickej charakteristike dochádza k záveru, že slovenčina je jazyk pravidelný. Dokazuje to na fakte, že v súčasnej slovenčine je v pomere k iným jazykom málo menných i slovesných tvarov, nepatrný počet nepravidelných slovies a pod. Okrem toho L. Novák hodnotí slovenčinu aj na osi jednoduchosť - zložitosť a kvalifikuje ju ako jazyk pomerne jednoduchý, pretože má malý počet slovesných časov a spôsobov, ustálil sa v nej menší počet konečných deklinačných vzorov, slovesná prípona 1. osoby sg. sa zovšeobecnila na j a i. /Novák, 1984, s. 409 - 410/. Poznatky z morfologickej typológie slovenčiny, najmä zistenie, že slovenská morfológia je pravidelná a pomerne jednoduchá, možno zužitkovať pri jej opise z pohľadu cudzinca. Pri charakteristike jednotlivých morfologických javov slovenčiny sa bude možné vo väčšej miere ako v iných jazykoch opierať o systém. Širší a dôkladnejší výklad bude potrebné podať iba pri opise zložitých a menej pravidelných javov. Výnimky bude treba detailne vymenovať.

Za zložité javy pri štúdiu morfológie slovenčiny ako cudzieho jazyka pokladáme napríklad gramatický rod

/

substantív a slovesný vid.

Gramatický rod substantív v slovenčine treba považovať za jednu z kľúčových otázok slovenskej gramatiky. Od jej poznania závisí nielen tvorenie substantívnych, ale aj adjektívnych tvarov, pretože ony sú s príslušnými substantívnymi tvarmi v kongruentnom vzťahu.

Ako najzložitejšia sa ukazuje skupina substantív s nulovou gramatickou príponou, teda substantíva zakončené spoluhláskou, pričom koncová spoluhláska nie je vždy signálom zaradenia substantíva do rodovej triedy, resp. k príslušnej paradigme, napr.: stroj /muž. rod/ - obyčaj /žen. rod/; lakeť /muž. rod/ - pečať /žen. rod/. Preto otázku zaradenia substantív zakončených spoluhláskou do rodových tried možno riešiť iba zhodnotením celého ich inventára z morfologického hľadiska. Pri takomto hodnotení bude možné ukázať, v čom sa dá opierať o formálne znaky daných substantív a ktoré substantíva bude potrebné osobitne vyčleniť a zvládnuť s osvojovaním si slova ako lexikálno-významovéj jednotky slovenčiny.

Slovesný vid ako prechodná, lexikálno-gramatická kategória patrí k jazykovým javom, ktorých opis je zložitý už aj z hľadiska slovenčiny ako materinského jazyka. Tým viac to platí pre opis určený cudzincovi, najmä Neslovanovi, ktorý takúto kategóriu vo svojom jazyku nemá. Snahu osobitne charakterizovať slovesný vid v slovenčine predstavuje osobitná štúdia /Baláž, 1985/.

2. Aby bolo možné sprostredkovať cudzincovi mechanizmus pravidiel tvorenia a interpretácie gramatických tvarov slovenčiny, je potrebné preferovať pravidelné tvary pred nepravidelnými a morfologické javy opísať tak, aby sa zvýraznila ich príslušnosť do istého čiastkového systému. V prvej fáze výkladu je napr. užitočné pri dvojtva-

roeh s rovnakým funkčným zaťažením oboch možností vybrať frekventovanejší tvar /napr. z dvoch možných tvarov sliviek - slivák treba vybrať sliviek/* Pri výbere typov reprezentujúcich istú morfologickú paradigmu je nutné zvoliť taký typ, ktorý sa vzťahuje na celú gramatickú triedu. Napr. pri určovaní časovacích vzorov treba použiť iba nedokonavé slovesá, aby bolo možné cudzincovi sprostredkovať nielen systém tvarov préterita a futúra, ale aj systém prézentných tvarov konkrétneho slovesného typu /napr. miest© slovesa padnúť pri charakteristike časovania i pri opise tvorenia vidu použiť sloveso chudnúť/.

3. V súvislosti so základným opisom tvorenia tvarov alebo slovotvorných modelov, pokiaľ je to možné, resp. ak to nie je nevyhnutne potrebné, vyberať javy bez kvalitatívnych a kvantitatívnych alternácií. Z tohto hľadiska sa napr. ukazuje ako výhodnejšie použiť ako vzor adjektíva bratov, -a. -o miesto adjektíva otcov, -a, -o, lebo pri tvorení adjektíva otcov zo substantíva otec sa uplatňuje alternácia e/0 /Baláž - Darovec, 1978/.

4. Okrem uvedených aspektov uplatňujúcich sa pri opise morfologických javov, ktorý je určený cudzincovi, za dôležitú vec považujeme vykladať morfologické javy tak, aby sa vychádzalo z ich formálnej stránky, pravda, za predpokladu, že daný gramatický význam existuje aj v materinskom jazyku cudzinca /neplatí to napr. o kategórii slovesného vidu z hľadiska cudzinca Neslovana/. Po zvládnutí formálnej stránky javu môže potom cudzinec cez ňu poznávať aj gramatickú sémantiku jednotlivých morfologických prvkov.

Literatúra

Baláž, P. - Darovec, M.: Lehrbueh der slowakischen Sprache fur Slawisten. Bratislava, SPN 1972, 1978.

Baláž, P. - Bartoš, J. - Darovec, M.: Manuel de slovaque ä l^usage des slavisants. 1. vyd. Bratislava, SPN 1973•

Baláž, P. - Cabala, M. - Darovec, M.: Učebnik slovackogo jazyka dľa slavistov. 1. vyd. Bratislava, SPN 1975.

Baláž, P. - Darovec, M. - Trebatická, H.: Slovák for Slavicists. 1. vyd. Bratislava 1976.

Baláž, P.: Slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku. In: Studia Academica Slovaca, 14. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 35 - 55.

Bartoš, J. - Gagnaire, J.: Grammaire de la langue slovaque. 1. vyd. Bratislava - Paríž, Matica slovenská 1972.

Caha, J.: Stav a problémy cizojazyčného vyučovaní. In: O marxistickú jazykovedu v ČSSR. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974.

Helbig, G.: Probléme der deutschen Grammatik fur Auslá'nder. Leipzig, Enzyklopadie 1974.

Horecký, J.: Základy jazykovedy. Bratislava, SPN 1978.

Horecký, J.: Slovná zásoba slovenčiny v kontexte cudzích jazykov. In: Studia Academica Slovaca, 8. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 99 - 100.

Kušnieriková, A. - Kolári, V.: Slovakin kielen oppikirja. Helsinki 1979.

Mistrík, J.: A Grammar of Contemporary Slovák. 1. vyd. Bratislava, SPN 1983.

Mistrík, J.: Basie Slovák. Bratislava, SPN 1981.

Mistrík, J.: Grammatika slovackogo jazyka. Bratislava, SPN 1985.

Mistrík, J. - Tuguševa, R.: Učebnik slovackogo jazyka. Bratislava - Moskva, SPN - Vysšaja škola 1981.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.

Novák, t.: Typologická charakteristika slovenčiny. In: Studia Ácademica Slovaca, 6. Red. J. Mistrík. Bratislava 1977, s. 389 - 406.

Novák, £.: Fonológia sloyenčiny v kontexte inojazykových fonologických systémov. In: Studia Ácademica Slovaca, 8. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 239 - 254.

Novák, t.: Aký jazyk je slovenčina. In: Studia Ácademica Slovaca, 13. Red; J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 409 - 410.

Ondruš, Š. - Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov.- 1. vyd. Bratislava, SPN 1981.

Pauliny, E.: Slovenské časovanie. Bratislava, ätátne nakladateľstvo 1949.

Pauliny, E.: Kontrastívna analýza slovenskej a českej deklinácie. In: Studia Ácademica Slovaca, 4. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 243 - 256.

Peciar, Ž.: K diskusii o triedení slovenských slovies. In: Jazykovedný zborník, 5. Red. Ž. Peciar. Nakladateľstvo SAVU, Bratislava 1951, s. 30 - 57.

Prokop, J.: Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka. Bratislava, SPN 1978.

Prokop, J.: Základný kurz slovenčiny. Bratislava, SPN 1980.

Rothstein, R. A.: Príspevok ku klasifikácii slovenských slovies. Slovenská reč, 48, 1983, s. 356 - 363.

Ružička, J.: Ešte raz o triedení slovenských slovies. Jazykovedný časopis, 7, 1953, s. 135 - 168.

Ružička, J.: Typológia slovenskej morfológie. In: Studia

Academica Slovaca, 1. Red. J. Mistrík* Bratislava, tfstav školských informácií 1972, s. 201 - 210.

Ružička, J.: Gramatický systém slovenčiny v kontexte cudzích systémov. In: Studia Academica Slovaca, 8. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 377 - 388.

Servátka, M.: Podstawy jezyka slowackiego. Krakov, Jagellonská univerzity 1983•

Stanislav, J.: Slowakische Grammatik. Bratislava, SPN 1977

Skalická, V.: Typ češtiny. Praha, Academia 1951.

Vallo, J.: Intenzívna výučba slovenčiny ako cudziho jazyka Slovenský jazyk a literatúra v škole, 18, 1971 - 72, s. 249 - 251.

Záhlavová, 0.: K teórii vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka u nefilológov. In: Jazyk - prostriedok zbližovania národov. Zborník z Komenského trienale 1980. Red. J. Mistrík. Bratislava 1981, s. 173 - 176.

Ohlas diela Jána Hollého v Čechách

Viera Budovičová

1. Básnické dielo Jána Hollého, "spevca vekov dávnych zakladateľa slovenského básnického klasicizmu, autora slovenských historických hrdinských eposov Svätopluk, Oyrilometodiáda a Sláv, ale aj lyrika, ktorý v svojich Selankách Pesňach a Žalospevoch ako prvý rozozvučal naplno spevnú strunu slovenskej poézie písanej už vlastným slovenským spisovným jazykom, bolo z mnohých strán novo oivetlihé a zhodnotené pri príležitosti dvojstého výročia **jiho** narodenia, ktorá bolo zaradené medzi významné svetová **výročia** UNESCO. **V** roku 1985 vyšla aj Pamätnica **obsahujúca** svedectvo o bohatých kultúrnych podujatiach na počiiť a pamäť tejto veľkej osobnosti našej kultúrnej minulOitl. Dielo Jána Hollého prekračuje dnes hranice slovenskej národnej spoločnosti a stáva sa nadnárodným, akoby sa **napínali** prorocká slová, ktorá si zvolil za svoj básnický závet.

roznášat? sa budem po krajanských pestován ústach
Kde Váh, kde ostrý buble Hron,
I kde preohromné do nebeskej výšky hrdými
Temenmi Tatry vbíhajú;
Táž kade nad Moravu a hučícú prúdami Labu
ludné sa mesta pyšňajú....

Ukázalo sa, že sila poézie a básnického umenia Jána Hollého si už pri svojom zrode nachádzala cestu do slovanského i neslovanského sveta, najmä k najbližšej kultúrnej obci českej. Nebola to cesta priama ani jednoduchá. Prekážkou bol Hollého jazyk, kultúrna západoslovenôina v kodifikácii Antona Bernoláka, rozvíjajúca sa okolo trnavského katolíckeho kultúrneho centra. Evanjelická časť slovenských vzdelancov a literárov sa v tom Čase ešte pevne pridŕžala staršieho spisovného jazyka, takzvanej bibliôtiny - slovakizovanej češtiny. Na jej čele stáli osobnosti s veľkou autoritou v národe, básnik Ján Kollár, jazykovedec-slavista P. J. Šafárik, Jiří Palkovič s celou skupinou odchovancov bratislavského lýcea. Dielo Jána Hollého vzbudilo v Čechách pozornosť už od jeho prvých prác, a to preklady antických básnikov z roku **1824** (Rozličné básne...) a vydanie prekladu Vergíliovej Eneidy z roku **1828**. Prvá jeho pôvodná skladba, oslavná Báseň na inštaláciu arcibiskupa A. Rudnaya, bola publikovaná v bernolákovej pôvodine aj v českom časopise Krok **I, 1823, 4**, str. **10-19**. Uvedená bola ako "nárečím slovenským psaná" a bol k nej pripojený aj český preklad v próze s označením "Smysl prostý". Autorom prekladu a vysvetliviek jazykového rázu, pripojených k pôvodnému textu, ako i stručnej, ale pochvalnej recenzie bol Jozef Jungmann (J. Ambruš, **1967)**. Českú kultúrnu verejnosť s prvou knihou Hollého prekladov oboznámil Antonín Marek, český klasicistický básnik (opäť v časopise Krok **II, 1827, 2**, str. **314-320)** s týmto hodnotením: "Čeho tady podáno

Slovanom Panónie, toho i my Cechová dôvernou se dosahujeme rukou, majíce za to, že i nám prináleží, byť se i nemilé lišil povrch toho díla od zvyklého nám Ôechum pravopísemnosti zp&sobu... Z toho videti, že ctení táto knihy se odmeňuje mnohotvárnym ziskem a kdyby pan spisovatel podlé českého ponapravil sváho psaní zp&sob, nebylo by jiného k žádosti, než aby s podobnou slohu obratností brzo opet rozhojňoval pekný tento sad a bratry svá u Vltavy a Labe vypodobil, by na stretu jemu vyšli." (Ambrue, 1967, s. 48, 264).

Začína sa tu nová etapa vzájomnosti, česko-slovenských jazykových a literárnych vzťanov, ktorá pripravuje cestu äalšej generácii - štúrovskej. Vytvára sa tu istý nový model týchto vzájomných vzťahov, ktorá sa o polstoročie neskôr naplno presadí. Preto treba aj z tohto hľadiska hlbšie preskúmať toto obdobie, lebo sa tu kladú základy tradície, ktorá sa z týchto koreňov rozkošatí do dnešnej mnohotvárnej jazykďvej situácie dvojjazykovéj komunikácie a tesných jazykovo-literárnych kontaktov, komunikácie vo všetkých oblastiach spoločenského a kultúrneho života, vrátane komunikácie literárnej. Príspevkom k poznaniu tejto etapy česko-slovenských jazykových a literárnych vzťahov smeruje aj tento text. Upriamime sa jednak na dobové názory význačných predstaviteľov českého národného obrodenia na rozvíjajúce sa slovenské národné hnutie, ktoré má zatiaľ najzreteľnejšiu podobu v jazykovo-literárnych snahách po osobitom, svojskom vyjadrovaní a jazykovom stvárnení tvorivých umeleckých národnobuditeľských zámerov, äalej aspoň v náznakoch poukážeme na niektoré otázky opojené s adaptáciou literárneho diela medzi blízko príbuznými jazykmi, konkrétne na preklade textu Jána Hollého do češtiny; Hneď na začiatku treba povedať, že ide o prvý nám zatiaľ známy literárny preklad zo slovenčiny do češtiny, ktorý znamená faktické uznanie slovenčiny ako svoj-

bytného a rovnoprávneho slovanského jazyka. Tento čin, ktorý si vyžiadala česká kultárna verejnosť tej doby, podnietil, jedinečnosť diela Jána Hollého a uznanie jeho estetickej a literárnej hodnoty. Tieto prekladové texty môžu osvetliť aj niektoré stránky samého literárneho textu Jána Hollého, najmä využívanie slovného bohatstva slovenčiny, ktoré predstavuje jednu z najpozoruhodnejších stránok celého diela, zdroj jeho poetickej hodnoty.

2. Najväčší záujem vzbudilo v Čechách,vrcholné dielo Jána Hollého - epos Svätopluk, víťazná báseň v dvanástich spevoch.[1] Vzápätí po jej vydaní vychádza v časopise Českého múzea VII, 1833 s. 274-298 posudok K.V. Vinarického (českého obrodeneckého spisovateľa, prívrženca časomernej prozódie a prekladateľa Vergília) spolu s českým prekladom šiesteho spevu Svätopluka pod názvom Kolébka národu slovanských. 0 dva roky neskoršie vychádza v Českej včele II, 1835, a. 103 n. na pokračovanie aj preklaa prvého spevu s názvom Svätopluk vezeň. Skôr než sa pokásime o analýzu aspoň malého úryvku z pomerne rozsiahleho prekladu, uvedieme stručne niektoré posudky a hodnotenia tohto diela. Sústredíme sa pri tom najmä na jazykové otázky, často polemicky ladené sády o jazykovej stránke Hollého diela (ojedinelé i o stránke ideovej, ktorá však nechávame literárnym historikom) , ktoré prezrádzajú značné nepochopenie vtedajšej jazykovej a spoločenskej situácie na Slovensku.

Zpráva o pana Holého víteaské básni, Svätopluk. Od Karia Vinarického (ÔCM VII, 1833, s. 274n) "Nejvýznamnější dve naše díla básnická, p. Kollárova "Slávy dcéra" a p. Holého "Svätopluk" vynikla v prastaré evropejské kolébce národu Slovanských, mezi Dunajem a JEgtrami. V Slávy dceri spatřujeme ideál krásy, ve Svatopluku ideál síly Slovanské. Než kdo medle z milovníkú literatúry naši

nedivil ae již čarodejným vnadám a púvabum Slávy Dcéry? Mene však známe, protože nedávno teprve na avétlo vyšlé jest dílo p. Holého. Zpráva tedy o nem mile, tuším, ku krajanum zavitá." (V liste tf.L. Ôelakovskému Vinařický píše: "Ja dosiaľ pokladám táto báseň za dielo klasické svojho druhu a ľutujem, že nie je české." A v liste J. K. Chmelenskému: "... veru my nemáme takého českého básnika, ako je Hollý. Ja ho kladiem nad Kollára. Tento nepojal ideu Človečenstva tak čisto a jasne, ako ju postihol Hollý ... tichý a vždy nestranný vo svojich úsudkoch.") Recenzia pokračuje stručným obsahom dvanástich spevov Svätopluka a pomerne podrobným hodnotením štylistickej a jazykovej stránky diela: "Pouhá, hledanými šperky nepŕetížená^ avšak ušlechtilá, dojemná a jadrná reč jeho duši čtenářovu až milo zajíma." V rozpore s týmto vysokým hodnotením jazyka je záverečná pasáž: "Žel jen, že p. skladateli se líbilo, sepsati báseň tu v nárečí, kterýmž malá částka Slováku mluví, a ješte menší píše. Obecné literatúre Československé na ujmu jest takové uchýlení od starodávneho, Ôechum, Moravanum a Slovákúm spoločného jazyka spisovného. Spisovatelstvo i Čtenárstvo tím sa rozdrubuje... máli práve nyní sa rozpojit.i posvátný svazek dedičného jazyka? Jakou slávu tím nabudou Slovenští spisovatelé, jestliže každý nárečím svého kraje psáti počne? Jakého prospechu osvete obecné tím získají? Rozpojení a nesvornost ničehož velikého nemuže dovesti. Tou cestou nechodí se ani k sláve ani k spasení. P. Holý ji ovšem první nenastoupil: on jediný však posud vtipem vyniká mezi literatory táto školy; jeho príklad mnoho pôsobí. Avšak s potešením pozorujeme, že Svätopluk jeho v reči podobnejší spisovnému jazyku našemu skládán.jest, nežli prvnejší díla jeho. Kéžbychom nebyli nuceni pekné

práce jeho v češtinu překládati! Vetší mu.výkvete sláva na~ vrácením se k obecné ceste, než odchýlením se od ní."

Vinařický tu zrejme vyjadruje všeobecne rozšírený názor českej verejnosti. Vidno to aj z aalšieho citátu z F. L. Ďelakovského. Rovnaký názor zastávajú aj slovenskí predstavitelia a zástancovia českého spisovného jazyka na Slovensku. Ide o nedorozumenie, ktorá vtedajšia jazykoveda a slavistika ešte nevedela preklenúť. Nešlo napokon len o otázku jazykovú, ale širšie spoločenskú, dnes by sme povedali sociolingvistickú. Vinařický píše: "Žel jen, že skladateli sa líbilo sepsati báseň tu v nárečí...". Nepochopil, že u Hollého nešlo o svojvoľný výber jazykovej podoby jeho diela. Svojím vzdelaním, konfesionálnou príslušnosťou, ale hlavne svojím národným povedomím bol determinovaný písať tak ako písal. Dokladom môže byť aj jeho korešpondencia s českými spisovateľmi, z ktorej vyberáme:

Z listu K. A. Vinarického J. Hollému zo 6. augusta 1840 (citujeme podľa J.Ambruša, 1967, s. 128) "Slyšíme v Čechách, že přátelé literatúry naši v Pešti vydati mini Vaše spisy: z ôehož ae já, Váš nejeden a neposlední ctiteľ, vysoce raduji a teším. Pred šesti lety prekladal jsem Vaši Svatoplukiadu v nárečí naše obecné; v Musejníku jsem šestý a ve Včele tuším první zpev vydal. Než honosili bychom se Vašností, kdybyste sami v nárečí naše obecné báseň svou prepracovali, a není pochyby, že si všecky mé krájaný, literatúry milovné, zavdečíte. - Prikladám zde svuj pokus prekladu I., II., III., IV. a VI zpevu za pouhým oumyslem, aby, bylo-li by Vám libo, použili jste jej k českému vlastnímu prepracovaní..."

J. Hollý tejto naliehavej a preňho aj lichotivej a iste aj výhodnej ponuke nevyhovel a asi ani vyhovieť nemohol. Bránilo mu v tom viacej vecí: jeho povedomie

národné, hrdosť na vlastný slovanský kmeň, ktorého slávnu minulosť ospevoval, aby národne prebudil svojich súkmeňovcov; chcel "dokázať, že národ, tak ako má, či mal významná históriu, má ešte i dnes jazyk, rovnako schopný dosiahnuť všetky básnické útvary antiky". (V. Turčány, 1972, s. 131) Západnú slovenčinu, svoje rodné nárečie v jej kultivovanej podobe považoval Hollý za najvhodnejší zo všetkých európskych jazykov za časomernú prozódiu (spolu s maäarčinou) preto, že v nej môžu po sebe nasledovať dve dlhé slabiky (v strednej slovenčine tomu bráni rytmické striedanie dlhých a krátkych slabík). Ale po tejto stránke je vhodná práve čeština. Domnievame sa, že hlavnou prekážkou, čo si, pravda, jeho českí súčasníci nemohli uvedomiť, bola aj nedokonalá znalosť češtiny, ako aj nespôsobilosť jej biblickej verzie pestovanej na Slovensku pre vlastné básnické zámery. Najnovšie výskumy slovenských jazykovedcov ukázali bohaté využívanie všetkých zdrojov slovenčiny a jej slovotvorných možností (J. Horecký, 1985, V. Turčány 1972, 1985, E. Krošláková, K. Habovštiaková 1985). Jazyku svojich básnických textov venoval Hollý veľkú pozornosť, i keä často živá bežná forma výrazu musela ustúpiť a prispôsobiť sa prvoradej požiadavke versologickej. Ako sa dozvedáme z korešpondencie, mnohokrát prepracovával a cibril SVQJ text po stránke jazykovej i metrickej. Verne sa pridŕžal bernolákovskej normy gramatickej i lexikálnej (čakal na vyjdenie Bernolákovho Slovára pri konečnej úprave svojho prekladu Vergíliovej Eneidy). Má bohatú slovnú zásobu, rozmanitosť synonym, epitet constans i ornans. Nie je teda oprávnená výčitky, že píše "nárečím svého kraje". Kým hlásková a tvarová stránka Hollého jazyka sú prevažne západoslovenského typu, jeho slovná zásoba po stránke formálnej i sémantickej má celoslovenskú platnosť. Chce sa čo najviac priblížiť k skutočnej hovorovej výslovnosti živej reči a na nej založiť metrické pravidlá:

"Jak v tomto, tak i v mnohém iném, nech sa básnik uchom svím rídí" (citované podľa V. Turôányho 1972, s. 82). Okrem rodného jazyka využíva pre svoje štylizačné i metrické potreby aj susedné jazyky slovanské. Nájdeme u neho prvky ruské i poľské, ale osobitné postavenie má najbližšia čeština, ktorá už u Bernoláka tvorí súčasť slovnej zásoby knižnej, kultivovanej reči ako dedičstvo po dlhé obdobia na Slovensku pestovanej literárnej reči biblickej. Navyše má západná slovenčina aj mnoho spoločných prvkov s moravskými a českými nárečiami, a teda i s češtinou spisovnou. V ojedinelých prípadoch siaha Hollý i po takých slovách, ktoré mu súčasníci vyčítali ako bohemizmy (napríklad berla, pahorek, pótka, otrapa). Sám považuje za básnické právo využívať všetky prístupné a zrozumiteľné zdroje jazyka: "Inšá je zaisťe reč veršovňícka a inšá rečnícka; kebi to bolo písané v ňevázanej reči, ti slova ňikdá bi sa tam nenachádzali.Veršovnik, abi mohel víšej sa viňésť nad obecnú reč, nové slová si stvoruje... kde pre Sekterú vec v obecnej reči ešče zadného slova nemá, je prinútení nové si ukovať. - Čo sa tiká českích nekterých slov, kterích však velmi málo je, tím sem sa je všemožne vihibal... Medzitím ternu, kterí číta inoslovenské knihi, obzvlášť české, aj proťi jeho voľi jedno nebo druhé slovo sa mu do písma vkradne, že on to ani nepozná. Tích ňemnohích slov viznamenávání s contextu sa dovťípit bude moct čítač." (Z listu Jur. Palkovičovi, 3. 4. 1833 - cit. podľa Ambruša 1967, s. 83). No mnohé slová spoločné s češtinou používa podľa západoslovenského nárečového úzu v slovenskom význame, napríklad darebný ("ja som už čím äalej darebňejší" - z listu Hamuljakovi, 3. 3. 1847); slovo darebný má v češtine význam "ničemný, špatný".

Na druhej strane je Hollého slovenčina, hoci v mnohom bližšia češtine ako dnešná moderná slovenčina, pre českých čitateľov tak málo zrozumiteľná, že sa po prvý

raz v dejinách česko-slovenských vzťahov rieši otázka vzájomnej literárnej komunikácie prekladom. Svedôí o tom aj názor českého spisovateľa J.K. Chmelenského vyjadrený v recenzii slovenského literárneho almanachu Zora uverejnenej v časopise Ôeská včela v roku 1936: "Básnické plody mají ješte nejvíce zásluhy; mezi temi pak vynikají zvlášte Selanky Jana Hollého a jeho báseň Na záhradu. Veru zplakal by pravý vlastenec, že tak pekné veci jsou neprístupné, tisícum českých čtenáru." Napokon uvedieme redakčný úvodný článok P. L. Ôelakovského k Vinařického prekladu prvého spevu Svätopluka (skrátene). Tieto polemicky ladené poznámky uvádzame ako doklad vtedajšieho zmýšľania, ale najmä pre ich záverečná pasáž, kde sa po prvý raz jasne vyslovuje myšlienka, ktorá je aj pekným dokladom česko-slovenskej literárnej vzájomnosti v praxi, o potrebe prekladania slovenskej umeleckej tvorby do češtiny.

Ôeská včela II, 1835, s. 103: "Vyjímky ze "Svätopluka", hrdinské básne Jana Holého. (Pripom. od redak.) "Hrdinská báseň Svätopluk, psaná hornoslováckým nárečím, ačkoli pred dvema roky již vyšla, přece u nás Ôechu posaváde jedva dle jména jest známa, i neohlížejíce se na vnitřní cenu a premnohé básnické krásy její, máme za to, že v tom zp&sobu, v jakém vydána jest, beze všeho pusobení na čtenáístvo naše zustane, a toliko zde onde jako literárni vzácnost zvedavým knihomilam okazována bude... To však vime, že nepřátelé rodu slovanského plesali jsou pro toto rozdrobování a odštepování se od nás v literatúre uherských Slovákdv ... vime konečne, že praví vlastencove a milovníci literatúry slovanské jen s nechutí a bolestí hledí na toto spechání k vlastní zkáze a záhube kmeňu toho, litujíce zvlášte pana Holého, že na bezplodnou roli tolikerou práci vynakladá a ji vzácnymi dary svými nazmar osívati usiluje. - Oblíbený spisovateľ náš p. Karel

Vinařický, umeje oceniti miatrovskou práci pana Holého, a chteje, aby též Ôechum v známost uvedená byla, umínil si predne nejzdařilejší místa ze Svätopluka, a snad, bude-li mu dosti pochvíli k tomu, i celou tu báseň jazykem ôeským krajanúm svým podati, jakož bychom vúbec si přáli, melo-liby i nápotom ješte co znamenitejšího a pozornosti hodného slováckym nárečím vyjíti, by spis takový tudíž písemným jazykem českým se vydal a rozšíril."

3. Uvedieme časť textu z prvého spevu Svätopluka. V českom preklade je to úplný začiatok, vynecháva sa Hollého obsah v próze, prvé úvodné štvorveršie a vzývanie Umky. Dôvody takéhoto skrátenia sa neuvádzajú, ale možno sa domnievať, že sa neprijali niektoré historické interpretácie Hollého, ako napríklad v 4. verši "A zmužilých veľké založil kráľovstvo Slovákov". Totiž vo veršoch 138-140 nachádzame takúto zmenu textu: "(By Svätopluka kráľa) pustil a do vlastnej ho odeslal krajný Slovákom" sa prekladá ... "a do vlastní jej odeslal zeme Moravské". Podobne v stručnom obsahu dvanástich spevov Svätopluka ani raz nie je použitý názov Slovák, slovenský, ale dôsledne Slovan ("Svätopluk, vojvoda mocnejšího kmene slovanského na Morave"), proti Hollého podaniu výrazov "Svätopluk, kráľ Slovákov", "krajina Slovákov", ktorých sa dôsledne drží. Tým sa ale zotiera významový rozdiel Hollého názvov Slovan, Sláv a Slovák a strácajú sa aj básnické obrazy založené na rozdielnej etymológii týchto vlastných mien. Takýto prístup k textu sa mohol autora nemilo dotknúť, lebo sa tým menila ideová i významová výstavba textu, ktorej venoval toľké úsilie, ba celková koncepcia jeho diela. Na doplnenie treba uviesť, že v oslavnej básni ťoslání z Čech obracia sa jej autor K. Vinařický k "slávnemu básníku slovenskému" a v texte básne nájdeme verš "Prívetivý k nemu tobe Slovák i Slovenka ukáže cestu milou/. Rozlí-

šenie slovanský/slovenský sa teda uznáva pre súčasnosť, nie však pre historická rekonštrukciu minulosti. 7 súhlase s Hollým a s uznávaným slavistickým výkladom považuje Vinařický Slovensko za pravlasť Slovanov: "Synu Tatry, pravlasti slovanské..." "v prastaré evropejské kolébce národu Slovanských mezi Dunajem a Tatrami". Pre porovnanie najskôr ukážka súvislého textu v origináli a potom v preklade.

Svätopluk, I. spev

26. Sédmý bol pominul sa mesác, nastával už osmy,
27. 5o Svätopluk ve tmách a nevolnej väzbe sa trápil:
28. Kam ho nepráteľskí uhodiť rozkázali Nemci,
29. Na svých oklamaní mysľách, že by víru polámal.
30. Tam vždy za svú túžil slobodu a na bídu si stískal.
31. Než keď žál a tuhé sa na vác rozmohli bolesti,
32. Tak ťažký z trúchlého ponos ven srdca vynášal:
33. "Ach, já nešôastný! ach, já len vždycky utrápen!
34. Zdáž len v úzkosťách a samých mne vek uplyne žáľoch?
35. Jak zase náramná sa na má hlavu zrútila bída!
36. Sotva že sem jednej uvládal pohrome vyhnúť,
37. Keď zlobivý mňa lapiť Rastislav a ze sveta chcel zňésť:
38. Už mňa iná a temer horšá zachvátila skaza.
39. Ó bídný, ôo na kráľovskú sa drápe berlu,
40. Tých za blahoslavených, ôo dosáhnuli túto, majíce!
41. Učte sa, kdo z ľudskej múdry je bolesti, je múdry,
42. Učte se ze mňa tu včil, čerstvý ze mňa berte si príklad:
43. Jak vždy nebezpečný, jak v nestálosti tonúcí
44. A všem nastavený vždy ranám, jak sosna veterná,
45. Kráľa život býva! Jak naňho prvého sa vždycky
46. Nešôastný rúca hrom a vždycky prvého zaráža!
47. Ach, ked sem radšej sprostým tam nekde na Tatrách
48. Ovčákem nemohel zostať! Tam i veľmi pokojný,

49. Tam veselý, tam rozkošný, všech i pozbaven otrap,
50. Bol by plynul vek mój a samé radovánky požíval.
51. Však že na kráľovský mňa povýšila náhoda prestol:
52. Koľká peč, koľká hneä mozgy mi lámala práca,
53- A všeliku tráchlé sa užíralo srdce bolešťá!

112. Tak Svätopluk sťažoval si a na svu bídu naríkal:
113* Jak keä v násilnej zavretý pod mrežami kletce
114. Trdchlívá slávik a nevoľná väzbu zažíva.
115. Ten, ôo ho tam zamkel, myslí, že radostne mu spívá;
116. On však naňho porád, o milá že privédel ho voľnosť,
117. Premnoho napláká; a na svém hambalku sedící,
118. Náramný vede kvíl, i žalobná náreky pesňá
119. Cifruje, až zmorené usedá jemu od horu srdce,
120. A trdchlými celé sa ozýva bydlo ponosmi.

Svätopluk vezeň. Česká včela II, 1835, atr. 103 - 104.
Preklad Karia Vinarického.
Uvádzame v aáôaanom pravopise

26. Již sedmy promenil se mesíc, nastával i osmy,
27. Oo Svätopluk ve tmách a nevolné väzbe se trápil,
28. Kam ho nepŕátelští vrhnou rozkázali Nemci,
29. Na svých oklamaní myalech, žeby jim v slibu nestál,
30. A vždy bažil jen po svobode, a na bídu si toužil.
31. Než kdy se žel a tuhé nejvíc rozmohly bolesti,
32. Tak težký nárek trúchlivého ze srdce vynášel:
33. Ach já nešťastný! ach já jen vždycky utrápení
34. Zdaž v ázkosti jenom a samých želech uplyne vek muj?
35. Jak zase náramná se na mou hlavu sŕítila bída!
36. Sotva že jsem jedné mohl ondyno strasti ujíti,
37. Když hnevivý Rastislav mne lapiť a zabíti zamyslel:

38. Již mne jiná, akoro pak horší, zachvátila zkáza.
39. 0 bídní, kdo ku kráľovské se drápete berle,
40. Tech za blahoslavená, co dosáhnuli trunu, jajíce!
41. Učte se, kdo z lidské moudrý je bolesti, je moudrý,
42. Uôte se ze mne nyní, čerstvý tedy berte si príklad,
43. Jak vždy nebezpečný, jak v nestálosti tonoucí,
44. A všem nastavený vždy ranám, jako sosna veterná,
45. Krále život býva! jak naň povždycky prváho
46. Nešťastný bije hrom, a jeho vždy prváho poráží!
47. Ach, káž bych radšji sprostým tam nekde na Tatrách
48. Já narodil se byl ovčákem! tam velmi pokojný,
49. Tam veselý, tam rozkošný, všech i pozbaven otrap,
50. Bylby plynul vek muj a samá radovánky požíval.
51. Však že kráľovský mne povýšila náhoda na trún,
52. Páôe jaká, jaková hned mozku mi lámala práce,
53- A všelikou truchlá se užíralo srdce bolestí!

112. Tak Svätopluk stežoval si a na svou bídu naříkal,
113. Práve jako v kleci násilná kdy za mŕížkami zavŕen
114. Smutne slávik dpi a nevolnou väzbu zažíva.
115. Ten, kdo ho tam zamknul, myslí, že radostne mu zpívá:
116. On však naň touží, a milou že zvali mu odňal,
117. Lest mu vytýka, pak napořád na bidélku sedící
118. Pláč vede náramný, a žalobnou náreky písní
118. Pláč vede náramný, a žalobnou náreky písní
119. Své hude, až zmorené usedá jemu od hore srdce,
120. A truchlým se celé bedováním bydlo ozýva.

V preklade je nápadný doslovný prepis mnohých veršov zo slovenčiny do češtiny bez ujmy na jazykovej správnosti a básnickej hodnote textu. Preklad nerozoberáme po stránke versologickej. Aj nezasvätený pohľad však ukáže, že v preklade zmysel prevláda nad prozódiou, kým v origináli je

výber slov podriadený časomiere,, čo často zatemňuje zmysel. Zodpovedá to aj názoru J. Hendricha, ktorý porovnával Hollého a Vinarického preklad Vergíliovej Eneid.y. Vyzdvihuje prozodickd presnosť Hollého prekladu, na druhej strane chváli jazyková jasnosť Vinarického prekladu proti Hollého nezrozumiteľnosti (Sborník filologický VII, 1922, s. 338 - cit. podľs Ambruša, 1967, s. 267). Český preklad Svätopluka pôsobí celkovo modernejšie, je bližší sáčasnému jazyku než Hollého originál (najmä z pohľadu dnešného čitateľa). Je to pochopiteľné, lebo ide o dobová obrodenecká Češtinu s pomerne pevnou kodifikačnou normou, ktorá je (okrem pravopisu) po stránke hláskovej, tvaroslovnej i lexikálnej len málo odlišná od dnešnej modernej spisovnej češtiny v jej knižnej verzii. Preklad je, pravda, štylizovaný do jazykovej podoby zodpovedajúcej žánru klasickej historickej epiky s postupmi knižného až archaizujáceho štýlu. Humanistická syntax, postponované vetné členy dobre vyhovujá požiadavkám časomiery. V lexike vidíme čaato zámerný výber archaizmov (napríklad toužit, nevolná väzba, tuhé bolesti, vek muj, ondyno, sprostý ovčák, otrapy, péôe zvule, truchlý a podobne), ktorými sa prekladateľ snažil vystihnáť alebo kompenzovať archaizujáci ráz Hollého textu. Tieto prekladateľská postupy v snahe priblížiť text českému čitateľovi sa často uchyíujá k prekladu výkladom či parafrázou, ako je to bežné v modernom preklade. Napriek tomu nemožno hovoria iba o prepise či českej verzii. Ide o skutočný preklad, pravda, v chápaní, ktoré sa dnes nazýva vnátrojazykovým prekladom (M. Tomčík, 1985). V dobovej jazykovej a kultárnej situácii bolo celkom oprávnené k prekladu takto pristupovať. Vinařický odstraňuje z Hollého textu mnohé inverzie, ktoré sťažujá vnímanie významových celkov. Hollého čitateľ je nátený hľadať rozdelené syntaktické áseky (syntagmy) často aj za hranicami verša a narábať s textom podobne ako pri

školskom prekladaní latinských periód. Flektívnosť slovenčiny podobne ako latinčiny síce dovoľuje text syntaktický a významovo rekonštruovať do podoby živej hovorenej reči, ale vyžaduje to nemalá prácu s textom, ako ukazuje V. Turčány v knižke Na krásna záhradu Hollého Jána (1972). Najmä syntaktická stránka tesne zviazaná s metrickou výstavbou verša, mohla byť pre súdobého vzdelanca a znalca klasických pravidiel časomernej prozódie zdrojom ľubozvučnosti a krásy (tak pôsobí aj na dnešného znalca poetiky). Na dnešného nezasväteného čitateľa však pôsobí archaizujdco hlavne časomerná prozódia a sám Hollého jazyk. Preto majii taký úspech v slovenskej kultúrnej verejnosti vnútrojazykové preklady súčasných básnikov Jána Kostru a Viliama Turčányho, ktorí sa podujali prebásniť Hollého a priblížiť ho dnešnému čitateľovi. Podobný cieľ si stanovil aj prekladateľ do češtiny. Jazykové povedomie Českého čitateľa, od slovenského značne odlišné najmä v lexikálnej a slovotvornej oblasti, nedovoľovalo ani s pomocou kontextu správne dešifrovať mnohé diferenčné výrazy a odlišné významy paralelných slov (medzijazykové homonyma) a nemohol sa nechať viesť ani svojím jazykovým citom, ako to mohol urobiť čitateľ slovenský, pri odstraňovaní významovej nepriehľadnosti básnických novotvarov, vznikajúcich voľným zaobchádzaním s repertoárom slovotvorných možností slovenčiny. K významovým a na ne viazaným štylistickým a estetickým hodnotám textu patrí básnická obraznosť, u Hollého bohato rozvitá a vari najpôsobivejšia zložka jeho poézie. Plne ju môže vychutnať zasa len dobrý znalec jazyka. Je dokladom genetickej, ale i kultúrnej blízkosti slovenčiny a češtiny, že túto stránku diela vedeli českí súôasťníci precítiť a bez výhrad prijať.[3] K estetickým hodnotám okrem obsahovej a významovej patrí aj formálna, vonkajšia stránka jazyka. Hláskové a tvarové rozdiely bernoláčtiny sa z českej strany charakterizujú

ako "nemilé" ("byť ae i nemilé lišil povrch toho díla od zvyklého nám Čechom pravopísemnosti způsobu" - A. Marek, pozri vyššie), hoci vcelku neprekážajú zrozumiteľnosti. Naopak západoslovenské hláskové prvky a bernolákovské tvarové bohemizmy nemilo pôsobia na dnešného slovenského príjemcu. V texte si možno povšimnúť tieto paralelné javy: a/ palatalizácia velár: kletce; a miesto a: väzbe; dženie diftongov: vera, bída, naríkal, spívá, prízeň; nedostatok dvojhlások: sédmý, dosáhnuli žal; aťahovanie: avém, md, svú (česky mou, svou po diftongizácii); vokalizácia e: ve tmách, ze sveta, ven; tvar slovesa byť: sem (č. jsem); tvrdá výslovnosť spoluhlások d, t, n: vede, neprátelskí, stískal (stýskal); b/ z tvaroslovných paralel: menný tvar trpného príčastia: ztrápen, pozbaven, rozjedován,- zahrdžen; tvar prechodníka a príčastia prítomného: majíce, sedící, min. oslobodiv; prídavné mená deverbatíva na -lý: trdchlý, nepodlehlý, uspolehlý, navnuklý; tvar 7. pádu sg. m.: ovčákem, pozorem; používanie vokatívu: Umko, slávo; c/ z lexikálnych paralel: stískal si (stýskal), na vác (navíc), zdáž (zda), zlobivý (rozzlobený), všem, prostý (prostý, obecný), otrap (outrap - dtrap), peč (péče), sťažovať si (stežovat si;, porád (porád), pótka (putka), od horu (hore), bydlo (obydlí), ňadra, pribívat (přibývat), zrost (vzrust).^

Naopak za diferenčné výrazy budeme považovať slová a frazémy odlišujúce sa tvarom alebo významom: uhodiť (do väzby), víru polámať, tuhý (silný), ponos (stížnoat), zňésť ze sveta, drápat sa (šplhat se), napláká (naříká), na hambalku (bidýlku), cifruje (trilkuje). Tieto tvary robia text pre českého prijímateľa menej zrozumiteľným, naopak výrazy a tvary, ktoré slovenský čitateľ pociťuje ako knižné, archaizmy či dialektizmy, sú pre českého čitateľa paralelnosť s dobovou a vo veľkej miere i s dneš-

nou češtinou dobrými pomocníkmi.[Presvedčili ame aa o tom aj pri rozbore týchto textov na seminároch zo slovenčiny pre bohemistov, študujúcich na Karlovej univerzite v Prahe a napokon aj u širšieho obecenstva pri rozmanitých'kultúrnych podujatiach pražského Klubu slovenskej kultúry.]

Pre posúdenie a porovnanie prekladu treba konfrontovať súvislejšie texty. Vo verši 26: spojenie "bol pominul sa mesác" má ekvivalent "promenil se mesíc". Preklad sa vyhol predminulému tvaru slovwsa a dochádza aj k významovému posunu. Vo východiskovom texte je mesiac ako časová jednotka, pri slovese pominul sa aktualizuje význam "prešiel, uplynul, ubehol" (je to azda aj konotácia s personifikovaným významom Človek sa pominul - zomrel). V preklade je iná obraznosť, plynutie času sa vyjadruje premenami fáz Mesiaca.

Vo verši 27 (podobne vo v.eršoch 33, 35, 41, 43, 44, 49, 50, 53, 112, 115) ilustruje číry prepis dô českej jazykovej podoby bez ujmy na jazykovej správnosti a básnickej hodnote textu. Umožňuje to nielen jazyková blízkosť* paralelnosť lexikálnych prostriedkov slovenčiny ä čistiny, ale aj to, že západoslovenský hláskový a morfologický systém sa zhoduje s českým čo do kvantity a rytmu* takže nie je potrebná celková prestavba verša, ako to Vidíme v nasledujúcich prípadoch, kde jediná slabika vyžaduje zmenu slovosledu a vedie k prebudovaniu celej pasáži. Prekladáte! sa v našom prípade snaží zachovať hrani§e verša niekedy aj za cenu odklonu od českej sgiáethej normy. Pridŕža sa predlohy aj tam, kde by dnešný moĚefhý prekladateľ zaobchádzal s textom oveľa voľnejšie, t. Vinařický bol zrejme viazaný dobovým úzom prekladateľskej vernosti, ktorá bola výrazom úcty k dielu autora (pozri dľ^Vok z listu J. Hollého uvedenému vyššie). Prekladateľ vnáša do textu niektoré slovakizmy, ktoré v básnickom texte

nadobúdajú aktualizaônú úlohu a poetickú hodnotu ozvláštne nia jazykového výrazu; podobnú funkciu majú aj Hollého bohémizmy• 'Táto prax využívania blízkeho jazyka ako zdroja oživovania a štýlového obohacovania umeleckého textu a cieľom zvýšenia báanického účinku pokračuje dodnes• Podobne t vidíme aj v českej literatúre, kde funkcia slovakizmov napríklad u B. Nemcovej i u niektorých básnikov (Heyduk) je podobná, pravda, objavujú sa ojedinelé. Najviac sa s nimi stretávame práve v prekladových textoch. Napríklad vo verši 29 "na svých oklamaní mysľách" sa prekladá doslov ne "na svých oklamaní myslech". Toto spojenie je málo významovo priehľadné, nebolo asi ani v minulosti ustálené a treba ho preto považovať za Hollého frazeologický novotvar s významom 'nesprávne sa domnievať, mýliť sa, byť pomýlený* . Y tom istom verši nachádzame u Hollého spojenie "víru polámať", ktoré je podobným novotvarom a značí 'byť vierolomný'. V cieľovom jazyku stojí v tomto prípade preklad ustáleným spojením "v alibu neatál". Ďalší príklad nájdeme vo verši **52** "koľká hneď mozgy mi lámala práca"• Preklad ponecháva pôvodnú konkretizáciu vyjadrenia, ktoré metonýmicky, pre Hollého typickým obrazným postupom, interferuje a frázou lámať si hlavu.

Vo veršoch 47-48 ukazujú vážnejší zásah do textu: "keä sem radšej sprostým ovčákem nemohel zostať" - veta želacia uvedená časticou keä aa transponuje výraznejším želacím výrazom káž bych, ktorý v češtine vyžaduje kondicionál minulý "já narodil se byl ovčákem". To je potom dôvod významovéj zmeny. U Hollého sa vyalovuje želanie zoatať pastierom, miesto kraľovania sa uspokojiť s pastierskym stavom, čo sa v preklade významovo posúva na 'narodiť sa pastierom'. Zaujíma nás aj výraz sproatý, ktorý je v obidvoch textoch presne ekvivalentný, hoci

z hľadiaka dnešnej sémantickej normy ide o medzijazykové homonymum: v slovenčine s významom hlápy, v češtine obyčajný, jednoduchý; hrubý, vulgárny. Hollý tu uplatňuje dobový, dnes archaizovaný bohemizmus.

Vo verši 31 "tuhé aa na vác rozmohli bolesti" - preklad podržiava slovo tuhý v rovnakom význame 'silný, mocný*, hoci ho dnešná čeština v tomto význame nepozná a spojenie sa pociťuje ako aktualizácia (v češtine vyjadruje slovo tuhý napríklad tuhý boj, odpor, tuhá zimu, v tom sa so slovenčinou zhoduje; tuhá bolesť. Spojením "na vác" treba u Hollého rozumieť 'navyše' (české navíc). Preklad sa odkláňa od predlohy voľbou výrazu nejvíc Nie je jasné, či ide o zámerná zmenu alebo o lapsus. S ozajstným neporozumením textu sa v preklade nestretávame často, vecí bol už k dispozícii Bernolákov Slovár.

Vo verši 28 - tu sa v pôvodnom texte používa spojenie "uhodiť do väzby", ktorá sa prekladá výrazom vrhnout; čeaká uhodit značí udrieť. Nedá aa teda použiť. Priliehavé vrhnout, uvrhnout do väzby je v Češtine ustálené a vystihuje expresivitu originálu.

Vo verši 30 - "tam za svá tužil slobodu" - prekladá aa intenzívnejším, ale ustáleným výrazom "bažil po svobode". Dôvod tejto voľby vidíme v tom, že sloveso toužiti je už využitá v inom význame vo veršoch 116 a 117, kde vystihuje sloveso napláká "on však naňho porád premnoho napláká" s významom 's plačom aa ponosovať, obviňovať* preklad "on však naň touží a lest mu **vytýka**". Výraz napláká nemá český ekvivalent paralelný, ide o Hollého novotvar podľa modelu nadáva, preto je pre domáceho čitateľa významovo i slovotvorné priehľadný.

Vo verši 32: "ťažký ponos ven z trúchlého srdca vynášal" - slovo ponos/ponosa je v češtine neznáme, prekladá sa výrazom nárek, vo verši 120 ako bedování. Spojenie "ven ze srdca vynášal" je opäť u Hollého skonkrétnenie výrazu 'vychádzať, plynáť zo„srdca*. Tento obraz je v preklade zachovaný. Podobne je vo verši 49 zachovaný výraz otrapa "všech i pozbaven otrap". Tento výraz vyčítali Hollému ako bohemizmus (Bernolák ho neuvádza), ale v tomto tvare ho nenájdeme ani v súčasných českých slovníkoch, ktoré uvádzajd iba nespisovné homonymum s významom 'pľuhák, naničhodník* (Ôesko-slovenský slovník). S výrazom otrapa korešponduje starší český výraz outrapa, dnes atrapa. V. Turčány (1985) odôvodňuje použitie tohto tvaru prozodickými príčinami, v konkurencii s výrazmi trápení, atrapy, ktoré mal Hollý poruke. Zrozumiteľnosť výrazu môže byť iba na pozadí tvaru outrapa.

Vo verši 36: spojenie ustálené i dnes v bežnej reči "pohrome vyhnúť" sa prekladá oslabeným "strasti ujíti", hoci výraz pohroma je paralelný. Bezekvivalentný je však výraz uvládal, ktorý sa vystihuje zasa oslabeným mohl. Pre zachovanie rytmu sa vkladá zastaraná príslovka ondyno (onehdá). Vo verši 37 nachádzame prívlastok "zlobivý Rastislav", ktorý možno hodnotiť ako krajový výraz paralelný s českým slovesom zlobit. V preklade mu však zodpovedá hnlvivý (odpovedajúce české rozzlobený sa nehodí do verša, zlobivý má význam 'který zlobí', napríklad zlobivé díte, slovensky neposlušné).

Explikatívny preklad nájdeme vo verši 40: "čo dosáhnuli túto (berlu)" sa dopĺňa na "čo dosáhnuli trúnu", čím sa uvádza do synonymného vzťahu berla a trun. Obraznosť veršov 45-46 obsahuje vysokú expresívnu silu výrazu, ktorá sa v preklade oslabuje: "naňho sa rúca hrom" v preklade je

ustálené a teda aj opotrebované bije hrom; äalej "hrom ho zaráža" má priliehavý výrazný ekvivalent "hrom ho poráží". Vo verši 51 stojí proti výrazu "prestol", ktoré má v slovenčine vysoká poetická hodnotu s evokaônou hodnotou starobylosti, bežné slovo trun, hoci české slovníky uvádzajú* toto slovo ako knižná, synonymné so stolec, trún (SSJÔ). Vo verši 52: výraz peč vo význame 'starosť* sa podľa očakávania prekladá českým tvarom péče (Bernolák uvádza varianty peč, -i> peča, -i, syn. pečování, uzus peč mať, vesť).

Druhú krátku pasáž zo Svätopluka sme pre porovnanie vybrali preto, že obsahuje krásne poetická prirovnanie so slávikom v klietke (pozri výklad etymologického spojenia slávik - Sláv u V. Turčányho, 1972), bohaté na konkrétnu obraznosť typickú pre nášho básnika a najmä výrazy všednej reči zapojené do poetického kontextu.ľu sa preklad odchyľuje od predlohy syntaktický aj lexikálne a celkovo vyznieva voľnejšie aj pri zachovaní obrazných epitet, ako napríklad v kletce násilnej/v kleci násilné, nevolná väzba, radostne mu zpívá, náramný kvíl/pláč náramný, žalobnú pesňú/žalobnou písní, zmorené srdce/zmorené srdce, trúchlými ponosmi/trúchlým bedováním. Ale "zavretý pod mrežami" sa oslabuje prekladom "pod mŕĺžkami zavŕen", "trúchlivá slávik" - opakovaný dej sa prekladá rozvedeným výrazom "smutne slávik upi". Vo verši 116 sa výrazu voľnosť preložilo ako zvule, dnes v češtine v tomto význame zastarané (paralelné slovenské zvoľa, synonymum svojvôľa, ľubovôľa má negatívny význam). Vo verši 117 "premnoho napláká" sa transponuje rozvedením a dotiahnutím v origináli len skryto obsiahnutého významu s použitím arcnaizmu "naň touží a lest mu vytýka". Slovenské diferenčné hambalek sa prekladá spisovným neutrálnym bidélko, ktoré však s veršom 120 vyvoláva rušivá zvukovú asonanciu a významovú kontamináciu

homonym "bedováním ae bydlo ozýva". Originál aa tomu vyhol. Posledný tradičný biblizmus nachádzame vo verši 119 "usedá jemu od horu srdce", v českej verzii paralelne "usedá jemu od hore srdce". Slovo hor,-u m. tiež ustúpilo zo slovnej zásoby slovenčiny (nežiadúca homonymia s hor, nahor) ČSS má hore ako knižné, slovenské ekvivalenty žiaľ, horkosť. Hoci ide o knižný bohemizmus v staršej slovenčine, uvádza ho Bernolák bez označenia a vysvetľuje synonymami horekování, ldtosť, žál, žalosť; slovo je ilustrované pomerne hojnými spojeniami, napríklad hor dostať, činiť, robiť, od horu hyndť, od horu mluviť nemohel, dnes dzko nárečovými.

Záver. Urobili sme pokusná sondu do oblasti, ktorá zatiaľ zostávala nevyužitá pre poznanie diela Jána Hollého i dôležitej etapy vo vývine ôesko-slovenských jazykových a literárnych vzťahov. Ďalšie analýzy prinesd možno niektoré korektdry, ale jedno je nesporné: uznanie Jána Hollého aj za vrcholného reprezentanta vtedajšej československej literatdry. Obdiv k veľkosti jeho poézie boli impulzom k tomu, že sa po prvý raz v dejinách ôesko-slovenských jazykových vzťahov otázka literárnej vzájomnosti a literárnej komunikácie rieši tak, že sa pristupuje k prekladu slovenského diela do češtiny. Preklady pomerne rozsiahlych textov z eposu Svätopluk, niektorých Selaniek a ód, ich publikovanie v popredných českých Časopisoch a odozva, ktord vzbudili, znamenajú prakticky uznanie slovenčiny ako samostatného spisovného jazyka.

Preklady K. A. Vinarického si zasluhujd pozornosť pre svoju vysokd jazykovd a literárnu hodnotu. Verne vystihujd predlohu po stránke formálnej, jazykovej i obsahovej. Prekladateľ zachováva ideové hodnoty diela, kultivovanou a vycibrenou češtinou tlmočí hlboký zmysel a rozvitá obraznosť epických i lyrických pasáží Hollého spevov., Z

dobového hľadiska možno jeho preklad označiť ako vnútroliterárne pretlmočenie a sprístupnenie časti básnického diela Jána Hollého českej literárnej obci a kultúrnej verejnosti.

Poznámky

1 Všetky texty uvádzame v prepise do dnešného slovenského a českého pravopisu. Texty J. Hollého podľa matičného vydania z roku 1925.

2 Podávame v slovenskom preklade J. Ambruša v knihe J. Hollý očami svojich súčasníkov, cd. s. 78, 80.

3 Jan Evangelista Purkyne hovoril o "výteôném básnikovi-pevci Svätopluka", Jan Neruda o polstoročie neskôr prehlásil tento epos za jednu z najkrajších básní slovanskej literatúry. (Z. Sojková, Poézie J. Hollého v Čechách, c.d.).

4 V. Turčány (1985) vidí dva dôvody používania lexikálnych bohemizmov u Hollého: prozodické (otrapa miesto útrapy, trápení) a štylistické (pótka ako jedno zo synonym popri boj, kolba, kol na vystihnutie často sa opakujúcich javov). Zároveň kladie otázku, kde hľadať oporu v slovenských nárečiach pre tvar nádeja, ktorý nachádzame aj u štúrovcov. Skôr ako k nárečiam sa treba obrátiť k susednému kontaktovému jazyku. Český tvar nadeje umožňuje v slovenčine utvoriť ad hoc novotvar paralelne podľa modelu nedele - nedeľa. Analogicky je

aj stráža (vo verši 79 "pod vašu atrážu odovzdám", ktoré opäť nachádzame u S. Chalúpku "padá cáraka stráža", aby aa mohlo rýmovať so "Slovan cestu si preráža".) Tieto tvary možno však vyložiť aj vnátrojazykovo.

Literatúra

Ambruš, J.: Korešpondencia J. Hollého, MS, Martin 1967.
Ján Hollý očami svojich súčasníkov, Bratislava 1964.

Budovičová, V.: Etapy vývoja česko-slovenských jazykových vzťahu, In: AUC, Slavica Pragensia XXI, s. 133-145.
0 vzájomnom prekladaní českej a slovenskej literatúry, SA3 12, redaktor J. Mistrík, Bratislava 1983.

Feílix, J. s Ján Hollý a jeho spevy pastierske, Selanky, SVKL Bratislava 1965, s. 123-145.

Horecký, J.: Charakteristika slovnej zásoby J. Hollého, Slovenská reč 50, 1985, 2, s. 84-92.
Ján Hollý - básnik a zakladateľ, Kultúra slova 13, 1979, s. 289-293.
Charakteristika slovnej zásoby v Hollého preklade Vergíliovej Eneidy, Pamätnica, c.(J. s. 369-374.

Habovštiaková, K.: Ján Hollý a bernolákovčina, Pamätnica, c.d. s. 356-368.

Krošláková, E.: Frazeológia v Hollého Svätoplukovi, Pamätnica, c.d. s. 350-355.

Maťovôík, A.: Pevec vekov dávnych - Ján Hollý, Osveta, Bratislava, 1984.

Tomčík, M#: Klasický odkaz Jána Hollého a vnútrojazykový preklad, Pamätnica, c.d. s. 309-318.

Turčány, V.: Na krásnu záhradu Hollého Jána, Tatran, Bratislava, 1972

0 básnickom jazyku Jána Hollého, Pamätnica, c.d. s. 319-333.

0 prekladaní zo slovenčiny - do slovenčiny, Slovenská reč 50, 19851* 2, s. 74-84.

Sojková, Z.: Poézie J. Hollého v Čechách, Pamätnica, c d. s. 266-281.

Pamätnica z osláv dvojstého výročia narodenia Jána Hollého, zostavil Juraj Chovan, Matica slovenská 1985.

Tvorenie abstrakt v súčasnej slovenčine

Klára Buzássyová

Protiklad konkrétnej a abstraktnej lexiky patrí v jazyku medzi základné protiklady. Rozdiel medzi týmito triedami slov je mnohoaspektový, ale azda najvýraznejší rozdiel je v tom, že slová konkrétnej lexiky maju vždy ako denotát jednotlivý predmet materiálnej skutočnosti, kým abstraktá sá slová s prevažne signifikatívnym významom (Ufimceva, 1974; Jazykovája nominacija. I., 1977). Najcharakteristickejšími podtypmi abstraktných mien sd názvy spredmetnených statických a proces uálnych príznakov - názvy vlastností a názvy dejov. Signifikatívnym významom týchto mien je chápanie istého príznaku, či už vlastnosti alebo deja ako osamostatneného, abstrahovaného od jeho nositeľa (Dokulil, 1962).

Tvorenie abstrakt a pohyb v abstraktnej lexike je v dynamike slovnej zásoby sdčasnej spisovnej slovenčiny prejavom tendencie k intelektualizácii (ale aj interná-

cionalizácii a terminologizácii), abstrakte sd charakteristickým výrazivom odborného (vedeckého aj popularizačného) a publicistického štýlu (Sambor, 1974; Straková, 1980). V umeleckom štýle slovenčiny sa abstraktné mená vyskytujú vcelku menej často.

Abstraktá tvoria svojská podskupinu pomenovaní aj z hľadiska inventárovej dimenzie systému slovnej zásoby - slovotvorné kategórie spredmetnenia deja a spredmetnenia vlastnosti zahrňujú charakteristické sdbory slovotvorných typov (adjektívny slovotvorný základ + formanty -osť, -ota, -ava, internacionálne formanty -ita, -izmus; verbálny slovotvorný základ + -nie, *0*, -ka, -čka, -ba; substantívny a adjektívny základ + formant -stvo, internacionálny formant -izmus). Takéto formálne slovotvorné typy sa nevyskytujd pri slovotvorných kategóriách zahrňujdcich substantíva s konkrétnymi významami.

V tomto príspevku venujeme pozornosť najproduktívnejším prostriedkom na tvorenie názvov vlastností a názvov dejov, názvov vlastností s kategoriálne produktívnym formantom -osť a názvom dejov - verbálnym substantívam s formantom -nie a o niečo menej produktívnym názvom tvoreným nulovým sufixom a formantmi -ka, -čka (abstraktám utvoreným formantom -stvo sme venovali osobitná pozornosť na inom mieste, pórov. Buzássyová, 1985). Vnátorný zdroj dynamiky abstraktných názvov možno vidieť v samom transpozičnom charaktere derivácie pri tvorení názvov vlastností a názvov dejov - v dvojakej protikladnej funkcii v textoch funkčných sfér, kde sa tieto pomenovania najviac využívajú, to jest v lexikálnej a syntaktickej funkcii (porovnaj Kurylowiczove pojmy lexikálna a syntaktická derivácia, Kurylowicz, 1962, Buzássyová, 1982). Existuje tu dialektické protirečenie medzi transpozičným charakterom tvorenia

abstraktných názvov, ktorého podstatou je, že lexikálny obsah východiskového slova ostáva v deriváte zaehovaný - dej nazeraný "prizmou" predmetnosti ostáva dejom, vlastnosť ostáva vlastnosťou (Dokulil, 1982, s. 258) - a medzi cieľom derivácie, ktorým je tvorenie nových pomenovacíoh jednotiek. Pre vznik nových pomenovaní je však charakteristické pornenávanie nových obsahov. Všimneme si äalej, ako sa toto napätie (protirečenie) pri novovznikajdcich názvoch vlastností prejavuje.

1. Na prvom mieste možno uviesť názvy, v ktorých primárne ide o transponovanie vlastnosti vyjadrenej (deverbatívnym) adjektívom do podoby substantíva. Napríklad dnes je veľmi produktívne tvore.nie abstrakt na -osť od adjektív s formantom -teľný a s významom pasívnej možnosti, ktorý prechádza aj do substantíva: regulovateľnosť, manévrovateľnosť, vyóerpateľnosť (zdrojov energie) a podobne. Napríklad Tieto výrobky sd zaujímavé ľahkou manévrovateľnosťou. Často sa spredmetnene vyjadruje aj vlastnosť "sklon k istej činnosti, schopnosť vykonávať istd činnosť", ktorá je charakteristickým významom adjektív s formantom -avý či -ivý, -(l)ivý; vnímavosť, čítavosť, urážlivosť. Napríklad čítavosť knihy - to, tá vlastnosť, že sa kniha dobre číta, je Čítava. Potreba substančne vyjadrovať tento význam je výrazná najmä v odbornej komunikačnej sfére, kde často treba vyjadriť schopnosť vykonávať istý dej ako technicky želand či neželand vlastnosť výrobku alebo nejakej látky (spekavosť, odparivosť, prirastavosť drevnej hmoty a podobne).

2. V sdčasnosti je výrazná tendencia abstrakt s formantom -osť vyjadrovať stavový význam. Ide vtedy o motivovanosť (adjektivizovanými) trpnými príčastiami. Na rozdiel od iných pomenovaní stavu, napríklad abstrakt s formantom

-stvo (spojenectvo), ide o názvy stavov, ktoré sú výsledkom istých činností: vybilancovanosť, rozpraeDvanosť plánu, zabezpečeností, pripravenosť, pre po j e n os ť a podobne. Napríklad ••• dôležité je dosiahnuť prepejenosť medzi kolektívmi a podnikovými útvarmi; postupy, pri ktorých sa predpokladala teoretická pripravenosť. Signálom funkcie abstraktá ako novej pomenovacej jednotky je jeho používanie s adjektívnými prívlastkami špecifikujúcimi príslušný stav, napríklad hmotná zainteresovanosť, odborná pripravenosť, nadsídlištná vybavenosť. Pomerne značná je produktívnosť tvorenia názvov stavov s predponou ne-, teda názvov pomenúvajúcich stavy vyplývajúce z nevykonania istých (potrebných) činností, napríklad organizačná nezabezpečenosť, koncepčná neujasnenosť, investorská nepripravenosť. Produktívnosť tvorenia názvov negatívnych a negatívne hodnotených stavov, vlastností a činností si možno vysvetliť tým, že spoločensky podliehajú bohatšej a prísnejšej diferenciácii prejavy negatívneho konania alebo správania než prejavy kladného konania a správania (Šiška, 1978).

3. Osobitný sémantický typ predstavujú abstraktá, ktoré neznamenajú transpozíciu vlastnosti vyjadrenej adjektívom do substantíva, lež majú kvantitatívny význam špecifikovaný ako "počet X, miera X, množstvo X", kde X je substantívum v slovotvornom základe (často už je samo abstraktným menom): nehodovosť, poruchovosť (= počet nehôd, porúch), sledovanosť, zásluhovosť (= miera sledovania, zásluh), tukovosť (= množstvo tuku v niečom) a podobne. Tento kvantitatívny typ sa v slovenských slovotvorných opisoch zachytáva od roku 1971 (porovnaj J. Horecký, Slovenská lexikológia, 1971, s. 151). Vysoká produktívnosť tvorenia týchto názvov v súčasnosti (porovnaj Buzássyová, 1983) zaiste súvisí s potrebou kvantifikovať

v čase vedeckotechnickáho rozvoja rozličné javy. Abstraktá tohto typu sá predovšetkým prostriedkami odbornej lexiky, ale majá tendenciu prenikať aj do publicistiky, ba aj do hovorovej reči. **V** kontexte sa vyskytujú spravidla s parametrickými výrazmi veľký, malý, zvýšiť, znížiť, kvantita sa často udáva v číslach (percentách).

4. Existuje, neostrá hranica medzi spomínaným kvantitatívnym typom a podtypom názvov vlastností, ktoré maju význam parametra. Zvyčajne sa poukazuje na z'ákladné parametre predmetov, napríklad R. Grzegorczyková **(1979**, s. **35)** uvádza medzi prípadmi nie prostej transpozície adjektíva do substantíva, lež pretvorenie s významovou špecifikáciou parametra, rozmeru poľ. názvy vysokosc, grubosc, teda abstraktné názvy, ktoré sú v slovenčine utvorené dnes pri deadjektívnych vlastnostiach neproduktívnym sufixom -ka: dĺžka, hrúbka, šírka. Sémantická podskupina parametrov sa dopĺňa áalšími, špecifickejšími názvami, zväčša opäť v rámci terminologickej lexiky, napríklad krivosť, rovinnosť, svetelnosť, svietivosť, plošná pórovitosť, lomová húževnatosť, a podobne. Trieda parametrov je teda otvorená, ako je otvorené vedecké poznávanie materiálnej skutočnosti.

5. Produktívnym významom abstrakt na -osť, ktorý takisto nepredstavuje čistú transpozíciu adjektívneho významu do substantíva^ je význam, ktorý možno parafrázovať pomocou spojení s motivujúcim adjektívom a substantívom ráz , charakter: charakter toho, čo je pomenované substantívom v slovotvornom základe, alternatívne taký ráz, charakter, ako označuje motivujúce adjektívum, napríklad náznakovosť, krížovosť, priestorovosť, momentkovosť, a podobne: Ide o tendenciu k náznakovosti; ... človeka dneška ťažko opísať ako jedinečný ľudský typ, čo by prerástol medzerovitosť a momentkovosť záberov (Sulík).

Dynamicky naraatá rad abstrakt, motivovaných formálne desubstantívnymi adjektívami, ktorých význam je však výrazne spätý s primárnym substantívom. Na takúto možnosť tvoriť abstraktná meno vlastnosti priamo od substantíva poukazujú viacerí bádatelia (Martincová, 1983, Vinogradovová, 1983). Porovnaj ... obrázky s istou dejovosťou (= to jest s istým dejom); Cena nemôže ... s ohľadom na jej kriteriálnoať takéto náklady zohľadňovať (= s ohľadom na to, že je kritériom). ... prehľadnosť uverejňovaných programov je zaručená stálou rubričnosťou (= to jest programy sd stále uverejňované v rubrikách).

6. V rámci označovania pojmu ako príznaku abstrahovaného od svojho nositeľa abstraktá často označujd metajazykové pojmy ako termíny rozličných oblastí poznania (vedy, techniky, umenia). S týra adviaia také dynamické faktory, ako sd procesy vedúce k vzniku pojmov: abstrakcia, generalizácia, hypostazovanie príznaku. Za hypostazovanie príznaku (v užšom zmysle) pokladáme prípady, keä doslova ide o spredmetnenie, to jest vyjadrenie istého príznaku, istej vlastnosti ako takej, keä ide o predstavenie istej vlastnosti v pojmovej podobe. Napríklad Týmito prostriedkami sú jazykové znaky, preto znakovosť treba pokladať za jednu z podstatných vlastností jazyka (j. Horecký). Ide tu o návratového básnika, ktorý sa v dobrom zmysle opakuje... V čom sa prejavuje návratovosť Kováčovej lyriky? (M. Tomčík . Sémantikou takýchto abstrakt je podmienený ich výskyt vo vetách, ktorými sa objasňuje zmysel nejakého pojmu, istý príznak sa komentuje ako nejaká kategória. Na tento významový typ abstraktných názvov vlastností ako pomenovaní pojmov poukázala aj G.A. Zolotovová (1976) a označila ho ako "substantivizáciu deadjektív".

7. Osobitne treba spomenúť prípady vzniku kvalifikačných, akostných významov pri pôvodne vzťahových adjektívach, pri ktorých práve vznik abstraktá na -osť je diagnostickým ukazovateľom tohto kvalifikačného významu. Porovnaj napríklad adjektívum študentský, ktoré je vzťahovým adjektívom v spojení študentský domov, no kvalifikačným adjektívom v spojení študentský život, pričom názov študentskosť = vlastnosti, spôsoby príznačné pre študentov. Napríklad Urobil to jednoducho zo ·¹študentskosti·ᵉ, ktorej príznačnou črtou je aj takýto spôsob merania si vlastných síl (tlač).

8. A napokon spomeňme abstraktá ako názvy vlastností, ktoré vznikli na princípe metafory, prenášania významu. Ide o prípady typu papierovosť postavy /= neživosť/; Vajdičkova inscenácia odhaľujúca panelovosť života troch sestier (tlač).

Kým abstraktné názvy vlastností vyjadrujú Statický príznak, abstraktné názvy deja vyjadrujú spravidla dynamický príznak. Pomenúvajú dej ako spredmetneftý* Osamostatnený, teda abstrahovane od nositeľa (činiteľa) ä *äú* značnej miery nezávisle od gramatických kategórií motivujúceho slovesa. Dejové mená sú bohato zastúpené vo všitk^ôh komunikačných sférach, pričom rozličné slovotvorné typy si sčasti konkurujú v tej istej sfére (napríklad V odbornom vyjadrovaní Z$_{v}$ + -nie/-tie, *-0,* -ka), sčasti sä Výš^écifikovali na používanie v jednej komunikačnej *aiéM* (hovorový, respektíve hovorovo-expresívny typ Z$_{ε}$ + *čka/. Všetky slovotvorné typy na tvorenie dejových miih nemajú pri sledovaní dynamiky slovnej zásoby v súčaihôfi období slovenčiny rovnakú závažnosť. Obmedzene môže fiäprfkl&d zasahovať do pohybu v podsystéme dejových miin iiôv©ᵏ tvorný typ Z + -ot, ktorého produktívnosť jé už systémovo

(a následne aj empiricky) obmedzená - tvoria sa podľa neho názvy deja iba od sémanticky vyhranenej skupiny slovies označujúcich zrakové vnemy, zvuky a sémanticky s nimi súvisiace verba dicendi (štrngot, frfot, jajkot). Takisto už z princípu sa vylučuje vysoká frekvencia slov dotváraných podľa expresívneho typu s formantom -nica (čliapkanica, tlačenica); malá produktivitu vykazuje v súčasnosti aj typ s formantom -ba (kosba, plemenitba). Postupné ustaľovanie, kryštalizáciu dominantných slovotvorných typov kategórie dejových mien z diachronického hľadiska - v kľúčových vývinových etapách spisovnej slovenčiny od štúrovského obdobia až po rok 1918 s výhľadom do súčasnosti zasvätene podáva J. Purdík (1971).

Y istom zjednodušení možno konštatovať, že v podsystéme dejových mien sú v súčasnej slovenčine z hľadiska dynamiky synchrónneho stavu jazyka určujúcimi (to jest takými, ktorými sa najviac obohacuje súčasná slovná zásoba) predovšetkým kategoriálne produktívny slovotvorný typ verbálnych substantív, slovesných podstatných mien S$_{v..}$^ (Z$_{y}$ + -nie/-tie) a značne produktívnymi typmi sú aj *+ -0,* to jest bezsufixálny typ tvorenia (nazývaný niekedy aj konverziou), Z$_{y}$ *-h* -ka a Z^ + -čka (sú to dejové mená v užšom zmysle S, J. Typ S

verb D e z P ^ r n a i c o v ý » vyjadruje dejový význam najmenej posunutý od príslušného motivujúceho slovesa, preto sa verbálne substantíva vyskytujú spravidla vo vidových dvojiciach (dosiahnutie - dosahovanie), v bezpríponovom type sú výraznejšie potenciálne posuny k iným, konkrétnym významom (výsledku, miesta, prostriedku). Dej sa tu vyjadruje "nadvidovo", formálne nie je jednoznačne signalizovaný, čo je výhodné pre terminologické použitie. Napríklad nábeh výroby môže v konkrétnej situácii označovať nabehnutie aj nabiehanie výroby. **Typy** s formantmi -ka, -čka označujú zväčša nedokonavý dej.

Môžeme aa tu obmedziť iba na najzákladnejšie kontúry fungovania abstraktných názvov deja v súčasnej slovenčine. Pre spomínané slovotvorné typy nejestvujú sémantická obmedzenia, platné pre motivujúce slovesá. Zo sledovania toho, ako sa obohacuje súčasná slovná zásoba, sa však možno presvedčiť o tom, že isté sémantická (aj vecno-obsahové, Si funkčné) skupiny slovies sa ako slovotvorná základy dejových mien využívajú viac ako iné triedy, pričom preferencia istých sémantických, či funkčných skupín je vysvetliteľná aj mimojazykovými faktormi.

Známa a často spomínaná je potreba pomenúvať substančne chápaný dej v odbornej funkčnej sfére, kde okrem frekventovanosti názvov procesov ako termínov súvisí s tendenciou k nominálnemu vyjadrovaniu príznačnému pre túto sféru. Ide o dejové substantíva v multiverbizačných výrazoch: nájsť uplatnenie - uplatniť sa, uakutočniť kontroly - kontrolovať, realizovať sanitárno-selektívny odstrel - odstreľovať a podobne. Nominalizácia dejovými menami, ako upozorňuje Z. Topoliňska v najnovšej poľskej gramatike (1984) neutralizuje diatetické dispozície predikátu a utvára nové dispozície, nové možnosti a vyjadrovanie vzťahu argumentov k predikátu. Porovnaj oproti jednému (morfologickému) pasívnemu tvaru a konštrukcii X bol operovaný äalšie možnosti vyjadrenia: X sa podrobil operácii, X podstúpil operáciu, Včera aa konala operácia X-a.

Subsťančne chápané deje. podobne ako názvy vlastností fungujú aj .termíny rozličných oblastí poznania (spoločenských, technických, prírodných vied, umenia) - dotváranie pomenovaní v tejto sfére postupuje prirodzene s vedecko-technickým pokrokom, je teda istým dôsledkom obdobia vedecko-technickej revolúcie. Z názvov procesov ako ter-

mínov je najvýraznejšie pomenúvanie rozličných výrobných, technologických, spracovateľských postupov, metód (porovnaj nižšie).

Zo sémantických skupín dejových mien, ktorých dotváranie je podmienené aj spoločenskou potrebou, spomenieme najprv tie, ktoré sa uplatňujú v rámci tvorenia verbálnych substantív (S_{vero}).

Azda najproduktívnejšiu skupinu S_{vero} tvoria názvy utvorené od rozličných typov kauzatívnych deadjektívnych a desubstantívnych slovies. Za vnútrolingvistický faktor vysokej produktívnosti tu možno pokladať antropocentrický princíp, ktorý sa v tvorení slov uplatňuje rozličným spôsobom, pri dejových menách s kauzatívnym významom ho vidíme v tom, že intencia k životnému činiteľovi deja v hĺbkovej štruktúre vždy ostáva, je konštitutívnym predpokladom kauzatívneho významu. Za extralingvistický, spoločenský faktor, ktorý sprostredkovane podmieňuje vysokú produktívnosť kau* zatívnych dejov, možno podľa nášho názoru pokladať zvyšovanie úlohy subjektívneho faktora vo vývine spoločnosti. Kauzatívnych slovies a dejových mien je viacero podtypov. Uvádzame iba niekoľko príkladov z publicistiky: sprogresívnenie úloh, uschopňovanie členov kolektívu, zhospodárňovanie výroby, skrášľovanie životného prostredia, zmladzovanie kríkov, účinnosť regulovanej závlahy zadažáovaním; tzv. přivatívne kauzatíva (porovnaj Horecký, 1984) - znečisťovanie vzduchu exhalátmi, zneprehľadňovanie situácie, oddramatizovanie príbehu.

Z bohatej skupiny názvov činností ako technologických postupov, metód spracovania^ilustratívne uvádzame: stvrdzovanie kovov, cementovanie, plastovanie, pilinovanie; kontinuálne hliníkovanie, ap.

Postupná lexikalizáciu slovných spojení ako dynamická órtu jazyka predstavujú S_{verb} saturujúce spoločenská potrebu pomenúvať rozličné úradné (inštitucionálne'.) úkony (niekedy i obradného charakteru) typu slávnostné vyhodnotenie výsledkov súťaže, podpísanie Záverečného aktu, udeľovanie cien, ale i ustaľujúce sa spojenia typu pridelenie bytu, poskytovanie služieb obyvateľstvu, odmeňovanie podľa sadzobníka, čerpanie dovolenky, a podobne.

Jedným z činiteľov dynamizujúcich podsystém S_{verb} je i napätie medzi systémovými možnosťami, ktoré pripúšťajú tvorenie S_{verb} od obidvoch vidových podôb slovies a medzi realizáciou, fungovaním tohto systému, v ktorom sa pri niektorých lexémach prejavuje väčšia funkčná zaťaženosť č>verb v tej či onej vidovej podobe. Výrazná je napríklad tendencia k tvoreniu názvov procesov v nedokonavej podobe podmienená spoločenskou potrebou pomenúvať rozličné procesy, ktorých pôsobenie vo vývine spoločnosti má dlhodobý, doslova procesuálny, priebehový charakter: spriemyselňovanie poľnohospodárstva, zhospodárňovanie výrobného procesu, odhaľovanie skrytých rezerv, zdokonaľovanie mechanizmu československej federácie, a podobne.

Ako sme už spomenuli, bezsufixálny typ tvorenia $S_{(j.j2_{y}}$ *+ -0* konkuruje verbálnym substantívam najmä v odbornej komunikačnej sfére. Aj podľa tohto typu sa tvoria pomenovania činností ako výrobných, technologických postupov, napríklad nástrek protipožiarnej omietky, prepal kovu a podobne.

Výrazne sa názvy tohto typu uplatňujú v poľnohospodárstve, napríklad výpas horských pasienkov ovcami, dozber po kombajnoch, záber poľnohospodárskej pôdy, semeno hustého výsevu, a podobne. V súčasnosti je aktuálne aj pomenúvanie dejov ako často mimovoľných, nekontrolovateľ-

n ý ch a pritom majúcich ekologické dôsledky **Ž** presak agrochemikálií, splach priemyselných hnojív.

Produktívnu skupinu tvoria bezsufixálne názvy deja odvodené od predponových slovies (môže ístf aj o analogické tvorenie od substantív predponami), pri ktorých sa predponou vyjadrujú rozličné časové fázy deja, napríklad prestoj , predohrev perlitu, nábeh výroby, dojazd do cieľa, dovývoj bederných kĺbov batoliat, alebo rozličné smerové odtiene (najmä pri slovesách pohybu), napríklad úlet zberového papiera pri preprave, nevydarený odkop, záskok (v divadle).

Viaceré novšie bezsufixálne názvy dejov vznili v administratívnej komunikačnej sfére: sklzy v investičnej výstavbe, skraty v zásobovaní, nárast agendy, prevádzka má podstav, výmaz straníckeho trestu, a podobne.

0 slovotvornom type Z + -ka v slovenčine treba povedať, že aj keä nie je natoľko produktívny ako napríklad analogický typ v ruštine (porovnaj rusko-českú konfrontáciu dejových mien V. Strekovej, 1980), má v súčasnej slovenčine značnú produktívnosť, možno ho pokladať za stredne produktívny typ. Uplatňuje sa pri pomenúvaní dejov v odbornej komunikačnej sfére, ale aj v bežne hovorenom jazyku. Porovnaj napríklad odstávka vysokej pece, otvárka povrchových lomov, vynáška na vysokohorské chaty, rozrábka mäsa, roznáška pošty, donáška (tovaru) do domu, prehrávka gramofónovej platne, a podobne.

Kým názvy dejov s formantom -ka, aj verbálne substantíva sú štylisticky neutrálne, názvy dejov s formantom -Čka majú štylistický príznak hovorovosti (potenciálne aj expresívnosti j• Táto štylistická platnosť je systémová, týka sa všetkých reprezentantov tohto typu, ale výrazne sa ozrejmuje v kontextovom použití. Porovnaj

ľanec s partnerkou - dvanásť minút krokových variácií, promenád, ždvíhačiek (časopis Kam v Bratislave), ... tanec v kolektívnych útvaroch s jednoduchou formou, dvíhaním a vyhadzovaním (Názvoslovie telesných cvičení)Ľ **. hneä ráno má nejaká filmovačku (Tlač), Načo platiť drahá sťahovačku? Na jednej z pokojných občwstvovačiek... (Šport); Ide o veľký kšeft, nie o vydieračku za jednu-dve tisícky (Ross Mac Donald - preložil J• Kamenistý).

Hovorovosť (a expresívnosť) sa zvýrazňuje používaním dejových mien s formantom -ôka v plurálovom tvare implikujúcom rozčlenenosť alebo opakovanosť deja a tým aj jeho väčšiu intenzitu: **Ľudia**, ktorí si na svoj chrbát vedome naložili náklad organizácie, vybehávania, presvedčovačiek. (Krásy Slovenska) Tom rozprával o občianskej iniciatíve a o rokovačkách s mestom. (Degenhardt - preložila P. BžochováJ mali tam zvyšovačky platov (doložené z rozhovoru).

Záver* Pokúsili sme sa v základných črtách charakterizovať tvorenie abstraktných názvov v súčasnej slovenčine, a to ich najcharakteristickejšie predstavítele - názvy spredmetnených vlastností a dejov* Išlo nám pritom, kde to bolo možné, o poukazovanie na spoločensky podmienená potrebu pomenúvať isté obsahy (významy). Naše zistenia sme ilustrovali príkladmi vyexcerpovaními z textov tých komunikačných sfér, kde je vysoká frekvencia abstrakt charakteristickou, príznačnou črtou, to jest z odbornej a publicistickej funkčnej sféry. Iba posledný hovorový typ je dokumentovaný aj príkladmi z bežnej reči (materiál bol z našej vlastnej excerpcie a z kartotéky budovanej v JÚ1Š SAV pre projekt Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny). Využívanie abstraktných mien v umeleckých textoch (najmä v poézii) si vyžaduje osobitnú pozornosť*

Literatúra

Buzássyová, K.s Názvy deja a názvy vlastnosti v transpozičnej funkcii. Jazykovedný časopis, 33. 1982, s. 21-35.

Buzássyová, K.: Abstraktná s kvantitatívnym významom. Kultúra slova, 17, 1983, s. 335-342.

Buzássyová, K.: Motivácia a jej vplyv na sémantickú a štylistickú hodnotu slova. In: Studia Ácademica Slovaca. 14* Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 19'85, s. 81-104.

Dokulil, M.: Tvorení slov v češtine. 1. Teórie odvozování slov. Praha. Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.

Dokulil, M.: K otázce slovnedruhových prevodu a prechodu zvlášte transpozice. Slovo a slovesnost, 43, 1982, s. 257-271.

Purdík, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. Acta Pacultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, 84 s.

Grochowski, M. - Karolak, S. - Topoliňska, Z.: Gramatyka wspólczesnego jazyka polskiego. SkXadnia. Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe 1984, 397 s.

Horecký, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.

Horecký, J.: Privative Causative Verbs in Slovák and Slávie. In: Recueil línguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 111-116.

Jazykovaja nominacija. I. Obščije voprosy. Moskva, Náuka 1977. 358 s.

Kurylowicz, J.: Očerki po lingvistike. Moskva, Izdatelstvo inostrannoj literatúry 1962, s. 57-70.

Martincová, O.: Problematika neologismu v současné spisovné češtine. Praha, Universita Karlova 1983. 160 s.

Sambor: Z zagadnien semantyki derywatów rzadkich. In: Text i jezyk. Problémy Semantyczne. Red. M. V. Mayenowa, Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gŕdaňsk, Ossolineum 1974, s. 271-298.

Straková, V.: K morfosémantické analýze substantiva verbálního. (Na materiále češtiny a ruštiny) In: Studie ze slovanské jazykovedy. J. Red. H. Beličová. Praha, Kabinet cizích jazyku ČSAV 1980, s. 63-106.

Šiška, Z.: K príčine využívaní plurálu u ruských a českých abstrakt. (Autoreferát kandidátskej dizertácie.) Olomouc, Filozofická fakulta Univerzity Palackého 1978, 21 s.

Ufimceva, A.A.s Tipy slovesných znakov. Moskva, Náuka 1974.

Vinogradovová, V.N.: Stilističeskij aspekt ruaskogo slovoobrazovanija. Moskva, Náuka 1984. 184 s.

Zolotova, G.A.: 0 sintaksičeskich svojstvach imen kačestva. In: Sintaksis i stiliatika. Red. G. A. Zolotova. Moskva, Náuka 1976, s. 130-160.

Vývin názorov na slovosled v spisovnej slovenčine

Miloslav Darovec

Stavba slovenskej vety v približne dvestoročnom vývine spisovnej slovenčiny, to jest z hľadiska vývinu jazyka nie dlhom období, prekonala výrazné zmeny• Najmä v počiatočných obdobiach existencie spisovnej slovenčiny badať v stavbe slovenskej vety silný vplyv latinčiny, respektíve nemčiny, ako jazykov, ktoré v predspisovnom období vývinu slovenčiny plnili aj funkciu spisovného jazyka Slovákov. Vývin vety spisovnej slovenčiny je teda v značnej miere poznačený práve pretváraním jej archaickej, humanistickej podoby na vetu živej ľudovej reči.

Jedným z najbadateľnejších prvkov vetnej stavby, ktorých sa tieto zmeny v značnej miere dotýkali, je aj slovosled . V našom príspevku chceme naznačiť vývin tohto syntaktického prostriedku v rámci spisovnej slovenčiny, a to prostredníctvom sledovania zmien v jeho kodifikácii v gra-

matikách, respektíve názorov publikovaných v osobitných príspevkoch. Kodifikačné príručky, ako aj špeciálne práce o slovoslede stí totiž viac či menej registrátorom skutočného stavu v danom období a neraz aj impulzom pre zmenu tohto stavu.

Prehľad názorov na slovosled v spisovnej slovenčine začneme krátkou charakteristikou Bernolákovho spracovania časti o slovoslede v diele Grammatica slavica (1790). Problematika slovosledu sa rozoberá pri opise jednotlivých slovných druhov, ale najmä v osobitnej časti. Bernolák stanovuje poradie slov (v terminológii slovných druhov a gramatických tvarov), pričom vychádza z rozdelenia viet na vety samostatné, priradené a podradené. Zásadný rozdiel medzi samostatnými "a priradenými vetami z jednej strany a .podradenými vetami je v postavení slovesa: v prvom prípade je sloveso (určitý tvar, resp. spojenie určitý tvar + neurčitok) v strede vety, v druhom prípade na konci vety (pri spojení určitý tvar • infinitív je na konci vety infinitív). Z Bernolákovho porovnávania slovosledu slovenských viet príslušných typov a ekvivalentných latinských viet (v ktorých je verbum finitum vždy na konci vety) vyplýva, že latinčina - a rovnako to platí aj o nemčine - je pre Bernolákovu kodifikáciu vzorom len pre slovosled podradených (vedľajších) viet, kým pri určovaní slovosledu v samostatných a priradených vetách sa jeho kodifikácia zhoduje so stavbou v živej hovorenej reči.

L. Štúr (1846) pri opise slovosledu svojho spisovného jazyka vychádza s konštatovania, že "naša reč Slovenská čo do porjadku je velmi slobodná, to jest že nemusja biť vipovedevždi do istjeho ňepremeňiťelnjeho porjadku zbitje a tak rečeno sprešuvanje, ale že sa muožu slová rozličním

poriadkom v reči rozostaviť a poukladať. Njet reči v tomto ohlaäe nad Slovanská slobodnejšej i táto reči sloboda je duokazom živ jeho a pohiblivjeho ducha národa našeho Slovjanskieho" (Náuka, s. 213). Podľa toht© konštatovania formuluje Štúr aj jednotlivé slovosledné pravidlá. Rozlišuje slovosled bežný a zriedkavejší. Napríklad tvrdí, že v rámci vety je obyčajne poradie podmet - prísudok - predmet, ale možné je aj iné poradie.V mennej syntagme je podľa Štúra bežnejšie poradie zhodný atribút - subsťantívum, avšak pripúšťa aj obrátené poradie ("pomáhaj ľuäom bjednim", "sveta pán"). Výrazmi "obyčajne" a "zriedka", ukazujúcimi na frekvenciu, Štúr nepriamo naznačuje asi to, čo by sme dnes vystihli výrazmi neutrálny a okazionálny (kontextovo viazaný) slovosled. Kriticky sa Štúr vyjadruje k odtŕhaniu zhodného, respektíve nezhodného atribútu od nadradeného substantíva ("do veľkého on tam padnuv ňešťestja", "mnoho mi urobiu zljeho"), čo bol v tom čase dosť bežný prostriedok "vyššieho" štýlu. V otázke slovosledu neprízvučných slov je Štúrovo stanovisko dosť blízke dnešnému opisu tohto javu, zhodujúcemu sa so situáciou v hovorenej reči. Pravda, na postoj Štúra v tejto veci ukazujú skôr uvádzané príklady ("včera sme celí cieň žito žali", "ja sa ti odslúžim" a podobne); explicitne svoje stanovisko Štúr neformuloval.

Celkove je Štúrova kodifikácia slovosledu značne voľná, čo zrejme súvisí aj s pomermi v jazykovej praxi tohto obdobia vôbec i Štúra samého. Akokoľvek však táto situácia bola pestrá, predsa len archaické prvky v slovoslede ešte výrazne ovplyvňovali celkový ráz jazykových prejavov, najmä odborných.

V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia, v čase pôsobenia Matice slovenskej, boli pred-

poklady pre rozvoj spisovného jazyka priaznivé. Vo verejnosti rastie záujem o spisovný jazyk a vychádzajú viaceré kodifikačné príručky. Z hľadiska sledovanej otázky treba najprv uviest knihu J. Viktorina Gramrnatik der slowakischen Sprache (1960). Hoci častí o slovoslede je pomerne krátka? sú v nej rovnomerne zastúpené všetky základné okruhy problémov (slovosled v rámci vety, v rámci mennej syntagmy a postavenie neprízvučných slov). V opise slovosledu v rámci vety a mennej syntagmy sa Viktorin v podstate zhoduje so Štúrom. Odlišuje sa v tom, že pripúšťa aj oddeľovanie prívlastku od nadradeného substantíva, a to aj viacerými členmi ("kráľovskú zbojstvom snažili sa berlu dosiahnuť"). Jednoznačne je charakterizovaný slovosled príkloniek. Viktorin konštatuje, že pomocné sloveso a zvratné zámeno "sa" môžu byť od slovesa aj veľmi vzdialené. Napríklad: Viem, že sme sa tu celý deň bez všetkého prospechu ustávali• Pravda, autor nevysvetľuje dôvody pre takúto kodifikáciu, to jest fakt, že tu pôsobí rytmický činiteľ. Je možné, že jeho názor bol ovplyvnený aj situáciou v nemčine.

Dovtedy najpodrobnejšie je rozpracovaná časť o slovoslede v gramatike F. Mráza (1864) určenej ako učebnica pre stredné školy. Mráz rozlišuje dvojaký slovosled: prirodzený a prestavený (umelý). Prirodzeným slovosledom rozumie zrejme kontextovo nepodmienený, teda neutrály slovosled* Tento typ slovosledu opisuje dosť podrobne, a to v rámci všetkých modálnych typov viet. V rámci oznamovacej vety je podmet vždy pred prísudkom, pomocné sloveso je medzi podmetom a prísudkovým menom. "Doplnok" (predmet) je predmetový a osobný, oba typy stoja za prísudkom. Ak sú vo vete oba typy, osobný "doplnok" stáva 'obyčajne za predmetovým. Napríklad: Matka dala knihu dieťaťu, (súčasné

výskumy ukazujú, že poradie predmetov je tu obrátené*) Z charakteristiky slovosledu v rámci mennej syntagmy treba azda uviesť, že privlastňovacie zámeno sa chápe ako "podriadený" prívlastok a jeho miesto je zvyčajne za substantívom (Dom otcov vyhorel.)* V umelom slovoslede sa podľa Mráza na prvé miesto kladie člen, ktorý sa zdôrazňuje (Už včera som to vedel*)* V opise slovosledu neprízvučných slov sa Mráz vcelku zhoduje s Viktorinom. Závažnejší rozdiel je však v tom, že podlá Mráza zvratné zámeno aa "nech stáva v jednoduchých vetách pri slovese, ku ktorému patrí'[1], s. **45)*** V tom sa Mráz zhoduje s prevládajúcim názorom tohto obdobia, ako *a* tom budenie hovoriť äalej•

V druhom diele gramatiky M. Hattalu (1965)t obsahujúcom skladbu, sa v zhrňujdo e j časti o slovoslede v slovenčine tiež rozličuje slovosled prirodzený a umelý* Hattala tu vystihol súvislosť medzi slovosledom a morfologickým typom jazyka? "Bezpečne teda riecť možno, že čím je ktorý jazyk schopnejší skloňovania slov, tým sa vätšou slobodou honosí u slovosledu a naopak Ale í najohebnejšie jazyky, držia sa preca vždy len istého zvykom ustáleného počtu prevratov, chráňac aa viac alebo menej pilne všetkých ostatní ch." (s * 160)* Ďalej Ha t tala poukas u j e *n* a obrne d zenia nášho slovosledu, najmä pokiaľ ide o príklonné slová. V jednotlivostiach je však slovosled v fiattalovej Skladbe spracovaný dosť skromne azda s výnimkou pravidiel o postavení zhodného prívlastku.

Otázkam slovosledu venovala v matičných rokoch pozornosť aj širšia kultúrna verejnosť. Historizujúca koncepcia spisovnej slovenčiny ako nárečia jednotného slovanského jazyka, pre toto obdobie charakteristická, sa prejavovala aj v diskusii o slovenskom slovoslede* ? druhom ročníku časopisu Sokol 41963) jeho vydavateľ a redaktor

Viliam Pauliny-^TÓth kritizuje vtedajšiu jazyková prax za to, že v slovoslede sa prikláňa k cudzím vzorom, latinskému a nemeckému, a to najmä pokiaľ ide o koncové postavenie slovesa v hlavných i vedľajších vetách a oddeľovanie zvratneho zámena od slovesa*

Na Paulinyho nadväzuje článkom o slovenskom slovoslede v prvom ročníku Slovenských pohľadov (1881) J. Vlček. V podstate sa zhoduje s Pauliným, jeho názory však podopiera teoreticky í rozborom materiálu z textov známych ruských, poľských a českých prozaikov. Tým chce dokumentovať stav slovosledu v slovanskej vete, to jesť skutočnosť, že v slovanských jazykoch sa používa v hlavnej i vedľajšej vete rovnaký poriadok slov a že koncové postavenie prísudku v slovenčine je podstatne zriedkavejšie než v latinčine a nemčine. Vlček rozlišuje pri slovoslede tri základné momenty: prvý je zvyk, druhý moment je rétorický a eufonický, tretí logický. *Za* najdôležitejší pokladá logický moment. Vykladá ho takto: "Je všeobecne známo, že slová tak idá za geboa, jako vznikajú jíeh predstavy v mysli, aby spojili sa v myšlienku - teda subject - praedicat - objekt, a tým poriadkom aalej." (s. 82) Inverzia medzi podmetom a prísudkom sa podľa VÍčka realizuje len vtedy, keä sa prísudok vyslovuje so zvláštnym dôrazom, áalej keď sa podmet príliš rozvíja a prísudok je bez doplnenia a napokon pri istých významových typoch slovies (byť, stáť, povedať a podobpe). Z áalších slovosledných pravidiel formulovaných Vlčkom uvádzame jeho názor na postavenie zvratného zámena. V zásade ho treba klásť za sloveso a ak to nie je možné či už pre ľubozvučnosť alebo iné príčiny, "ktoré znateľ reči cíti", treba ho klásť aspoň bezprostredne pred sloveso, ku ktorému patrí.

Uvedené názory na slovosled, najmä na postavenie zvratného zámena, v značnej miere ovplyvnili jazykovú prax

v matičnom a najmä martinskom období vo vývine spisovnej slovenčiny a premietli sa výrazne v takzvanom martinskom áze.

V dalšom sledovaní vývinu teórie slovenského slovosledu treba zvláštnu pozornosť venovať názorom S. Czambela, ktoré vyjadril v svojej Rukoväti spisovnej reôi slovenskej (1902, 1915, 1919). Osobitosť jeho kodifikácie je v tom, že sa pri nej - rovnako ako pri kodifikácii spisovného jazyka vôbec - opiera o živu ľudová reč, na čo pri formulácii jednotlivých poučiek jasne upozorňuje.

Pomerne detailne charakterizuje Czambel slovosled v rámci vety, prehlbujác i korigujác svojich predchodcov, najmä Mráza a Víčka. Pozoruhodné je napríklad rozlišovanie polohy príslovkového určenia podlá toho, či sa ním "objasňuje predmet prísudku alebo sám prísudok". V prvom prípade sa. príslovkové určenie kladie až za predmet, v druhom je pred prísudkom. (Žiak pustil knihu pod lavicu. - Hrabačka celý deň hrabala.) Podľa sáčasných výskumov by sme vykladali rozdiel medzi polohou príslovkového určenia v uvedených typoch viet rozličným stupňom výpovednej dynamickosti daného druhu príslovkového určenia (určenie smeru v prvom prípade, časové určenia v druhom prípade). Ak je príslovkové určenie na začiatku vety, má podmet podľa Czambela stáť až za prísudkom ("ľud takto skladá"); napríklad: "Včera pred večerom,dopoľoval kráľ." Predpokladá sa tu teda zdôraznenie prísudku. Slovosled "Včera pred večerom kráľ dopoľoval", ktorý navrhuje J. Vlček, je podľa Czambela "prestavený".

V nadväznosti na svojich predchodcov aj Ggambel charakterizuje umelý slovosled ako taký, pri ktorom je na začiatočnom výraze vety dôraz. Uplatniac dnešná termino-

iógiu', hovorili by sme o subjektívnom poradí vo výpovedi._ Je však zaujímavé, že ani Czambei* ani jeho predchodcovia si neuvedomovali, že aj v poradí objekt - predikát - subjekt* resp* objekt - subjekt - predikát môže byť v zásade dôraz aj na poslednom člene vety a že ho teda tiež možno hodnotiť ako "prirodzené", í keä azda menej časté. Príčinu možno vidieť zrejme aj v tom, že príklady sí autori zväčša konštruovali sami, to jest na exemplifikáciu nevyberal! vety zapojené do kontextu.

A~- pri opisa slovosledu v mennej syntagme nachádzame u Czambela niektoré nové momenty* Treba tu uviesť najmä jeho výklad postavenia adjektívalného prívlastku rozvitého substantívom, í keď nie je jednoznačne formulovaný* Najprv tvrdí > že takýto prívlastok (v jeho terminológií rôzíiočlermý> respektíve mnohočlenný) je spravidla pred menom ("postavený na piesku dom padá") a len ak ho chceme zdôrazniť, je za menom. V oboch prípadoch Czambel pokladá za chybu klásť subatantívum v predložkov om páde pred nadradený člen* 0 niečo dal©j však píše; "V skutočnosti sa vec tak má, že sa prívlastok naveky dôrazným stáva pri podmete už tým, že je mnohočlenný, a preto je na mieste, aby sme ho kládli v. takýchto prípadoch po mene podstatnom cele :tak ako prístavok* V odpore s pravidlami českých mluvníc písavaj tedy*t* Zvyk, zastaralý pri tých ve- '' ciach, ešte žije**." (s. 242) Y tejto formulácií sa **určenie** polohy prívlastku tohto typu zhoduje so súčasným stavom.

Zreteľ aa stav v sivom jazyku sa najvýraznejšie **prejavuje** v Ozambelovom opis© slovosledu enklitík a najmä zvratného zámena. Ozambel ako prvý konštatuje, **že** "jestli j© prísudkom zvratné sloveso, zvratné **sa** v **živej** mluve s pravidla predskakuje pred objasňovací výraz svoj-

ho slovesa", a uvádza aj takýto príklad *i* Otec aa včera večer o 7* hodine vrátil* Z toho je zrejmé, že Czambel, i keä nie jednoznačne explicitne, určil princíp, podľa kto rého sa správa postavenie neprízvučných slov a osobitne zvratneho zámena. Pravda, o niečo äaiej zmierňuje svoje stanovisko a vychádzajúc v ústrety tradícii pokladá za "žiadúce, aby zvratné sa ďaleko neodskakovalo od svojho slovesa. Kde by predskočiť malo pred dlhá príslovkové určenie, zmení sa vo spisovnej reči prirodzený poriadok v ži vej reči v umelý takto: Otec vrátil sa včera večer o 7* hodine ..." (s. 248)

Gramatiky v období rokov 1920 - 1950, či už určené školskej praxi alebo širokej verejnosti, v otázkach slovosledu nadväzovali na Czambela, v základných veciach sa zhodovali s jeho teóriou i kodifikáciou, modifikujúc ju v jednotlivostiach smerom k súčasnému stavu (porovnaj napríklad Damborský, 1930; Mihal, 1947? Letz, 1950).

K výraznej zmene vo vývine názorov na slovosled v spisovnej slovenčine dochádza na počiatku päťdesiatych rokov tohto storočia, a to pod vplyvom dnes už všeobecne známej teórie V. Mathesiusa o aktuálnom vetnom členení. Do slovenskej jazykovedy uvádza Mathesiusovu teóriu E. Pauliny príspevkami v časopise Slovenská reč (1950-51)• Aktuálnym členením sa rozumie členenie vety pod vplyvom kontextu (jazykového, respektíve situačného) na dve základné časti: časť relatívne známu (východisko výpovede, téma) a časť novú (jadro výpovede, téma). Vzťah slovosledu k aktuálnemu členeniu je v tom, že slovosled vystupuje ako jeden z prostriedkov vyjadrovania aktuálneho členenia vety j alebo ináč .povedané, že aktuálne členenie je jedným z činiteľov slovosledu, najmä v rámci celej vety, a to v slovanských jazykoch činiteľom primárnym. Zavedením pojmu aktuálne vetné členenie sa teória slovenského slovosledu obohacuje o pojem, ktorý chýbal pri do-

terajšom opise slovosledu v rámei celej vety. Len týmto pojmom bolo totiž možné vyložiť slovosled napríklad typu objekt - predikát - subjekt z jednej strany ako prirodzený, no z druhej strany (na rozdiel od slovosledu typu subjekt - predikát - objekt) ako kontextovo podmienený, ako sme to už naznačili vyššie.

Pojem aktuálne vetné členenie sa postupne prenáša do príručiek a učebníc spisovnej slovenčiny.

V päťdesiatych rokoch sa dotvára kodifikácia slovenského slovosledu aj v rámci mennej syntagmy. Hovorí sa tu o gramatickom činiteli slovosledu. Pozornosť*sa sdstreäuje na otázku postavenia zhodného adjektiválneho prívlastku, pretože postpozícia nezhodného prívlastku sa v tomto Čase všeobecne pokladá za ustálená.

Za bezpríznakové postavenie zhodného adjektiválneho prívlastku sa pokladá jeho poloha pred substantívom. Preto sa pri skúmaní pozície tohto prívlastku upriamuje pozornosť na jeho postavenie za substantívom, ktoré sa chápe - ako postavenie príznakové. Tak postupuje napríklad E. Pauliny (1950 - 1951) pri charakteristike poradia v určovacom sklade. Naň nadväzuje J. Ružička (1958), ktorý táto otázku skáma podrobnejšie a vyvodzuje aj všeobecnejšie závery. Jednotlivé typy postponovaného zhodného prívlastku zaraduje do troch základných skupín. V prvej skupine sd prívlastky, ktorých postpozícia je dôsledkom pretrvávania staršieho stavu v spisovnom jazyku (prst boží, kysličník uhličitý). Do druhej skupiny sa zaradujú postponované prívlastky s estetickou funkciou (srdce moje bolo rozpálené radosťou večnou) a do tretej prívlastky, ktoré sa postponovaním zdôrazňujú, pričom môže ísť o zdôraznenie významové alebo citové (K živým procesom musíme pristupovať iným spôsobom ako napríklad k procesom astronomickým. - Dieťa moje!)

Zo špeciálnejších prác o slovoslede v atributfvnej syntagme uvádzame štádia L* Dvonča (1958) a J. Oravca (1959)*

Dvonč podáva systematický a podrobný opis adčaaného stavu v postpozícii zhodného prívlastku vo vlastných menách. Bohatý a pestrý materiál, ktorý štádia prináša, ukazuje, že situácia je tu podstatne zložitejšia, než by sa na prvý pohľad zdalo. Z jednotlivých pozorovaní autora možno vyvodil? záver, že produktívnosť tvorenia, vlastných mien s postpozitívnym prívlastkom je v súčasnej slovenčine malá; obmedzuje sa iba na niektoré typy vlastných mien, ako ad názvy vysokých škôl, výskumných datavov, reäpektíve názvov štátov, ktorých základom je združené pomenovanie "spojené štáty". Veľkd väčšinu typov vlastných mien a postponovaným prívlastkom tvoria názvy staršie (Matica alovenaká, Zlatá bula sicílska) alebo názvy prevzaté z češtiny a prípadnou hláskoslovnou alebo tvaroslovnou adaptáciou (Štátna banka československá).

Príapevkom J. Oravca k prehĺbeniu poznatkov o alovoalede v mennej syntagme je najmä charakteristika postupne rozvijajdceho adjektiválneho prívlastku a zhodného prívlastku rozvitého substantívom. Pri prvom type prívlastkov Oravec zisťuje slovoalednd viazanosť členov poatupne rozvíjajúceho prívlastku: 1. vymedzovacie zámeno, 2. ukazovacie zámeno, 3. privlastňovacie zámeno, **4**. hodnotiace a kvantitatívne adjektívum a radová číslovka, 5. určovacie a dištinktívne adjektívum; napríklad všetky tie naše krásne ľudové piesne. Pokiaľ ide o poatavenie zhodného adjektiválneho prívlastku, Oravec dôraznejšie než jeho predchodcovia presadzuje požiadavku jeho postpozície, zdôvodňujdc ju najmä tým, že pri antepozícii takéhoto prívlastku často dochádza k významovým nezhodám; napríklad Eva vyšla pred pod vyaokou atránou stojaci dom. (Jégé) Oaobitný postoj má Oravec aj k otázke prívlastku,

na ktorom je logický dôraz, a to v tom, že obmedzuje pozíciu takéhoto prívlastku len na odborný štýl.

Y päťdesiatych rokoch sa napokon závažnejšie mení aj výklad slovosledu neprízvučných slov (enklitík a proklitík). Pri určovaní ich miesta vo vete sa zásadne vychádza zo zvukovej stavby jazykovej jednotky, konkrétne z požiadavky jej rytmickej organizácie. Preto sa hovorí v tejto súvislosti o rytmiokom činiteli slovosledu. Otázkou slovosledu neprízvučných slov sa zaoberal J. Mistrík v špeciálnej štúdii (1958) a najmä v knižnej monografickej práci o slovoslede* o ktorej sa zmienime osobitne.

Mistríkova kniha Slovosled a vetosled v slovenčine (1966) je relatívnym zavŕšením výskumu slovenského slovosledu. Autor v nej syntetizuje a prehlbuje doterajšie poznatky o slovoslede v slovenčine, podopierajúc ich bohatým materiálom zo všetkých štýlov spisovného jazyka. Hlavný prínos knihy k teórii slovenského slovosledu vidíme predovšetkým v detailnom rozpracovaní tých oblastí, ktorým sa dovtedy nedostalo náležitej pozornosti. Je to najmä rozšírenie výskumného záujmu aj na oblasť slovosledu súvetia (vetosledu), ktorému sa predtým venovala iba minimálna pozornosť. Ďalej je to rozpracovanie teórie aktuálneho vetného členenia, podrobný rozbor jeho realizácie, a to najmä vo viacčlennej výpovedi, kde sa pracuje s pojmom tranzitného člena. Časť o kontextových slovách v podstatnej miere rozširuje doterajšie poznatky o slovoslede neprízvučných slov. Novo sa tu vymedzuje pojmový rozsah enklitík, skúma sa postavenie enklitík po ukončenej prestávke, neukončenej prestávke, äalej vzťah enklitík k výpovedným úsekom a podobne.

Mistríkovou monografiou sa však výskum slovenského slovosledu nekončí. Autor v svojej knihe naznačuje äalšie výskumné pole, a to problém takzvaného neutrálneho (kontextovo nepodmieneného) slovosledu. Tejto otázky sa dotýka aj J. Horecký (1959), ktorý poukazuje na preceňovanie úlohy aktuálneho vetného členenia vo vzťahu k slovosledu v rámci slovesnej syntagmy a usiluje sa ukázať, že aj v rámci tejto syntagmy, to jest v poradí podmet - prísudok, prísudok - podmet ap. pôsobí popri aktuálnom členení aj gramatický činiteľ, to jest vetnočlenská platnosť slov. Problémom neutrálneho slovosledu sa zapodieva aj F. Miko (1971) pri generatívnom opise príslovkového určenia v slovenčine. Vychádza z predpokladu, že jestvujá aj vety bez kontextového zapojenia, respektíve s minimálnou závislosťou od kontextu, v ktorých sa poradie syntaktický voľných vetných členov správa podľa ich komunikačnej váhy (termín preberá od J. Pirbasa). Gradácii komunikačnej váhy zodpovedá usporiadanie vetných miest zľava doprava. Napríklad: Matka varila v kuchyni obed. Príklady, ktoré Miko uvádza, ako aj ich interpretácia sa zdajá presvedčivé, avšak k spoľahlivejším záverom bude možno dôjsť len rozborom väčšieho množstva materiálu.

Literatára

Bernolák, A.: Grammatica slavica. Possonii 1790.

Czambel, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 1. vyd. Turčiansky Sv. Martin 1902.

Damborský, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ástavy. II. Skladba. Nitra 1930.

Dvonô, JL.: Zhodný postpozitívny prívlastok vo vlastných menách. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958. s. 295-320.

Hattala, M.: Hlavnica jazyka slovenského. II. Skladba. Banská Bystrica 1865*

Horecký, J.: Gramatickí činitelia poriadku slov. In: Jaiyvedné ätádie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. a. 55 - 62.

Letz, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava 1950.

Mihal, J.: Slovenská gramatika pre III. a IV. triedu stredných škôl. Bratislava 1947.

Miko, P.: Generovanie príslovkového určenia v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. s. 185 - 202.

Mistrík, J.: Bnklitiky v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958, s. 277 - 293.

Mistrík, J.: K realizácii aktuálneho členenia. Slovenská reč 1959.

Mistrík, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava 1966.

Mráz, f.: Slovenská mluvnioa pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných škôl. Viedeň 1864.

Oravec, J.: Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. a. 63 - 72.

Paulíny, E.: Slovosled a aktuálne vetné členenie. Slovenská reč, 16, 1950 - 1951, č. 6, s. 171 - 179.

Paulíny, E.: Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslede. Slovenská reč, 16, 1950 - 1951, č. 7, s. 197 - 207.

Pauliny, B. - Ružička, J. - Štolc, J.; Slovenská gramatika. 1. vyd. Bratislava 1953.

Ružička, J.: Poznámky o polohe zhodného prívlastku. Slovenská reč, 23, 1958, s. 35 - 40.

Sokol, 2, 1963, č. 8, s. 190 - 191.

Štár, L.: Náuka reči slovenskej. Prešporok 1846.

Viktorin, J. K.: Gramatik der slowakiachen Sprache. Pest 1980.

Vlček, J.: Filologické rozhovory. Slovenské pohľady, 1, 1881, s. 80 - 88.

Paronymá v slovenčine a ich štylistické využitie

Juraj Dolník

Na osvojovanie slovnej zásoby cudzieho jazyka vplýva rozličná miera príbuznosti slov, a to rozličná miera formálne,}, významovej alebo formálno-významovej príbuznosti. Je dobre známe, že napríklad osvojovanie lexikálnych synonym si vyžaduje osobitné rečové cvičenia, ale to isté platí aj o foneticky príbuzných slovách alebo homonymách. Pravda, dôležitá álohu hrá pomer slovnej zásoby cudzieho jazyka, v našom prípade slovenčiny, k lexike materinského jazyka. Ak nájdeme v obidvoch jazykoch rovnocenné ekvivalenty, ak niet rozdielu v použití ekvivalentných slov, pôsobí pozitívny transfer, osvojovanie a používanie slov prebieha na podklade materinského* jazyka sa prenášajá do lexiky cudzieho jazyka. Pri osvojovaní slovnej zásoby cudzieho jazyka je teda dôležité venovať pozornosť vzťahom medzi slovami. V tomto príspevku chceme upozorniť na paronymický vzťah medzi slovami v slovenčine, poukázať na rozličné stránky tohto javu,

určiť mieato paronymie v systéme vzťahov v slovnej zásobe a na niekoľkých príkladoch ilustrovať štylistické využitie paronymie.

V mnohých prácach o paronymách sa uvádza, že paronymá sá slová, ktoré sa často chybne zamieňujd v reči, a to pretc, lebo au zvukove podobné, príbuzné. Za paronymá sa teda považujd slová s podobným znením, ale s odlišným významom, takže ich vzájomná zámena v reči má za následok utvorenie nezmyselnej výpovede alebo výpovede, ktorá nezodpovedá rečovému zámyslu hovoriaceho. Podľa miery zvukovej podobnosti slov sa rozlišuj! silné, slabšie a slabé paronymá (Palkovič, 1978/79). Prehľadný výklad o paronymii nachádzame v Štylistike J. Mistríka (1985, s. 131-132). V tomto výklade sa naznačuje celá problematika paronymie, to jest otázka jej vymedzenia, najmä otázka úlohy sémantiky pri učovaní paroným, äalej otázka jej klasifikácie a jej vzťahu k ostatným javom v lexike, ako aj otázka štylistického uplatnenia paroným. J• Mistrík je aj iniciátorom pripravovaného slovenského paronymického slovníka, v ktorom sa zoraäujd formálne príbuzné slová, ktoré sa navzájom odlišujú jedinou hláskou alebo zmenou poradia hlások. Do jedného radu sa doatávajá napríklad slová opiť, popiť, chopiť, kopiť, kosiť, koriť (Mistrík, 1983, a. 95). Vidíme, že aá tu alová, ktoré aá vo vzťahu náhodnej formálnej príbuznosti, ale aj alová, pri ktorých príbuznoať nie je náhodná, lebo majá apoločný slovotvorný základ (opiť, popiť, dopiť). Slová v náhodnej i nenáhodnej zvukovej príbuznosti vyhovujú vyššie 8pomínanému určeniu paroným, podľa ktorého paronymá ad alová podobného znenia, ale odlišného významu. Ukazuje aa, že takéto vymedzenie paroným zahŕňa nerovnorodé javy. Predtým, ako ai bližšie všimneme otázku vymedzenia paroným, chceme poukázať na to, že vzťah typu chopiť -

kopiť a vzťah typu popiť - dopiť sá nerovnorodé javy aj z hľadiska osvojovania slovnej zásoby slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Slová v náhodnej zvukovej príbuznosti nevyvolávajú ťažkosti z lexikálneho, ale z fonematického hľadiska. Slová, ako napríklad mrak, vrak, drak, zrak, brak, frak potenciálne zamieňajú cudzinci v reči preto, lebo v jeho slovenskom jazykovom povedomí nie je pevne zafixovaná fonematická sústava slovenčiny. Je známe, že vo fonematickej fonológii sa fonéma definuje ako člen fonologíckáho protikladu. Na overovanie tejto protikladnosti sa používa komutačný test, pomocou ktorého sa preukazuje dištinktívna platnosť foném. Ak sa ukáže, že dve slová sa rozlišujú len tým, že v tej istej pozícii majú odlišnú hlásku, tieto hlásky majú status foném. Ako príklad uvedieme niektoré protiklady slovenskej fonémy (s): kosa - koza, sok - tok, semeno - vemeno, sadať - padať, rasa - rana, sok - rok, sad - ľad, hasiť - haniť (Horecký, 1978, s. 131-132). Ak sa paronymá určujú ako zvukove podobné slová s odlišným významom, základom paronymie sú komutačné páry. Je jasné, že ak sa zamení slovo prať za slovo brať (napríklad vo výpovedi Ženy perú šaty, v dôsledku čoho vznikne výpoveä Ženy berú šaty), je to dôsledok toho, že sa nepociťuje dištinkcia medzi slovenskými fonémami (p) a (b). ˇ tomto prípade sa vyžadujú osobitné fonetické cvičenia, ktorých základom sú komutačné páry a ktoré upevňujú v jazykovom povedomí schopnosť na rozlišovanie slovenských foném. Príslušná ôasť slovnej zásoby sa osvojuje na podklade rozvíjania "ŕonologickej kompetencie" hovoriaceho v slovenskom jazyku.

Iná situácia je pri osvojovaní slov typu opiť, popiť, dopiť; lámať, zlámať, vlámať (sa); odtrhnúť, otrhnáť, ztrhnúť a pod. Ak sa napríklad slovo epiť zamení za

alovo popiť, táto chyba nemá svoj pôvod vo "fonologickej kompetencii" hovoriaceho, ale v jeho "lexikálnej, respektíve slovotvornej kompetencii". Ukazuje sa, že aj z tohto hľadiska si treba bližšie všimnúť otázku vymedzenia paroným.

Z rozboru rozličných poňatí a definícií paroným vyplýva, že sa na okruh javov, ktorá sa označujú ako paronymia, vzťahuje šesť určujúcich vlaatností:

1. fonetická príbuznoať, to jesť čiastočná zvuková zhoda;
2. istá morfematická rovnorodosť podmienená zhodným koreňom;
3. zhoda v gramatických vlastnostiach;
4. paradigmatická charakteristika podmienená istým typom a druhom opozície;
5. výrazná významová odlišnosť, alebo naopak istá významová príbuznosť;
6. vzájomná zámena v reči.

Pomocou týchto šiestich určujúcich vlastností môžeme určiť možnú triedu javov, ktoré prichádzajú do úvahy pri ohraničení rozsahu pojmu paronymie. Tento rozsah je značne široký a zahŕňa rôznorodé prípady, ako napríklad vrana - rana, chrániť - brániť, rozlomiť - nalomiť, potrava - otrava, lekár - lekvár, hučať - bučať, otvoriť - dotvoriť, práca - pláca, ruka - kura atä. Aby sa tieto a podobné prípady prehľadne utriedili, treba určiť miesto paronymie v systéme vzťahov, na základe ktorých je slovná zásoba istým spôsobom organizovaná. Inak povedané, pýtame sa, v akom vzťahu sú paronymá k homonymám, synonymám, antonymám, fonetickým alebo slovotvorným variantom, prípadne iným vzťahom v slovnej zásobe.

Na základe totožných a odlišných formálnych a významových vlastností slová vstupujú do formálnych (?) a

významových (S) opozícií, a to do privatívnej (P) alebo ekvipolentnej (E) opozície, ako aj do opozície totožnosti (I). Slová, ktoré nie sá v opozícii, sá v disjanktívnom vzťahu (D)., čiže nemajú spoločný komponent. Na formálnej aj sémantickej rovine slova teda nachádzame štyri typy vzťahov, a to PI, PP, PE, P3) a SI, SP, SE, SD . Pomocou karteziánskeho súčinu týchto dvoch množín zisťujeme 16 možných vzťahov medzi slovami (formálno-sémantické vzťahy znázorníme v tvare zlomku; čitateľ predstavuje formálnu stránku slova, menovateľ jeho sémantickú zložku):

PI	PI	PI	PI	PP	PP	PP	PP	PE	PE	PE	PE
SI	SP	SE	SD	SI	SP	SE	SD	SI	SP	SE	SD

PD. —, —, —. Z prehľadu dobre vidno, v ktorých častiach
SI SP SE SD
slovnej zásoby je symetria a v ktorých asymetria medzi formálnymi a významovými opozíciami. O symetrickom vzťahu hovoríme vtedy, keä istému druhu formálnej opozície zodpovedá ten istý druh sémantickej opozície, respektíve keä formálnej disjunkcii zodpovedá sémantická disjunkcia, to jest keä medzi formálnou a sémantickou rovinou je izomorfný vzťah. úplnú symetriu predstavujú vzťahy ^p, respektíve a

PI PD PP
S
PE PI PD

úplnú asymetriu reprezentujú vzťahy ^ a ^j, pretože vzťahu úplnej totožnosti na jednej rovine zodpovedá vzťah úplnej odlišnosti na druhej rovine. Medzi úplnou symetriou a úplnou asymetriou nachádzame ostatné vzťahy, ktoré predstavujú prípady neúplnej symetrie, respektíve čiastočnej asymetrie. Neúplnú symetriu reprezentujú vzťahy -S•S• >

PI PP
PP PE

SE* SP* 1*E)0 blenmi týchto vzťahov sú príbuzné opozície: opozícii totožnosti zodpovedá privatívna opozícia, alebo privatívnej opozícii zodpovedá ekvipolentná opozícia. Privatívna opozícia sa odlišuje od opozície totožnosti iba tým, že jeden z jej členov má oproti druhému členu rozlišujúci príznak (príznak navyše). Ekvipolentná opozícia sa

odlišuje od privatívnej opozície iba tým, že obidva jej ôleny maju rozlišujúci príznak. Príbuznosť týchto opozícií spočíva v tom, že aúvzťažné opozície sa odlišujú iba tým, že v jednej opozícii je jeden rozlišujúci príznak navyše oproti súvzťažnej opozícii. Čiastočnú asymetriu reprezentujá vzťahy f§, §?, §§, §, f§, §§, lebo Slenmi týchto vzťahov sú nepríbuzné opozície, respektíve opozícia a disjunkcia. Nižší stupeň asymetrie tvoria vzťahy medzi

,FI FE\

opozíciou totožnosti a ekvipolentnou opozíciou C^g-, sf)» ekvipoltntnoať sa odlišuje od totožnosti výraznejšie ako privatívnôsť, preto tu hovoríme o nepríbuznosti opozícií. Kým v tomto prípade na formálnej a sémantickej rovine si zodpovedajú vzťahy rovnakého typu - opozície (iba druhy vzťahov v rámci tohto typu sa nezhodujú), v áalších štyroch prípadoch - ||, |g, H - opozícii na jednej rovine zodpovedá disjunkcia na druhej rovine, čiže zodpovedajú ai vzťahy odlišného typu, takže tieto vzťahy predstavujú vyšší stupeň asymetrie. Je zrejmé, že najbližšie

FP FD

k úplnej asymetrii aú vzťahy *jr^t* pretože privatívna opozícia je najbližšia k opozícii totožnosti, ktorá vo vzťahu k diajunkcii tvorí úplnú aaymetriu. Tento rozbor spomínaných vzťahov nám umožňuje dobre vidieť vzťahy úplnej a neúplnej izomorfie, respektíve vzťahy úplnej a čiastočnej heteromorfie medzi formálnou a sémantickou rovinou v elôvnej zásobe.

Kladieme si otázku, ako sú organizované slová v slovnej zásobe 2 hľadiska súvzťažnosti ich formálnych a sémantických vzťahov (túto súvzťažnosť označíme ako korelá-

FI

ciu a budeme hovoriť, že napríklad vzťah -g^ je korelácia, ktorá je odlišná napríklad od korelácie §£). Je zrejmé,

SE

že opornými bodmi v predpokladanej usporiadanosti slov aú vzťahy úplnej symetrie a úplnej asymetrie. Súbor korelácií sa rozčleňuje do piatich radov, a to podľa dvoch

kritérií: 1. na jednej rovine sa vyskytuje iba jeden druh vzťahu (buá opozícia istého druhu, alebo disjunkcia), 2. korelácie v jednotlivých radoch sd usporiadané tak, že sa postupuje od úplnej, respektíve neúplnej symetrie k dplnej asymetrii alebo od dplnej, respektíve čiastočnej asymetrie k dplnej symetrii, pričom sa korelácie zoraáujd podľa stupňa ich príbuznosti. Podľa týchto kritérií sa korelácie rozčleňujú do týchto radov:

I II ÍI fi 2Í. , A S 2 II. , 22 12 12 12.
SI SP SE SD SD SD SD SD SD SE SP SI
j B £ £ . r FE FE Fg
SI SE SP SI SP SE

Y prvých troch radoch sd korelácie usporiadané tak, že sa postupuje od dplnej symetrie k dplnej asymetrií, kým v štvrtom a piatom rade sd korelácie organizované tak, že sa prechádza od neúplnej symetrie, respektíve Čiastočnej asymetrie k dplnej symetrii. V prvom rade sd korelácie usporiadané tak, že sa postupuje od idionymie (totožnosť slova so sebou) k polysémii a od nej k homonymii, a tdto postupnosť označujeme ako polysémizáciu, ktorej hranicou je homonymia. V druhom rade sú slová zoradené tak, Se sa postupuje od viacnásobnej idionymie k formálne príbuzným slovám a od nich k homonymám, a túto postupnosť označujeme ako homonymizáciu, ktorej hranicou je homonymia* frttí rad predstavuje postupnosť od viacnásobnej idionymie k sémanticky príbuzným slovám a od nich k prípadom významovej totožnosti pri formálnej disjunkcii a označujime ju ako synonymizáciu, ktorej hraničnými prípadmi sú absolútne synonymá. V štvrtom a piatom rade postupnosť korelácií sa zakladá na princípe symetrizácie vzťahu medzi formálnou a sémantickou rovinou. Časť tejto postupnosti označujeme ako paronymizáciu a súvzťažné slová v tejto postupnosti

aa nazývajú paronymizované slová. Paronymizované alová zahŕňajú značne široký okruh alov, ktorých spoločnou vlastnosťou jé istá formálna a sémantická príbuznosť. Začiatočné korelácie v týchto radoch - ^j, -gj - predstavujú varianty slov, ktoré sd mimo paronymizáeie, tvoria jej predstupeň (sd vo vzťahu sémantickej totožnosti, a nie príbuznosti, ako je to pri paronymizovaných slovách).

FP PE

Je zrejmé, že vymedzenie týchto piatich korelačných radov je späté s istými pólmi nazerania na slovnú zásobu. Z hľadiska pólu homonymie hodnotíme slová, ktoré sú vo vzťahu formálnej privatívnej alebo ekvipolentnej opozície pri sémantickej disjunkcii. Takéto slová označujeme ako homonymizované. Ukázali sme, že takéto slová sa niekedy označujú ako paronymá (trhať - vrhať, vlas - hlas a podobne), čo je dôsledkom nerešpektovania odlišných hľadísk. Takéto slová označujeme ako synonymizované. Za osobitný prípad synonymizácie možno považovať formálne nepríbuzné antonymá (spoločná sémantická zložka sa hodnotí akoby znakom + a -) . Z Hľadiska obidvoch pólov - homonymie a absolútnej synonymie - hodnotíme slová, ktoré sú vo vzťahu formálno-sémantickej alebo ekvipolentnej opozície. Takéto slová označujeme ako paronymizované.

Teraz si bližšie všimneme paronymizované slová. Paronymizované slová nie sú totožné s paronymami, iba ich zahŕňajú. Ak totiž sledujeme slová súčasne z hľadiska pólu homonymie i absolútnej synonymie, pri niektorých slovách badáme "pribúdanie" synonymickosti, pri iných jej "odbúdanie", čiže "pribúdanie" homonymickosti. Podľa toho a rozsiahlej triedy paronymizovaných slov vyčleňujeme paronymické synonymá a paronymické antonymá. Predstavujú ich dvojice, ako napr. premoknúť - zmoknúť, nastrašený - vystrašený, stvoriť - utvoriť, ohnúť - nahnúť, porušiť - na-

rušiť, okrasa - príkrasa, premýšľať - rozmýšľať, šúchať - ňuchať, schmatnúť - schvatnúť, gáľať - kotúľať; odkvitnáť - rozkvitndť, cvičiteľ - cvičenec, stromček - stromisko, vybehnúť - vbehndť, vyliezť - zliezť, upokojiť - znepokojiť, pravý - ľavý a pod. Medzi hranicou paronymických synonym, respektíve antoným a hranicouyhomonymizovaných slov nachádzme pravé paronymá. V rámci načrtnutej koncepcie sa 'paronymá vymedzujd týmito určujácimi vlastnosťami:

1. zhodná gramatická charakteristika,
2. formálno-sémantická ekvipolentná opozícia,
3. fonetická príbuznosť vyplývajúca zo zhodnej koreňovej morfémy alebo z čiastočnej fonematickej zhody,
4. spoločný lexikálnosémantický komponent a súčasne výrazne odlišujúce, ale nie protikladné komponenty,
5. potenciálna chybná zámena v reči.

Na základe týchto vlastností paronymá definujeme takto: Paronymá sú gramaticky zhodné slová vo vzťahu takej formálno-sémantickej ekvipolentnej opozície, ktorá sa zakladá na •fonetickej príbuznosti, vyplývajúcej zo zhodnej koreňovej morfémy alebo z čiastočnej fonematickej zhody, a na spoločnom lexikálnosémantickom komponente, ako aj na výrazne odlišujúcich, ale nie protikladných komponentoch, v dôsledku čoho sa tieto slová potenciálne chybne zamieňajú v reči.

Základná klasifikácia paroným vyplýva z alternatívnosti tretej určujúcej vlastnosti, to jest z toho, či formálna príbuznosť slov je dôsledkom zhodnej koreňovej morfémy alebo čiastočnej fonematickej zhody nevyplývajúcej zo spoločnej morfémy. Podľa toho lexikálne paronymá členíme na morfematické a fonematické.

Morfematické lexikálne paronymá sú vo vzťahu formálnosémantickej opozície na základe spoločnej koreňovej morfémy a rozlišujúcich afixov. Typická príklady paroným tohto

druhu nachádzame pri odvodených pridaných menách, predponových slovesách a odvodených podstatných menách. V paronymnom vzťahu sá vzťahové a akostno-vzťahové, vzťahov o-akostné a akostno-vzťahové, privlastňovacie a vzťahovo-akostné prídavné mená so zhodným koreňom: srdcový - srdečný, zmyslový - zmyselný, objemový - objemný, rozumový - rozumný, hlasový - hlasný, jasový - jasný, dažáový - dažďivý, vojnový - vojenský, významový - významný, rozmerový - rozmerný, priestorový - priestorný, predmetový - predmetný, dôrazový - dôrazný, zápalový - zápalný, pamäťový - pamätný a pod. (nepatria sem prípady, ako napríklad priemyselný - priemyslový, stolný - stolový, pivový - pivný a pod.), ktoré sá významovo totožné - niet tu sémantickej ekvipolentnej opozície - porovnaj Horecký, 1971, s. 190); železný - železitý, drevený - drevitý, kamenný - kamenistý, piesočný - piesčitý, vápenný - vápenitý; pohostinný - pohostinský, bodný - bodavý, kárny - káravý, škodný - škodlivý, krvný - krvavý, lesný - lesnatý; materin - materský, sestrin - sesterský, bratov - bratský, učiteľov - učiteľský, hadov - hadí, koňov - konský a pod.

Mnoho príkladov nájdeme medzi predponovými slovesami. Nájdeme ich napríklad porovnávaním sémantických skupín slovies so zhodným koreňom, ale odlišnými predponami podľa klasifikácie E. Sekaninovej (1980). Príklady: prekrmiť - dokŕmiť, prevariť - dovariť, presoliť - dosoliť, preliať - doliať, presladiť - dosladiť (excesívny spôsob deja - kompletívny spôsob deja); nasoliť - osoliť, navariť - uvariť, nahmatať - ohmatať, namiešať - zamiešať, nastriekať - postriekať, nakypriť - skypriť, nasmoliť - zaamoliť, nahriať - zohriať (rezultatívny spôsob .deja - limitatívny spôsob deja; tieto dvojice sd blízko k paronymickým synonymám) - stretávame sa tu s paronymickými radmi: nasoliť

- osoliť - presoliť - dosoliť, navariť - uvariť - dovariť - prevariť a pod.; narezať - rozrezať, navrhnúť - roztrhnúť, nalomiť - rozlomiť, napíliť - rozpíliť, nahrýzať - rozhrýzať, naseknúť - rozseknúť a pod. (partitatívny spôsob deja - bipartitívny spôsob deja).

V oblasti podstatných mien nachádzame napríklad tieto morfematieké lexikálne paronymá: zberateľ - zberač, buditeľ - budič, spotrebiteľ - spotrebič, prijímate!' - prijímač, zapisovateľ - zapisovač, plánovateľ - plánovač, nositeľ - nosič, pisateľ - pisár, žalobník - žalobca, strojník - strojár, lodník - lodiar, podnikavec - podnikateľ, záhradkár - záhradník, pracovná - pracovisko, obväzovňa - obväzište, dolniak - dolňan, horniak - horňan a pod.

Fonematické lexikálne paronymá sa vymedzujú na základe toho, že hranica formálnej zhody sa nekryje s morfematickým členením slov. Typické príklady paroným tohto druhu nájdeme pri slovesách, ktoré označujú zvukové javy: hučať - bzučať, bručať - zurčať - drnčať - kňučať - bučať, strkať ^ štrngať, chrapčať - chrochtať - chrúpať - chrčať, šuchotať - šumotať, šušťať - šuškať - šušľať, plieskať - trieskať - vrieskať, škrípať - škriekať - škŕkať, vrčať - vŕzgať? äalšie príklady: mrzák - mrzkáň - mrzutec, slziť - sliniť, plakať - pľuvať, strmina - stržina, trpieť - tŕpnuť, hltan - hrtan, hlušiť - hlobiť, dráždiť - drásať, krčiť - kriviť, strach - strasť, strach - stud, strastný - strašný, blízky - nízky - úzky, strihať - strúhať, sladký - slaný,trýznivý - trúchlivý, mrzký - mrzutý a pod. Také prípady, ako napríklad striedmy - stručný, tvrdý (človek) - hrdý, strakatý - strapatý sa blížia k homonymizovaným slovám.

Na základe načrtnutého lexikologického ujasnenia vymedzeného okruhu javov v slovnej zásobe treba teda rozlišovať tieto vzťahy:

1. paronymá (morfematické a fonematické): nahriať - zohriať šuškať - šušľať;
2. paronymické synonymá: rozohriať - zahriať;
3. paronymické antonymá: vyskočiť - zoskočiť;
4. fonetické a slovotvorné varianty: hvizgot - hvižäot, rybí - rybací;
5. homonymizované slová: modrý - bodrý, rdbať - bárať.

Od týchto javov treba odlišovať homonymizované slovné tvary Ide o analogický pojem s pojmom čiastočné homonyma (homofor my), ktorý zahŕňa aj prípady úplnej formálnej zhody slov rozličného slovného druhu v istom tvare (napr. mať ako podstatné meno a sloveso). Homonymizované slovné tvary predstavujú príklady, ako kone - vode, hlasom - som, dube - rube a pod. Napokon v tejto súvislosti treba spomenúť slová rozličného slovného druhu, ktoré sú založené na zhodnej koreňovej morféme. Takéto prípady sa tradične označujú ako paronomázia, napríklad ničomné nič sa v ničote zničí (Mistrík, 1985, s. 132).

Ešte sa žiada poukázať na to, že podobne ako pri synonymách, prípadne antonymách aj pri paronymách treba odlíšiť lexikálne paronymá ako systémový jav (jazykové paronymá) od lexkálnych paroným ako rečového javu (rečové paronymá). Rečové lexikálne paronymá sú výsledkom zámerného sémantického usúvzťažnenia významovo vzdialených, ale formálne príbuzných slov v istom kontexte. Našou terminológiou vyjadrené, homonymizované slová sú potenciálnymi rečovými paronymami, lebo sa v kontexte môžu sémanticky usúvzťažniť. Uvedieme príklad z básne V letnú noc od P. Koyša zo zbierky Moralizmy:

Na našu Zem, zabudnutý hrášok,
vzlietla hviezda, doletel len prášok.

Pormálne príbuzná dvojica hrášok - prášok sa tu dostáva aj do sémantickej príbuznosti, ktorá je. zvýraznená demi-

nutívnym formantom. V inej svojej básni (Skice k ňeportrétom zo zbierky Tvŕdze) dáva do významového vzťahu slová hranaté, hrabivé, hrubá:

Zlostné ste na svoje deti, lebo rnajii málo
z vašej dokonalej harmonickej podoby,
zlostné ste na ne, lebo sá málo zlostné,
hranaté a hrabivé a hrubé,
zlostné na ich nezbrusend detská čistotu.

Rečové i jazykové paronymá, paronymické synonymá i antonymá v dôsledku svojej zvukovej nápadnosti sd dčinným štylistickým prostriedkom na zvýraznenie komunikačné závažných sémantických komponentov v kontexte. Zvuková príbuznosť slov pdta pozornosť percipienta a nabáda ho k sústredenej apercepcii významového vzťahu medzi nimi na pozadí daného kontextu. Uvedieme niekoľko príkladov:

Hlavou mdtne myšlienky ti prddia,
nič ti nejde rozohrať a rozihrať
(z básne P. Koyša Dialektika smdtku zo zbierky Moralizmy).

Nech vždy čakám na oslobodzujdci pohľad,
nech ma veľmi krátke vlny tvojho vzdychu
rozohrajd, rozohreju, nech ma sladko zabolia
(z básne Slová toho istého autora z tej istej zbierky).

V zmysle konvenčnej historiografie sme boli predmetom dejín, nie ich podmetom, priestorom, na ktorom sa dejiny odohrávali (V. Mináč, Ddchanie do pahrieb).

Na sever sa končia cesty na Polhore i pri Muráni: ,Gemer je odrazený od ostatného Slovenska, odrezaný a vydaný napospas, alebo aspoň odkázaný na seba (V. Mináč, Ddchanie do pahrieb).

Literatúra

Horecký, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.

Horecký, J.: Základy jazykovedy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 184 s.

Mistrík, J.: Moderná slovenčina. 1. vyd.»Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983* 256 s.

Mistrík, J.: Štylistika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogická nakladateľstvo 1985. 584 s.

Palkovič, K.: Paronymá v slovenčine. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, č. 5, s- 133-137.

Sekaninová, E.t Sémantická*analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava, Veda 1980. 200 s.

Sociálna a revolučná tematika v ľudovej piesni

Ľubica Droppová

Slovenská ľudová pieseň prekonala počas svojej dlhoročnej existencie mnohé zmeny v tematike, v nápevoch, vo funkciách, v žánrovej skladbe a podobne. Piesňový materiál, ktorý dnes máme k dispozícii, pochádza zväčša zo záznamov z minulého a nášho storočia, kým z dávnejších čias sá len sporadické záznamy v rukopisných spevníkoch. Môžeme teda sledovať prevažne tie tematické a žánrové skupiny, ktoré prežívali približne v uplynulých 200 rokoch spolu s piesňami vývojovo novšími, no pri ktorých už nezriedka nastali funkčné posuny, prípadne aj významnejšie zmeny v textoch i v nápevoch. Tento fakt nám sťažuje sledovanie vývojovej línie tematiky sociálnej nerovnosti v ľudovom speve na Slovensku. V niektorých prípadoch sa síce môž-eme oprieť o určité historické skutočnosti, ku ktorým sa piesne viažu (piesne s tematikou tureckých bojov, vojenské piesne, piesne z obdobia sociálneho vysťahovalectva, piesne továrenských robotníkov a podobne), niekde o súvislosti s určitými piesňovými žánrami a druhmi (napríklad s jarmočnou

piesňou), niekde pomôže komplexný hudobno-textový rozbor (vieme však, že v ľudovom speve nie je zriedkavosťou vytváranie nových textov na staršie známe nápevy, prípadne ich dopĺňanie ti kontaminácie textov).

Môžeme len predpokladať, že tematika sociálnej nerovnosti prenikla do slovenskej ľudovej piesne zároveň s postupným uvedomovaním si nerovnoprávneho postavenia nižšie sociálne situovaných skupín a tried v triednej spoločnosti. Táto tematika nepatrila v slovenskej ľudovej piesni medzi najfrekventovanejšie (dokazuje nám to jej sledovanie v zbierkach slovenských ľudových piesní). No jej dlhodobá aktuálnosť a závažnosť vidíme v tom, že ju nachádzame zastúpená prakticky vo všetkých zbierkach a že ju zachytávame aj v sáôasnom piesňovom repertoári, či už ako odozvu minulých čias a skutočností, alebo vo forme konfrontácie s dnešným Životom pracujúceho človeka v nových podmienkach a sociálnych vzťahoch. V slovenských ľudových piesňach, podľa našich doterajších skúseností, je častejšia tematika ľúbostná, rodinná, prírodná a tematika sociálna sa často s nimi prelína (mládenec odvrhuje chudobné dievča; rodičia bránia sobášu dvoch mladých ľudí nerovnako sociálne postavených a podobne). Predsa však si myslíme, že treba venovať pozornosť tejto tematike a jej premenám v slovenskej ľudovej piesni, najmä pre jej neustále zastúpenie v piesňovom repertoári, ako aj preto, že spolu s o spoločenskou vlasteneckou piesňou a s piesňami medzinárodného robotníckeho hnutia považujeme piesne s touto tematikou za ideových predchodcov slovenskej robotníckej revolučnej piesne. (1. Droppová, 1961, s. 346)

V súvislosti s tým považujeme za potrebné spresniť, ako chápeme termíny "sociálna tematika", prípadne "tematika sociálnej nerovnosti" v ľudovej piesni. Ide nám tu

o piesne, ktoré hoci sd žánrovo i vývojovo nerovnorodé,sá odrazom života a problémov horšie sociálne situovaných, námezdné pracujácieh a vykorisťovanýeh vrstiev slovenského ľudu v minulosti, alebo širšie o piesne, v ktorých ide o "vystihnutie existenčnej závislosti, podmienenosti, ako aj o situačné vzťahy danej sociálnej skupiny, triedy k'iným sociálnym skupinám, triedam". (S. Burlasová, 1978, s. 52).

Pomerne rozsiahlu skupinu piesní so sociálnou tematikou tvoria piesne o chudobe, psote, biede. V niektorých prípadoch ide o prosté konštatovanie tejto skutočnosti, ktoré sa objavuje napríklad v putovných strofách uspávaniek známych na celom Slovensku:

Buvikaj, buvikaj, na paotu privykaj,
psota je veliká, nemáme chlebíka.

(Slovenské ľudové piesne II, 1952, s. 271)

Podobne je známa äalšia putovná strofa, v ktorej sa tiež predstavuje chlieb ako protipól biedy a hladu:

Bože môj, otče môj, z vysokého neba,
keä si mi dau zuby, dajže mi aj chleba!

(Slovenské spevy 1972, s. 167)

Bieda sprevádzala človeka niekedy po celý život, o čom svedčí áalšia pieseň:

Bože môj, otče môj, na smutnej doline,
nikčb sa nepýta, starenka čo ti je.

Čože by mi bolo, bolí ma hlavička,
ked ma po nej bije má stará psotička.

(Zbierka A. Dijanovskéj, archív NÚ SAV, č. 8)

Pomerne časté sá v piesňovom repertoári piesne, v ktorých sa poukazuje na kontrast dostatku a nedostatku, bohatstva a chudoby, najmä pri výbere životného partnera. Typická a v mnohých variantoch je známa pieseň:

Pozriže, dievčatko, na ten suchý topoľ,
keá sa ten rozvije, potom ja budem tvoj.

íažko je rozvíjať suchým haluzinkám,
ťažšie sa vydávať chudobným dievčinkám.

Chudobné dievčatko medzi boháčkami,
ako šutá ovca medzi roháčkami.

Tá koza rohatá priam tu šutu strčí,
tá dievka bohatá s chudobnou nedrží.

Žeň sa, šuhaj, žeň sa, ked ti ponúkajú,
ve3 tebe dievčatko s tisícma dávajú.

Moja mati nedá, lebo sama nemá,
nás je mnoho detí, nám každému treba.

(J. Kollár, 1953, s. 445)

V tejto skupine piesní vystupuje majetková nerovnosť ako prekážka uzavretia manželstva a paralelizmus - keä sa rozvije suchý topoľ, potom sa vydá chudobná dievčina - patrí medzi takzvané spoločné miesta (loci cummunus) týchto piesní. Kladie sa tu vlastne nesplniteľná podmienka, ktorá poukazuje na nemožnosť, prípadne obtiažnosť výdaja chudobnej dievčiny. Niektoré piesne tú istú skúsenosť vyjadrujú aj neobraznou fprmou. (Napríklad Chudoba, chudoba, šak si mi moc vina, vzau by si mňa šuhaj, nedá mu rodzina),

Nájdeme však mnoho takých piesní, ktoré vyjadrujú opačnú tendenciu - uprednostňovanie vernosti, lásky, dobroty, pracovitosti pri výbere partnera, bez ohľadu na jeho chudobu:

Žeň sa, šuhaj, žeň sa, kde ti ponúkajú,
a kde ti s dievčatkom tisíce dávajú.

Tam si ty dostaneš statky a tisíce
so mnou nedostaneš len to dobruo srce.

Chudobné dievčatá duodatkov nemáme,
ale na to mesto dobre robiť známe.

Nechcem ja, má milá, nechcem ja tisíce,
ale ja chcem dostati tvoje dobruo srdce.

(Kollár, J. I. 1953, s. 445)

Medzi najstaršie piesne vykorisťovanýeh vrstiev patria piesne nevoľnícke a poddanské. Sá obrazom ťažkého života poddanského ľudu, ktorého život bol po stáročia naplnený len lopotou a drinou. Niet divu, keä si poddaný sedliak v piesni vzdychne:

Neni mizernejšie na svete stvorenie,
jak nevoľný sedliak v Uhorskej krajine.

Vo dne v noci robí, nikdy pokoj nemá,
sni poctivosti u nikoho nemá.

(Melicherčík, A.; 1952, s. 180)

Táto pieseň a najmä pieseň "Bože môj, otče môj, jak je ten svet zmotaný..." boli rozšírené na celom' ázemí Slovenska. Hlavnou povinnosťou poddaného bola práca na panskom, no nebola to povinnosť jediná, ako to vidíme aj z tohto áryvku:

Nit človeka bidnejšoho,
jak Slováka chudobnoho.
Išče lem slunko vychádza
už še naň štyrmi radza.

Honi ho birov na pansky
a kišbirov na valalsky
a kurátor s cerkevnikom
hoňa popoj povinikov.

(Podala M. Pandoščáková, Budkovce, okres Michalovce)

Jednou z mnohých povinností slovenského ľudu v minulosti bola dlhotrvajúca vojenská služba. Násilné odláčenie od rodiny i domova, lapačka a verbovačky, ťažká služba a krvavé vojny tvoria základné námetové okruhy vojenských

piesní. Svojím charakterom patria väčšinou k ľudovej lyrike. Sd to piesne, v ktorých sa zverbovanej ldči s milou, rodičmi alebo kamarátmi, äalej sa v nich opisuje vojenský život, bojové udalosti, smrť vojaka a podobne. Vojenské piesne ako celok sd jasným odrazom postoja slovenského ľudu voči vojnám, ktoré ľudu nič dobrého neprinesd, iba äalšiu biedu a žiaľ. Vojenské piesne jasne dokazujú, že ľud si uvedomoval nezmyselnosť vojen a odsudzoval ich. Bolo to však ešte odsudzovanie neuvedomelé, bez poznania príčin vojen, vyplývalo len z poznania ich dôsledkov na vlastný život.' ,

Zároveň sa v niektorých vojenských piesňach ozýva aj ostrý sociálny moment, napríklad kritika systému protekcií pri vyberaní brancov na odvodoch:

Ej, vojak ja, vojak, bom sluha neborák,
kebym gazdousky bôl, tam bym vojak nebol.
Gazdouske synove po hôrach piskaju,
sluhom jieborakom lem šable bliskaju.

(Zbierka J. Šárgu. Archív NÚ SAV, č. 90)

Iná pieseň zase veľmi výstižne odsudzuje podplácanie pri vojenskej prehliadke:

Ten bohatí pudilárom potrasie,
toho žiaden za vojačka nevezne*
a chudobní, či je hrubý, či tenký,
vyrichtujd naň ten munddr vojenský.

(Zbierka K. Horvátha, NÚ SAV, č. 32)

Motív o nespravodlivom výbere na vojenčinu nachádzame vo vojenských piesňach často a v rôznych obmenách. Z toho vidno, ako hlboko zapôsobil tento fakt na chudobné vrstvy slovenského ľudu. Zároveň mierne ironický ton týchto piesní nám dáva znať odsadenie tohto javu.

Prichádzame k äalšej skupine, a to k piesňam námezdné pracujácich vrstiev, k piesňam sluhovským. V chudobných mnohodetných rodinách najstarší syn zdedil obyčajne dom s káskom poľa a äalšie deti išli na remeslo, alebo do služby k bohatým gazdom, či na panské majere. Práca tam nebola ľahká (Hudobná je sluška, šecko robic mušim, na vysokú hvorku, hnojik vožic mušim...) a predsa s ňou gazdovia nikdy neboli spokojní (A tá naša pani, robotu nam haní, ona nam robotu a my jej dobrotu). Nuž aspoň v piesňach sa slúžky požalovali na svoj život plný otročenia:

Nový ročok idza, to je zvoľa moja,
a po Novým roku horká bida moja.
Gazdiň moja, gazdiň, nezrob mi tri kriudy,
bo ca mily Pan Boh nepožahna nigdy.

A jednu mi robiš, bo me skoro zháňaš,
a druhu mi robiš, bo mi jesc nedávaš,
a trecu mi robiš iz tej mojej placy,
nej ci mily Pan Boh iz neba zaplaci.

Sluhovské piesne poznáme väčšinou z prostredia poľnohospodárskeho, vo forme žalôb na ťažká prácu. Sociálne piesne sd zahrotené proti gazdom a majerským pánom, ktorých označujá ako hlavné príčiny biedneho života chudobnej čelade.

Podobný charakter majá aj piesne poľnohospodárskych robotníkov* či už stálych, alebo tých, ktorí prichádzajá robiť nárazové práce napríklad pri zbere repy, pri žatve a podobne.

Keby ste vedeli, mamičko moja,
jak ma do roboty moje ruky bolia.

Ruky od roboty, nohy od chodenia,
lebo nás tí páni na pole nevozia.

Jak ráno, tak večer len bosí chodíme,
že vraj si aspoň ubuv zašanujeme.

(Podala J. Hojašová, Most na Ostrove)

Sociálne motívy možno nájsť aj v piesňach príslušníkov rôznych povolaní a remesiel. Napríklad v piesňach slovenských drotárov sa často zvýrazňuje nutnosť odchodu z domova kvôli biede a nedostatku:

Zanechávam occa, matku,
též aj svoju frajjárku,
hodzím si na chrbet krošňu,
a idzem na drocárku.
Tá drocárka, to blddzenie,
to sa nám ver nelúbi,
čože šak má chudák robic,
kedz nie čo dac do huby.

(V. Perko, 1978, s. 303)

Tento motív je vo vari najrozšírenejšej drotárskej piesni "Prajská zem" vyjadrený kráshym prirovnaním: "Drotári, drotári, ako dzivé husi, potem šírem svece potdkac sa musí...

Špecifická skupinu tvoria piesne banícke. Je to pomerne rôznorodá skupina piesní, ktorá obsahuje okrem ľudových aj piesne umelé a polofolklórne. Sd v nej zastúpené tradičné stavovské piesne, žartovné piesne, žaloby, ľudové balady, ľúbostné piesne a iné. Banícke piesne folklórneho typu si zväčša ponechávajú charakter ľudových piesní z dedinského prostredia, veá baníci v mnohých oblastiach Slovenska nestrácali kontakt s roľníckym prostredím. Piesne však zaznamenávajú predovšetkým nové pracovné situácie a iné sociálne vzťahy, pre ktoré sú charakteristické ostrejšie sociálne rozdelenie a konflikty.

Prišiou k nám velký pán,
a za ním pán hutman,
za ním šetci úradníci
gracfiliari, pomocníci.
Už je beda nám.

Haviari sa v strachu
od strachu až plačú,
že im malie dinge dajú,
a na luonach ukracujú.
Už je beda nám.

(Batel, J., 1959, s. 347)

Piesní továrenských robotníkov je na Slovensku pomerne málo. Známy piesňový motív o fabrických dievčatách, ktoré "tisíce hladajá, samie ich nemajú, len tu jednu pendelu, čo na sebe majá...", je rozšírený aj v Čechách a na Morave. Tento motív je, pravda, nielen v piesni o "hrdých fabrikantkách", ale je častý v mnohých slovenských ľudových ľúbostných piesňach. Prevzala ho aj jaramočná pieseň a prevzala ho zrejme aj spomínaná pieseň, ktorá sa takto prostredníctvom takzvaného spoločného miesta (loci communes) ľudových piesní dedinského obyvateľstva stala opisom biedy továrenských robotníčok a ich túžby po lepšom živote. Aj v týchto piesňach (informátori im niekde hovoria "fabrické" piesne) prevládajú piesne - žaloby.

Radšej ma, mať moja, živú pochovajte,
len ma do fabriky viac nevyprávajte•

Veru by ja radšej šípky oberala,
ako v Rybárpoli člnky preberala.

(Sliače. Zbierka A. Halašu, archív MS, ô. 24508)

Iné piesne zase opisujd ťažký život traťových a tunelárskych robotníkov.

Stavajú sa mosty, tunele,
robotník sa pritom veľmi zoderie.
Bude to mnoho životov stáť,
než šťreka bude fungovať.

(Zubkovíč, P., 1938," č. 4)

Dostávame sa teraz k veľmi rôznorodej a ,neobyčajne zaujímavej skupine piesní vysťahovaleckých. Ich množstvo, tematická mriohotvárnosť a vysoké umelecké kvality sd podmienené viacerými faktormi: odráža sa v nich zmena zemepisného prostredia, ktord sociá.lni vysťahovalci na rozhraní 19. a 20. storočia museli prekonať, zmena prostredia pracovného, nové životné podmienky a predovšetkým tdžba po domove a po rodine. V'cudzine sa vysťahovalci, zvyknutí na roľnícku prácu na voľnom vzduchu, dostávajú do neznámeho prostredia fabrík, baní a lomov, kde stroje, ich chod a hluk často vzbudzovali v nich hrôzu.

Každý večar od deviatej ja pri majne mušim stac,
a tak čekam, že kedi mne budu dolu na mojnu spuščac.
Dzevec hodzin vitrubelo, ja uš pri geču stojim,
pita še mi ten moj pan hlavni šef, že či še ňebojim.

Ňebojim še, pane šefu, ľen nohi še mi trasu,
že voni mne do tej strašnej majni možno na šmerc ponesú.
Prodzem dolu do tej majni berem šuflu do ruki,
pita še mi ten moj pan hlavni šef, kelo budu vagonki.

K ťažkej robote a strádaniam sa pripájala ešte túžba po rodine a äalekom domove. V tejto skupine vyniká najmä pieseň s incipitom "prostred Ameriky krčma maľovaná...", ktorá má veľké množstvo variantov z rozličných krajov Slovenska. Jej hlavná línia je prostá a vo všetkých do-

teraz zachytených variantoch jednotná: krajania sa schádzajú v krôme a vravia, že by sa radi vrátili domov. Nemôžu však, lebo

"Keä domov prídeme, čo robiť budeme,
náš kraj je chudobný, hladom pohynieme."
(Zbierka K. Horvátha, archív HÚ SAV, č. *32)*

Tu vrcholí ideová línia piesne, tu je jej pointa. Zaujímavé je, že v dalšom pokračovaní sa varianty rozchádzajú - opisuje sa tam buá život v Amerike, alebo sa haní neverná žena doma atä. Prvú časť piesne aj s vyvrcholením, teda protiklad túžby po domove a nemožnosti vrátiť sa domov, majú všetky varianty skoro doslova rovnakú. Spomenuli sme len niekoľko motívov, okolo ktorých sa sústreáuje slovenská vysťahovalecká pieseň, je to však problematika omnoho širšia.

Väčšina piesní, ktoré sme doteraz spomínali, sú piesne - žaloby, ktoré opisujú biedu, nerovnoprávne postavenie, ťažká prácu, bezvýchodiskovú situáciu jednotlivcov, alebo určitých sociálnych skupín, či tried v minulosti (poddaní, barabi, drotári a pod.). Zaradujeme ich zväčša medzi piesne lyrické. Piesňová epika tejto tematickej skupiny je v menšine. Vidíme, že najčastejšie sa tu epický rozvádzajú niektoré motívy piesní - žalôb, napríklad násilný odchod chudobného mládenca na vojnu, alebo sociálna nerovnosť, ako prekážka ľúbostných vzťahov (mládenec sa stane kňazom, keä si nemôže vziať chudobné dievča; utopenie mládenca ako trest za to, že zanechal chudobné dievča a podobne).

Piesne - žaloby nevidia, a ani nehľadajú východisko z ťažkej, často neznesiteľnej situácie. Niektoré síce odrážajú optimistickejšie názory, napríklad:

Trebárs som chudobná, nebojím sa psoty,
vysúkam rukávy, pôjdem do roboty.

(Kollár^ J., 1953, I•, s. 278)

Nebojme sa chlapci, veä sme rovní radom,
len lenivý môže zahynúť hladom.

(Slovenské spevy, I., 1972, s. 332)

V celku však tieto piesne nie sú výrazom poznania, podstaty sociálnej nerovnosti určitých skupín a tried, ani výrazom snahy zmeniť jestvujúci stav. Vyriešenie tejto situácie, je v piesňach chápané skôr idealistický, v rovine morálnej (... my budeme v čiernej zemi zrovnaní, zrovnaní...).

Ucelenú skupinu piesní s tematikou sociálnej revolty tvoria piesne zbojnícke. Zbojníctvo ako forma odboja a vzbury proti feudálnym pánom v 18. storočí ľudová pieseň hodnotí jednoznačne pozitívne. Na pozadí základného konfliktu poddaný - feudálny pán vystupuje výrazne protiklad: nespravodlivosť oficiálnych feudálnych zákonov - proti morálnemu oprávneniu zbojníka naprávať krivdy.

Hej, ja musím byť zbojník,
bo krivda veliká,
neprávosť u pánov,
pravda u zbojníka.

(Melicherčík, A., 1952, s. 181)

Preto aj krádež všeobecne považovaná za vážny prečin sa v zbojníckych piesňach hodnotí ako skutok vyrovnania sociálnej nerovnosti a nespravodlivosti. Dôkazom toho je napríklad málo obmieňaná putovná strofa zbojníckych piesní, ktorá zároveň obsahuje aj ostrú a adresnú kritiku:

Ved som nezbijal chudobných roľníkov,
ale aom ja zbíjal pánov vlkolákov.

(Elacheková, A*, Elachek, 0., 1983, a. 214)

A ja aom nekradol chudobným aedliakom,
lež pánom zemanom a veľkým boháčom.

(Maríková, archív ÍV* Ú SAV, č. 19536)

Zbíjal aom ja, zbíjal, sedem rôčkov v lete,
a vy páni, koľko ten biedny ľud drete?

(Melicherčík, A., 1952, s. 201)

Okrem piesní zbojníckych, ktoré sá poetickým odrazom hnutia karpatského zbojníctva, nemáme v slovenskom folklóre podobná ucelená skupinu piesní s tematikou sociálnej kritiky a revolty. V zbierakch sa síce nájdu viaceré piesne s touto tematikou, no sá z rôznych období a viažu sa k rôznym udalostiam. Napríklad:

Čo sa stalo vnove, vo Zvolene meste,
zabili tam fabrikanta, tehlári na ceste.
A keä ho zabili, do peci hodili,
hej, haj, že by sa im lepšie tehly vypálili.

(Môtová, zbierka A. Halašu, archív MS, A III, 1730) /

Je to pieseň zložená v duchu a vo forme ľudovej balady. Aj keä jej ástredný motív - zabitie fabrikanta - je vlastne tragický, pieseň sama nijako tragicky nevyznieva. Práve naopak, je to pieseň veselá, ba až posmešná. Zdá sa, ako keby si vypožičala formu ľudovej balady s incipitom jarmočnej piesne (teda piesňových druhov opisujúcich zväčša tragické a hrôzostrašné udalosti), len kvôli kontrastu a kvôli zdôrazneniu výsmechu.

Pri sledovaní piesní tejto tematickej skupiny vidíme, že postupom času sa motívy sociálnej kritiky spájajú s nepriamym, ale aj s otvoreným volaním po nevyhnutnej zmene v spoločnosti:

Ako že ten chudobný žije,
keä ten boháč naveky pije?
Počkaj boháču, ved ti vyskáču,
toliare tvoje.

Akože to nakoniec bude,
keä tento svet v takom je blude,
bedač len robí, pán sa len zdobí,
za to plač bude.

(Slovenské ľudové piesne, III, 19, s. 312)

Počkajte vy páni, ej, šak príde rátaní,
ked sa ten lud vzbudzí, ej bjeda budze s vami.

(Blaho, J., III, 1957, s- 27)

Až robotnícke revolučné piesne presiahli podobu ponôs na ťažký život, kritík a vyhrážok.•Robotnícke piesne odhaľujú korene sociálnej nerovnoprávnosti, biedy a vykorisťovania a zároveň burcujú k uvedomelým činom za práva a odstránenie protikladov. Slovenské robotnícke piesne sú väčšinou umelé, nefolklórne, šírili sa najmä tlačou v robotníckych novinách a spevníkoch. Mnohé tieto'piesne však v robotníckom prostredí zľudoveli a dnes môžeme zapísať ich folklorizovaná varianty:

Veje vietor, duje vietor, do červenej zástavy,
staň si pod ňu, milý bratku, kým ťa krivda nezdlávi.
Staňme pod ňu, do boja sa chystajme,
za tie krivdy od tyranov páchané.

Len aa napred, len aa napred, hraj veaelo a šumné,
vypereme darmojedov, ako slamku na humne.
Len aa napred, do boja aa chystajme,
za tie krivdy od tyranov páchané.

(Podal R. Mikuláš, Moštenica)

V robotníckom proatredí sa často rozširovali tradičné ľudové piesne, ktoré aa menšími zmenami v texte, alebo pridaním nových veršov atávali pieaňami revolučnými. Takto ziakala nové ideové vyznenie napríklad vojenaká pieseň "Kdeže ideš; Janíčko, kde masíruješ...", pridaním záverečnej strofy:

Ideme my bojovať, za ten lepší avet,
kde niet otrokárov, falošných farárov,
neprávnosti niet.

(Podal R. Mikuláš, Moštenica)

Robotnícke revolučné pieane ad akoby vyuatením, vyvrcholením celej tej línie piesní o chudobe, žalôb na sociálnu nerovnosť a nespravodlivosť, piesní sociálnej kritiky a revolty.

V našom príspevku sme chceli naznačiť určitý vývoj sociálnej tematiky v ľudovom speve na Slovensku, a to predovšetkým z hľadiska ideového (od piesní - žalôb k revolučným piesňam), pričom sme sa snažili približne zachovať aj hľadisko historické. Nebolo to vždy možné, lebo niektoré piesne je ťažko spätne historicky zaradiť a okrem toho v ľudovom speve jestvujá viaceré vývojové vrstvy zároveň a nezriedka dochádzalo k značným inováciám starších piesní, najmä v textoch.

Literatúra a pramene citovaných piesní

1. Batel, J.i 0 slovenskej robotníckej piesni, **Ľudová** tvorivosť, 1959, (na pokračovanie).
2. Burlasová, S.; Sociálna tematika v ľudovej piesni a jej vývin, Slovenský národopis, 26, 1978, s. 51-67.
3. Droppová, t.: K problematike predchodcov robotníckej revolučnej piesne vo folklórnej piesňovej tvorbe slovenského ľudu, Slovenský národopis, IX, 1961, a. 339-357.
4. Elscheková, A. - Elschek, 0.; Slovenská ľudové piesne a nástrojová hudba, Bratislava, 1983*
5. Perko, V.: Svetom moje, svetom, Bratislava, 1978.
6. Kollár, J.: Národnje spievanky, I., II., Bratislava, 1953.
7. Melicherčík, A.: Jánošíkovská tradícia na Slovensku, Bratislava, 1952.
8. Slovenská ľudové piesne II., Bratislava, 1952, III, Bratislava, 1956.
9. Slovenské spevy I., Bratislava, 1972.

Rukopisné zbierky citujeme priamo v texte, ako aj informátorov vlastných zápisov.

Invariantnosť slohového významu

Ján Findra

Pod pojmom invariant rozumieme taká zložku vecného a slohového významu, ktorá je relatívne stabilne viazaná na istý výrazový prostriedok. Invariantná hodnota má ambície zostať stabilná aj pri variantných textových uplatneniach. Vzhľadom na táto invariantná hodnotu sa výrazový prostriedok stáva štruktárnou jednotkou jazyka. Štrukturácia jazykového systému je teda možná iba na základe invariantnosti vecného a slohového významu. Z toho potom vyplýva, že slová a vôbec jazykové prostriedky oiajá svoje významové a štylistické hodnoty už pred vstupom do textu. Vaaka týmto zovšeobecneným sémantickým a štylistickým významom sa jazykové prostriedky systémovo viažu na paradigmatickej osi. Tejto myšlienke nemôže protirečiť ani fakt, že v texte, resp. kontexte (syntagmatická os) sa význam slova, tvaru alebo konštrukcie nielen potvrdzuje, ale môže sa aj modifikovať. Práve možnosť kontextovej modifikácie prvku je potvrdením jeho systémovej invariantnej

hodnoty. Systémovo fixovaná invariantná hodnota výrazového prostriedku je predpokladom jej modifikácie v texte. Ak by to tak nebolo, museli by sme súhlasiť s tézou, že napríklad slovo má toľko významov, koľko má použití. V konečnom dôsledku by to však viedlo k popretiu systémovej povahy slovnej zásoby. V skutočnosti expedient si môže dovoliť textové posuny iba preto, že v čase tvorby jazykového prejavu má v aktívnom povedomí invariantmi hodnotu prvku. S podobnou situáciou ráta aj u percipienta, pravda, v opačnom poradí; expedient "prikazuje" percipientovi, aby modifikovaný, kontextový význam prvku konfrontoval s jeho invariantnou hodnotou. Zámerne totiž ráta s napätím medzi zovšeobecnenou, systémovou invariantnou hodnotou prostriedku a jeho jedinečným kontextovým uplatnením. Len na tom základe môže budovať sémantiku a štylistiku textu tak, aby prijímateľ cez výraz dovidel do hĺbkového podložia textu, aby teda čo najadekvátnejšie dešifroval informáciu i zámer autora. A iba na tom základe môže platiť, že v čase tvorby textu autor vníma skutočného alebo potenciálneho adresáta ako spoluautora a sáčasne sa s ním identifikuje ako percipient.

Predovšetkým pri štylistike (slohovej hodnote) prvku možno jednoznačnejšie hovoriť o invariantnej, relatívne stabilnej systémovej hodnote prvku. Platí to dokonca aj o konotačnej zložke významu. Doložiť to možno systémovým zaradením slova k istej vrstve slovnej zásoby a prostredníctvom nej k istej štylistickej triede slov. Spätosť slova s týmito mikro-a makroparadigmami je potvrdením invariantnej, systémovej štylistiky prvku (slova), ktorá takto žije v kolektívnom povedomí a v prípade potreby - v čase tvorby jazykového prejavu - sa intuitívne alebo uvedomene aktualizuje aj v individuálnom povedomí jednotlivca. V texte sa slová využívajú s ohľadom na ich struk-

turáciu, hodnotové včlenenie, systémové umiestnenie v paradigmatickej zásobami.

Vychádzajúc zo systémovej štylistickej klasifikácie slovnej zásoby (Findra, 1981i, môžeme pri každom výrazovom prostriedku vymedziť jeho invariantná (systémová) štylistiku, ktorou sá prvotne určené jeho funkčná možnosti. Tak napr. slovo učka ako slangové slovo (príslušnosť k mikroparadigme) sa pričleňuje k triede emocionálno-expresívnych slov a zároveň je späté s triedou štylisticky zafarbených slov, ako aj s triedou príznakových prostriedkov. Štruktúrnou väzbou slova učka v rámci istej mikroparadigmy a príslušných makroparadigiem je vymedzená jeho invariantná slohová hodnota. Ňou je podmienené i jeho funkčné uplatnenie vzhľadom na štýl, slohový postup, žáner i konkrétny jazykový prejav. Podobne môžeme postupovať pri slove mediterán. Ako geologický odborný termín sa pričleňuje k iným makroparadigmám: je to nocionálny, štylisticky zafarbený a príznakový prostriedok (príznaková zložka náučnej štýlovej vrstvy). V sálade s touto invariantnou štylistikou platí, že slovo mediterán sa funkčne viaže na náučná texty. Tým sa líši napríklad od slova stôl, ktoré ako nocionálne, ale zároveň späté s triedou bezpríznakových a neutrálnych slov možno použiť v akomkoľvek type textov; svojou invariantnou štylistikou je to polyfunkčný prostriedok. Atä.

Práve analýza systémovej štylistiky (invariantnej slohovej hodnoty) lexikálnych prostriedkov umožnila vysloviť záver, že pre štylistická klasifikáciu slovnej zásoby má zásadný význam opozícia nocionálnosť - emocionálnosť - expresívnosť (Findra, 1984). Pritom aj rozloženie tých vrstiev slovnej zásoby, ktoré sá prvotne späté s triedou emocionálno-expresívnych slov na osi medzi pólmi kladné - záporné hodnotenie je potvrdením ich invariantnej

štylistiky. Táto situáciu možno názorne ilustrovať v rámci synonymického radu z oblasti lexiky, napríklad:

hltať - žrať - jesť - papať - papkať - papinkať

nocionálne

emocionálno-expresívne (záporné hodnotenie)

emocionálno-expresívne (kladná hodnotenie)

Preto rozdiely v stupni konotácie napríklad vo vetách Môj manžel spinká. - Môj manžel spí. - Môj manžel drichme., ako aj rozdiel v hodnotení (kladné, neutrálne a záporné citové hodnotenie), nie je prvotne záležitosť textu v tom zmysle, že slová spať - spinkať - drichmať iba v texte nadobudli schopnosť vyjadriť takto odstupňované hodnotenie. Takto ich podávateľ môže využiť vzhľadom na ich dočasne ustálená systémová štylistiku, na základe ktorej na paradigmatickej osi vstúpili do mikro-a makroparadigiem. A tak deminutívum spinkať je slovo patriace k triede emocionálno-expresívnych slov a ako také je zároveň spätá s triedou štylisticky zafarbených slov i triedou príznakových slov. Slovo drichmať ako pejoratívum sa včleňuje do tých istých makroparadigiem. Vzhľadom na táto systémová štylistiku patria obidve tieto slová k príznakovej zložke hovorovej a umeleckej štýlovej vrstvy. Rozdiel medzi nimi je v tom, že slovo spinkať je emocionálno-expresívny prostriedok na vyjadrenie kladného citového hodnotenia, zatiaľ čo slovom drichmať sa vyjadruje záporné hodnotenie.

Iné, spravidla okazionálne využitie týchto prvkov, ktoré obyčajne má ambície sociálne sa prehodnotiť na relatívne stabilná zložku štylistiky prvku, je možné iba na pozadí existujácej dočasne ustálenej štylistiky tohto

prvku. Len preto je možná uplatniť aj melioratívnu konotáciu pejoratíva drichmať. Pripusťme, že táto konotáciaje vecou kontextového začlenenia tohto slova, pričom aa silne uplatňuje situácia (v hre je hlavne vzťah medzi podávateľom a prijímateľom). V skutočnosti je aj toto prevrstvenie v konotačnom zameraní slova drichmať možné iba na pozadí jeho prvotnej, synchrónne dočasne stabilizovanej, teda "platnej" štylistiky tohto slova. Ak by sa slovo drichmať s kladným citovým zafarbením dostalo do kolektívneho uzu, jeho opakované textové uplatnenie v takomto význame by atakovalo systémová štylistiku pejoratíva drichmať, kým by si tento äalší slohový význam nenašiel miesto v paradigme. V takomto zmysle sa systémovo rozčlenil invariantný slohový význam pri slovese žrať. Prvotne sa toto slovo hodnotí ako pejoratívum, ktoré hraničí s vulgarizmami. Ako výrazný expresívny prostriedok sa v texte pociťuje ako gestačný prvok, ktorým sa prezentuje podávateľ. Konotačné zameranie textu je jednoznačná. Napríklad:

- Človeče, to svinstvo chytilo kôru. Ako ja k tomu prídem, aby som to žral. No dobrá chuť, - prisadol si k Lukanovi.

- Spoločne. Cha - cha.
Kľako začal jesť.

(R. Jašík, Mŕtvi nespievajú)

Ale v spojení Dal si už tým sviniam žrať? aa pejoratívno-vulgárny odtienok alová žrať atiera. Táto zložka alohového významu aa však tiež fixuje aj v invariantnej štyliatike tohto aloveaa.

Z tohto je zrejmé, že treba hovoriť o divergentnosti alohového významu prvku podobne, ako *je to pri vecnom význame slova (polysémia, homonymia). Núka sa tu analógia

hlavne s polysémickým rozčlenením vecného významu slova. V rámci systémovej štylistiky slova sa jeho slohové významy hierarchicky vrstvia. Ďalšie významy, ktoré prvok získa na diachronickej osi, sa pričleňujú k základnému významu. V priebehu vývinu môže, pravdaže, dôjsť aj k preskupovaniu v hierarchizácii slohových významov. Takéto závery opodstatňuju aj presun profesionalizmov na osi nocionálnosť - emocionálnosť - expresívnosť a spisovnosť - nespisovnosť, o ktorom sme hovorili pri inej príležitosti (Pindra, 1980). Tu len pripomíname, že napríklad pri slove stavbár bola jeho dočasne stabilizovaná štylistika (nespisovné, slangové, emocionálno-expresívne - štylisticky zafarbené - príznakové slovo) postupne prekrytá novou štylistikou (spisovné - nocionálne - štylisticky zafarbené pomenovanie s príznakom odbornosti - stavbársky termín). Opis tejto dynamicky rozvrstvenej štylistiky by mal byť aj predmetom podrobnejších štylistických výskumov. Pritom treba mať na zreteli jednak aktuálne potreby tvorby textov a jednak by sa malo vychádzať z analýzy hotových textov.

Aj vytváranie štylistických kontextov v umeleckých a niektorých vecných textoch je možné len na základe synchrónne fixovanej štylistiky jednotlivých prvkov alebo skupín prvkov. Aktuálne povedomie o štylistike výrazových prostriedkov sa predpokladá tak pri tvorbe pravidelného textového vzorca (homogénneho kontextu), ako aj pri využití neprediktabilného prvku na jeho narušenie. Ako príklad uveáme synomický rad prísť - dostaviť sa - dovaliť sa. Prvé dva členy spája príslušnosť k triede nocionálnych slov. Líšia sa tým, že slovo prísť sa zároveň priraäuje aj k triede bezpríznakových a neutrálnych pomenovaní, zatial čo slovo dostaviť sa sa pričleňuje k triede štylisticky zafarbených slov, lebo ako kancelarizmus patrí k príznakovej zložke administratívnej štýlovej

vrstvy. Z toho vyplýva, že administratívne texty žiadajú ako štýlovo a žánrovo jedine možný prvok práve slovo dostaviť sa. Napríklad v áradnom prípise nie je možné použiť nielen emocionálno-expresívne - štylisticky zafarbené - príznakové slovo dovaliť sa (príznaková zložka hovorovej štýlovej vrstvy), ale ani neutrálne slovo prísť. Porovnajme: Žiadame Vás, aby ste sa 2. februára 1986 o 14.00 hod. dostavili (prišli - dovalili sa) na MsNV. Použitie slova dostaviť sa v uvedenom kontexte znamená, že štýlovo a žánrovo homogénny text bol utvorený preto, že sa tu využil slohovo primeraný, očakávaný prostriedok.

Ale aj humorne ladený, štylistický kontext je možné utvoriť len preto, že podávateľ zámerne použije prvok, ktorý sa vzhľadom na svoju systémová štylistiku z hľadiska prijímateľa javí ako neprediktabilný, neočakávaný. Podávateľ zámerne ráta s napätím medzi systémovou štylistikou prvku a jeho kontextovým uplatnením. Z kontrastu medzi štylistikou prvkov vytvárajúcich pravidelný vzorec a štylistikou prvku, ktorý tento vzorec neočakávane narúša, sa rodí špecifická štylistika kontextu, jeho sémanticko-štylistické zameranie. Pritom sa tak z pozície prijímateľa, ako aj z pozície podávateľa práve na základe kontextového posunu potvrdí a utvrdí základná, invariantná štylistika prvku. Totiž tým, že sa štylistika neprediktabilného prvku dostáva do napätia s relatívne homogénnou štylistikou prvkov tvoriacich pravidelný vzorec, sa zároveň dostáva do napätia vnútri toho istého prvku jeho systémová štylistika s kontextovou štylistikou. V skutočnosti práve v tomto napätí je vlastný zdroj štylistických kvalít (zamerania) prehovoru, textu. Ale to z druhej strany vlastne tiež potvrdzuje, že zmysluplná tvorba zmysluplného textu je možná iba na základe aktuálneho intuitívneho, resp. uvedomeného povedomia o mimotextovej, invariatnej slohovej hodnote výrazových prostried-

kov. Tieto myšlienky presvedčivo potvrdzuje napätie medzi invariantným a kontextovým (v podstate okazionálnym) uplatnením slova priberať v nasledujúcom texte Bohuslava Tablica, ktorý do dnešnej slovenčiny preložil Štefan Moravčík:

Pivár náš je velevážny muž,
pravdu povediac -
dva metráky váži,
o rok viac.
Od rána do večera
priberá si pivo k pivu,
priberá,

(Na tučného pivára)

Dynamika štylistiky štylémy sa rodí na priesečníkoch synchrónnej a diachrónnej osi. Pritom stimuly na priraďovanie nových slohových významov, resp. na preskupovanie v hierarchickom usporiadaní slohových významov prvku vychádzajú jednak z napätia medzi normou a úzom a jednak z napätia medzi paradigmatickou a syntagmatickou osou (textom a systémom).

Invarianty, ktoré sme vyabstrahovali, alebo ktoré perspektívne možno vyabstrahovať z jazykových prejavov, vstupujú *m* paradigmatickú os, včlenia sa medzi ostatné systémové prvky napríklad v rámci mikro-a makroparadigiem, a ak sa s nimi štruktúrne zviažu, stávajú sa zložkou systému. Ich vstup do normy znamená, že boli spoločensky prijaté a prípadne aj kodifikované, a potom i spoločensky záväzné (o tom podrobnejšie Pindra, 1981).

Z metodologického hľadiska je v tejto súvislosti dôležité, že ak skúmame štylistiku konkrétneho textu, bolo by omyloro pri takejto analýze hľadať v príslušnom texte potvrdenie invariantnej hodnoty prvku. Ak nám ide

o funkčnú analýzu štylistiky textu, musíme sa zamerať na zisťovanie toho, ako sa prvky s istou invariantnou hodnotou využívajá pri výstavbe konkrétneho textu, ako sa podieľajú - v spolupráci s ostatnými prostriedkami použitými v texte - na budovaní jeho sémanticko-štylistickej perspektívy, respektíve na vyslovení autorského zámeru v umeleckom texte. V tomto zmysle platí, že výrazové prostriedky možno hodnotiť iba vzhľadom na analyzovaný jazykový prejav ako celok. V tomto celku jednotlivé prvky neplnia funkciu iba s ohľadom na seba (svoju invariantná hodnotu), ale s ohľadom na zameranie kontextu (textu), ktoré je podmienené autorovým zámerom. Preto platí, že prvok vstupuje do kontextu ostatných výrazových prostriedkov, aby svoju invariantná hodnotu podriadil tomuto autorskému zámeru. V interrelácii prvok - prvky sa buduje jedinečná štylistika kontextu a textu. Pritom, pravdaže, môže dôjsť aj k individiálnej modifikácii invariantnej štylistiky jednotlivých výrazových prostriedkov. Ale práve takéto kontextové posuny v sémantike alebo štylistike prvku, ktoré spravidla rozhodujúcou mierou zabezpečujú neopakovateľnú sémanticko-štylistickú organizáciu kontextu (textu), sú možné iba preto, že každý použitý prvok má relatívne stabilné významové a štylistické hodnoty synchrónne štruktúrované v systéme. Tieto hodnoty žijú v autorovom povedomí, s ohľadom na ne sa autor pre istý prvok rozhoduje. Pritom nie je dôležité, či sa v konkrétnom kontexte invariantný význam prvku potvrdí alebo modifikuje. Tu je práve dôležitý autorský zámer, vzhľadom naň autor buduje sémantiku a štylistiku kontextu? tomu podriaďuje aj invariantná hodnotu každého použitého prvku. Môže tak robiť preto, že prvok takúto hodnotu má, ako aj preto, že autor o nej vie. Ide vlastne o individuálne uplatnenie, prípadne o individuálnu modifikáciu sociálneho (kolektívneho).

Z povedaného vyplýva, že vzťah medzi invariantnou aéman tikou a Štylistikou prvku a jeho uplatnením v texte treba hod notiť ako vzťah medzi všeobecným a jedinečným. Iba v tom zmysle môže platiť, že v systémovom zaradení sú v prvku obsiahnutá potenciálne možnosti, ako ho možno vyučiť v texte, v jedinečnom začlenení na syntagmatickej osi. Pravdaže, obrátene platí, že invariantná hodnota prvku sa zovšeobecnila na základe jeho opakovaného používania v tej istej funkcii. V invariantnom ako všeobecnom nemusia a nemôžu byť obsiahnutá všetky zvláštnosti jedinečného, ale ani jedinečné, konkrétne (individuálne využitie prvku v texte) nepopiera zovšeobecnený význam prvku fixovaný jeho umiestnením v systéme a prípadne i kodifikovaný v norme, hoci ho nereprezentuje v totalite, ba môže ho aj výraznejšie modifikovať.

Literatúra

Pindra, J.: Profesionalizmy ako vrstva slovnej zásoby. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 30. 1979. Red. J. Mistrík. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 69 - 76.

Pindra, J.: Paradigmatické a syntagmaticke zaradenie prvkov v Štylistike. Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. **159** 164.

Pindra, J.: Dynamika štylistických významov slova. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, SAV 1984, s. 151 - 156.

Život slovenskej ľudovej prózy v minulosti a dnes

Viera Gašparíková

Obraz o slovenskej ľudovej próze si vytvárame z materiálových dokladov približne za posledných sto päťdesiat rokov. Folklórne prvky a niekedy i celé sujety sa síce vyskytujá už v staršej slovenskej literatúre, avšak nedá sa vždy presne určiť ich slovenská proveniencia alebo presnejšie, prevzatie priamo z ústnej slovenskej tradície. Okrem toho ide iba o disiecta membra, a hoci súôasné literárne bádanie ich počet neustále rozširuje, predsa len ešte nestačí k načrtnutiu základných kontúr slovenského prozaického folklóru. Je teda nevyhnutné oprieť sa až o záznamy, ktoré sú svedectvom uvedomelej zberateľskej činnosti. Jej začiatky sú späté na Slovensku, podobne ako u iných národov, s formovaním folkloristiky ako vedy, u nás od druhej tretiny devätnásteho storočia.

Pri veľmi zjednodušenom pohľade na začiatočné fázy zberateľského úsilia je potrebné predovšetkým uviesť prvú

tlačená zbierku slovenských rozprávok, ktorá v roku 1845 vydal Janko Rimavský pod názvom Slovenskje povesti. Táto knižka však obsahovala len desať rozprávkových textov a nepredstavuje áplný začiatok terénnej zberateľskej činnosti. Keá necháme bokom .niektoré povesti zapísané či skôr napísané už predtým Teréziou Artnerovou a Alojzom Medňánskym, musíme spomenúť meno hlásateľa slovanskej vzájomnosti Jána Kollára. Jeho Národnie spievanky (1834 7 1835) podávajú svedectvo aj o ľudovej próze, v ktorej básnik videl paralely k ľudovým piesňam; okrem iného tu nachádzame tri čarovné rozprávky.

Predstava o zberateľskom ruchu v tomto období by bola značne obmedzená, keby sme ju vytvárali iba na základe tlačených textov. Treba vziať do úvahy predovšetkým rukopisné súbory od štyridsiatych rokov 19. storočia. Poväčšine sa označujú ako Codexy alebo Zábavníky a možno ich pre kolektívnu účasť pri zaznamenávaní folklórnej prózy, ako aj pre ich početnosť pokladať za určité slovenské špecifikum? najmä u okolitých národov nenájdeme obdobné záznamy. Z tohto bohatstva potom čerpal najvýznamnejší zberateľ a upravovateľ slovenských ľudových rozprávok Pavol Dobšinský, ktorý najprv s Augustom Horislavom Škultétym vydal Slovenské povesti (1858 - 1861). Avšak krátko predtým vyšla už kniha českej spisovateľky Boženy Nemcovej Slovenské pohádky a povesti (1857-1858); autorka zaradila do nej rozprávky aj iných slovenských zberateľov, ale osobitnú pozornosť si zaslúžia jej vlastné zápisy. Z nich nejeden prevzal práve Pavol Dobšinský do druhej, už len s jeho menom spojenej zbierky Prostonárodné slovenské povesti (1880 r- 1883). P. Dobšinský narábal s prozaickou tvorbou predovšetkým ako nadaný.spisovateľ. Kodifikoval štýl slovenských rozprávok, ktoré neraz spätne prechádzali

do ústneho podania* Snaha o presný zápis slovenskej ľudovej prózy sa prejavuje o niečo neskoršie, na rozhraní 19. a 20. storočia a spája sa s menami Samuela Czambela, Jozefa Ľudovíta Holubyho a ŠtefanaMišíka.

V podstate všetky záznamy získané do tých čias včlenil vo výťahoch a čiastočne i v áplnom znení Jirí Polívka do dosiaľ základného diela o slovenskej ľudovej próze, do Sápisu slovenských rozprávok (1923 - 1931)* Táto záslužná práca však ešte nemohla prihliadať k veľkej zberateľskej akcii, organizovanej na bratislavskej filozofickej fakulte profesorom Frankom Wollmanom a zahrnujácej v rozpätí rokov 1928 - 1942 všetky oblasti Slovenska. Výsledkom týchto široko založených výskumov bolo 143 rukopisných zbierok s dialektologický presnými záznamami; dopĺňali ich údaje tzv. biologického alebo ekologického charakteru, predovšetkým o rozprávačoch, poslucháčoch a o prostredí, v ktorom rozprávania kolovali.

To bola stručná charakteristika zápisov slovenskej folklórnej prózy v minulosti. V súčasnosti, to jest po roku 1945, prešlo zbieranie folklórnej prózy na inú rovinu, možno povedať inštitucionálnu, lebo výskumy v teréne už neboli doménou zanietených jednotlivcov ako kedysi. Wollmanovská akcia bola síce tiež organizovaná inštitucionálne, na univerzitnej pôde, ale v súčasnosti sa na zberateľskej činnosti podieľajú rôzne inštitúcie, ako napríklad múzeá, katedry vysokých škôl, alebo Slovenská národopisná spoločnosť. Avšak ťažisko terénnej činnosti spočíva na akademickom pracovisku, na Národopisnom ástave SAV. Výskumy, neraz v komplexe celej ľudovej kultúry, prebiehajú v súvislosti s riešením plánovaných uloh Štátneho plánu základného výskumu a koncentrujú sa buä na určité regióny alebo na vybrané témy. Pri dnešných výskumoch sa zároveň dôslednejšie a vo väčších rozmeroch ako v minulosti usilujeme

o poznanie živnej pôdy, z ktorej rozprávania vyrastajú, v ktorej sa tradujú a vôbec o zaregistrovanie celého kontextu súčasnej folklórnej prózy , pričom hlavná váha sa kladie na osobnosti rozprávačov.

V priebehu uvedených období sa získal rozsiahly materiál, po roztriedení ktorého sa črtá skladba folklórneho prozaického fondu. Ak sa pridŕžame známej dichotómie stanovenej bratmi Grimmovcami, rozlišujeme aj v slovenskej ľudovej próze dva základné druhy: na jednej strane rozprávky v širokom zmysle slova a na druhej strane povesti. V rámci každého druhu potom rozoznávame väčší počet žánrov, takže možno zostaviť tento základný prehľad:

A. Rozprávky
   I. 0 zvieratách
   II. Vlastné rozprávky
      1. Čarovné rozprávky (spočiatku po druhej svetovej vojne u nás nazývaná fantastické, po slovenskom vydaní knihy V.J. Proppa Morfológia rozprávky (1969) čarodejné)
      2. Legendárne rozprávky (vyskytuje sa tiež názov rozprávka-legenda, možno uvažovať aj o iných označeniach, ako legendová alebo legendická rozprávka)-
      3. Novelistické rozprávky
   III. Žarty (humoristická rozprávky alebo humorky) a anekdoty

B. Povesti
   I. Historické povesti
   II. Démonologické alebo poverové povesti (respektíve démonologické alebo poverové poviedky)
   III. Miestne povesti

Toto členenie platí len o takzvaných tradičných žánroch. Okrem nich existujú ešte útvary, pre ktoré sa vo folkloristike používa označenie "netradičná" próza. Reprezentuje ju najvýraznejšie žáner, ktorý v domácej i zahraničnej literatúre je známy pod názvom memorát. Na Slovensku sa však ešte častejšie stretávame so synonymami pre tento žáner, najčastejšie sa hovorí o rozprávaní zo života alebo poviedke zo života, inokedy o spomienkovom rozprávaní, pomerne zriedka o každodennom rozprávaní alebo rozprávaní všedného dňa. Tieto podania obvykle priraďujeme k povestiam, avšak vzhľadom na to, že mnohé rozprávania zo života sá ladené humoristický, úzko súvisia i so žánrami žartov a anekdot.

Do zorného poľa treba zaradiť aj celý rad skupín vo vnútri žánrov. Tak je potrebné od legendárnych rozprávok odlišovať legendárne povesti alebo povesťové legendy. Medzi historické povesti je potrebné pričleniť tiež anekdotické povesti alebo historické anekdoty, a to skôr pod rozprávky v širokom slova zmysle ako pod vlastné anekdoty. Treba aalej rozlišovať etiologické rozprávky, spadajúce v podstate do okruhu legendárnych rozprávok, a etiologické povesti; k nim prináležia aj etymologické povesti, respektíve toponymické, názvová, ktoré patria predovšetkým k povestiam miestnym.

Je potrebné zdôrazniť, že k tomuto prehľadu dospievame až dnes, kea sa pojmy folklór a ľudová próza rozšírili. V minulosti, to znamená u nás vlastne až do konca druhej svetovej vojny, sa prozaickými podaniami rozumeli len uvedená tradičné skladby. Všetkým týmto skladbám sa však nevenovala rovnomerná pozornosť. Najmä na začiatku zberateľského úsilia sa pojem ľudovej prózy takmer stotožňoval s rozprávkou, a to predovšetkým s rozprávkou čarovnou, a len tento žáner je zastúpený napríklad v prvej zbierke Janka Rimavského. Sústredenie na čarovnú rozprávku by mohlo vyvolávať

dojem, že práve ona aa vyznačovala najintenzívnejším životom, avšak nebolo to tak. Lákala zberateľov predovšetkým preto, že do jej okruhu patria skladby umelecky najdokonalejšie a že okrem toho prví zberatelia v nej hľadali odraz niekdajšieho života ľudu, odraz dávnej minulosti. Orientácia na čarovné rozprávky priniesla však jeden významný klad do roku 1945 boli zaznamenané všetky hlavné typy čarovných rozprávok, menej už rozprávok, legendárnych a novelistických alebo rozprávok o zvieratách. Zberatelia sa k čarovným rozprávkam obracali však aj preto, že v nich videli najohrozenejšie átvary folklórnej prózy, skladby, ktoré môžu čo najskôr zaniknúť. Ak ich urýchlene a v čo najväčšom počte zaznamenávali, konali vlastne podľa svojich názorov akási záchranné výskumy. Tým, že vo veľkom počte boli aj publikované a objavovali sa v rôznych drobných publikáciách určených pre ľud, znovu sa dostávali do ústnej tradície. Tu najviac zapôsobili rozprávky Pavla Dobšinského, ktorý vo svojich štylizáciách zvýrazňoval ich ornamentálnosť, ich slohová výzdobu, ktorá zároveň svojím obsahom ovplyvnila ďalšiu ástnu tradíciu.

Keď sa prví zberatelia slovenskej folklórnej prózy snažili zachraňovať svojimi záznamami najmä čarové rozprávky, uvedomovali si, že ich frekvencia v živom ústnom prejave je značne oslabená. To znamená, že zďaleka nezapisovali len to, čo sa skutočne ešte rozprávalo, čo žilo v aktívnom repertoári ľudových rozprávačov. V snahe o zachytenie čo najväčšieho počtu rozprávok zaznamenávali všetko, čo už nekolovalo v ľudovom spoločenstve, ale čo sa udržiavalo iba v pamäti, pasívne, ôo teda žilo latentné. Z rôznych písomných dokladov a zároveň podľa analógií iných národov môžeme usudzovať, že oveľa väčšou frekvenciou sa vyznačovali, a teda i oveľa populárnejšie boli iné skladby, ktorá v širokom zmysle slova síce taktiež priraďujeme

k rozprávkam, ale ktoré sa zároveň od vlastných rozprávok výrazne líšia, totiž žarty a anekdoty. Prví zberatelia ich zaznamenávali len príležitostne, viac pozornosti im venovala Božena Nemcova. Postupne prejavoval o ne zvýšený záujem Pavol Dobšinský.

Domnievame sa, že práve humoristický ladené skladby boli aj na Slovensku na prvom mieste i v dobách, ktoré predchádzali uvedomelej zberateľskej činnosti. Na ilustráciu uvedieme aspoň jedno meno, Joachima Kalinku, na ktorého vzťah k folklórnej próze objavným spôsobom poukazuje Jozef Minárik. Neupozornil len na to, že v jednej jeho kázni z roku 1648 sa objavuje žartovná rozprávka o babe, ktorej sa nakoniec bojí aj čert (v medzinárodnom katalógu AaTh typ 1353). Upozornil aj na denník toho istého autora, v ktorom sa v plnom rozsahu opisujú, dva príbehy, ako ich J. Kalinka počul rozprávať od spolucestujáceho v koči na ceste z Bratislavy do Ilavy. Zaujímavý je najmä príbeh o ryšavom človeku, pred ktorým varoval otec svojho syna; syn pochváli ryšavému hostinskému vyhriatu izbu, že je hodna sto toliarov, ktoré nakoniec musí zaplatiť s aalšími sto toliarmi za jedno (AaTh 1588[x3*]); najskôr tu ide o vôbec prvý známy zápis z ástneho podania, až neskoršie, pokiaľ vieme, sa v zápisoch objavil tento humoristický typ u Litovcov, východných Slovanov a u Čechov. Je potrebné poznamenať, že preferencia žartov a anekdot je tak isto príznačná i pre našu sáčasnosť.

Keby sme teraz vzali do úvahy ešte neskoršie zbierania až do ukončenia wollmanovskej zberateľskej akcie, mohli by sme uzavrieť, že v zápisoch z minulosti sa objavujá predovšetkým tieto tematické okruhy:

A. Cykly rozprávok v širokom zmysle slova: o hlápom vlkovi a bystrej líške; o nadprirodzených bytostiach, nadprirodzených álohách, nadprirodzených pomocníkoch, čarovných

(magických) predmetoch, hlúpom čertovi; o putovaní Krista a Petra po zemi; o pochybných susedoch - Kocúrkovanoch, o manželských pároch, hlupákoch, prešibaných ľuďoch, cigánoch a farároch.

B. Cykly povestí: o Turkoch, Tatároch, kráľovi Matejovi, zbojníkoch; o vílach, mátohách, vodníkovi, bohynkách, strigách, zmokovi; o Sitne (najmä o rytieroch spiacich v tomto vrchu), o pokladoch, o prepadnutých miestach.

Ani tento súhrn tematických okruhov, prirodzene, ešte nevypĺňa celú sféru prozaického folklóru. Úplne bokom pre vtedajšie chápanie ľudovej prózy nevyhnutne zostal žáner, o ktorom sa domnievame, že bol tak isto frekventovaný a obľúbený ako humoristické podania, a to rozprávania zo života. O jeho existencii v minulosti sa dozvedáme z rozptýlených správ i zo súčasných výskumov, keď sa snažíme zachytiť všetko, čo sa v pamäti udržalo z najstarších čias. Je však zaujímavé, že mnohé rozprávania zo života sa oživujú práve dnes v súvislosti s nedávnymi a súčasnými reáliami. Tým sa dostávame k stručnému náčrtu života ľudových rozprávaní na Slovensku v dnešnej dobe.

Sústredným a intenzívnym zberateľským úsilím v súčasnosti sa získalo podstatne viac materiálu ako predtým za obdobie presahujúce jedno storočie. Zápisy teraz obsiahli všetky žánre a prispeli tak k vytvoreniu širokého pohľadu na slovenskú prozaickú tvorbu, ktorý nám na základe dokladov z minulosti ešte chýbal. Množstvo textov však nevedie k záveru, že ľudové rozprávanie je také živé ako kedysi, . alebo že dokonca možno hovoriť o jeho rozkvete. Výrazne sa totiž uplatňuje téza o ústupe až zániku ľudovej prozaickej tradície. Dala sa pozorovať vo všetkých obdobiach zberateľskej činnosti a stretávali sme sa s ňou už na samom začiatku, v období národného obrodenia, keď zberatelia pre-

javovali obavy o oaud tradičných rozprávok. Ako ukázala ďalšia zberateľská'prax, tieto predtuchy boli predčasné; nepočítalo sa napríklad s takzvaným krivoľakým alebo nerovnomerným vývojom, s možnosťami regenerácie,, ak nie renesancie určitého rozprávkového typu, s jeho novou aktualizáciou, so spätným pôsobením tlače a podobne. S týmito faktormi treba síce i naďalej počítať, avšak uvedená téza vstupuje do všeobecného povedomia ešte s väčšou naliehavosťou práve dnes,v období prevratných spoločenských zmien. V sáčasnom živote je folklórnej próze vymedzený podstatne užší priestor. Folklór - a s ním aj ľudové rozprávanie - už nevypína celá oblasť kultúry. Zatiaľ čo kedysi bol pre ľud takmer jedinou formou kultúrneho vyžitia, dnes sa "konzumentom" ponúka oveľa širší výber.

Ústup až zánik folklórnej tradície sa najvýraznejšie dotýka rozprávky, najmä rozprávky čarovnej. Táto tendencia sa dala pozorovať síce už v minulosti, ale v súčasnosti značne zosilnela. Čarovná rozprávka - a z veľkej časti aj ostatné žánre takzvanej vlastnej rozprávky - sa dnes už vôbec neobjaví v repertoári určenom pre dospelých; stala sa výhradne doménou rozprávania pre deti, pokiaľ ústny prejav nebol vôbec vytlačený rozprávkou v knižnom, rozhlasovom, filmovom alebo televíznom spracovaní. Už v minulosti nastal takýto istý posun u rozprávok o zvieratách označovaných ako detské rozprávky. Výnimku tvoria lascívne, obscénne texty, zväčča humoristický ladené, ktoré i dnes bývajú majetkom výhradne dospelých.

Napriek tomu sa aj v súčasnosti podarí zapísať na Slovensku rozmanité typy rozprávok všetkých žánrov, a to nielen vtedy, keä informátor dáva nahliadnuť do svojho repertoáru určeného deťom. Neraz sa stretneme s narátorom, ktorý hoci ich napríklad nerozpráva, uchováva si ich vo svojej pamäti, sú mu obrazom dokonalého, spravodlivého

sveta, hľadá v nich útechu vo svojich ťažkých životných situáciách a podobne. Takýto rozprávač je schopný reprodukovať rozprávku vo vykryštalizovanej podobe s bohatými štýlovými ornamentami, so zachovávaním zákonov rozprávkovej poetiky. Avšak častejšie zaznamenávame útvary, v ktorých sa stráca niekdajšia slávnostná obradnosť, fantastické črty sa oslabujú alebo úplne vytrácajú, látková výstavba sa zostručňuje a bohatá jazyková výzdoby sa približuje jazyku všedného dňa, Čím dochádza k určitej nivelizácii, k zbližovaniu až splývaniu obidvoch prozaických druhov a všetkých žánrov.

To, čo platí pre vlastné rozprávky a pre rozprávky o zvieratách, neplatí však tak jednoznačne pre iné žánre a neraz sa pred nami črtá situácia dosť zložitá. Dnes zapíšeme na Slovensku v ktoromkoľvek prostredí a ktorejkoľvek oblasti veľké množstvo démonologických, poverových poviedok. Ba sá regióny, ako napríklad Kysuce, kde z tradičných útvarov zaznamenávame predovšetkým tieto poviedky, ale nezískame takmer nijakú čarovnú rozprávku. Nie náhodou možno vo veľkom počte zapísať démonologické poviedky aj v prostredí, kde by sa ich vyššia frekvencia natoľko neočakávala, a to v baníckom prostredí (napríklad v Žakarovciach v okrese Spišská Nová Ves). Množstvo týchto podaní, zaregistrovaných v súčasnosti, nijako nemôže nasvedčovať o regenerácii tohto žánru. Ich frekvenciu a výskyt pochopíme, ak vezmeme do úvahy funkčné hľadisko.

Záleží totiž predovšetkým na funkcii, či a v akej podobe budú rozprávania äalej žiť, na nej spočíva obľuba žánru a. tém folklórnej prózy, ich uplatnenie v spoločnosti. Od nej závisí predchádzajúci i äalší vývoj folklóru; miznutie alebo zánik niektorých skladieb i celých žánrov ľudovej prózy má často príčinu v tom, že pre rozprávača i poslucháča stratili akúkoľvek funkciu, akýkoľvek význam.

Ak si však svoj význam udržiavali a udržujú mnohá poverové poviedky, tak preto, že boli a sá rozprávačom i poslucháčom blízke. Bývajá presne lokalizované, spájajú sa s menami známych ľudí, často rodinných príslušníkov alebo predkov rozprávača, a ich zotrvávanie v ústnom podaní je dané niekedy i tým, že tvoria integrálnu súčasť rodinnej tradície. Z toho vyplýva, že svojím tvarom a obsahom démonologické, poverové skladby často inklinujú k rozprávaniam zo života.

Napriek tomu i vo sfére poverových podaní možno pozorovať výrazné pohyby. Aj keä ich zaznamenávame takmer všade a vo veľkom množstve, prejavuje sa už ich ústup. Čím äalej tým viac sú ich nositeľmi starší ľudia a medzi nimi predovšetkým ženy. Tento pozvoľný, pomalý zánik je daný tým, že démonologické poviedky strácajú svoju pôvodnú funkciu, že ustupuje viera v ich pravdivosť. Ich základ sa vysvetľuje racionálne, preto tiež viac než kedysi vznikajú paródie na poverové poviedky ako útvary s častou humoristickou pointou v závere. Ak napriek tomu v živom prejave alebo aspoň v pamäti naäalej zotrvávajú, taj aj z toho dôvodu, že predstavujú poetický výmysel s estetickým účinkom a ako také môžu slúžiť na pobavenie. Tým teda došlo k výraznému funkčnému posunu.

Démonologické poviedky nepredstavujú žáner charakteristický pre súčasný narátorský fond. Avšak ich relatívne pevné miesto v repertoári je dané aj tým, že vo svojej pôvodnej alebo pretavenej podobe sa prikláňajú k žánrom typickým i pre dnešok, na jednej strane k rozprávaniam zo života a na druhej strane k humoristickým podaniam.

Na Slovensku nebolo potrebné rozširovať koncepciu štúdia prozaického folklóru o rozprávania zo života len preto, aby sa zväčšilo zorné pole folkloristického bádania.

Dôležitá a rozhodujúcu úlohu zohrávala okolnosť, že od konca druhej svetovej vojny do rozprávačskej zásobnice vstupovali ako najaktuálnejšia sdčasť aktívneho repertoáru nové tematické skupiny: najprv rozprávania s tematikou Slovenského národného povstania a čoskoro nato rozprávania odrážajúce nová sociálnu skutočnosť, pričom doterajšie výskumy sa sdatradovali na dstne prejavy späté so socializáciou dediny.

Rozprávanie zo života sa na rozdiel od tradičných skladieb nevyznačuje veľmi dlhým životom. Reprodukcia aktuálneho príbehu môže mať podobu len "meteoritu", ktorý sa v aktívnom reperotári objaví iba krátkodobo a zanikne. Niekedy sa tieto historky zo života obmedzujd na jednu generáciu a zriedka prestdpia dve alebo tri generácie. Pokiaľ je nám známe, zo starších rozprávaní dosť pevné miesto zaujímajd popri podaniach o odchodoch za prácou len rozprávania o prvej svetovej vojne. Určite dlhší čas po ukončení prvej svetovej vojny sa podania s ňou spojené objavovali v strede aktívneho repertoáru. Ked potom áalší vývoj prinášal nové látky pre "rozprávania všedného dňa", od toho stredu ustupovali až na perifériu a možno predpokladať, že často žili iba pasívne. Avšak druhá svetová vojna a rozprávania na tuto tematiku asociáciami oživovali príbehy čiastočne už zabudnuté. Dochádza teda k zaujímavému zjavu, že málo zapisované rozprávania pred vypuknutím druhej svetovej vojny mohli byť vo väčšom počte zaznamenávané práve počas nej a po nej. Táto regenerácia prispieva, hoci nie v podstatnej miere, k obrazu o sdčasnom stave ľudového rozprávania u nás.

Predovšetkým však išlo o oživenie inej tematiky. V minulosti sa síce tiež zapisovali historické povesti o zbojníkoch (Jánošíkovi, Vdovčíkovi, zbojníckych družinách), ale nie dostatočne. Nestačí len tvrdenie, že bol

0 ne kedysi menší záujem, alebo že sa zberateľská prax uberala iným smerom. Odvažujeme sa povedať, že zbojnícke tradície sa v minulosti ani nedali zaznamenávať v takom množstve ako v našej prítomnosti. V hojnom pošte sa vynorili na povrch po druhej svetovej vojne, keä ich k novému životu mohol podnietiť protifašistický odpor; napríklad nejedna partizánska skupina bola pomenovaná podľa legendárneho zbojníckeho kapitána Jánošíka. Svoju úlohu iste zohral 1 dlhodobý povojnový zberateľský záujem o táto tematiku - terénne akcie viedli alebo mohli viesť k oživeniu rozprávačskej tradície, k jej presunu do aktívneho fondu. Aj tento pohyb treba teda považovať za jednu z výrazných čŕt súčasnej slovenskej ľudovej prózy.

Ak popri rozprávaniach zo života charakterizujá súčasnú slovenskú folklórnu prózu humoristické podania, neznamená to, že mechanicky pretrvávali staré látky tohto zafarbenia, najmä anekdoty, a že v podstate nedošlo k žiadnym podstatným zmenám. Avšak práve v tejto oblasti sa dajd pozorovať veľmi výrazné pohyby, a to v tom zmysle, že na jednej strane mnohé humoristické podania sa dnes už nepodarí zapísať a naopak, že zapisujeme podania iné. Dochádza teda k určitému vyváženiu práve prílevom nových, respektíve predtým u nás neznámych tém. Nejedno humoristické rozprávanie síce pretrváva dlhé obdobia, avšak ako sa zdá, tento jav je skôr výnimkou ako pravidlom. Humoristický útvar, a to predovšetkým vtip alebo anekdota, má vo svojom prejave pomerne krátky život. Poslucháč si rád vypočuje zábavný príbeh najmä vtedy, ak má k nemu určitý vzťah, napríklad ak sa viaže k niekomu z jeho blízkeho okruhu. Avšak zväčša krátke anekdotické skladby môžu byť zaujímavé len v určitom obmedzenom období, kým prinášajú niečo nové, kým prekvapujú, kým sú aktuálne. Potom ich nevyhnutne musia vystriedať iné, či už vo forme anekdoty alebo dlhšieho útvaru, akým je žart, humorka. Starší príbeh však nemusí vždy za-

padnúť, môže aa stratiť len na čas a vo vhodnej chvíli sa objavuje v aktualizovanej podobe. Môžeme tvrdiť, že rozmarné, žartovne a satiricky ladené rozprávania - avšak nie konkrétne sujety - predstavujú v celom dejinnom vývoji slovenskej ľudovej prózy konštantu a v ktoromkoľvek období tvoria podstatnú súčasť živého rozprávačského repertoáru takmer rovnakým dielom ako rozprávania zo života, ktorých časť môžeme včleniť do širokého rámca humoristických skladieb.

Pri skúmaní súčasného života slovenskej ľudovej prózy poskytuje východisko osobnosť rozprávača. Ukazuje sa, že i dnes možno nájsť nadpriemerných narátorov, ktorí nielen udržiavajú tradičný fond, ale sú aj slovesnými tvorcami. U časti rozprávačov sa dajú zaznamenať posuny v podstate dvojakého druhu: viac než v minulosti nachádzajú spôsob sebarealizácie v písomných prejavoch (niekedy však písomný prejav býva primárny a v takomto prípade sa informátor blíži k insitným literátom alebo sa medzi nich zaraäuje) a z niektorých rozprávačov v domácom prostredí sa stávajú narátori verejne vystupujúci, ktorí predstavujú osobitnú kategóriu v rámci folklorizmu. Mení sa tiež zloženie poslucháčskych kolektívov, ako aj rozprávačské príležitosti, z ktorých mnohé, predovšetkým priadky, úplne vymizli a vznikajú nové príležitosti, ktoré sú späté so zmenenou sociálnou realitou; rozpráva sa napríklad pri slávnostiach nového typu, pri spoločných výletoch alebo na rekreačných pobytoch.

Na zmeny, ktorými prechádza folklórna próza, nesmieme hľadieť izolovane. Rovnakou alebo podobnou problematikou sa zaoberajú i bádatelia v zahraničí. Svojím spôsobom sa dá hovoriť o všeobecnom bádateľskom trende. Výsledky však dosiaľ nie sú rovnomerne spracované a ani nie sú v uspokojivej miere dostupné. Napriek tomu už dneš možno konštatovať, že takéto alebo podobné pohyby existujú vo folklórnej próze u rôznych národov, ale predovšetkým u tých, ktoré spája

rovnaký spoločenský systém. V prvom rade môžeme porovnávať so stavom foklórnej prózy v Čechách.

V hrubých črtách je sdčasná prozaická tradícia v českých krajinách a na Slovensku rovnaká. Ak sa však zameriame na otázku životnosti tradičných podaní a v súvislosti s tým i celého ich kontextu, tak vidíme, že pohyb ľudovej prózy v českom prostredí je smerom k ástupu a zániku oveľa výraznejší. Treba vziať do ávahy, že český národ prekonával v priebehu nedávnej minulosti iné zaťažkávajáce skášky ako slovenský národ. U obidvoch našich národov sa dali a dajd zapisovať ako nové fenomény rozprávania s tematikou protifašistického boja. Ale príbehy späté so Slovenským národným povstaním sa dosť odlišujá od partizánskych príbehov zaznamenaných v českých krajinách najmä osobitou obsahovou náplňou; okrem toho sa tam do ústnych prejavov dostala i odlišná tematika, hoci tiež spojená s druhou svetovou vojnou a jej hrôzami (napríklad lidická tragédia a iné).

Ostáva ešte pripomenúť, čo spája vývinové tendencie v rozmedzí folklórnej prózy u rôznych národov. V prvom rade možno zaznamenávať ástupové pozície celého rozsahu tradičnej prózy, najvýraznejšie rozprávky, najmä čarovnej. K všeobecným znakom súčasnej folklórnej prózy - v porovnaní napríklad so situáciou v Poľsku - patrí aj celková tendencia k zjednodušovaniu tematickej výstavby a v súlade s tým k preferovaniu kratších a krátkych útvarov, teda žartov, predovšetkým anekdot. Tieto a iné humoristické podania však vždy žili v repertoári najrozmanitejších národov. Lenže dnes, keä sa zužuje i žánrový výber, zdá sa, že dôraz zostáva na humoristických rozprávaniach zo života, neraz tiež humoristický podfarbených.

Tieto pohyby aá v súčasnoati najvýraznejšie. Ďalší vývoj ukáže, čo bude z hladiaka vývojových tendencií folklórnu prózu na Slovensku spájať s prozaickým folklórom iných národov a ôím sa budá v závislosti od zvláštností vývoja odlišovať.

Literatúra

Aarne, A. - Thompson, St.: The Types of the Folktale. FFC 184. Helsinki 1961, dotlač 1964 - Skratka: AaTh

Československá vlastiveda III. Lidová kultúra. Praha 1968.

Gašparíková, V.: Ostrovtipné príbehy i veliké cigánstva a žarty. Bratislava 1980.

Gašparíková, V.: Zlatá podkova, zlaté pero, zlatý vlas. Čarovné rozprávky slovenského ľudu I-II. Bratislava 1984-1985.

Gašparíková, V.: Slovenská ľudová próza a jej súčasné vývinové tendencie. Bratislava 1986.

Lešôák, M. - Sirovátka, 0.: Polklór a folkloristika. Bratislava 1982.

Marčok, V.: 0 ľudovej próze. Bratislava 1978.

Melicherčík, A.: Jánošíkovská tradícia na Slovensku. Bratislava 1952.

Melicherčík, A.: Slovenský folklór. Bratislava 1959.

Michálek, J.: Spomienkové rozprávanie a historickou tematikou. Bratislava 1971.

Minárik, J.: Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18. - 19. storočí. Slovenský národopis 21, 1973, s. 535-500.

Polívka, J.: ^ápis slovenských rozprávok I-V. Turčiansky Sv• Martin 1923-1931.

Slovensko. Lud - II. časť. Bratislava 1975.

Tvorba L. N. Jégého vo vzťahu k oravským nárečiam

Anton Habovštiak

Pri charakteristike literárnej tvorby autorov oravskej proveniencie sa zvyčajne konštatuje, že v tomto kraji odvekého nedostatku a všelijakého príkoria vyrástli mnohí velikáni ducha, a že práve na Orave vznikli mnohé i cenné literárne diela. V období literárneho realizmu sa vynára pomerne včas Martin Kukučín, teda jeden z autorov, ktorý dobový literárny smer reprezentuje tak dokonale, že sa stal z neho klasik slovenskej literatúry a jeho tvorba prameňom na detailnejšie poznávanie jazyka.

O niečo neskôr prispieva do pokladnice slovenskej literatúry iná výrazná osobnosť: Ladislav Nádaši - Jégé. V jeho osobe prichádza v našej literatúre na scénu nová tvár slovenského realizmu s cieľom polemizovať s dobovými prúdmi i tvoriť v zmysle požiadaviek svetovej literatúry. L. N. Jégé z kvantitatívneho hľadiska azda ani toľko netvoril ako jeho podaktorí súčasníci, kliesnil však cestu, po ktorej neskôr kráčajú iní.

Hodnoteniu slovesnej produkcie tohto dolnokubínskeho rodáka sa venovalo .veľa zaslúženej pozornosti, no predovšetkým z aspektu literárnej histórie a kritiky, z jazykového hľadiska však iba skôr okrajovo, *J égemu* sú jazykovedci ešte mnoho dlžni. Ako konečné sudy o jazyku *J é gén o* tvorby musia predchádzať parciálne jazykovo-štylisti oké rozbory **jednotlivých** diel. Jeho diela sú totiž žánrovo i tematicky diferencované **a** s tým súvisí aj charakter ich jazyka. **Na jazykovú** úroveň a variabílnosť jazyka Jégáho **tvorby** mal vplyv aj **Časový faktor**, a to skutočnosť, **že časť jeho** diel **vznikla**,**v** období **vysokoškolských čias (ešte pred prvou svetovou vojnou) a časť až** v **zrelom, takmer "dôchodkovom**[11] **veku koncom tridsiatych** rokov nášho **storočia.** ***V*** **tomto časovom rozpätí prekonala aj spisovná slovenčina prudký vývin, čo sa v istom rozsahu prejavilo aj v jazyku Jégého tvorby. Iné špecifické znaky má Jégého jazyk z čias, keä sa mladý Nádaši púšťal na literárne cesty, keä vstúpil do pražského Detvana ako začínajúci autor a iné osobité jazykové črty má jeho dielo po dlhom literárnom vákuu pri návrate k tvorbe v neskorších rokoch. Jazyk a štýl debutanta bol z pochopiteľných príčin iný ako jazyk po svetovej vojne. V jeho tvorbe z rokov, zrelosti už ústupujá "drsnosti", ktoré mu kritika právom vyčítala a ktoré sa neraz hodnotili aj ako nedbanlivý postoj k jazyku, hoci niektoré osobitosti Jégého vyjadrovania vyplývali aj z jeho autorského zámeru (Dejiny slovenskej literatúry, 1975» s. 130) a realisticko-naturalistickej tvorby.**

Pôvodnú tvár tvorby L. N. Jégého však v istých prípadoch upravovali aj redaktori i vydavateľské inštitúcie.

Vyaokd jazyková droveň má napr. ukážka Wieniawského legendy, uverejnená v Slovenských Pohľadoch (1922, s. 670), a t váaka starostlivej redakčnej práci Š. Krôméryho (Ružička, 1970, s. 42). Komplexné hodnotenie Jégého tvorby, jeho ru kopisov a ich vydaných variantov vyžadovalo by si osobitná pozornosť aj z jazykového aspektu.

Pri sledovaní jazyka Jégého tvorby všimneme si aspoň jeden špecifický problém, skdmaný jazykovedcami aj u iných autorov oravskej proveniencie. Je to vzťah jazyka a ich literárnej produkcie k oravským nárečiam a k ľudovej reči. Tento problém totiž práve pri hodnotení Jégého jazyka nebol doteraz povšimnutý. 0 autoroch pochádzajdcich z Oravy a čerpajdcich námety z oravského dedinského prostredia sa obyčajne konštatuje, že ich štylizačné majstrovstvo sa napája z prameňov ľudovej lexiky i frazeológie, a tak umelecky pôsobivo umocňuje estetické hodnoty ľudového prejavu. Tu sa vynára aj otázka, či naozaj - a ak áno, ako a v akom rozsahu - aj Jágé zdžitkdval a využíval kráau i ddernoať oravského slova. Vzhľadom na to, že Jégého tvorba je žánrovo i jazykovo značne diferencovaná, obmedzíme sa pri skúmaní nadhodeného problému i na poviedky s dedinskou tematikou, uverejnené v zbierke poviedok pod názvom Kozinský mlyn (Spisy VII, 1982). Tieto poviedky sd totiž zároveň aj najvýreônejším svedectvom autorovho vzťahu k ľudu. Ide tu pravdaže o špecifický vzťah, lebo Jégé nepochádzal z dedinského prostredia. Z tohto však naskrz neplynie, že by jeho poznanie dediny bolo plytšie a menej hodnotné; jednoducho je to poznanie iné (Petrík, 1982, s. 420).

V novelách a poviedkach s dedinskou tematikou v centre autorovho záujmu stojí najmä Zázrivá (v poviedkach nazývanou Kozinká), ktorá ho akoby fascinovala a nákala mu príťažlivé typy postáv. 0 lokalizácii deja niektorých poviedok do Zázrivej svedčia aj poniektoré názvy a vlastné mená. V poviedkach sa spomína Veľký a Malý Rozsutec 152, Rieky 158 "ádolie riečky Zázrivky", dozvedáme sa o chalupe "na samom konci Havranej" 162, že "Adam Kvak bol mlynár z Kozinskej" 36 a že "Majduľa" pochádzala "z Havranej" 40. Najpreukaznejšie sá však znenia a tvary charakteristické v rámci oravských nárečí iba pre Zázrivá. Nárečové zvláštnosti (aj hláskoslovné a tvaroslovné) zážitkoval najmä v poviedkach Trnovec, Kaóenka a Obchod. V týchto poviedkach sa stretávame aj so slovami, v ktorých nastala zmena 1 > u (v prepise však iba ako v), ktorá je pre zázrivské nárečie príznačná a s ktorou sa v ostatných oravských nárečiach nestretávame. V zhode s výslovnosťou v tomto nárečí sa v poviedkach zapisuje: čo bovo 20; či by ťa nepohvo 31; ohvásim "ohlásim", obvočkom vošva "oblôčkom vošla" 33; mre^a "mrela" 35; zabudva si "zabudla si" 35; nevzava "nevzala" 35.

Tieto znenie s u (namiesto 1) sa uvádzajá aj v tzv. 1-ových príčastiach: mrkou 20, nevyležau 22; prišieu 22; som sa vaľkau 22; ako som šieu 22; si sa ty zmrveu 33. V poviedkach sa stretávame s typickými zázrivskými tvarmi minulého času, a to so starobylým aoristovým -ch v tvare osobného zámena jach v prípadoch ako: jäch len tak mrkou 20; jäh tu dve noci podaronici pri tebe nevyležau 22; jah si mysleu 23; jäch iba okuläre materine hľadava 30. Príležitostne sa vyskytuje v Jégého poviedkach aj dvojhláska uo (u Jégého písaného vo) charakteristická pre Zázrivá aj

v alovách ôuo, domuov: ôvo ai už len počneš 33$ človeka domvov hnať 33* Pre táto lokalitu je totiž príznačná zmena ov Tia uov (výslovnosť typu sto bohuof, židuofka).

Ale v Jégého poviedkach z dedinského prostredia sa nespomínajú iba Zázrivá a jej kopanice. Zreteľne sa v nich hovorí aj o iných oravských obciach a lokalitách. Píše sa napr. "o babe na Liesku" 30, o ceste k Tupej (nad Vyšným Kubínom) 178; o Martinovi Skalákovi z Novoti 325. Dozvedáme sa aj o hospodárskej škole v Širokej 296; o Šimonovi Vrábeľovi z Krivej 193; hovorí sa aj o Srňacom 195 a Mokradi 335, teda o obciach a lokalitách z ostatnej oblasti Oravy. Niektoré názvy opisovaných lokalít si však autor utvoril aj sám ako Žiarovce 21; Prevalovo 141, Braňovo 332, Zvadovce 388.

Aj viaceré priezviská možno celkom jednoznačne lokalizovať do Zázrivejjako napr. Trnovec 20, Otruba 284, Jurko Ligas 307, Juro Majda 84, ale väčšina Jégého postáv má priezviská známe po celej Orave, ako napr. Duraj 130, Kukuó 133, Pavko Kepštov 113, Katrena Brunckovie 337o Oravská proveniencia takýchto priezvisk je jednoznačná. Ide o priezviská vidieckeho roľníckeho obyvateľstva. Príslušníci iných zamestnaní majú už príznakové priezviská,, ako je horár Samuel Holláffy 7, doktor Griin 130 i dr. Blau 130. Príklady ukazujú, že L. N. Jégé si mená svojich postáv nevolil náhodne, ale s charakterizačným zámerom naznačiť, či opisovaná postava je z domáceho alebo cudzieho prostredia, Či je to gazda z dediny alebo príslušník inej spoločenskej triedy (napr. úradník, remeselník či inteligent). Jednotlivá postavy sú primerane charakterizované zvláštnosťami vtedajšieho hovorového jazyka. Pre tvorbu L. N. Jégého je príznačné, že na rozdiel od M. Kukučina pomenúva svoje postavy takými menami a priezviskami, čo sa používajú v oravských dedinách a ktoré sú

aj všeobecne známe. V poviedkach z dedinského prostredia sd priam zriedkavé názvy, o ktorých by sme s istotou mohli tvrdiť, že si ich autor sám utvoril.

Rozbor diel L. N„ Jégého ukázal, že autor vo svojich poviedkach z dedinského prostredia využíval aj viaceré hláskové, morfologické, lexikálne i frazeologická a syntaktické zvláštnosti, charakteristická najmä pre dolná Oravu。 V zhode so stavom v zázrivských a dolnooravských nárečiach používa Jégá znenie s ä miesto spisovného ia v prípadoch ako: pod porädkom ***20;*** hovorä 20, s kostolným radom 21, my trä 24 "traja", ohradili 24, okuľäre 30, okuľäriská 31, ná kopicäch 33, Ľuáä boží 33, od tých ôäs 34, deťätko 33, dorädiť 49. Hláska ä sa v dolnooravských nárečiach vyskytuje aj za samohlásku a po pôvodne mäkkých spoluhláskach, čo miestami zaznačil aj Jégá v slovách ako jäch mysleu 31, ťäto 33 "tadiaľto", äotrýzňäť 31. Z iných oravských (resp. v širšom rozsahu stredoslovenských) hláskoslovných osobitností vyskytujúcich sa aj v Jégého tvorbe možno ešte uviesť zapisovanie dvojhlásky ô v širšom rozsahu ako v spisovnej slovenčine. **V** Jégého poviedkach nachádzame znenia ako: ktorôsi 20, prvô ráno 22, čuvoó 30, ôvože 30, onô 32. Jégé zaznamenal aj charakteristická zámenná podobu hej (miesto jej): či by si hej (=jej) ich nevzava 35.

V Jégého poviedkach sa stretávame aj s vrstvou slov, ktorá je charakteristická pre vtedajšie dedinské prostredie (spôsob života a oblečenie, Ľudová remeslá ap.), najmä však dolnooravská slovná zásobu. Sá to napr. slová z oblasti Ľudového názvoslovia, ako kopicia "druh sákennej obuvi" 33» návlaky "remene na okrdcanie onucí" 54, zapekaôka "fajka" 82, vôdor "časť záčina" 101, okovitka "pálené" **107**, gliedniak "hlinený hrniec" 312* Niektoré z týchto slov sá charakteristické iba^pre oravské nárečia, napr*

slová ako vôdzka vo význame opraty 369 alebo gliedniak "hlinený hrniec" 213«

L. N. Jágé používa aj mnoho slov cudzieho pôvodu, charakteristických pre slovná zásobu oravských nárečí, ako napr. ruksak "plecniak" 66, ratáz "radnica" 96, fiškál "právnik" 165, koštovať "chutnať" 261, šichnikovať "pracovať za denná mzdu" 271, pudilár "peňaženka" 301, glajchať sa "rovnať sa" 350. Ako lekár si Jágé, pravdaže, povšimol aj ľudové názvy sávisiace s chorobami a ich terapiou. A tak sa dozvedáme, že Zuza mala "raka", t. j. rakovinu a že by sa nemala dať rezať, teda operovať 153, že pacient užíva proti dýchavici 68, že Duraj má pohnutá matierku 130. Keä sa Kepšta zranil, na poranené miesto mu priviazali handričkou fákalo 113 (fákalo = huba prášivka). Jégé však využíval charakteristické dolnooravské prvky iba sporadicky, a nie tak dôsledne a ani v širšom rozsahu, ako to robil napríklad M. Kukučín.

Je však zaujímavé, že menej nápadne sa domáce dolnooravské nárečové prvky v širšom rozsahu "vkradli" do Jégého poviedok pri predponových slovesách, ktoré autor rád využíval. Môžeme sa napr. dozvedieť, že keá prišiel richtár s hajtmanom^"vykoštovala sa jedna fľaša rumu" 39, že sa "Zuza na jar vykrochkala z choroby" 42, že "Jano pravdu ešte dotvrdzoval" 56, že "Krajci Talabaja zapravotil pre znečistenie studne" 217. Týmito predponovými slovesami sa rozprávanie podfarbuje štylisticky expresívne. Expresíva sá však pre Jégého tvorbu príznačné aj v širšom rozsahu; na ilustráciu možno uviesť slová ako čapurda "hlava" 38, pzora "veľký chlap" 169, besnica "pálenka" 29, zurvalisko 266, obšitoš "ponevieraš" 201. Častejšie sá najmä silne expresívne slóvesá^ako našprihať "nadať" 60, čaptiť "krívať" 100, poťapilo sa mu "pritrafilo" 78, mäkušiť ho "gniaviť" 135*

Pre Jégého tvorbu sd charakteristické aj expresíva s pejoratívnym odtienkom. Z oravského regiónu prenikli do jeho poviedok pejoratívne výrazy a nadávky ako: Ale ty čušíš, ty papuľa! 27, Ty gágorisko rozputnené, ty! 38; A potom ty lagan, ty zákrt, ty vydriduch! 39, Ty papľuh, ty šteňa! 109; Ty cundra, ty rašma jedna! 237. Z materiálu vidieť, že medzi pejoratívami majá prevahu nadávky adresované mužom. Nadávky vzťahujáce sa na ženu sá už zriedkavejšie, ale nie sá výnimoônéo Ide tu priam o presilu pejoratívnych výrazov a neraz aj nežiadácich v krásnej literatáre, napr.: Psia mat ich naháňala 183, Mater orevaná mu naháňam 122; Hrom páral do toho! 196. Používanie takýchto a iných ostrých expresív bolo však motivované reálnymi opisovanými životnými situáciami a Jégého naturalistickým literárnym prístupom k nim.

Citový postoj k skutočnosti je podfarbený aj používaním citosloviec, kladieb a zvolaní napodobňujácich ľudový nárečový prejav. Viaceré citoslovcia poukazujú zreteľne na oravskú nárečovú provenienciu: Hou, Jano, a ste tu ktorôsi? 85, Nevídali, nájdem ja preto ešte chlapa 102; Ach, bože, prebože! 155, Veä, dajsamibože 125, Bosý, bouprisám, celkom bosý! 155. Jégé hojne využíval aj citoslovcia poukazujúce na regionálny oravský pôvod a ktoré nachádzame aj u iných autorov oravskej proveniencie: Hou, a ste tu? 85, Hjoj, nech len dajú! 151í Ôidali, že viem! 20; Pre dolnú Oravu sú príznačné aj hrešenia isťu!, bisťu!, bisťuže!, verabože!, ktoré aj Jégá využil vo viacerých prípadoch.

Jégé v značnom rozsahu využíval aj expresívny štylistický náboj slov s preneseným významom. Na ilustráciu uvedieme aspoň tieto prípady: Adam bol doťahaný, darmo tajiť 41, Dva litre vína vysmrkli ancvaj 100; Zázračne ma ťahalo za tou besnicou 29. Jégé hlboko načrel aj do ľudovej frazeológie, vyznačujúcej sa nevšednou expresivitou. Ex-

presívny charakter majú napríklad aj tieto doklady: Vyprískala všetky Adamove hriechy **41;** Svet ai bude na nás jazyky otíkať **81;** Žofa i Kata mu stále objedali uši **260$** Chočí si ty svoju kašu miešať! **323<»**

L. N. Jégé nadväzuje aj na frazeologizované ľudová prirovnania charakterizujdce rozmanitá telesná vlastnosti i konanie človeka: Má taká brušisko ako sud kapustný **43,** Tá ti má ruky ako železné vidly **77;** Tvár má červená ako krv a oči ostré ako **šidla 86;** To je človek ako vlk **107;** Je taká (tučná) ako pec **291;** Má tvrdd hlavu sťa bukový klát **379.** Expresívny charakter majá však v mnohých prípadoch aj prirovnania vzťahujdce sa na duševný život človeka: Chodil s tvárou akoby mu plte utopili **89;** Katka bola k Janovi ako číry, tečdci med **344;** Lipli naň sťa osy na zrelá hrušku **305.**

S frazeologizovanými prirovnaniami sa v poviedkovej tvorbe L. N. Jégého stretávame častejšie ako v jeho iných dielach, napr. v prácach s historickou tematikou. Hoci tieto prirovnania majd pôvod v ľudovej reči, v mnohých prípadoch ich autor zámerne poobmieňal najmä so zámerom znásobiť ich expresívnu údernosť. V porovnaní s Kukučínovou tvorbou z oravského prostredia je výrazová expresivita Jégého silnejšia, naturalistickéjšia. Jégého tvrdší postoj k opisovanej realite podfarbuje dokonca aj využívanie deminutív, **z** ktorých cítiť ironiu a cynizmus: A veru, Mišióko, keä len pre tú harasku robíš nezbedu, tomu ľahká pomoc **91,** Juro len varenou pálenôičkou preplakuje hrdlo **122. 0** Mare v poviedke Deľba sa Mišo cynicky vyjadruje, že "hriadky v záhrade parádila a hladila ich. Vy moje hriadoôky, aké ste mi len pekné! Treba vám vodičky, hnojčeka?" **23g.**

V protiklade k deminutívam hlbším tónom naturalistickej expresivity zaznievajú u Jégého augmentatíva: A povedz, ty fľandrisko! **91;** Ale ťa doriadilo to choro-

biako 102; Mal toho gruntiska do vôle božej 222. V Jégého tvorbe nie ad výnimkou ani alovotvorné oravizmy ako -ako: babsko obstarožné 197; Ža by som ho kravsko ja zarezal 190. S ironickým, či vlastne skôr cynickým zámerom, využíva Jégé aj slovesné deminutívne podoby s príponou -ka: Žofa sa mu lichotila, a ak otecko, tak otecko, ak sváčik, tak sváčik, oblapkávala ho, potvora prebitá 227. Pravda, nie sá vždy u Jégého deminutíva sprevádzané aj ironiou a cynizmom. So širším estetickým zámerom využíva autor deminutívne tvary prídavných mien, prísloviek a zámen: To je pravda, svätučičká pravda 22; To viem celkom isto-isťučko 43; Všetko vymäkušil od Zuzy<> Všeculinko 45*

L« N. Jégé naozaj celkom verne a realisticky vykresľuje ľudový prejav a aj jeho citovo členená artikuláciu zdôrazňujúcu nemeniteľná platnosť výpovede; A toho vojaka prekolem, pre-ko-lem 69. V anahe pôsobiť na čitateľa čo najpresvedčivejšie autor charakterizuje jednu z postáv defektnou výslovnosťou. Realistický prístup k opisovanej skutočnosti Jégé uplatňuje nielen využívaním štylistických prostriedkov poskytovaných ľudovou rečou, ale niektoré postavy charakterizuje aj prejavmi či lexikálnymi prvkami inojazyčnými. Napríklad četník v poviedke Spravodlivosť hovorí po česky: Takhle to musím oznámiti u vás, mlynárko, sebrati se sebou 46. Matáš Zelenec cituje bibliu v dôslednej češtine: Ne kteří činili, což se líbilo Bohu... 199. V poviedke Ôesť sa citujú slová rakásko-uhorakého kapitána v nemčine (64) a priaviedča aa dokonca v ruštine (66)., S charakteriatikou poatáv cudzojazyčnými lexikálnymi proatriedkami aa stretávame aj v iných dielach L. N. Jégého.

Ako vidno z poznámok o jazyku skámaných poviedok s dedinskou tematikou, Jégá je práve v tých poviedkach z jazykového hľadiska najvariabilnejší. Dominantnou črtou jazyka

týchto poviedok, napísaných na základe bystrého pozorovania opisovaného oravského prostredia^ je príklon k reči ľudu* V tejto súvislosti je zaujímavé povšimnúť si vzťah medzi pôvodom i námetmi z oravského dedinského prostredia blízkymi spisovateľmi Jégém a Kukučínom. Napriek tomu, že to boli ľudia blízki pôvodom (ich rodiska delila dokonca iba chotárna medza medzi Jesenovou a Kubínom) i povolaním (obaja boli "v civilnej sfére" lekári), predsa sú v ich literárnom profile i v jazykovom vyjadrovaní aj výrazné rozdiely, hoci nemožno poprieť, že by Kukučín nemohol mať istý vplyv aj na Jégého tvorbu (Gregorec, 1957, s. 36). Pri porovnávaní ich tvorby a jazyka popri spoločnom zámere oboch spisovateľov využívať pri realistickom stvárňovaní dedinského prostredia výrazové prostriedky oravských nárečí, vystupujú však do popredia aj rozdiely medzi ich prístupmi k reči ľudu. Je to predovšetkým výber lexikálnych prostriedkov. Jégé s vyhraneným úmyslom vyznavača literárneho naturalizmu hlboko načrel najmä do expresívne prichutených prameňov dobovej reči a nevyhýbal sa ani pejoratívam, vulgarizmom a nadávkam. Kukučínov prístup k žriedlam ľudovej lexiky bol prieberčivéjší, jemnejší. Nazdávame sa, že Martin Kukučín by mal isté výhrady voči niektorýn lexikálnym i štylistickým prostriedkom, používaným v Jégého poviedkach, vari ako daň realistickému naturalizmu, či naturalizujúcemu realizmu.

Ale možno napokon súhlasiť aj s iným názorom, že L. Nádaši-Jégá vlastne ani výraznejšie neprekračuje hranice realizmu a že neraz takzvaný Jégého naturalizmus je miestami iba akési drsnejšie vyjadrenie myšlienky, čosi ako "vrásky" na tvári jeho realistického umenia (Horák, 1959, s. 24).

Záverom možno ešte pripomenúť, že v doterajších charakteristikách Jégáho literárnej produkcie sa zdôrazňoval najmä jeho naturalizmus o Nepoukazovalo sa však aj na ľudové korene tohto významného spisovateľa oravskej proveniencie a na jeho užší vzťah k reói obyvateľov tohto regiónu. Analýza niektorých Jégého prác nás však jednoznačne presviedča, že L. N. Jégé poznal reč ľudu, že sa jej ani nevyhýbal, ale že viackrát veľmi vhodne zážitkoval zvláštnosti ľudovej reči aj vo svojej tvorbe.

Literatúra

Dejiny slovenskej literatúry IV. Literatúra na rozhraní 19o a 20. storočia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1975, 572 s.

Grregoŕec, J.: Dielo L. N. Jégého. Prehľad a charakter*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenský spisovateľ 1957, 232 s.

Horák, G.: Ako využíval Jégé gramatická osobu na vyjadrovanie triednych rozdielov a osobných vzťahovo, Jégé v kritike a spomienkach. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959, s. 253 - 265.

Nádaši - Jégé, L.: Kozinský mlyn. Spisy VII. Vydavateľstvo Tatran, Bratislava, 1982, 432 s„

Petrík, Vo: človek v Jégého diele. Bratislava, Vydavateľstvo Tatran, 1976, 109 s*

Petrík, Vo: *Jégé* ľudový a neľudový. Jégé, Kozinský mlyn Spisy Vilo Bratislava, Vydavateľstvo Tatran, 1982, 420

Ružička, J.: Slovenčina. Spisovná slovenčina v Ôeskoslo vensku. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1970, 256 s.

Pôsobenie vývinu gramatickej stavby na vývin slovnej zásoby

Katarína Habovštiaková

Vzhľadom na to, že lexikálna rovina jazyka je systémovo viazaná na ostatné jazykové roviny (fonologickd, morfologická i syntaktickú), odrážajú sa v nej aj vývinové zákonitosti pôsobiace v ostatných rovinách.

V tomto príspevku chceli by sme poukázať na to, ako sa odzrkadľujú vývinové zmeny, prebiehajúce v gramatickej stavbe v slovnej zásobe, a to pri substantívach, pri slovesách a pri prídavných menách. Osobitnú pozornosť chceme venovať aj zmenám spôsobeným slovnodruhovou konverziou.

Vývin slovenského substantíva bol poznačený najmä prestavbou kmeňového systému deklinácie. Pri skloňovaní podstatných mien sa namiesto zakončenia kmeňa stáva dominantným gramatický rod slova a kategória životnosti. Najmarkantnejšie sa táto zmena prejavila pri maskulínach. Z nich najmä typ sluha, ktorý mal pôvodne ako a-kmeňové maskulínum skloňovania totožné s a-kmeňmi typu žena, dostáva sa

do rozporu s vývinovou tendenciou formálne (zakončením) signalizovať význam slova. **V** dôsledku toho substantíva na **-a** prestávajú byť obojrodé, tak ako boli v staroslovienčine, v starej češtine a pravdepodobne aj starej slovenčine (Nemec, 1968, s. **45**, Stanislav, 2, 1958, s. 162), v skloňovaní sa v nepriamych pádoch prikláňajú k vzoru chlap. Mnohá **a-** a ia-kmeňové maskulína vo vývine slovenského jazyka zaniká **já**, napríklad vojevoda (doložené ešte z r. 1690 v Budatínskom urbári), pobežka, pocta, posol (bežná ešte v 17. storočí) a iné. Hoci maskulína zakončené na -a čiastočne ustúpili zo slovnej zásoby slovenčiny, predsa i napriek istému rozporu medzi formou a významom udržali sa mnohé mená tohto typu (vzor sluha, neskôr hrdina), ba ich počet sa dokonca zväčšuje, a to najmä pri tvorení činiteľských mien od prevzatých slov (čelista, violista, bágrista, traktorista, pacifista . . .) .

Pôsobením aalšieho činiteľa z morfologickej roviny, a to v dôsledku uplatnenia kategórie životnosti/neživotnosti, dochádza postupne k formálnej diferenciácii alebo zániku istých názvov. Ešte v bernolákovčine bola morfologická homonymnosť v prípadoch ako Uhri, syn. uherská krajina S **3414** a Uhri (nom. pl. od Uher, Uhra, Ungarus, Hungarus ... magyar S 3047) alebo Sasi (Saxonia, szászorszag) S 2875 (nom. pl. od Sas, syn. Sasič) S 2875* fiozpor medzi kategóriou životnosti a neživotnosti sa v týchto prípadoch riešil zánikom mien krajín tohto typu (Uhri > Uhorsko, Sasi > Sasko; typ názvov krajín na -sko bol produktívny už v bernolákovčine (porovnaj v Etymológii, s. **31:** Polsko, Sľezsko, Štirsko), respektíve ako meno krajiny na -i(-y) ostalo (napríklad Čechy), bolo to v dôsledku formálneho rozlíšenia názvu krajiny a jej oby-

vateľov (porovnaj už v Bernolákovom Slovári: Čech, -a m., plur. nom. Češi, boh. Ôeši, Ôechowé; ale Ôechi **f**. plur. tsehorszag, s. **181)**.

Uplatňovanie kategórie životnosti/neživotnosti je výrazne aj v súčanosti, keä sa rovnozvučná maskulína označujúce činiteľské mená a mená nástrojov diferencujú (porovnaj triedič^, -a, mn. č. -i m. pracovník, ktorý triedi, rozdeľuje niečo a triedič p, -a, mn. č. -e m. triediace zariadenie, rozdeľovač (SSJ **4**, s. **577-578)**, a preto sa slová tohto typu lexikograficky spracúvajú ako homonyma (analogicky sa pokladajú za homonyma aj ženská názvy -typu práčka"*" ž. žena, ktorá perie, práčka p n. zariadenie, stroj na pranie, pri ktorých sa rozdiel životnosť/neživotnosť formálne neprejavuje).

V onomaziologickej rovine nastali isté zmeny aj v dôsledku toho, že vo vývine gramatickej stavby podstatných mien dochádza k presunu od málo frekventovaných typov k základným frekventovaným typom. Tento pohyb zanechal isté stopy aj na forme slova. Napríklad prechod od pôvodných málo produktívnych u-kmeňov k substantívam zakončeným na -a sa odzrkadlil v bernolákovčine existenciou dvojtvarov ako mrkew, syn. mrkwa S **1459**, húžwa, syn. húžew S **823**. Staršie tvary na -ev pretrvávajú aj v štúrovčine (Náuka, s. **146**, J, s. **90**, **143**, **I44**)a v istom rozsahu doznievajú aj dnes (Jazyková poradňa, **1**, **1957**, s. **157-158)**, hoci už v Gzambelovej Rukoväti **(1902)** sa preferujú znenia koruhva, rakva, mrkva, húžva pred príslušnými zneniami na -ev. Novotvary na -a sa uvádzajú aj vo všetkých vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu **(1931**, **1940**, **1953**, atčí.).

Dozvuky pôvodných spoluhláskových kmeňov sa zachovali v bernolákovčine i v štúrovčine v dvojtvafoch ako

brema S 137. bremä J 25, bremeno 3 137, J 25 + pleaea S 2126, plemä J 193, plemeno S 2126, plemäno J 193, semeno S 2916, J 281 i sema S 2916, semä J 281, koleso i kolo 3 1000, J 111, maťer, mať (i matka) S 1336, + maťer í nsatï (i matka) J 136. Vo vývine spisovnej slovenčiny ústupujá vývinovo staršie tvary typu kolo* bremä, rnati, mater.

Na forme podstatného mena sa prejavilo pôsobenie gramatického systému aj v priebehu zdomácňovania prevzatých slov. Lexikálne výpožičky sa pôsobením vnútorných vývinových zákonitostí v priebehu zdomácňovania postupne formálne upravovali a zaraäovali do domácich deklinačných typov. Napríklad z latinčiny prevzaté slová typu instructio sa ešte v predspisovnom období z gramatických príčin menia na typ inštrukcia; jednovýchodiskové adjektívum, resp. v slovenčine substantivizované adjektívum fatens "muž, vypovedajúci ako svedok pri sádé" prejavuje svoje "čb" i len prechodné) zdomácnenie v predspisovnom kultúrnom jazyku dotváraním ženského pendantu fatenska (Habovštiaková, 1966).

Tlak domáceho gramatického systému na formu slov cudzieho pôvodu pretrváva i v äalších obdobiach. Ešte z 80. rokov minulého storočia doložené cudzie slová typu aristokrata m., faktum n., anathema n. sa postupne začlenili medzi domáce produktívne a zakončením bežné typy (aristokrat, m., fakt m., anatéma f.; podobne aj dráma, gen. dramatu n. > dráma, -y f.; Habovštiaková, 1973, s. 322). Aj v súčasnosti je proces zdomácňovania slov cudzieho pôvodu sprevádzaný upevňovaním vnútorných vývinových zákonitostí. Prejavuje sa to aj v úprave zakončenia pôvodne nesklonných slov cudzieho pôvodu (napríklad kenguru > kengura, Dagmar > Dagmara, biife > bufet, psyché > psycha a iné) a ich priradením k menám, ktoré

aa skloňujú* (pre slovenčinu sá totiž nesklonné mená ako atašé, kupé, jury nie typické; Dvonč 1984).

Zo zmien, týkajúcich sa vývinu äalších menných gramatických kategórií (prebuddvanie starej kategórie singulatívnosti a kolektívnosti a zániku duálu) zachovali sa do obdobia spisovnej slovenčiny iba minimálne stopy. Na základe starej kategórie singulatívnosti/kolektívnosti sa dotvára opozícia singulár/plurál. V dôsledku toho zaniká starý singulatívny typ meščanin a nahrádza sa singulárovým typom meščan. V Žilinskej knihe sá ešte podoby mesczenin (1451), miestienin (1460; Ryšánek, 1954, s. 292), ale v Slováři je už len meščan S 1361, zeman 4286.

V dôsledku rozporu medzi formou označujácou jednotné číslo a kolektívnym významom zanikajáci (respektíve stávajá sa málo frekventovanými) aj kolektíva zakončené na -ina: družina (Jánošíkova družina), holotina (SSJ 1, s. 501: 2. pejor. chudobní ľudia), a -ota: holota (v Bernolákovej Etymológii vo význame "ľud, spodina"; v SSJ 1, s. 501: 3. často pejor. chudobní ľudia).

V súvislosti so zánikom gramatickej kategórie duálu dochádza aj k lexikálnemu a sémantickému rozlíšeniu tvarov oči - oká, uši - uchá. V Bernolákovom Slováři v heslách oko (s. 1894 - 1897), ucho (s. 3386 - 3388) sd ešte stopy (ale nepresné) po duálových tvaroch, ale zároveň je tu zreteľné aj sémantické a lexikálne rozlíšenie tvarov oči, uši (orgány ľudského tela) a názvov vecí (napríklad prsťenné oko, käe sa kameň wsadzuge; oko v tkanine, oko, syn. osídlo ... a i., s. 1897; ucho na hrnci neb ineg nádobe, ucho na ihle S 3388). Gramatická kategória duálu zaniká nielen pri menách, ale aj pri slovesách, a to už v 15. storočí; zvyšky duálu su ešte v Žilinskej knihe (Habovštiaková, 1955).

Pri slovesách sá však najmarkantnejšie zmeny, ktoré sáviseli s tvorením vidových dvojíc (Nemec, 1968, s. 54). Mnohá staré slovesá prispôsobili svoju formu k príslušnej vidovej dvojici. Napríklad nehomogénna korenná štruktára vidovej dvojice (narodiť sa - narádzať sa) odstraňovala sa utvorením nedokonavého vidu deprefixáciou (narodiť sa - rodiť sa). Deprefixácia sa využívala v značnom rozsahu aj pri slovesách druhej triedy typu zbohatnáť, ovinúť na utvorenie príslušnej bezpredponovej vidovej dvojice (bohatnúť, vináť). Na druhej strane je zase zjavná tendencia nahrádzať staré bezpredponove dokonavé slovesá slovesami predponovými. Zaniklo bezpredponove sloveso jať; máme len vziať, pojať; na ústupe sá aj slovesá staviť, zriedkavejšie položiť a staviť zastaviť, zadržať (SSJ 4, s. 238) a iné.

Skutočnosť, že pre slovenčinu sú charakteristické dve formy na vyjadrenie vidových dvojíc, podmienila aj v súčasnosti živo prebiehajúci proces tvorenia nových perfektívnych slovies od slovies s internacionálnym základom (abstrahovať, dedukovať, redukovať a iná), ktoré boli pôvodne dvojvidové. Pritváraním nových vidových dvojíc pomocou perfektivizujúcich predpôn (vyabstrahovať, vydedukovať, zredukovať) prebieha vlastne proces hlbšieho včleňovania týchto pôvodom cudzích slov do domácej slovnej zásoby, odstraňuje sa ich obojvidovosť ako istá anomália vo vzťahu k domácemu gramatickému systému, prekonáva sa asymetrický dualizmus a protirečenie medzi jednou formou a dvoma obsahmi (Buzássyová - Bosák, 1984, s. 110-111). Zároveň sa dáva aj možnosť perfektivizujucimi predponami sémanticky bližšie modifikovať význam dokonavého slovesa (diskutovať - vydiskutovať, rozdiskutovať - prediskutovať ...).

Vo vývine slovenského slovesa zohrala významná álohu aj diferenciácia syntaktickej a lexikálno-sémantickej álohy pádov. S tým sávisí napríklad, že prostý pád v pôvodnom lokálnom význame pri slovese v základnom význame je nahradený predložkovým pádom (napríklad pôvodný genitív cieľový dôjsť miesta je nahradený predložkovými pádmi: dôjsť k tomu miestu, na to miesto), ale pri slovese v prenesenom význame bezpredložkový genitív ostáva, tesnejšie sa primkýna k slovesu a utvára tesná väzbu rekciu (doisť spasená wečného, sláwi wéčnág doisť milosťi S 423; Nemec, **1968, s. 62).** V dalšom vývine slovenského jazyka však aj táto genitívna väzba zastaráva (v SSJ **1**, s. 320 je doložená len staršími autormi a po záporných slovesách: ani uznania nedôjde Jégé, nikdy nedôjde cieľa Jégé). Pôvodne bol holý genitív pri slovese častejšie, mal však konkrétny príslovkový význam, najmä široký ablatívny význam "od niečoho i smerom k niečomu", napríklad minúť niečoho "odbiehať od niečoho, vyhýbať sa niečomu". V dalšom vývine dochádza pri slovese k diferenciácii na predmetové väzby (i tu sa dostávajú do popredia predložková väzby) a na voľná príslovková určenia (mnohé z nich sa neskôr aj adverbializujá).

Dnešný genitívny predmet nevyjadruje už pôvodnú sémantiku genitívu jasne. Dnešný predmetový genitív predstavuje prechodná štádium vo vývine od konkrétnych príslovkových významov genitívu k úplne syntaktizovanému predmetovému významu akuzatívu. Vo vývine spisovnej slovenčiny je výrazný ustúp genitívnych väzieb v prospech väzieb s akuzatívom (napríklad pri slovesách **s** pôvodným cieľovým, dotykovým významom: dosiahnuť niečo, dobyť niečo, všímať si niečo, vyžadovať niečo; pri slovesách s odlukovým významom: užiť niečo, dozvedieť sa niečo), zriedkavejšie aj v prospech datívu (dfať sa niečomu, prosiť sa niekomu)

i v prospech iných predložkových pádov (účasniť sa na(v) pri niečom; Oravec, 1967, s. 99-100). Ústup genitívu je podmienený viacerými príčinami, napríklad pri ástupe záporového genitívu mohol pôsobiť aj fakt formálnej zhody gen. sg• akuz. pl. pri mnohých podstatných menách ženského rodu (nekúpiť stužky) a zhody medzi gen. sg. a akuz. sg. mien mužského a stredného rodu (nestretnúť brata).

Zo zmien týkajúcich sa adjektíva treba spomenúť aspoň zánik menných tvarov prídavných mien. V súvislosti so zánikom protikladu určenosť/neuróenosť, ale aj pôsobením iných syntaktických činiteľov, zanikajú v slovenčine menné tvary prídavných mien a do menného prísudku sa dostávajú zložené tvary prídavných mien. Podnes sa pevne držia v mennom prísudku iné menné tvary rád, rada, rado; na ústupe sú tvary hoden, vinen, škoden, ktorá sa nahrádzajú zloženými tvarmi prídavných mien: hodný, vinný, škodný. Zvyšky menných tvarov prídavných mien v spojení s predložkami sa adverbializujú. Tento proces sa prejavuje aj v postupnom splývaní predložky s menným tvarom prídavného mena (v ľavo > vľavo).

Pohyb v lexikálnej rovine je spôsobovaný aj slovnodruhovými konverziami, a to

1. substantivizáciou adjektív
2. adverbializáciou
3. vznikom častíc a citosloviec
4. vznikom druhotných predložiek a
5. vznikom nových spojovacích výrazov.

Proces slovnodruhovej konverzie sa výrazne prejavuje v substantivizácii adjektív. Pri prídavných menách v procese slovnodruhovej konverzie vyúsťujúcom do substantivizácie adjektív ostáva síce adjektívny tvar, ale má

význam a syntaktická platnosť substantíva (Tlustá, **1957)** Substantivizácia príd.m.je najmä v súčasnosti velmi produktívnym slovotvorným postupom, prispievajúcim k rozvíja niu vyjadrovacích prostriedkov v slovenčine (porovnaj vedúci, vedúca, pracujúci, hádzaná, vodné, smetné a iná).

Substantivizácia adjektív vychádza z prívlastkových spojení s podstatnými menami, v ktorých dochádza k elipse určovaného substantíva, v dôsledku ktorej sa stáva nosite ľom významu pôvodného prívlastkováho spojenia substantivi zované adjektívum. Substantivizácia adjektív je proces stupňovitý, ktorého jednotlivé fázy navzájom súvisia a sa prelínajú. Prvú fázu tvoria prípady, v ktorých si substan tivizovaná adjektívum často ponecháva aj istá adjektívne znaky morfologická, napríklad stupňovanie (porovnaj moja milá - moja najmilšia), ale aj syntaktické-, napríklad môže byť bližšie určené príslovkou (ťažko chorý, ľahko ranený). Pri substantivizácii ide o elipsu podstatného mena, ktorého výz.nam je z kontextu pochopiteľný: šampanské (víno), deci červeného (vína), alebo o elipsu substantíva so všeobecným oslabeným významom: pracujúci (človek), prítomní (ľudia).

Proces priebehu substantívizácie adjektív (popri paralelnej koexistencii lexikalizovaných viacslovných pomenovaní) možno dobre ilustrovať materiálom z predspisovného obdobia. ^ slovenskom historickom slovníku z predspisovnáho obdobia **(1973)** máme heslá prísažný"" adj. o i prísažný m. Substantivizácia slova prísažný vo význame "člen užšej obecnej, mestskej, stoličnej alebo inej rady s istou súdnou a výkonnou právomocou, súdny prísediaci, boženík" sa realizovala elipsou substantíva z lexikalizovaných slovných spojení ako prísažný osoba, prísažný človek, prísažný brat, prísažný tovariš. Pravda,

nie vždy dochádza aj za relatívne rovnakých podmienok k substantivizácii• S adjektívom prísažný rovnoznačné adjektívum božený (doložené aj v lexikalizovaných slovných spojeniach božený človek, božený mešťan, božený tovariš) sa nesubstantivizovalo, ale došlo k utvoreniu jednoslovného názvu boženík (vo význame "prísažný'') • Tendencia k univerbizácii (typ boženík) zdá sa byť charakteristickéjšia pre ástny uzus (ojedinelé je doložený aj prísažník), kým substantivizácia typu prísažný zdá sa byť podporovaná aj pôsobením šestiny a iných kultúrnych jazykov (latinčiny i nemeckých administratívno-právnych písomností) pri písomnom vyjadrovaní. Podobne aj v starej češtine bol záväzný vplyv latinčiny (a čiastočne aj nemčiny) pri tvorení substantivizovaných adjektív, no zároveň aj v češtine badať nahrádzanie substantivizovaných adjektív derivovanými substantívami (slepý-slepec, Tlustá, 1957, s. 160-164)'. Hoci sa predpokladá pri substantivizácii adjektív aj cudzí vplyv, predsa tu ide o proces, ktorého realizácia bola umožnená predovšetkým jazykovými činiteľmi: musí totiž vychádzať z takého spojenia adjektíva so, substantívom, pri ktorom je možná eliminácia substantíva preto, lebo významové jadro slovného spojenia spočíva v adjektíve. Ide tu teda o proces umožnený domácimi jazykovými podmienkami, o čom svedčia slovenské nárečia (porovnaj západoslovenské pálené, stredoslovenské hriato).

Pri mnohých substantivizovaných adjektívach sa dnes už ani neuvedomuje, aké substantívum bolo vlastne pri slove vypustené (zlatý, hradská, vstupné, školné). Niekedy dochádza k substantivizácii aj bez prechodnej fázy jeho adjektívnej platnosti v združených pomenovaniach, iba analogicky podľa obdobných typov (vedúci, vlakveduci, zelená)•

K 3lovnodrohovej konverzii dochádza z jazykových príčin aj v iných prípadoch, napríklad pri adverbializácii.

V dôsledku diferenciácie syntaktickej a lexikálno-sámantickej úlohy pádov došlo k adverbializácii bezpredložkových pádov (Nemec, 1968, s. 63)? najmä lokálu (dobre, zle, hore, dolu) a akuzatívu (mnoho, skoro, vysoko, dlho). Počiatky tohto procesu majii korene ešte v praslovančine. Vo vývine spisovnej slovenčiny javia sa ako produktívnejšie príslovky na -o (slabo, tuho, vysoko), azda aj preto, lebo pred -e mali by byť znenia s palatalizáciou velárnych spoluhlások (velice, tuze). A vo vývine slovenského' jazyka (napríklad aj pri skloňovaní podstatných mien a pri časovaní slovies) je zrejmá tendencia odstraňovať alternácie kmeňových spoluhlások podmienené historickými palatalizáciami velár.

Osobitný, vývinovo mladší (ešte aj v súčasnosti prebiehajúci) proces vzniku prísloviek predstavuje adverbializácia predložkových pádov substantív, adjektív, zriedkavejšie aj zámen a čísloviek (Knappová, 1973, Miko, 1960, 1961, Morfológia, 1966, Rusínová, 1972). V dôsledku tohto syntaktického tvorenia prísloviek (respektíve častíc) dochádza k strate pôvodných morfologických kategórií viacslovnej lexámy. Proces adverbializácie je podporovaný významom pôvodnej viacslovnej lexémy (blízkym adverbiálnemu významu) a jej vetnočlenským používaním (vo funkcii príslovkováho určenia, respektíve častice).

Pri adverbializácii má dôležitú úlohu charakter predložky a mena. Ak predložka stráca, svoj pôvodný význam, predložkové spojenie má väčšiu tendenciu k adverbializácii (porovnaj v zime, v lete, v letku, ale zjari, zvečera). Podobne je tendencia k adverbializácii výraznejšia, ak ide o spojenia s menami štylisticky obmedzenými, zastaranými alebo nepoužívanými (dokola, naroveň,

.naschvál, nadol, dozadu, dokorán), alebo o spojenia s mennými tvarmi prídavných mien (vľavo, narovno, zdaleka, zoširoka).

Pri adverbializácii predložkových spojení dochádza aj k významovému posunu príslovky (porovnaj významy prísloviek nakoniec "napolcon", nakope "spolu", naoko "zdanlivo" a predložkových spojení: na koniec dediny, na kope piesku, na oko si dal obklad).

Pri hodnotení procesu adverbializácie predložkových spojení je najzávažnejšie práve kritérium lexikálno-sémantické (významový posun, existencia synonym: nakoniec - naostatok - napokon) a popri ňom aj kritérium morfologické (zmena kvality formálnych ga&ftina'tických znakov). Menej závažné je kritérium výslovnostné a pravopisné. Najmä v pravopise badať kolísanie a vplyv tradície, ktorý sa pri príslovkách (i časticiach) tohto druhu odzrkadľuje ešte aj v sáčasnom Slovníku slovenského jazyka (1-5, 1959-1965) v heslách typu na šťastie, písané i našťastie (SSJ 2, s. 294), za mala (nie zamala), zamak, písané i za mak, donaha, nanovo, sčasti, do červená, na červeno (SSJ 5, s. 473, 474, 1, s. 297, 2, s. 4, s. 36, 1, s. 204).

Pri adverbializácii dochádza najčastejšie k splynutiu predložkových pádov so substantívom. Ide o spojenia s predložkami na (navrch, naveky, nahlas, navlas, napoly), nad- (nadmieru), do- (dozadu, dovčera, dovedna, doslova), s-/-z (skraja, zdola, sčasti), o/b- (občas, opravdu), od- (oddola, odvčasrána), po- (pozajtra, pokope), pod- (podvečer), v/o/- (vzadu, vospolok), za- (zavčas).

Početné sá aj príslovky utvorené z ustrnutých menných tvarov prídavných mien v spojení s predložkami do- (doľava, doprava, donedávna, dočista), od- (odprava, odjakživa, odpradávna), na- (napravo, naprázdno, naľahko, nažive), po- (potichu, pozvoľna), s-/z-, so-/zo-.

(zďaleka, skrátka, zoširoka, zostra, zvysoka), za- (zaživa).

Zriedkavejšia je adverbializácia zámenných a číslovkových predložkových spojení (medzitým, popritom, potom, vtom, žatým, sprvu, spola, spoly, odpoly, zajedno).

Novší typ vzniku príslovíek predstavuje takzvaná frazeologická adverbializácia (Knappová, 1974), ku ktorej dochádza v dôsledku ustrnutia ustáleného frazeologického spojenia, ktoré sa používa v platnosti príslovkového určenia a posunu celostného významu frazeologickej jednotky, respektíve významov jej komponentov. Adverbializáciou frazeologických spojení vznikajú takzvané citátové zloženiny ako napríklad bohvie, ktovie, ktožehovie, namojpravdu, namojdušu, namojveru, ktoré sá zo synchrónneho hľadiska ľahko rozložiteľné (píše sa aj na moj* dušu...). Podobne ako pri adverbializácii predložkových spojení aj pri frazeologickej adverbializácii je závažné najmä kritérium sémantické (významový posun a synonymické vzťahy, napríklad nemilobohu = 1. zbytočne, podaromnici, 2. nehanebne, nesvedomité, bohvie nevedno). Adverbializácia sa realizuje najmä vo frazeologických spojeniach s obrazným posunutým významom (bohvie = vet. prísl. nevedno) a silne emotívnym charakterom (ostopäť = veľmi, s veľkou chuťou, rýchlosťou a podobne) a v prípadoch s ustrnutými tvarmi (milerád).

Univerbizuju sa aj frazeologické zvraty, emotívne zvolania a nadávky, ktoré nadobúdajú funkciu častíc (bodaj, staršie bohdaj, chvalabohu, žiaľbohu, našťastie) alebo citosloviec (kristepane, prepánajána).

Aj niektoré ďalšie častice vznikli ustrnutím istých tvarov a ich vyradením z paradigmy. Napríklad archaické slovesné tvary 1. os. sg. prít. č. s koncovkou tematických sloviek -u (< Cy) sa podnes zachovali v časticiach reku, veru. Slovesného pôvodu je aj častica novšieho pôvodu hádam.

Vývin lexiky bol poznačený aj äalšími zmenami gramatického systému, ktoré súvisia s ustrnutím istých tvarov a s ich vyradením z paradigmy, v dôsledku čoho sa takéto ustrnuté tvary dostávajú do kategórie iných (neohybných) slovných druhov.

Takto bol motivovaný aj dlhodobý proces vzniku druhotných predložiek. Pod prepozicionalizáciou chápeme gramatikalizáciu, čiže prehodnotenie krajne zovšeobecneného významu týchto prostriedkov na gramatický, relačný význam predložiek.

Proces prepozicionalizácie, zasahujúci najmä tvary podstatných mien a slovies, ale aj niektoré príslovky, nedosiahol rovnaký stupeň gramatikalizácie vo všetkých výrazoch. Pri niektorých starších druhotných predložkách nie je ich pôvod z predložkových spojení jasný, napríklad podľa, vedľa (z predložiek po, v a tvaru substantíva (d^lje), okolo (z predložky o a akuzatívneho substantíva kolo), pri iných predložkách je ich vznik z predložkových spojení celkom evidentný (napríklad kvôli, namiesto, pokraj, vnútri).

Postupný rast počtu predložiek v spisovnej slovenčine možno ilustrovať rozsahom spracovania predložiek v základných gramatických príručkách spisovnej slovenčiny. T Bernolákovej Gramatike (1790, s. 152 a nasl^, s. 2Ô9-225) sa uvádza 31 predložiek (medzi nimi aj sekundárne predložky ako aaleko, konca, mimo, niže, okolo, wiše a i.), v Štúrovej Náuke (1846, s. 204-211) 40, v Mrázovej MIuvnici (1864, s- 120) 61 a v akademickej Morfológii slovenského jazyka (1963, s. 621) 128. Ešte vyšší je počet slovenských predložiek v monografii J. Oravca, Slovenské predložky v praxi (1968).

Najintenzívnejšie prebiehal proces prepozicionalizácie v období po vzniku Československej republiky, a to najmä v dôsledku rozšírenia funkčného uplatnenia slovenského jazyka v nových,priaznivých podmienkach a v zhode s paralelnými tendenciami v iných európskych jazykoch. Pri tvorení týchto druhotných predložiek pôsobili aj vzory iných vyspelých európskych jazykov (v slovenčine tu ide v istom rozsahu aj o kalky), je však dôležité, že tieto predložkové europeizmy sa tvorili na základe domáceho jazykového materiálu a podľa zákonitostí slovenského jazyka.

Prepozicionalizácia mala najvhodnejšie podmienky v prípadoch, ak šlo o predložkové spojenia so slovom, ktoré už zaniklo (úkor - na úkor, ústrety - v ústrety), respektíve ktoré sa používa v inom význame než v druhotnom predložkovom spojení (vzhľad "výzor" - vzhľadom na). Prepozicionalizácia sa realizovala predovšetkým pri abstraktných substantívach s významovým odtienkom relatívnosti. Pri týchto substantívach sa jedna z foriem plnovýznamového slova stala pomocným slovom, pričom jej základný význam bol nahradený relatívnym významom. Gramatický význam pádu pomáhal utvárať sekundárnu predložku. V nezložených predložkách bol to nominatív, pád s najvšeobecnejším významom (porovnaj vzdor, vdaka, kraj, miesto) a inštrumentál, pád na vyjadrenie prostredníctva (prostredníctvom, pomocou, vplyvom, zásluhou). Prepozicionalizovali sa najmä abstraktá odvodená od slovies (vplyv - vplyvom, následok - následkom, porovnanie - v porovnaní s), od prídavných mien (súvislosť * v súvislosti, spojitosť - v spojitosti), ale aj ***iné*** (zreteľ - so zreteľom na, prostredníctvo - prostredníctvom).

Vznik druhotných zložených predložkových výrazov bol podmienený aj samotnými prvotnými predložkami v prípadoch, ak prvotné predložky* boli viacvýznamové (napríklad s, v,

z), respektíve ak zanikla ich väzba v istých významoch (napríklad zanikajáca väzba predložky v s akuzatívom vyjadrujúca áôel bola posilnená lexikálnym významom slova prospech v predložkovom spojení v prospech niekoho), alebo ak bolo treba explicitne naznačiť iné ako základné významy predložiek (napríklad iný ako základný miestny význam predložky v sa vyjadruje v predložkových výrazoch v priebehu, v záujme, vo vzťahu', v dôsledku). Prepozicionalizáciu podporovala predložka na v spojeniach ako na ákor, na znak, na znamenie (v obdobných ustálených spojeniach s predložkou na vyznačujúcich sa citovým zafarbením zvyčajne nedochádza k prepozicionalizácii: na potvoru, na prekvapenie, iba dakedy nastáva adverbializácia: našťastie).

Okrem holých pádov substantív a predložkových spojení so substantívami podliehajú prepozicionalizácii aj tvary slovies (prechodníky). Ich prechod k predložkám je sprevádzaný stratou vzťahu k podmetu vety i postupným pretŕhaním vzťahu k (nepriamemu) objektu (nepočítajúc do toho, nevynímajúc - bez väzby). Pri slovesách dochádza k prepozicionalizácii v prípadoch, ak význam slova obsahuje prvok relatívnosti, a to začiatok či koniec, alebo zahŕňanie či vylučovanie.

V súčasnosti je málo produktívna prepozicionalizácia prísloviek. V minulosti však mnohé príslovky prešli k predložkám (a to príslovky utvorené z tvarov podstatných mien: hore, dolu; z tvarov prídavných mien: niže, vyše, nedaleko; z tvarov slovies: mimo od minúť, konca od končiť i skladaním prvotných predložiek: napred, nazad). Z novších druhotných predložiek príslovkového pôvodu možno uviesť včítane, vrátane.

O celostnom ráze druhotnej predložky avedôí aj to,' že v predložkovom výraze nemožno svojvoľne eliminovať jej pôvodom aubatantívnu zložku (napríklad v druhotných predložkách v protiklade k, na rozdiel od), alebo nahradiť ju iným substantívom (v dôsledku nemožno nahradiť "v následku", iba následkom). 0 gramatickom charaktere druhotných predložiek svedčí ich pevné miesto v slovoslede (vždy pred vzťažným zámenom: výnos, na základe ktorého) a ich aalšie vlastnosti totožné s vlastnosťami prvotných predložiek (opakovanie či neopakovanie vo viacnásobnom výraze, synonymné a antonymné vzťahy a iné, Oravec, 1968, s. 177 a nasl.).

Gramatikalizovanými relačnými významami druhotných predložiek sa dajd výstižne vyjadriť vzájomné vzťahy a súvislosti. Napríklad sekundárne predložky pádov vyjadrujd vzťah vôbec (vo vzťahu k, vzhľadom na, v porovnaní s, bez ohľadu na), vzťah rozdielu (na rozdiel od, v protiklade k), vzťah príčiny, pôvodu a dôsledku (v dôsledku, v záujme) a iné vzťahy (Oravec, 1968, s. 193). No niektoré druhotné predložky môžu byť aj viacvýznamové (porovnaj napríklad s pomocou: 1. prostredníctvom, pomocou, 2. za pomoci - vyjadrenie podmienky), hoci práve význam druhotných predložiek (v protiklade k významu prvotných predložiek) hodnotí sa zvyčajne ako jednoznačný, nerozčlenený. Nový celostný význam druhotnej predložky vzniká až dodatočne, ako nadstavba nad pôvodným významom (porovnaj kvôli, vdaka - pôvodne iba v spojeniach so životnými menami a s vyjadrením kladného vzťahu, neskôr zovšeobecnené aj pri neživotných menách a aj pri negatívnych vzťahoch). Vzhľadom na to, že sa sekundárnymi predložkami dá vyjadriť význam špecifickejšie a explicitnejšie ako primárnymi predložkami (porovnaj za vojny - počas vojny, v čase vojny, v období vojny, v priebehu vojny; urobiť niečo pre niekoho - v prospech niekoho, so zreteľom na

niekoho ...) uprednostňujú sa druhotné predložky pred prvotnými, ba vznikajú i nové druhotné predložky, najmä v písomných prejavoch (v odbornom a publicistickom štýle) vyžadujúcich presnosť a jednoznačnosť vo výpovedi.

S vývinom smerujúcim k tesnejšiemu spojeniu viet a s rozvojom hypotaxe súvisia vývinové postupy smerujúce k rozmnoženiu poctu spojovacích výrazov v slovenčine. Pôvod niektorých spojok sa vidí v prehodnocovaní citosloviec na častice a potom na spojky (a, až, i . . .) , zriedka i v prehodnocovaní adverbia z pádového tvaru na spojku (všaký - všako - však; Nemec, 1968, s. 69). Viaceré spojky sú pôvodom kompozitá, napríklad ani (a + ni), ale (a + ľe, stal, ali a + li), aby (a + by), než (ne + ž), lež (ľe + ž) - Kopečný - Šaur - Polák, 1980. Tendencia k vzniku zložených spojok a spojkových výrazov prejavuje sa už aj v Bernolákovom Slováři (porovnaj napríklad gestli, gestlibi, gestliže, gestližebi S 649, keä, keäbi S 923). Prekvapujúco bohatý je repertoár sekundárnych zložených spojok v Morfológii slovenského jazyka (1964), v ktorej sa uvádzajú aj mnohé pomerne málo frekventované spojky, ako nieto, nietoby, nietožeby, nietoaby, ibaže (uvádzajú sa pri nich aj dublety písané osobitne), akoby, sťaby, čoby, oopriam, pričom a iné. Potreba doplniť základný fond spojok dalšími je motivovaná nielen aktuálnosťou rozvíjania hypotaxe v odbornom a publicistickom štýle, ale aj potrebou explicitnejšie vyjadriť medzivetná vzťahy zvyčajne viacslovnými opisnými prostriedkami (porovnaj napríklad lebo - v dôsledku toho, že vzhľadom na to, že, na základe toho, že nehľadiac na to, že miesto toho aby, namiesto toho aby, namiesto aby, namiesto čoby, miesto čoby . . .) .

Z naznačeného (i keä neúplného) rozboru úlohy jazykových činiteľov pri rozvoji slovnej zásoby vystupuje predia vývinová línia smerujáca k rozmnoženiu

a významovému spresneniu alebo modifikovaniu lexikálnych jednotiek. Vývinové zmeny spôsobené jazykovými faktormi uskutočňovali sa v jednotlivých vývinových obdobiach spisovnej slovenčiny (respektíve aj v predspisovnom období) v rozličnom rozsahu: pre staršie i predspisovné obdobie s charayeristické skôr zmeny spôsobené vývinom gramatickej stavby, pre mladšie vývinové obdobie, najmä pre súčasnú slovenčinu, zase vývinové zmeny spôsobené slavnodruhovou konverziou.

Použitá literatúra a pramene

Bernolák, A.: Etymológia vocum slavicarum. 1. vyd. Tyrnaviae, Typis Wenceslai Jelinek 1791. 160 s. (Etymológia al. E).

Bernolák, A.: Grammatica Slavica. 1. vyd. Posonii, Impensis Joannis Michaelis Landerer 1790. 312 s. (Gramatika al. G).

Bernolák, A.: Slowár slowenskí, ôesko-laťinsko-ňemecko uherskí. 1. vyd. Budae, Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungariae usítitatae, 1825-1827, 5 zv. (Slovár al. S).

Buzássyová, K. - Bosák, J.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny, (smolenice 1.-4. marca 1983.) Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ustav tudovíta Štúra slovenskej akadémie vied 1984, s. 107-116.

Habovštiaková, K.: K charakteristike slovnej zásoby v 80. rokoch 19. storočia. In: Universitas Oomeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philo,logia 3* Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi). Red. V. Betáková et. al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s- 217-227.

Habovštiaková, K.: K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.-18. storočí. In: Jazykovedné štádia 9. Dejiny a dialektológia. Red. E. Pauliny, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 78-90.

Jančovič, S.: Noví maďarsko-slovenskí a slovensko-madarskí slovník. 1. vyd. Sarvaš 1848, 2. vyd. Prešporok 1863. I. zv. 468 s.; II. 417, s. (J)

Jazyková poradňa 1. Red. G. Horák, J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, 158 s.

Knappová, M.: K otázkam adverbializace. Slovo a slovesnost, 34, 1973, a. 150-157.

Knappová, M.: 0 vzniku prísloví z frazeologických spojení. Slovo a slovesnost, 35, 1974, s- 15-20.

Kopečný, F. - Šaur, V. - Polák, V.: Etymologický slovník slovanských jazyku. Slova gramatická a zájmena. Sv. 2. Spojky, častice, zájmena a zájmenná adverbia. 1. vyd. Praha, Academia 1980. 783 s.

Loos, J.: Slovník slovenskej, maáarskej a nemeckej reči. Pešt, Wilhelm Laufer 1871, 656 s. (L)

Miko, F.: K problematike prísloviek. Jazykovedný časopis, 12, 1961, s. 10-24.

Miko, P.2 Príslovky zreteľa. In: Sborník PP UPJŠ v Prešove Roč. 1. Ôast všeobecná. Red. Š. Tebik. Bratislava, Slovenaké pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 66-69-

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava Vydavateľstvo SAV 1966, 895 s.

Mráz, Slovenská raluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných škôl. Viedeň 1864- 187 s.

Nemec, I.: Vývojové postupy české alovní zásoby. Praha, Academia 1968. 194 s.

Oravec, J.: Slovenské predložky v praxi. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 224 s.

Oravec, J.s Väzba slovies v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 388 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1931* 357 s., 2. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1940, 478 s., 3* vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953 atä.

Rusínová, Z.: Adverbializace predložkových výrazu. Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 182-185.

Ryšánek, P.: Slovník k Žilinské knize. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954, 798 s.

Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia. Ukážkový zošit. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 354 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959-1968. 6 zv. (SSJ)

Stanislav, J.: Dejiny slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1. zv. 1956. 590 s., 2. zv. 1958. 743 s.

Štúr, I.: Náuka reôi slovenskej. 1. vyd. Prešporok 1846, Písmom Belusyho dediôou. 214 s.

Tlustá, E.: K substantivizaci adjektiv v češtine, zvlášť v starším období spisovného jazyka. Slovo a slovesnost, 18, 1957, a. 158-164*

Slovná zásoba štúrovskej slovenčiny

Ján Horecký

Ľudovít Štúr svojimi prácami kodifikoval zvuková a gramatickú podobu novej slovenčinyo Nestihol ani sám ani jeho spolupracovníci venovať podrobnejšiu pozornosť spracovaniu slovnej zásoby. Sám používal .jednak domáce slová, niektorá by dnes pôsobili až expresívne (äurkovať, šprihať, šemrať, haraburdí, kidať), no popri tom aj knižné, akoby ním samým utvorené (plnohlasnosť, obrazotvornosť, odcudzenosť, malovážnosť, domárstvo, rodinárstvo)• Známe sd i jeho jazykovedná termíny, napríklad menoslovie, slovesá inam namerenje (prechodné, zásahové), k sebe namerenje a na seba ohranicnje (Kochol, 1948)。

Svoje teoretická postoje k slovnej zásobe a jej obohacovaniu však vyjadril na viacerých miestach. Z Hlasu proti Hlasom možno napríklad citovať: nezatracujeme aňi s proíivňíkmi našimi to ustavičnuo v reči bádanja, tje novje a novje ustavične vistupujdce pokúsi reč pretvorovať a podlá náhladov svojich zdokonalovat".

Ale na druhej strane sa ešte pred uzákonením novej slovenčiny vyjadril, že hoci nie je potrebná s cudzími myšlienkami preberať aj cudzie slová, jednako sa tohto pre berania netreba obávať pri tých slovách, ktorá už nie sá majetkom iba jedného národa, ale všetkých vzdelaných národov a ktoré už takrečeno zrástli s pomenovanou vecou (Horecký, 1948)o

A tak sa už v textoch z prvých piatich rokov jestvovania štúrovskej slovenčiny dajú nájsť taká slová latinského pôvodu ako advokateria, diplomacia, diskont, dividenda, konštitúcia, ako aj pomenovania špecifických uhorských' inštitúciíako napríklad gregorácia, kongregácia, farinácia, fyzikus, majorát, referendár, reštaurácia, z cirkevnej oblasti napríklad kantácia, senior, superinten dencia. Z technickej oblasti možno uviesť napríklad merkan tilný, technológia, meteorológia, plastický. **Ba** aj u Andreja Sládkovioa možno nájsť slová prevzaté **z** latinčiny: centrum, éter, ideál, harmónia, skelet, zenit. Niektoré slová tohto druhu sú vlastne citovaného rázu, lebo si **za**chovávajú pôvodnú latinskú podobu: ambo, exactor, memoriale, palladium, quotiehs, quotus, sequester.

Mnohé z týchto slov sa neuvádzajú v Jungmannovom Slovníku, z čoho by sa mohlo vyvodzovať, že vo vtedajšej češtine neboli bežné. 0 ich bežnosti v slovenčine (resp. v Uhorsku) však veľmi výrazne svedčí skutočnosť, že sa veľmi často uvádzajú ako sémantizačné prostriedky pri odborných názvoch (napríklad mienik - vibrio aceti), alebo ešte častejšie pri menej známych, resp. novoutvorených slovách: budovník (architect), svetelník (fosfor), hušteník (condensator).

Oveľa menej prevzatých slov je **z** iných jazykov, **na**príklad aul, kadi, pair, bili, pakfong, lokomotív, alkorán; frajter, paradírovať, šturm, zahartovať.

Základným prostriedkom obohacovania slovnej zásoby však nie sd prevzaté slová, ale odvodzovanie, skladanie a rozvíjanie. Pritom tieto prostriedky sa už v štúrovskej slovenčine využívali približne v takej miere, ako v súčasnej slovenčine. Preto azda stačí uviesť len také prípady, ktoré sú odlišné od dnešného stavu.

Názvy osôb sa častejšie ako dnes tvoria príponou -nik. Napríklad barveník (farbiar), brúsnik (šlajfiar), budovník (architect), cestovník (= cestujúci) popri cestovateľ, listník (= archivár), moštenik (pionier), novotník (= nováčik, regrút), pažitník (želiar), účastník (= účastinár), živnostník (= obchodník s potravinami), podpisník (= podpisovateľ), pozorník (= pozorovateľ), poreôník (= parlamentár), predstavník (= reprezentant), priestupník, prísedník, výberník, záručník (= žirant). Pozoruhodné sú názvy hodností, resp. hodnostárov: poručník (= veliteľ), strážovník (feldvebeľ), náčelník (kapitán), vývodník (= vojenská h®dnosť), zápisník (notarius), križovník (= nositeľ radu kríža), dvorník (curiae magister), maštaľník (agazonum magister), stolník (dapiferorum magister). Zriedkavejšie sú názvy osôb s príponou -ô, napríklad badač (= bádateľ), čitaó popri čitateľ i čtenár, kopáč (sepeur), plavač (= plavec), skumaô, vítaô. Príponou -ec sú utvorené napríklad liberálec, osoblivec (= individualista), pradec, rezec (= rezbár), spevec, stálec (= stály člen), vašinec. Od trpného príčastia sú odvodené napríklad volenec, poistenec, neskusenec, odhodenec, odtrženec, rozpálenec, vychovanec (= odchovanec)., zapálenec, zatopenec, odpadelec, zvetrelec.

Názvy vecí sú odvodené napríklad príponou -nik: hušteník (condensator), hvezdník (= druh kolesa), svetelník (fosfor), vetorník (ventilátor). Ďalej sa tu využíva prípona -ec, napríklad hotovec (praeparát), kolec (štempl

= piest vo valci parného stroja), krajec (falc), äalej -ô, napríklad dvihaô (sochor), hrebenáč (= druh kolesa) a -ivo, napríklad kolesivo (Rädewerk), palivo, pranivo (= pracia látka), tlačivo (Press).

V názvoch miesta sa v širšom rozsahu ako dnes uplatňuje prípona -isko: bývalisko, bytovisko, vidovisko, ale aj mestisko vo význame miesto a sedalisko vo význame sídlo. Tak aj v názvoch deja možno zaznamenať dnes už nebežné podoby ako chodba (= chodenie), lučba (chémia), vozba vo význame vozenie a skusba (experiment).

Neobyčajná produktívnosť sa už vtedy objavuje aj v názvoch na -osť: čiastoónosť, ôastotlivosť (= iteratívnosť, opakovanosť), dalekosť, koľkosť, množnosť (= plurál), rôznosť (= reskosť), áčastnosť, zračnosť.

Aj v oblasti bezpríponového tvorenia vidieť rozsiahly pohyb. Popri takých slovách ako nábor, nápev, návod, pokrok, prietok, priemer, sábeh, sáčet, základ, zámer, nevera, predloha, ktoré sá aj dnes bežné, sá tu napríklad slová dohovor vo význame doslov, epilóg, dojem vo význame vnem, odvod (= odvodenina), poťah (= vzťah), predboj (avantgarda), príduch (spiritus), vtok (= vplyv), výstava (executio), zástera (= zámienka), nárada (= rada), dostáva (Lieferung).

Oveľa viac ako dnes sa v takýchto prípadoch vyskytuje prípona -ok: dorobok (produkt), nadávok (= svadobný dar), nakládok, oddielok (species), odplatok (annuita), odvarok (tinctura), predkladok (prefix), prínesok, prípadok, rozlejok, vykládok (exponát), výmyselok, výplatok, výstavok (executio), výstupok (excess), zhodok (praecipitát).

Mnohé z takýchto názvov však kolíšu medzi predponovým a príponovým tvorením, napríklad náklad - nakládok, oddiel - oddielok, odvar - odvarok, povrch - površok, predplat - predplatok, prípad - prípadok, uver - áverok, výmysel -

výmyselok, ale aj výstava - výstavok. Ojedinelé sa prejavuje tendencia po významovom rozlišovaní. Napríklad vo význame časť sa používa slovo oddiel, ale na označenie špecializovaného významu v botanickej systematike sa používa slovo oddielok (species). Podobne rozleja má význam rozklad (solutio), kým rozlejok je výsledok rozkladu. Takáto kolísanie možno pozorovať aj pri slovesných podstatných menách, napríklad naloženie - náloha, predloženie - predlôh i predloha, predvrhovanie - výčitka, spisovanie - sdpis.

Aj okruh zložených slov bol oveľa širší ako v dnešnej slovenčine. Bez nároku na sémantické rozlišovanie rozličných typov zloženín možno uviesť napríklad názvy osôb: bohoslovec, drevokupec, dvojovidomec, jasnovidomec, novoverec, samoľubec, samospevec, slovospytec (etymológ), ale aj rodoľub, rodomil, Časomerník, protinožník, rukodelník, vieroširník, nocobludár (= námesačník), samovladár, zememerač i zememerateľ, prírodospytateľ.

Z názvov vecí možno uviesť napríklad ďalekopis (telegraf), hromovod, hustomer (aerometer), kolostroj (circinus), malohled (mikroskop), paroloä (Dampfschiff), parotlaô (Dampfpresse), parovoz, skorovoz, teplovod, vodovod.

Osobitná skupinu tvoria názvy vedných odborov: krásoveda, národopis a národospyt, siloveda i silospyt, strojoveda, dušorečie (= psychológia), kovoslovie, ľuboreôie (= filológia), prírodoskus, mieroslovie (metrológia), vodoslovie (genealógia).

Z názvov abstrakt tu aá napríklad dobrohlasnosť, dobrozvučnosť, ľahkotvorivosť, ľahkovážnosť, málocennosť, málovážnosť, milohlasnosť, plnohlasnosť, pravdomilostnosť, sebepovedomosť, starovekosť, starožitnosť (= starovek), všeobecnosťe

Niekoľko prídavných mien: mnohoveký, dlhozavislý, kovonosný, mnohoskámavý, možnovidný, mravoosobný, pálenkobažný.

V starovekom období aa používal väčší počet zrazenín ako v neakorších etapách vývinu alovenčiny. M©žno uviesť na príklad právaznateľ, dosťurobenie, nazadostanie•

Zloženiny nechýbali ani v umeleckých textoch. Napríklad zo Sládkovičovej Maríny možno uviesť takéto zložené slová: bielomramor, kvetodážä, svetoláska, avetovíťaz, všesvet, zloboh, dvojjazyônik, dvojjednota, polžitie, tŕojjednota; čiernošatý, krivooký, nebojasný, nebosladký, nocobládivý, obromohutný, sladkohlaaý, veľkocitý, ružoprstý.

Dosť početné boli už v štúrovskom období, resp. v jeho prvej fáze aj združené pomenovania. Rozvíjanie bolo teda už vtedy produktívnym spôsobom tvorenia pomenovaní. Aj v takej typickej oblasti, ako je botanická nomenklatúra, možno popri jednoslovných názvoch typu jasienka, dríšťalka, matečník, harmančok doložiť viacslovné názvy, a to jednak v prirodzenej podobe s preponovaným prívlastkom, napríklad vlčia čerešňa (Atropa beládonna), sukenícky bodláč (Carduus follonum(, sibírska barča (Heracleum sibiriacum), žitná matka (Secale cornutum), aj v podobe s postponovaným prívlastkom, napríklad bolehlav krvavý, náprstok krvavý (Digitalis purpurea), náprstok žltý (Digitalis ldtea). Zo zoologickej nomenklatúry možno uviesť napríklad názvy myš domáca, myš polnia, myš hornia, mienik octový, mucha jednodenná.

Dosť početné sá však takéto viacslovné pomenovania aj z iných oblastí (najmä z ekonómie a techniky). Napríklad hospodárska náuka (ekonómia), odkaz písomný (Anweisung odplatok ročitý (annuita), najvyššia okladnica (aerarium), ávereÔný list (Oreditprief), zástavná suma (Reservsumme);

podzemná ohnisko dspora (Sparherd), podstatná ôiastka (ele mentum), skúška vojenská (manévre), rameno vojenské (brac-chium), stoličný sbor (congregatio), priemenka dradu (reš-taurácia), pohybné náradie (movitosť). Ako vidieť, mnohé z takýchto pomenovaní čoskoro zanikli, resp. boli nahraden jednoslovným pomenovaním.

Prirodzene, mežno uviesť aj niekoľko pomenovaní s ne-zhodným prívlastkom: lehota mrazu, pokladnica výplatku (Tilgungsfond), správca parostroja (regulátor), úrad hám-rov peňažitých (Munzamt), všeobecné vojenská poručníctvo (G-eneralkommando).

Ako vidieť z načrtnutého prehľadu, slovná zásoba pr-vej etapy štdrovskej slovenčiny (ilustrovaná dokladmi z ob dobia piatich rokov) sa rozvíjala spôsobmi, ktorá sd typic ké pre každý spisovný jazyk: nová pojmy, myšlienky, veci, inštitúcie sa pomenúvajú tvorením z domácich zdrojov, pri-rodzene, veľmi často opretímo pôvodné názvy, teda kalkova-ním. Ale znova treba pripomenúť, že kalkovanie neprekrač-valo primeranú mieru. Bolo skôr vyvážená preberaním a pou-žívaním slov z bohatého latinského fondu pomenovaní, z fon du tej latinčiny, ktorá fungovala v Uhorsku ako úradný jazyk.

Literatúra

Blanár, V. - **Jona**, E. - Ružička, **J.**: Dejiny spisov-nej slovenčiny II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, 256 s.

Horecký, **J.**: K charakteristike štúrovského lexika. Linguistica Slovaca IV-VI, 1946-48, s. 279-298.

Kochol, V.: Štúrov štýl publicistický. Linguistica Slovaca IV-VI, 1946-48, s. 254-278.

Iniciačné obrady mládeže na Slovensku

Emília Horváthova

Pod iniciačnými obradmi rozumieme sáhrn tradičných úkonov, ktorých absolvovanie bolo podmienkou, aby chlapec alebo dievča boli považovaní za dospelých. Tieto obrady patria k najstarším, ktorá si ľudstvo pri tvorbe kultúrnych tradícií sformovalo. 7 najrozvinutejších formách ich poznáme z prostredia mimoeurópskych rodovo-kmenových spoločenstiev a práve ony boli kľúčom k pochopeniu symboliky mnohých zvykov, s ktorými sa pri prechode do dospelosti stretávame u všetkých významnejších stavov európskych národov. A.van Gennep ich zaradil k takzvaným prechodovým rituálom, pretože boli medzníkom medzi dvoma rozdielnymi spoločenskými statusmi jednotlivca.^" 7zhľadom na rozsah spomínaného komplexu zvykov obmedzíme sa na tie, ktoré boli sáčastou kultáry slovenských roľníkov.

7 roľníckych rodinách len čo chlapci v 14.roku ukončili školu, museli sa pod dohľadom otca intenzívne priáčasť všetkým mužským prácam. Súčasne sa na nich vzťahoval celý rad obmedzení, ktorých nedodržanie bolo postihované rôznymi

sankciami. Mimo rodinného prostredia boli pod dozorom dospelých mládencov, ktorí prísne dbali na to, aby chlapci nerobili nič z toho, čo mládenci považovali za svoje privilégiá. Tak napríklad ani odrastení chlapci nesmeli postaviť dievčaťu máj, prísť večer pod jeho oblok,či inak prejaviť svoju náklonnosť, nesmeli si v krčme sadnáť, nemohli sa zúčastniť tanečnej zábavy, zdržiavať sa po večernom zvonení vonku, nosiť pierko za klobúkom a podobne. Keči chlapec niektorý z týchto nepísaných, no lokálnym spoločenstvom uznávaných zákazov porušil, mládenci ho prísne napomenuli, a keä to nepomohlo, nasledovali facky, bitka remeňom. V južných oblastiach Hontu ešte v medzivojnovom období chlapcovi, ktorého pristihli na záletoch, teda na večernej návšteve u dievčaťa, obrásili päty do krvi a potom ho hodili do žihľavy alebo do potoka. Čím bol chlapec starší, tým ťažšie znášal ástrky, znevažovanie a tým viac tážil, aby ho mládenci prijali medzi seba.

Vek pre prijatie nebol presne určený, väčšinou sa však pohyboval v rozpätí 16 - 18 rokov. Rozhodujáca bola pohlavná dospelosť, äalej ovládanie základných poľnohospodárskych prác, primerané duševné schopnosti a fyzická sila, nie na poslednom mieste bolo aj správanie mládenca. Boli obce, v ktorých mládenci, častejšie označovaní termínom parobci, na okolí mesta Zvolen aj deckovia, sami vyzvali vhodného kandidáta, aby prišiel medzi nich. Väčšinou však musel chlapec, chasník, na Myjave kamas, o prijatie požiadať prostredníctvom niektorého zo starších mládencov. Chlapcovu prosbu mládenci spoločne posadili a ak nebol fyzicky dostatočne vyspelý, alebo boli vážne výhrady voči jeho správaniu, odkázali mu, aby ešte počkal, prípadne, aby sa najprv polepšil. Je potrebné podotknúť, že mentálne retardovaný chlapec nemohol počítať s recipovaním medzi mládencov, z čoho potom vyplývalo, že sa o ňom neuvažovalo

ani ako o možnom ženíchovi. V mnohých oblastiach Slovenska prinajmenšom do prvej svetovej vojny by sa sobáš s mužom, ktorého mládenci neprijali do svojej družiny, považoval za veľkú hanbu nielen pre dievča, ale pre celu jej rodinu.

Ked mládenci uznali, že žiadosť chlapca je oprávnená, určili termín, kedy má medzi nich prísť. Mohlo to byť pri najbližšej tanečnej zábave, no vo väčšine obcí prijímanie medzi mládencov prebiehalo raz do roka v stabilnom čase, napríklad po Vianociach, po Novom roku,,na záver fašiangov, na Veľká noc alebo na Turice. Najjednoduchšia forma bola tá, že chlapec zaplatil mládencom ako "vkupné", "bykové" víno alebo pálenku. Po prípitku ho niekoľko ráz vyhodili dohora, hovoriac, že už je ich, že jpatrí medzi nich.

Vo väčšine obcí bol ceremoniál rozpracovanejší. V dedinách pri meste Topoľčany, podobne ako v mnohých ďalších oblastiach, chlapec požiadal niektorého zo starších mládencov, aby mu bol pri "mládeneckom krste", ako sa tento obrad nazýval, krstným otcom. Po Vianociach na Štefana, do domu, kde boli zídení mládenci, prišli aj tí, ktorí mali byť medzi nich prijatí. Mládenec, ktorý zastával funkciu "notára", v obradnej reči privítal nováčikov medzi mládencami ako mladých priateľov a nakoniec im želal dobrý rozum, dobré zdravie, dobrý vzrast a dobré, meno medzi ľuämi. Potom odlial z pohára na stôl trochu pálenky, udrel do nej dlaňou a podal ruku novému mládencovi. Po ňom tak urobili aj ostatní. Nasledovalo bohaté pohostenie, o ktoré sa postarali nováčikovia. Notár sa im na záver ustálenou formou podakoval za jedlá a nápoje a "krstní otcovia" odviedli nových mládencov na prvá "vohľady". Cestou ich podčali, ako sa majd pri návšteve u dievčaťa správať.-^ Všeobecne boli títo "krstní otcovia" učiteľmi a ochrancami svojich "krstných", zadčali ich do práv a povinností mládeneckého stavu a kde to bolo potrebné, tak sa ich

zastali. Miestami patril k prijímacím obradom dokonca sľub poslušnosti "krstnému otcovi", ktorému musel jeho zverenec pobozkát? ruku, ako to bolo zvykom vo vzťahu k skutočnému krstnému otcovi.

Na okolí mesta Leopoldov zídení mládenci zastreli obloky, aby iní, najmä ženy a deti nemohli "krst[11] pozorovať. Mládenecký richtár dával chlapcom rôzne poučenia a pripomínal im, že odteraz budú patriť medzi mládencov, aby sa podľa toho správali a aby neprezrádzali nič z toho, čo sa medzi mládencami dozvedia. Na jeho výzvu každý krstný otec vylial na hlavu svojho zverenca pohár vína. Po speve a tanci, ktorý končil sólom novoprijatých, odviedli krstní otcovia mládencov k domom vyvolených dievčat.^" Platila zásada, že v takomto prípade muselo dievča postáť pred domom a porozprávať sa s novým mládencom, aj ked sa jej nepáčil. Inak by jej mládenci na najbližšej zábave dali zahrať "marš" a musela by odísť.

Na východnom Slovensku prijímali mládencov na tanečnej zábave. Po obvyklom pohostení a vyhadzovaní dohora zvolil si nový mládenec jedno z dievčat za "kumu", to jest kmotru a tancovali spolu sólo. Ostatní vytvorili okolo nich kruh a spievali:

"Keä nebudeš vedieť žať,
budeš pod stohom spať.
Keä nebudeš vedieť kosiť,
budeš za chlapmi vodu nosiť."

Obsah piesne bol vlastne upozornením, že od mládenca sa očakáva také plnenie pracovných povinností, aké prislúcha mužom.

Vo viacerých oblastiach stredného Slovenska chlapcom pri "krste" dávali "hobla", naliali im plné poháre a prikázali im vystrieť nohy tak, aby sa nedotýkali dlážky

a potom spod nich vytrhli stoličky, inokedy im pod rôznymi zámienkami dávali silná zauchá, zhadzovali ich na zem a podobne. V obci Hrušov na južnom Slovensku ešte v polovici nášho storočia museli mládenci prežiť skutočné útrapy. Po mládeneckom krste a spoločnej hostine ich starší mládenci sácali jeden k druhému, čo sa volalo "malá strkaná". Až potom "krstní otcovia" odviedli svojich zverencov na prvé vohľady. Vo veľkonočnom týždni na Zelený štvrtok bola na pahorku za dedinou pod rozložitým dubom takzvaná veľká strkaná. Najmladší, ktorých v tom roku prijali medzi seba, museli sa postaviť do prostriedku kruhu, ktorý okolo nich mládenci vytvorili. Na pokyn mládeneckého richtára začali mládenci do nováčikov vrážať rukami i celým telom smerom k oproti stojacim, ktorí ich rovnakým spôsobom sácali naspäť. Až keď boli noví mládenci poriadne doudieraní a zakrvavení, nebezpečná hra na príkaz mládeneckého richtára sa skončila. Začiatkom 60-tych rokov nášho storočia utrpel pri strkanej jeden z mládencov nešťastnou náhodou smrteľný úraz a obec tdto časť zvyku zakázala. Ostatné zložky iniciačného obratu však miestna mládež realizuje naďalej. Podrobujd sa im všetci chlapci po vychodení základnej školy, teda v porovnaní s minulosťou v mladšom veku, a to aj vtedy, keď neostávajú v obci, ale odchádzajú do vyšších škôl alebo do zamestnania mimo obce, čo je dnes už v prípade väčšej časti mládeže. Matky pre tdto príležitosť pripravujú budúcim mládencom pečenú hydinu a zákusky, otcovia víno, no k samotnému obradu mládenci nikoho nepustia a utajujú nielen jeho priebeh, ale aj to, kto je komu "krstným otcom"

Boli dediny, kde družiny mládencov tvorili rovnorodý celok a pred každým podujatím sa spoločne dohodli na rozdelení povinností. Väčšinou však bol na Čele mládenec-organizácie mládenecký richtár, na juhozápadnom

Slovensku "stárek", na východnom hlavný alebo prvý parobok. Do tejto funkcie volili jedného z najstarších mládencov, ktorý mal prirodzená autoritu, organizačné schopnosti a áalšie požadované vlastnosti, pritom bol z váženej, zámožnej rodiny. Požiadavka zámožnosti vystupovala do popredia predovšetkým v úradných oblastiach stredného a západného Slovenska, kde sa novozvolený richtár za preukázanú poctu odmenil štedrým pohostením, na spoločné podujatia prispieval najväčším dielom potravín a peňazí a v prípade potreby mohol dať k dispozícii miestnosť v dome svojich rodičov na spoločné stretnutia a tanečné zábavy.[n]

Zvyky pri voľbe mládeneckého richtára integrovali niektoré prvky spojené s voľbou richtára obce a určité cechové zvyklosti. Tak napríklad v niektorých obciach bývalej Hontianskej župy bola voľba nového mládeneckého richtára v dome starého richtára, ktorý v tejto funkcii mládencov posledný raz pohostil. Po voľbe nového richtára mládenci v hlučnom sprievode, niekedy aj s muzikou, dávnejšie s gajdošom, novšie s harmonikárom, spievajúc prešli cez celú obec a pred novozvoleným richtárom niesli malú truhlu, ktorá obsahovala okrem spoločných peňazí zošity, do ktorých zapisovali mená prijatých mládencov, mládeneckých richtárov, prípadne aalších funkcionárov, ako aj príjmy a výdavky mládeneckej organizácie. V mestečku Sebechleby bola truhla väčšia, pretože v nej boli uložené cínové nádoby a iné predmety, ktoré v 17. storočí ukoristili miestni mládenci v boji s Turkami a ktoré používali pri sláv-[Q] nostných príležitostiach. Y niektorých vidieckych mestečkách sa sprievod zastavil na radnici, respektíve u richtára obce, aby predstavil nového mládeneckého richtára. Nakoniec prišiel sprievod do domu mládeneckého richtára, kde čakalo bohaté pohostenie spojené s tanečnou zábavou.

Odznakom mládeneckého richtára bolo najčastejšie pierko za klobúkom, ktorá bolo odlišná od pierok ostatných mládencov, zriedkavejšie bola aj vyrezávaná palica a v niektorých oblastiach Zemplína široký ozdobený opasok, ktorý si mladenecký richtári pri voľbe odovzdávali. Spomínanú funkciu zastával mládenec rok, alebo až kým sa. nemienil oženiť, Bol to najvyšší stupeň, aký mohol mládenec v lokálnom spoločenstve dosiahnuť, no aj jeho povinnosti boli početné* Richtárovi obce zodpovedal za poriadok medzi mládencami a za ich správanie. Vybavoval povolenia na usporiadanie verejných tanečných zábav, organizoval taká tradičná podujatia,, ako boli vianočná a novoročná koledy, fašiangová sprievody, veľkonočná oblievačky a šibačky, stavanie májov, rôzne turíčne akcie, čistenie studničiek v chotári, kosenie obecných luk, práce súvisiace s údržbou kostola a jeho okolia a rôzne dalšie v závislosti od miestnych podmienok a zvyklostí. **Vo** väčších obciach určil mládencov, ktorí mu mali pomáhať napríklad vo funkcii podrichtára, pokladníka, notára a podobne. Medzi mládencami riešil spory, usmerňoval ich správanie, uplatňoval rôzne formy postihu a jeho príkazy bývali obvykle bez odporu rešpektované. Bol preto rozšírený názor, že aký je richtár, takí sú mládenci, akí sú mládenci, takí sú chasníci. Bez jeho súhlasu nesmeli prísť cudzí mládenci na tanečnú zábavu, ani chodiť za domácim dievčaťom. Ak sa dievča vydávalo do inej obce, spolu s ostatnými mládencami zatiahol pred svadobným sprievodom reťaz a žiadal od ženícha výkupné.

Napriek rôznym regionálnym a lokálnym modifikáciám môžeme z organizačného hľadiska hovoriť o dvoch základných modeloch. Prvý prevažujúci môžeme označiť ako systém princípátu. Mládež si zo svojich radov zvolila na rok alebo prípadne na dlhšie obdobie určitú vedúcu postavu, ktorej rozhodnutia museli všetci rešpektovať, ktorá reprezento-

vala mládencov navonok a obhajovala ich záujmy voči ostatným zložkám lokálneho spoločenstva. Z praktického hľadiska k najfrekventovanejším povinnostiam tejto vedúcej osobnosti patrila organizácia tradičných foriem spoločenského života mládeže, menovite tanečných zábav v prípravnej fáze i v priebehu ich realizácie. K tomu pristupovali aalšie aktivity zamerané jednak do vlastnej skupiny a jednak orientované na celoobecné potreby. Druhý, menej vyvinutý a zriedkavejší model, s ktorým sa stretávame predovšetkým v malých obciach, boli mládenecké družiny bez formálne vyčlenenej vedácej postavy. Punkcie jednotlivcov boli krátkodobé, zamerané len na určitá príležitosť, obvykle na usporiadanie tanečnej zábavy.

Zdá sa, že k tomuto druhému typu inklinovali na Slovensku aj takzvaní turiční králi. Prvý záznam máme o nich zo 16. storočia, kedy sa v gemerskej župe zakazuje "podľa starého zvyku na Rusadlá stavať kráľov". V 17. storočí sa zvyk zakazoval už všeobecne, neposlušné obce boli potrestané veľkými peňažitými pokutami, Čo v podstatnej miere prispelo k tomu, že v 18. storočí zvyk celkom zanikol. Z pomerne stručných záznamov vyplýva, že v prvý turičný deň zvolili spomedzi mládencov takzvaného kráľa, ktorému dali na hlavu korunu a do ruky ozdobenú palicu, symbolizujúcu kráľovské žezlo. Počas troch turičných dní prestala platiť právomoc predstaviteľov obce, pretože všetka výkonná i súdna právomoc prešla do rúk turičného kráľa. Tento si vybral niektorého z mládencov do funkcie pobočníka, ktorého álohou bolo tlmočiť ostatným kráľove želania. Novozvoleného kráľa previedla jasajúca mládež všetkými ulicami obce; potom sa odobrali na miesto vyhradené pre tanečnú zábavu. Obvykle to bola veľká stodola, pre túto príležitosť primerane upravená a vyzdobená. Kráľ sedel na vyvýšenom mieste, osobitne určení mládenci mu podávali

najchutnejšie jedlá, pri tanci ho sledoval pobočník, ktorý mu držal palicu. Z času na čas si ju kráľ vzal a hodil niektorému mládencovi. Ak ju tento nezachytil, bol potrestaný niekoľkými ľahšími ddermi. Po Turícach sa jeho vláda skončila no celý rok sa tešil v obci zvláštnej dcte. Z tohto hľadiska bola atypická situácia v niektorých obciach juhozápadného Slovenska, kde volili "kráľa" hneä po Vianociach na obdobie dvoch rokov. Odlišnosť zvyku súvisí pravdepodobne s chorvátskymi rodinami, ktorá sa v 16. storočí vo väčšom počte usadili v týchto obciach.[10]

Nevieme, aké boli korelácie medzi turičným kráľom a dlhodobým predstaviteľom mládencov. Zo správy, ktorá sa týka juhozápadného Slovenska,vyplýva, že kráľ bol čestnou funkciou, kým výkonným orgánom aspoň v tomto regióne bol "starešina". Z ostatného dzemia Slovenska nemáme zatiaľ k tejto otázke konkrétnejšie doklady. Zatiaľ čo turičných kráľov vrchnosti až s nepochopiteľnou prísnosťou zakazovali, proti organizáciám mládeže na čele s volenými predstaviteľmi nielenže nemali námietky, ale neraz ich priamo podporovali. Názorne to ukazuje prípad mesta Krupiny na strednom Slovensku, kde v dôsledku rozporov medzi remeselníckymi a roľníckymi synmi v 17. storočí organizácia zanikla. Jej absencia sa odrazila v neviazanom správaní mládeže, v častých bitkách a iných výčinoch, ale aj v organizačných ťažkostiach pri zabezpečovaní pomoci mládencov obci. Mestská rada preto na začiatku 18. storočia, odvolávajúc sa na starobylosť a prednosti zvyku, nariadila "mládenecký poriadok" obnoviť. Aby sa neopakovali nedorozumenia, boli vypracovaná písomná stanovy, v dvode ktorých sa uvádza, že obsahujú neporušené ustanovenia predkov. Napriek tomu prezrádzajú integrovanie niektorých dobových prvkov a vplyv remeselníckych cechových artikulí. Na rozdiel od dedinských a snáä aj starších mestských obyčajových poriadkov mládeže maju imperatívnejší charakter.

Medzi mládencov musel byť prijatý každý chlapec, ktorý v predchádzajúcom kalendárnom roku dosiahol vek 16 rokov, pravda, s výnimkou šľachtických synov, na ktorých sa poriadok nevzťahoval. V prvom roku museli nováčikovia viac ráz prispieť do spoločnej pokladnice, a to hneď pri prijímaní na lový rok, potom na Telká noc a na Jána Krstiteľa. Osobitný poplatok bol určený za naučenie sa špeciálneho tanca. Na čele mládencov bol takzvaný tancmajster, ktorý určil niektorého z mládencov do funkcie šafára, teda akéhosi správcu. Jeho álohou bolo udržiavať kontakt medzi mestskou radou a mládencami. K predstavenstvu patrilo ešte šesť najschopnejších mládencov. Pri voľbách, ktoré boli vždy na Nový rok, muselo sa dbať na to, aby každá funkciu zastával jeden rok mládenec z remeselníckeho, druhý rok z roľníckeho stavu.

K povinnostiam mládencov patrilo na požiadanie mesta poskytnúť ozbrojený sprievod cestujácim pánom, dozerať na poriadok na jarmokoch a trhoch, chrániť lesy pred požiarom, pomáhať hasiť onen a podobne. Za tieto služby dostávali mládenci každoročne určité množstvo vína, súkna, plátna a peňazí z prostriedkov mesta. Na sviatky mali právo so súhlasom richtára obce usporiadať tanečnú zábavu, pri ktorej museli dodržiavať prísnu etiketu. Za nedodržanie každého jej ustanovenia bola určená peňažná pokuta, pri vážnejších priestupkoch museli previnilci zábavu opustiť. V závere sa zdôrazňovala všeobecne uznávaná zásada, že totiž záležitosti, o ktorých sa mládenci medzi sebou rozprávajú, majú ostať ich tajomstvom.

Obdobný význam mali mládenecké organizácie aj v ďalších malých mestách. Usudzujeme tak i na základe zachovaných účtov za pohostenie mládencov a údajoch o iných pravidelných formách odmeny zo strany obce• Z historických prameňov a etnografických poznatkov vyplýva, že význam

organizácie mládencov, či už sa riadili obyčajovou tradíciou alebo napísanými stanovami, bol predovšetkým v nasledovných oblastiach:

1.- Mali nezastupiteľnd výchovná, socializačná a integračná funkciu, orientovanú predovšetkým do vlastných radov a sčasti aj smerom k dospievajiícim chlapcom,

2. Zvyšovali intenzitu spoločenského života mládeže, regulovali jeho etické princípy, uľahčovali organizáciu tých výročných zvykov, v ktorých hlavným aktérom bola dospelá mládež.

3. Pre lokálne spoločenstvo predstavovali akcieschopnú skupinu, ktorá pohotovo vykonávala rôzne práce v prospech celku. V tomto smere vystupoval do popredia ich význam najmä v malých mestách, ktoré si nemohli dovoliť vydržiavať napríklad vojakov, nočných strážnikov, hasičov., poslov a iných zamestnancov pre výkon rôznych služieb.

Tradičné organizácie roľníckej mládeže boli predlohou, z ktorej v epoche feudalizmu čerpali mestská, profesionálne nediferencovaná mládenecká organizácie a z ktorej vychádzali zvyky pri pasovaní pážat za rytierov, študentská beánie, zvyky pri preraďovaní učňov za tovarišov, stanovy baníckej mládeže a podobne. Na druhej strane aj organizácie roľníckej mládeže preberali rôzne prvky zo štatútov a zvykov mládeže iných stavovských a profesionálno-sociálnych skupín.

Je zrejmá, že uvedená konštatovanie sa týka mužskej časti mládeže. U dievčat boli tradičné formy organizácie menej výrazné. Príležitosť pre združovanie dievčat poskytovali priadky. Na jeseň poprosili dievčatá niektorú gazdinú, aby im dovolila schádzať sa u nej cez zimné večery na priadky. Takúto izbu nazývali potom kúdeľnou alebo vrstvou, pretože sa v nej schádzali dievčatá približne z jednej vekovej vrstvy. Priasť sa naučilo dievča ešte kým vycho-

dilo školu, v žiadnom prípade sa nemohlo učiť až na spoločných priadkach. Rovnako bolo neprípustné, aby prišlo na priadky samo od seba, ale muselo počkať, kým ju staršie dievčatá neprídu od matky vyžiadať.

V Gemeri, v obci Kobeliarovo hneď v prvý večer, obvykle 3. novembra, vybrali sa dievčatá do domov, z ktorých chceli pozvať dospievajúce dievča do svojho kruhu. Najprv si zastali pod oblok, bili na plechový riad, ktorý si na tento cieľ vzali so sebou a keď už bolo zrejmé, že vzbudili patričná pozornosť domácich, začali spievať:

"Poď Marinko na prädky, volajú ťa pajtášky.
Pajtášky ťa volajá, poď Marinko na prädky".

Matka dievčaťa ich pozvala do domu, kde potom už riadne predniesli svoju žiadosť. Dievčatá dostali väčšie množstvo sušených jabĺk alebo iné lahôdky a s novou kamarátkou sa vrátili na priadky. Očakávalo sa, že novoprijaté dievčatá sa budá správať zdržanlivo a posláchať staršie, ktoré sa už označovali termínom "dievky", teda dievčatá sáce na vydaj.

Keď matka pustila dievča na priadky. bol to znak, že nemá námietky, aby sa zaradilo medzi dospelá mládež a zúčastňovalo jej života. Do kádeľnej izby, či vrstvy chodili dievčatá aj v také dni, kedy sa nepriadlo, teda vo štvrtok, v nedeľu a cez výročné sviatky. Neskoršie večer prichádzali za dievčatami mládenci,a tak kádeľné izby plnili sáčasne funkciu akýchsi klubov mládeže. Aj tu platilo, že čo sa na priadkach rozpráva, napríklad ktorý mládenec sa o ktoré dievča zaujíma, o tom sa pred inými nemá hovoriť.

Vonkajším znakom dospelého dievčaťa bola bohato zdobená pokrývka hlavy, takzvaná parta, ktorá podľa miestnych zvyklostí dostalo od matky, alebo krstnej matky. Parta sa nosila len pri významných výročných sviatkoch a bola tiež sdčasťou svadobného oblečenia. Dospelá mládež mala vyhrá-

dené miesta aj v kostole. Mládenci obvykle sedeli hore na chóre, dospelé dievčatá stáli pred lavicami, v ktorých sedeli ženy a muži s deťmi.

Na Slovensku boli známe aj recepcijné zvyky sezónnych poľnohospodárskych robotníkov. Na vysvetlenie je potrebné uviesť, že z podhorských dedín mladší Členovia roľníckych rodín každoročne odchádzali na žatvu a mlatbu do úrodných južných oblastí k bohatým roľníkom a statkárom. Hlavnú časť mzdy tvorilo obilie, ktoré si po skončení prác odvážali domov. K jednoduchej strave dostávali muži tri decilitre, ženy dva decilitre pálenky. Na sezónne práce odchádzali aj dievčatá a chlapci od 13-14-tych rokov. V cudzom prostredí, v ťažkých životných a pracovných podmienkach sa vyvinula inštitúcia "strniskových" alebo "fľaškových" krstných, či kmotrov.

Dievča, ktoré bolo po prvý raz na takýchto prácach, požiadalo niektorá skúsenejšiu známu, aby jej bola "krstnou", alebo "kmotrou".

Na znak uzavretia priateľstva sa vzájomne obdarovali šatkou, látkou, stužkou a podobne, pričom dar mladšieho dievčaťa bol vždy hodnotnejší. Staršie dievča sa stalo ochránkynou, alebo učiteľkou mladšej priateľky a pomáhalo jej rýchlejšie sa zorientovať v novom prostredí. Oslovovali sa vzájomne "krstná" a toto posestrinstvu podobná priateľstvo trvalo po celý život.[1]^

U chlapcov malo prijímanie nováčikov viac charakter vkupu. Aj oni požiadali niektorého z mládencov, ktorý bol už prinajmenšom druhý rok na žatve, o kmotrovstvo a po, jednom-dvoch týždňoch, v nedeľu, keá sa prestalo pracovať, nováčikovia a ich kmotrovia zliali dovedna ušetrenú pálenku a pozvali aj ostatných kostcov na posedenie, ktoVé nazývali krstom. Funkcia kmotrov bola rovnaká ako u dievčat,

no priateľstvo sa obvykle udržiavalo len počas spoločného pobytu na majeri alebo veľkostatku. Je tiež potrebné pripomenúť, že táto formu "krstu" často vyprovokovali starší kosci. Nezanedbateľnou bola aj okolnosť, že takto boli medzi sezónnych poľnohospodárskych robotníkov prijímaní všetci nováčikovia, bez ohľadu na to, či ich uznali za chlapov a zaradili hneä medzi kostcov, alebo či išlo o mladších, alebo slabších chlapcov, ktorí boli "za pol chlapa", vykonávali ženské práce a podľa toho boli aj odmeňovaní.[14]

Funkčný rozbor iniciačných zvykov mládeže ukazuje, že sa opakujú nasledujúce základné prvky:

1. Predpoklad vykonávať pracovné povinnosti, aké sa vyžadovali od dospelých príslušníkov roľníckeho stavu. U mládencov bola takýmto meradlom zručnosť v narábaní s kosou, dievča muselo vedieť predovšetkým priasť.
2. S prijímaním do radov mládencov súvisela skúška zniesť fyzickú bolesť spôsobenú bitím, zhadzovaním na zem, udieraním o zem, symbolickým holením trieskou a podobne. Stabilnou zložkou bolo pohostenie celej družiny mládeže, s ochranou ktorej mohol každý jej príslušník v prípade potreby počítať.
3. Moment prijatia sprevádzalo ustanovenie jedného-dvoch skúsenejších patrónov, ktorých úlohou bolo uľahčiť prechod mladého človeka do stavu dospelých.
4. So zmenou statusu sa výrazne zmenili práva a povinnosti jednotlivca, ako aj vzťah celého lokálneho spoločenstva voči nemu.

Prijímanie dospievajúcich do radov dospelýcfc^ slobodných ľudí bolo teda nielen významným medzníkom v živote jednotlivca, ale malo svoje funkčné opodstatnenie v globálnej sociálnej štruktúre daného lokálneho spoločenstva.

Poznámky

1. Avangenet: Les rites de passage. Paris 1909
2. Iniciačné zvyky iných stavov, Horváthova, E.: Remeselnícke zvyky v Kežmarku na počiatku minulého storočia. Acta Ethnologioa Slovaca, I., Bratislava 1974, s. 123 a n.
3. Žatko, R.: Vianočné a fašiangové zvyky v Habánoch. Národopisný zborník, IV, 1943, s. 33
4. Bednárik, R.: Slovenská vlastiveda, II, Bratislava, 1943, s. 25 a n.
5. Václavík, A.: Výroční obyčaje a lidové umení. Praha, 1959, s. 109.
6. Vlastný výskum v rokoch 1968-1974
7. Vlastný výskum
8. Kronika obce Sebechleby
9. Majtánová, M. - Majtán, M.: K problematike mládežníckych organizácií na Slovensku, Slovenský národopis, XV, 1967, s. 460
10. Údaje zo starších prameňov zhrnul Kollár, J.; Narodnje spievanky, II, II. vyd., Bratislava 1953, s. 588, Chorvát, K.: Staré doklady o hre "králú" na Slovensku, Český lid, V, 1896, s. 279
11. Majtánová, M. - Majtán, M.: c.d., s. 461
12. Výskum v.roku 1985
13. Horváthova, E.s Zvyky a obrady, Zo života a bojov ľudu Uhronskej doliny, Bratislava, 1977, s. 310
14. Tamže

Ľudovít Štúr a dnešok

Ján Hučko

Pri zamyslení sa nad životom a dielom iudovíta Štúra sa, prirodzene, prediera otázka, čím je táto osobnosť príťažlivá pre dnešného človeka. Tým, čím je íudovít Štúr príťažlivý pre každú generáciu od svojich čias, je skutočnosť, že bol osobnosťou stojacou na vysokom intelektuálnom stupni neobyčajne ušľachtilou a charakterové čistou* Jeho príťažlivosť zvlášť pre mládež, umocňuje jeho krátky hrdinský život poznamenaný utrpením, ale aj nesmiernou pracovitosťou pre ľud a činorodou láskou k nemu a otčine. Tým, cím priťahuje Štúr nás, ľudí socialistickej epochy, je skutočnosť, že podstata jeho diela je živá a viacero vecí* ktoré vo svojej dobe nastoloval, prerástlo do našich dnli uskutočňuje ich naša spoločnosť. Práve na to, čím je Štúfovô dielo studničkou živej vody a prameňom inšpirácie i btiáimé klásť zvláštny dôraz.

Štúr sa narodil 29. októbra 1815 v UhľôVôl ako druhorodený syn učiteľa Samuela Štúra. Od mladoití sa šapájal do národného hnutia bez myšlienkových kríz, ktô^l postihovali niektorých jeho druhov vyrastajúcich v prostredí národne vlažnom, alebo neuvedomelom. Usporiadaný domáci život

a dobrovoľné podriaďovanie sa disciplíne položili základy Štúrovho životného cieľa: slúžiť celku. Tým je tiež blízky súčasnému človeku. Mladé roky strávené v otcovej škole v úzkej spojitosti s vyše osemdesiatimi deťmi poddaných, ktorých väčšina odzrkadľovala biedu feudálneho spoločenského zriadenia, umožnili Štúrovi poznávať útlak ľudu feudálmi, i keď si jeho spoločenský dosah uvedomil až neskôr.

Na nižšom gymnáziu v Rábe (Gyôr), kde sa naučil po maďarsky i po nemecky, vplýval na Štúra profesor Petz (jeho otec pochádzal zo Skalice), ktorý ho orientoval na všetko významné, čo dala ľudstvu antika, ale aj na diela Šafárikove, Kollárove a Bobrovského. Predvídavo poukazoval na veľkú budúcnosť Slovanstva.

Veľkou školou života sa Štúrovi stal pobyt v Bratislave. Pozorne sledoval búrlivé polemiky politikov na uhorskom stavovskom sneme, vnikal do tajov politického života. O tomto období života Štúra J. M. Hurban tvrdí, že sa Štúr prikláňal k názorom nezávislým od náboženstva. Tu sú korene jeho neskorších snáh, aby sa slovenská spoločnosť "odteologizovala" a pred doterajšie cirkevné záujmy postavili hospodárske, politicko-sociálne a národné otázky. Štúr čítal Voltaira, Rousseaua, materialistov, najmä Hobbesa, poľských revolucionárov (Adama Mickiewicza), sociálnych utopistov (Lamemnaisa), študoval politickú literatúru, ktorá tajne pxaniírala do Bratislavy, a to všetko ho orientovalo na idey slobody a rovnosti, na dekabristickú ideu solidarity slovanských národov. To všetko tak silno vplývalo na Štúra, že aj osou jeho úsilí a konečným cieľom jeho snaženia bolo sociálne oslobodenie ľudu spod jarma feudalizmu a utvorenie federácie slobodných, rovnoprávnych slovanských republík. Spojenie s touto literatúrou získaval ako domáci učiteľ u kníhkupca Schwaigera. Ako znalec Kollárovho diela a stúpenec jeho idey slovanskej vzájomnosti aktívne pôsobil

na evanjelickom lýceu v študentskej Spoločnosti česko-slovanskej. Od 30. rokov 19. storočia stál v popredí takmer všetkých národnoobrodenákých a protifeudálnych snáh. Aj jemu patrí zásluha, že Spoločnosť česko-slovanská (äalej len Spoločnosť) prestáva byť školou spisovného jazyka a začína plniť úlohu národného ohniska. Vyšiel s iniciatívou vydať tlačou pre verejnosť najlepšie literárne práce členov Spoločnosti, čím chcel podnietiť aj študujúcu mládež mimo Bratislavy, aby žila národným životom a neodrodila sa svojmu ľudu. Takto si získaval prirodzenú autoritu nielen v Spoločnosti, ale aj u vidieckych vzdelancov. Na konci školského roku 1834-35 stal sa po boku profesora Ševrlaya podpredsedom Spoločnosti. V tom čase už prednášal v Spoločnosti slovanské dejiny, upriamoval pozornosť na pestovanie slovanských jazykov, propagoval písomný i osobný styk so slovanskými vzdelancami.

Po skončení štúdií ostáva na lýceu vo funkcii podpredsedu Spoločnosti, nedbajúc na materiálne starosti. Prikročil k reorganizácii Spoločnosti. Každému členovi Spoločnosti stanovil presné úlohy, primkol k národnej práci vidieckych členov, ešte pred perzekúciou študentských spoločností stal sa námestníkom profesora J. Palkoviča (začiatkom apríla 1837 boli všetky zakázané). Zákaz činnosti Spoločnosti zasiahol ideové účinkovanie mládeže v národnom zmysle. Štúr v Slovanskom ústave, ktorý vznikol po zániku Spoločnosti, oživoval niektoré tajné organizačné spôsoby zakázanej Spoločnosti. Ku knihovníkom pribudol tajomník (pre verejnosť zapisovateľ), sekcia korešpondentov a prísediacich výboru. 22-ročný Štúr jasne spoznal, že všetko úsilie vychovávať nové pokolenie vzdelancov by bolo márne, keby spoločenský vývin nepokračoval. Písal o tom takto: "Považují dejepis a vidím, že zlé to nejvetší, feudalismus... a z neho vyplynula aristokracie, byly (

príčinou tisícera strastí, neštestí a zahub, jenž stíhaly rod náš, přičemž ta sladká myšlenka proniká mysl mou, že ono zlé není puvodem u národu našeho, ale přineseno k nám od národu cizích...". Myšlienka o pôvode feudalizmu nebola správna, posilňovala však presvedčenie o nutnosti jeho likvidácie.

Štúr cez prázdniny dával mládeži úlohu poznávať jednotlivé kraje Slovenska a podať o tom správu* Žiadal, aby si všímala prácu a obživu ľudu, budila v ňom národné povedomie, zberala miestopisny a národopisný materiál, zakladala ľudové knižnice, všímala si stav nárečí. Najmä posledné malo ďalekosiahly význam, keä z týchto správ postrehol vnikanie strednej slovenčiny do západoslovenských a východoslovenských nárečí, najmä to, že stredná slovenčina prevažuje na Slovensku v mimospisovnom kultúrnom a živom spoločenskom ruchu. Preto Štúr neskôr správne volil strednú slovenčinu za spisovný jazyk. Cez prázdniny roku 1837 odišiel za vychovávateľa na Romháň pri Vacove, aby získal prostriedky na štúdiá v Nemecku, čím si chcel upevniť pôsobenie na lýceu. Tento pobyt a Štúrove rozhovory s Juhoslovanmi v Pešti dali podnet k oestám štúrovcov do slovanských krajín. Štúr získal potom pre slovanskú myšlienku okolo dvadsať v Bratislave študujúoich srbských študentov, ktorí začali chodiť na jeho prednášky. Z nich viacerí vyrástli na významných činiteľov srbskej politiky a kultúry (napríklad Svetozar Miletic).

V septembri roku 1838 odchádza Štúr do Halle, aby sa vzdelal v jazykovede, histórii a v politických vedách. Tu sa zahĺbil do Hegelovej idealistickej filozofie dejín. Jej najväčšou prednosťou bolo dialektické chápanie vývinu. Svet sa nechápal ako komplex hotových vecí, ale ako súbor procesov a všetky veci vo svete sú podrobené nepretržitej premene vznikania a zanikania na základe zákona o proti-

kladných silách. Vzájomným zápasom protikladov sa uskutočňuje postupný vývin. Jednotlivé historické obdobia, v ktorých sa vývin dejín viaže obyčajná na jeden vládnuci národ, sú len prechodnými stupňami v nepretržitom vývojovom procese celej ľudskej spoločnosti smerom k pokroku. Keä jeden stupeň dožije svoju epochu, nové, mladšie a životaschopnejšie preberajú vodcovskú úlohu. Z tejto filozofie vyplývala pre Štúra optimistická viera v ustavičný rozvoj života slovanskej spoločnosti. Najviac ho oslnila heglovská dramatizácia dejín, ktorú však videl v inej perspektíve ako Hegel. Po germánskej epoche očakával slovanskú. Očakával, že slovanské kmene i Slováci, prispejú k prospechu celého ľudstva.

Počas štúdia v Halle mala nesporný význam Štúrova cesta do Lužíc. Oboznámil Slovanskú budyšínsku spoločnosť (stredisko lužickosrbských vlastencov) s obsahom národnobuditeľskej činnosti na Slovensku. Prijali na Štúrovu radu latinskú abecedu a český pravopis miesto doterajšieho ponemôeného. Štúr priniesol z Lužíc jazykový materiál (miestne názvy) pre Šafárikov Národopis slovanský. Po príchode z Halle sa Štúr pričinil o rozvoj petičného hnutia, aby sa tým zastavila násilná maäarizácia a národný útlak. Bol to prvý pokus o zapojenie najširších vrstiev slovenského ľudu do národnopolitického hnutia. Proti maďarizácii napísal viacero obranných príspevkov, ktoré výborne vystihli dôvody, pre ktoré nemôžu Slováci prijať pojem uhorskej krajiny s madarskou nadvládou a maďarizačným útlakom vládnucich vrstiev a ukázal, v čom jeho postulát uhorskej vlasti rovnoprávnych národov prevyšuje podmaniteľskú teóriu maäarských vládnucich tried.

Po návrate z Halle sa usiloval Štúr rozvíjať plán vymanenia sa československej katedry na lýceu z úzkej spojitosti s miestnou bratislavskou evanjelickou cirkvou.

Mala sa stať riadnou katedrou celého preddunajského diištriktu, ktorý by bol jej správcom, a tak sa mala zabezpečiť jej existencia a rozkvet národným vplyvom slovenských seniorátov. Toto úsilie zmaril gróf Zay. Miestna bratislavské cirkev bola pod vplyvom jeho maďarizačných úsilí. Pričinil sa napokon na Silvestra 1843 o zosadenie Štúra z postu námestníka profesora J. Palkoviča. Z týchto bojov dospel Štúr k záveru, že nestačí mať v politike len správny názor, ale je potrebná i politická a materiálna sila* Splnenie oprávnených národných požiadaviek môžu Slováci dosiahnuť len vtedy, ak pre vec národa získajú veľký počet stúpencov medzi ľudom* K tomu pridružil Štúr už dávno pociťovanú potrebu povýšenia reči ľudu na spisovný jazyk a zjednotenie Slovákov na základe slovenského spisovného jazyka. V priamom organickom súvise s dobudovaním duchovných základov pre samostatné slovenské národné hnutie vypracoval aj politické a jazykovedné zdôvodnenie kodifikácie nového celonárodného jazyka na báze strednej slovenčiny v diele Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí (r. 1846). Výborne tu zdôvodnil, že strednú slovenčinu je potrebné prijať ako celonárodný jazyk, lebo je medzi Slovákmi najrozšírenejšia. Vyvinul veľké úsilie, aby pre strednú slovenčinu získal aj bernolákovcov, najmä západoslovenských.

V ďalšom svojom jazykovednom diele Uáuka reči slovenskej na dialektickej jednote celku a častí postavil nielen všeobecné jazykovedné výklady, ale aj vlastné zdôvodnenie osamostatnenia slovenského spisovného jazyka. Celok sa rozvíja spolu s rozvíjaním sa jeho častí. Slovanstvo sa rozvinie vtedy, keď sa rozvinie jeho "kmeňoví t os ť" . Jedným z "kmeňov" sú aj Slováci. Jazykovedcov dnes udivuje, ako Štúr vystihol sústavu nášho skloňovania a časovania. Zdôrazňovanie živých, produktívnych

prvkov v jazyku je tou zložkou Štúrovho jazykovedného diela, ktorá má trvalú hodnotu, takisto Štúrovo riešenie zložených slov a viaceré Štúrove interpretácie, postrehy a podnetné myšlienky robia z tohto diela i pre dnešnú mladú slovenskú jazykovednú generáciu dielo hodné pozornosti*

Okrem nastolenia slovenčiny ako hlavného národnozjednocujúceho činiteľa pochopil Štúr potrebu nových organizačných foriem, ktoré by hlboko prenikli do slovenskej pospolitosti. Ešte na poradách o novom spisovnom jazyku v Hlbokom (r. 1843) dostala konkrétnu podobu myšlienka o vytvorení celoslovenskej kultúrnej inštitúcie, ktorá sa realizovala v Tatrine v auguste 1844 v Liptovskom Mikuláši, v spolku, ktorého cieľom bolo vydávať školské a zábavné knihy v novom spisovnom jazyku. Tatrín venoval tiež pozornosť národnej výchove mládeže i dospelých, usmerňoval doterajšie spolky na Slovensku a uskutočňoval úpravu pravopisu nového spisovného jazyka.

Štúr správne postrehol, že podmienkou rozvíjania národného pohybu na širokej ľudovej základni sú politické noviny. Uverejnil v nich viacero rozsiahlych príspevkov, v ktorých rozvíja myšlienku "smelšie sa dávať do služieb pospolitých". Vzťah jednotlivca k spoločnosti vidí správne s premenami a vývojovými stupňami spoločnosti. Nič sa podľa neho nezmenilo v tom, že moc je výsadou majetných (platí to rovnako pre starovek, stredovek i novovek/. Vývin predsa vidí v tom, že sa v jeho dobe, oproti staroveku a stredoveku, rozširuje počet vládnucich, ale stále sú to len privilegovaní a majetní. Vystihol aj mentalitu vládnucich vrstiev vo vykorisťovateľskej spoločnosti, keä uviedol, že tí, čo sa dostanú k politickej moci, zavrhujú teóriu, ktorou odôvodňovali svoj nástup a o utláčaných sa nestarajú. Na viacerých príkladoch vtedajšej európskej buržoáznej spoločnosti poukazuje na kontrast robotníckej biedy s kapi-

talistickým blahobytným životom. Ako redaktor a politik chápal silu hospodárskeho vývinu, ktorý krajinu tlačil na cestu kapitalizmu. Spolu so svojimi spolupracovníkmi sa v novinových článkoch usiloval, aby ani Slovensko v tomto rozvoji výrobných síl nezaostávalo. Neuslo mu, že odborní pracovníci v slovenských manufaktúrach a továrňach sú zväčša cudzinci, že slovenskí drobní výrobcovia zaostávajú vo výrobnosti, pretože ich život je priprostý a kladie si malé ciele. Postihol, že niet u nás odborníkov v poľnohospodárstve, remeslách a obchode, a preto prvky kapitalistických vzťahov v domáckej výrobe ťažko prekonávajú zárodočnú podobu. V novinách pranieroval škodlivú jednostrannosť slovenskej mládeže pri voľbe povolania. Nabádal, aby sa venovala praktickým zamestnaniam a pestovala polytechnické náuky. Keä v novinách bojoval sa uplatnenie slovenského jazyka v škole a v úradoch na slovenskom území, sa rozšírenie občianskych a politických práv na ľudové vrstvy, spolu a rozvojom priemyslu, súviselo to všetko s odstránením urbárskej služobnosti a so zrušením poddanstva. Ked sa tak stane, "šľachta bude znášať na roveň všetkým iným dane, ťarchy krajinské, budú prostriedky na povznesenie obchodu a prie** mýslu, na lepšie komunikácie, na zak t i v i z o v ani e celého spoločenského života"•

Najbližším politickým cieľom Štúra a jeho spolupracov*-níkov bolo zrušenie poddanstva, a preto vyvíjali úsilie o také hospodárske podujatia, ktoré by ľud pripravovali na túto premenu. Zakladali gazdovské spolky, svojpomocné sporivé družstvá, ktoré mali úlohu %triasť cepy úžerníckych úrokov". Budovali obilné sýpky, aby si roľníci vypomáhali navzájom osivom v prípade živelných katastrôf, aby spoločne obrábali pusté svahy a premieňali ich na štepnice. Neboli to veľkolepé podujatia, vyplývali z vtedajších malých možností. Pripravovali slovenský ľud na budúce

zrovnoprávnenie aj tým, že dbali **o** jeho **vzdelanostné povznesenie** v nedeľných školách, kde sa **odstraňoval analfabetizmus**, ale učilo ea aj základom **jednotlivých predmetov. Spolky** miernosti mail zase **odstraňovať** korene hmotnej **biedy. Ohlupovanie ľudu** pálenkou videl Štúr ako politický **zámer vykorisťovateľov**, vecí pálenie liehu bolo privilégiom **zemepánov.**

Keä roku 1847 prešiel štúr **Z** politickej teórie na **pole** politickej praxe a stal sa poslancom za mesto Zvolen, ovplyvňoval ho program pokrokovej maďarskej šľachtickej opozície vedenej Kossuthom. Íle štúrovský program buržoázne-demokratickej presta b v spoločnosti nebol poznal <-v->« **mi** ohľadmi na triedne záujmy výsadných feudálnych vrstiev. **Preto** Štúr nesúhlasil na 3nemé s Kossuthom, že útlak poď* daného ľudu je jeho osudom a dôvodil, ie prijatím tohto názoru by sa stav utláčaných v! spoločnosti nikdy nezlepšil. Štúr proti maďarskej strednošľachtickej opozícii zdôrazňo**val** pokrokovejšie stanovisko pri výkupe ľudu **z poddanstva.** Bol proti výkupu **za** plnú náhradu. Žiadal tiež účasť **šľachty na platení** všetkých daní, aj na dani najťažšej, vojenskej, **s čím** šľachtická **opozícia** nesúhlasila práve tak, **ako nesúhlasila** so Štúrovou žiadosťou volebného práva pre **všetkých a** napokon **z** volebného práva vylúčila robotníkov, **bezzemkov**, drobných roľníkov, ktorí mali menej **ako** 1/4 **usadlosti (a takých bola** väčšina) **a** ženy **bez** ohľadu **na triednu príslušnosť. Pravdaže, Štúr mal pokrokovejšie stanovisko k viacerým** návrhom, **ktoré riešil** snem, ale nemohol **ich presadiť.**

Keď pod tlakom revolučného pohybu v Pešti **uhorský stavovský snem v Bratislave odhlasoval zákony otvárajúce cestu kapitalizmu, známe** Kossuthovo **vyhlásenie**, že **"mojím cieľom je, aby sme šľachtu v** jej osobách a **majetkoch zachovali..." znamenalo, že** marcové zákony ostanú **také,**

aké ich sformovala vzniknutá maäarská vláda £. Bátthyányho ako koalícia strednej opozičnej šľachty (ktorej vedúcou osobnosťou bol L. Kossuth) a pokrokovej časti aristokracie. Táto koalícia považovala revolúciu za skončenú zrušením roboty a dávok na urbariálnej pôde a všeobecným uzákonením práva na slobodu. Vo všetkom, čo zachádzalo äalej v hnutí roľníctva za dôsledné zrušenie poddanstva u všetkých kategórií poddaných, videla úsilie o zvrátenie jestvujúceho poriadku. Marcové zákony uviedli šľachtu vlastniacu nesmierny majetok do kapitalistickej éry, odškodnením jej pripravili možnosti feudálneh^ a polofeudálneho vykorisťovania roľníkov. Bolo to vytváranie podmienok pre takzvanú pruskú cestu vývinu kapitalizmu v poľnohospodárstve, ktorú V. I. Lenin označil za typickú pre tie krajiny, kde sa feudálne výrobné vzťahy odstraňovali nerevolučne, nedôsledne, postupne.

Štúr a jeho spolupracovníci skoro pochopili, že marcové zákony nedávajú ani najmenšie záruky národných práv Slovákov a podstatná časť slovenských roľníkov, dedinskej a mestskej chudoby nepocítila tým, že bolo zrušené poddanstvo len na urbariálnej pôde nijakú zmenu vo svojom zlom postavení. A tak napríklad na pálffyovskom panstve na Záhorí roľníci 18 obcí odmietali dávky z kopaničiarskej pôdy a žiadali ich zrušiť takisto ako urbárske. Podobne obyvatelia kopaníc na okolí Nového Mesta nad Váhom, Skalice, Myjavy, Prievidze. Takisto roľníci v Honte (podnecovanie roľníckej vzbury J. Kráľom a J. Rotaridesom)« Aj tieto pohyby hodnotila maäarská vláda ako "neslýchaný komunizmus". Takisto aj tie pohyby, ktoré vyústili v mikulášskych Žiadostiach slovenského národa 10, mája 1848. Na ich tvorbe mal Štúr veľký podiel. V Žiadostiach sa Slováci nielen vyhlasujú za samostatný národ, ale dožadujú sa národnej rovnoprávnosti v Uhorsku so všetkým, čo s tým

súvisí (požiadavka národného snemu, škôl všetkého typu s vyučovacou rečou slovenskou, úradovanie v slovenskej reči na slovenskom území). Ďalšie požiadavky smerovali k prehíbeniu demokratického verejného a politického života (všeobecné hlasovacie právo, sloboda tlače bez kauoií, sloboda zhromažďovania a spolčovania) a napokon zrušenie feudálnej závislosti aj pre neurbárskych poddaných. Peštianska vláda miesto rokovania vydala na i. Štúra, J.M. Hurbana a M.M. Hodžu zatykač a vyhlásila stanné právo v slovenských stoliciach. Vodcovia slovenského národného hnutia unikli pred prenasledovaním do Prahy, kde sa už predtým pripravilo stretnutie predstaviteľov slovanských národov.

Ha Slovanskom zjazde navrhol £. Štúr riešiť národnostnú otázku federalizáciou monarchie (protiváha tendencií viedenského dvora a nemeckých i maďarských vládnucich tried). Tento návrh vyvolal otázku zachovania habsburskej ríše. Poznáme rozhodné a pokrokové Štúrovo stanovisko a jeho myšlienku slobodných slovanských obcí (krajín): "Náš cieľ by mal byť zachovať rakúsku ríšu? Náš cieľ je zachovať nás ... Doteraz Rakúsko stálo a my sme biedne hynuli... Vyhlásme, že chceme ako samostatné slovenské obce stáť pod rakúskou vládou...". I keď Štúr a Hurban na Slovanskom zjazde naliehali na také politické osnovy, ktoré by prakticky zrušili maďarskú nadvládu, nezavrhovali myšlienku dohody s maďarskými vedúcimi kruhmi. Zjazd však nemohol dokončiť svoje rokovania po vzniku pražského povstania. Účasť Štúra a väčšiny slovenských účastníkov zjazdu v bojoch na barikádach odráža ich vzťah k viedenskej vláde.

Po porážke pražského povstania rakúske vojská potlačili koncom júla 1848 aj národnooslobodzovacie boje v Taliansku. Vtedy maďarská vláda mohla už vytušiť, že podobný zásah môže rakúska vláda pripraviť aj proti

výdobytkom maďarskej revolúcie. Obrana nezávislosti Uhorska sa dala zabezpečiť len spoločnými silami všetkých národov Uhorska, ale maďarské vládnuce kruhy sa ani vtedy nevzdali utláčateľskej politiky voči nemaďarským národom. Tým zahatali cestu k spoločnému boju proti Viedni. Keď v ďalšom vývine udalostí Maďari neboli ochotní pokonať sa s ozbrojenými Chorvátmi a Srbmi, vtedy Štúr už neveril, že by splnili požiadavky bezbranných Slovákov, preto preniesol svoju činnosť do Záhrebu a tam spolu s Hurbanom pripravovali ozbrojené povstanie. Finančné prostriedky dostávajú od Srbov (Štúr od kniežaťa Michala Gbrenovica, Hurban v Belehrade). Štúr s Hurbanom a Hodžom sa mylne domnievali, že keď dobrovoľnícky zbor prenikne na Slovensko vtedy, keď vystúpia Chorváti, vojvodinakí Srbi a rumunské hraničiarske pluky, Maďari budú prinútení splniť ich požiadavky, a keď ustúpia Chorvátom a ostatným, ustúpia aj Slovákom. Niektorí vodcovia slovenského národného hnutia sa domnievali, že medzi Maďarmi a Slovákmi napokon nemusí dôjsť k vážnym bojom, že poslanie dobrovoľníckeho zboru bude predovšetkým diplomatické, nebojové, s morálnymi a prípadne politickými účinkami. Ani zďaleka sa v prvej dobrovoľníckej výprave nesplnili ich želania. Ale územie od Vrboviec cez Hlboké a Brezovú ku Krajnému a Myjave, celý kopaničiarsky kraj sa pozdvihol k radikalizmu, ktorý udivoval protivníkov, v prospech národnej myšlienky a sociálnych túžob ľudu (za oslobodenie z poddanstva aj na kopaničiarskej pôde a vrátenie hôr a pôdy, o ktoré ho olúpili feudálni páni). Napokon rakúska vláda z obavy pred širokým ľudovým hnutím dala pokyn, aby jej jednotky spolu s maďarskými vytlačili slovenských povstalcov na Moravu, kde ich cisárske vojská koncom septembra odzbrojili.

Po septembrovom povstaní sa maďarské vládndce triedy svojou neústupčivosťou pripravili o možnosť dohody s nemaďarskými národmi. Kossuth často vyhlasoval podobná myšlienku, aká uviedol v Pesti Hirlape 2. 11. 1848, že my Maďari na maďarskej zemi len maďarská národnosť uznávame..." Šľachtický hegemón maďarského národného hnutia a boja za nezávislosť a tiež ani jeho slabé demokratické a radikálne zložky nevedeli pochopiť, že nemaďarské národnosti prejavili takisto emancipačné úsilia ako Maďari. Výbuch viedenskej októbrovej revolúcie, jej potlačenie, správy o represívnych'opatreniach maďarskej vlády proti slovenským vlastencom a účastníkom septembrového povstania postavili vodcov slovenského národnooslobodzovacieho boja pred ťažká otázku, či ďalej pokračovať v boji a či ustúpiť do pasivity. Mali veľkú nedôveru voči viedenskej vláde, ale tiež neverili, že Maďari samotní môžu tento boj proti Viedni vyhrať. Napokon sa zjednotili v názore, že v boji treba pokračovať. Dôraz aa kládol na štúrovské vývojové hľadisko. Pokladali sa za svedkov meniaceho aa spoločenského systému, do ktorého majú Slováci zasiahnuť. Isté obavy rozptýlil cisársky manifest z konca októbra 1848ý sľubujúci zachovanie konštitúcie a zabezpečenie zrovnoprávnenia všetkých národov v ríši. Podľahli aj viacerým ilúziám. Okrem spomínaným sľubom panovníka aj návrhom na nové štátoprávne usporiadanie ríše. Od jesenných mesiacov 1848 vypracúvali aa návrhy viedenskej vlády a parlamentu, z ktorých každý v určitej miere prihliadal na zásady národnej rovnoprávnosti a vo viacerých Slovensko vystupovalo ako osobitná štátoprávna územná národná jednotka. Vojenský konflikt od zimnej ofenzívy rakúskych armád v Uhorsku (začiatkom roka 1849) však postupne presúval moc na cisárskej strane do rúk reakčných generálov

a ministrov a ich prostredníctvom sa dostali k politickému rozhodovaniu o osudoch monarchie predstavitelia konzervatívnej, reakčnej šľachty. Vnútorné spojenectvo s Viedňou sa ukázalo Štúrovi a ostatným slovenským vodcom ako pomýlené. Bolo to rozhodnutie, ktoré vyšlo, ako to V. Mináč výstižne povedal v knihe Dúchanie do pahrieb, z dvoch alternatív "žiť, alebo umrieť". Z týchto príčin sa Slováci v dobrovoľníckych výpravách nesprávali ako ich "spojenci", ani ich vodcovia tak neučili. Aj v tejto súvislosti možno použiť Mináčov výraz, že nekonali "nadprácu" a že ich cieľom nebolo "kynoženie Madarov, ale oslobodenie Slovákov" Preto z vodcov povstania najmä Štúr a Hurban, ale aj iní "pozorovatelia" a "spravodajcovia", napríklad moravský vlastenec M. Mikšíček s istým nádychom hrdosti často zdôrazňujú, že na každom kroku, ktorý urobili spolu so slovenskými dobrovoľníkmi na pochode slovenskou krajinou, rástlo národné povedomie slovenského obyvateľstva, jeho politická aktivita a demokratická snahy, snahy po ľubovláde. A bývalí feudálni páni strácali svoju predošlú moc. Dodávajú, že v žiadnej slovenskej výprave nebolo šibeníc a popráv, ani v druhej a tretej výprave, ke3 sa už vytvorilo spojenectvo s Viedňou. Bolo to aj zásluhou Štúrovou.

Členovia Slovenskej národnej rady sa súčasne usilovali, aby v oslobodených župách, mestách a dedinách prešla správa úradov dô slovenských rúk. Aj krátka existencia dočasných kráľovských spravujúcich rád, pozostávajúca z úradníkov - Slovákov, pôsobiacich v reči ľudu a požívajúcich jeho dôveru ukázala, že slovenské obyvateľstvo v nich videlo v porovnaní s predošlou vrchnosťou ľudovejšiu a humánnejšiu formu verejnej správy. Týchto podujatí sá ujala Slovenská národná rada bez vyžiadania osobitného

auhlasu veliteľa rakáskych vojsk. **Jej** členovia týmto dokázali, že by vedeli spravovať Slovensko. Aj vo všeličom inom dokázali, že sa líšia od svojich "spojencov". Napríklad v bojoch, a najmä pri oslobodzovaní Slovenska v bojoch s gerilami. Vtedy viedli dobrovoľníkov k využívaniu taktickej Ísti, aby prinátili nepriateľa na ástup. Miesto priamych bojov sa častejšie opakovala situácia, že niekoľko prestrojených dobrovoľníkov za roľníkov udávalo pred nepriateľom väčšiu vojenská početná prevahu, aká v skutočnosti bola, a tak sa im podarilo zastrašovať gerily, aby sa rozpŕchli do maďarských stolíc. **Aj** pri riešení nepríjemných záležitostí postupovali humánne. Viackrát mali na výzvu cisárskych veliteľov zakročiť proti účastníkom agrárnych nepokojov. Ich "zákroky" boli veľmi mierne. Naši velitelia **(J.** Daxner, **J.** Prancisci a iní) nikdy pri vyšetrovaní nepokojov ľudu nezistili dostatočná príčinu na palicovanie.

Po revlucii sa Štur hlboko sklamaný viedenskou vládou domnieval, že rozvoj slovenského národno-kulturneho života sa v porovnaní s predrevolučným obdobím (v bachovskom období) spomalil. Inak sa javí obraz tohto obdobia z hľadiska bývalého poddaného ľudu, ktorému, vďaka buržoáznej revolúcii prinieslo zrušenie poddanstva predsa len isté sociálne a hospodárske výdobytky. Aj to, že je na Slovensku reč ľudu ako úradná, prípustná v nižších úradoch, v priamom styku s obyvateľstvom a v školstve i to, že existovalo niekoľko prevažne slovenských stredných škôl, su svetielka, ktoré blikali v tmavej noci reakčného politického režimu Alexandra Bacha. Tieto vcelku malé áatupky Viedne, ktoré však ani zďaleka nesplnili slovenské nádeje a vládne sľuby, spôsobili, že **9a** slovenský ľud a podstata jeho inteligencie národne zachovali.

Po revolúcii žil Štúr pod policajným dozorom. Neprijal úrad, ktorý by mu znemožnil akákoľvek národmi činnosť. Nemal dovolené ani len vyjsť z mesta, alebo sa verejne schádzat s mešťanmi. Iba tajne sa schádzal s viacerými národovcami. Len raz prežil chvíle úľavy, keä v máji 1854 ako slávnostný rečník odhaľoval pomník Jánovi Hollému na Dobrej Vode. V priebehu dvoch rokov(1851-1853) pochoval brata Karola, obidvoch rodičov, aj Adelu Ostrolácku musel vyňať zo svojich ľúbostných snov, ktoré sa mu zrútili blízko samého cieľa. Štúrov svet sa v podstatnej miere obmedzil v Modre na starostlivosť o sedem sirôt po bratovi Karolovi a na básnická tvorbu a vedecká prácu. V Modre vydal básnická zbierku Spevy a piesne (r. 1853)• Aj táto intímna lyrika pomáha utvoriť si predstavu o jeho mnohostrannej činnosti a zápalistej osobnosti. Je viac ako obrazom jeho Čistého charakteru a úprimného srdca. Je umelecky pôvodná, prekliesňuje cestu od rétorského klasicizmu a literárnej strojenosti k voľnému prejavu rýdzeho citu. V smutnom období Bachovho absolutizmu zvestuje nádej a vieru v nové, šťastnejšie obdobie Slovenska.

V Modre sa Štúr vrátil k štúdiu slovanských národných piesní a povestí. Hlavným cieľom práce 0 národních písních a povestech plemen slovanských (Praha 1853) bolo ukázať, aké mravne a spoločenská sily vyjadruje slovenská ľudová pieseň. 0 tom, ako úzko je toto Štúrovo dielo späté s našou skutočnosťou, svedčia názory účastníkov, že u nás sa teória ľudovej slovenosti nerozpracovala náležité ani v tých otázkach, aké nastoľoval pred vyše 130 rokmi Š. Štúr.

V posledných rokoch modranskej osamotenosti si Štúr často kládol otázku, aký bude svet budúcnosti a aké miesto v ňom zaujmú Slovania. Hlavná myšlienka jeho vedeckého diela

Slovanstvo a svet budúcnosti je napísaná v presvedčení, že budúcnosť spočíva v pripojení sa všetkých Slovanov k Rusku. Nech je pripísané Štúrovi k dobru, že pripojenie všetkých Slovanov k Rusku predpokladá požiadavku buržoáznej premeny Ruska a demokratizácie jeho spoločenského života. Za predpoklad zjednotenia Slovanstva považuje požiadavku zrušenia nevoľníctva a poddanstva, uzákonenie roľníckej občiny, jej samosprávy, nedeliteľnosti jej pôdy, ako aj uzákonenie robotníckych družstiev-artelov, zrušenie šľachtických privilégií, utvorenie národného zhromaždenia zo zástupcov jednotlivých žúp ako spojovacieho článku medzi vládou a ľudom. Ďalej žiadal zrušenie tajnej polície, ktorá sa podľa neho votrela medzi vládu a ľud. Aj ruská zahraničná politika by sa podľa Štúra mala vzdať takých spojenectiev, ktorá podopierajú rúcajúce sa dynastie a tróny.

Štúr v tomto diele pokladá - podobne ako ruskí revoluční demokrati - za dôležité spoločné vlastníctvo pôdy v občine, spoločnú prácu a rozhodovanie. Tým prijíma niektoré stránky socializmu. Ale nedospel k tomu, aby videl cestu roľníckej revolúcie za zvrhnutie cárskej moci ako jedinú cestu k uskutočneniu socialistickej premeny Ruska podľa predstáv ruských revolučných demokratov. V čom mal Štúr blízko k revolučným demokratom, to bol jeho obdiv k Rusku, k jeho ľudu, jeho viera, že Rusko pomôže utláčaným slovanským národom v boji za národná oslobodenie. Aj ruskí revoluční demokrati zdôrazňovali, že bez Ruska slovanský svet nemá budúcnosť a že speje k jednote a zoskupený vo zväzku slobodných, samobytných národov začne svoje historické jestvovanie.

Štúrov život a prácu pretrhla tragická udalosť, postrelil sa na poľovačke krátko pred Vianocami a o tri týždne, 12. januára 1856 podľahol tomuto zraneniu. V priebehu Štúrovho krátkeho života, v jeho myšlienkovo bohatom diele a v jeho činoch sa odrazili dôležitá otázky slovenského národa. Bol vysoko povznesený nad dobové ziskové záujmy buržoázie. Bol úprimným priateľom ľudu. Nebol mu ľahostajný osud slovenského poddaného ľudu, ktoiý nemal skutočnú vlasť a bol okrádaný o pôdu. Mal na zreteli jeho duchovné a materiálne záujmy a potreby. A preto je blízky dnešnému pokrokovému ľudskému úsiliu. Patrí podobne ako najlepší synovia nášho národa, do stáročného "veľkolepého eposu" nášho ľudu, ktorý bojoval proti vykorisťovateľským systémom a cudzej nadvláde.

Sémantika vo vete

Ján Kačala

Syntaktická teória v súčasnosti chápe vetu napospol ako komplexná systémovú jednotku. Systémovosťou sa myslí to, že vetu tvorí istý súbor prvkov a vzťahov medzi nimi; tieto vzťahy tvoria štruktúru vety. Komplexnosťou sa myslí to, že systém vety tvoria javy viacerých rovín. Z nášho hľadiska je dôležité brať do úvahy javy gramatického a lexikálnosémantického rázu. To značí, že stavba vety sa vidí diferencovane: veta síce predstavuje jednotu, ale túto jednotu tvoria javy rozličného druhu. Donedávna sa takýto diferencovaný prístup k stavbe vety neuplatňoval, respektíve neuplatňoval sa všeobecne. Gramatické (presnejšie: formálnogramatické) a sémantické javy sa v stavbe vety nerozlišovali, ba miešali sa. Dokladom takéhoto miešania javov gramatiky a sémantiky môžu byť napríklad definície vetných členov, aké sa používali vlastne všeobecne. Ak sa povedzme podmet dvojčlennej vety definoval ako základný

člen dvojčlennej vety, ktorý vyjadruje činiteľa deja alebo nositeľa stavu či vlastnosti, máme pred sebou typická ukážku takého nediferencovaného prístupu k takým javom, ako sá gramatika a (lexikálna) sémantika vo vete. Vetný člen treba definovať predovšetkým na vlastnej gramatickej, respektíve syntaktickej, to jest vzťahovej rovine: tým sa vyjadrí jeho vzťah k najbližšiemu, respektíve nadradenému vetnému členu. V prípade podmetu, ktorý S. Karcevskij vymedzil ako absolátne určený člen vety, kedže nie je závislý od iného vetného člena, treba v definícii použiť vzťah k najbližšiemu vetnému členu, to jest prísudku dvojčlennej vety, s ktorým tvorí predikatívnu syntagmu. Podľa toho potom treba o predmete povedať, že je to vetný člen, ktorý je východiskovým bodom gramatic-. kej stavby dvojčlennej vety a ktorý sa vetotvorným vzťahom viaže s prísudkom. Až potom treba pristúpiť k vymedzeniu úlohy podmetu, respektíve pomenovania s funkciou podmetu v sémantickej stavbe vety. A tu má miesto konštatovanie, že pomenovanie s funkciou podmetu vyjadruje najčastejšie pôvodou deja alebo nositeľa stavu či vlastnosti a že funkciu podmetu majú najčastejšie pomenovania, ktoré majú vo svojej sémantike takýto významový komponent. Pravda, do vetného komplexu zasahuje aj morfológia. To značí, že vetný člen treba charakterizovať aj z tejto stránky. V rámci morfologickej charakteristiky podmetu povieme, že pomenovanie s touto funkciou má zvyčajne tvar nominatívu singuláru alebo plurálu, prípadne v osobitných prípadoch tvar genitívu singuláru alebo plurálu. (Metodickým návodom pri definovaní podmetu dvojčlennej vety nám tu bol postup, ktorý sme použili pri definovaní doplnku ako vetného člena v monografii o doplnku - Kačala **1971**; porovnaj aj krátky prehľad problematiky v osobitnom príspevku - Kačala, 1976).

Vychádzame teda z predpokladu, že veta ako komplexná systémová jednotka má gramatickú a sémantická stránku. Gramatická stránku tvorí vlastná syntaktická stavba a morfologická stránka. (V našom výklade používame vždy termíny gramatika, gramatický aj v užšom význame, ktorý je totožný s významom termínu syntaktická stavba, syntaktický.) Náplň gramatickej stránky vety predstavuje to, čo sa v našich gramatických prácach zahŕňa pod syntagmatická a vetnočlenská zložku stavby vety. To značí, že gramatickou stránkou vety rozumieme vetné členy a pravidlá ich (gramatického) spájania vo vete. Spojivo medzi vetnými členmi predstavujá syntaktické, respektíve syntagmaticke vzťahy ako obsahová zložka syntagiem a ich formálna realizácia (zhodou, väzbou, primkýnaním, spojkami a inými prostriedkami). Dva vetné členy spojená syntagmatickým vzťahom tvoria syntagmu ako nesamostatná bilaterálnu jednotku vystupujúcu ako súčasť vety, respektíve vetnej konštrukcie.

V sémantickej stránke vety rozoznávame viaceré zložky. Predovšetkým je to sémantická s tavba vety (sémantika vety v užšom zmysle) ako istá pevná konfigurácia sémantických elementov vety daných slovesom ako centrálnym členom stavby vety. Sáčasťou sémantickej stránky vety je i obsah vety. Obsah vety tvorí to, že veta je výpoveäou o istom výseku skutočnosti, je to teda to, čo tvorí vlastný zmysel komunikácie danou vetou. Do sémantickej stránky vety patrí 3alej členenie obsahu na východisko a jadro výpovede, to jest aktuálne členenie vety: je *to* členenie obsahu vety z hľadiska známe - neznáme, respektíve nie nové - nové. Napokon do sémantickej stránky vety zaradujeme aj modálnu a expresívnu stránku vety, ktorá vyplýva zo stanoviska podávateľa. Pri modálnej stránke vety ide o to, že sa obsah vety podáva ako oznámenie, ako otázky, ako želanie alebo , ako rozkaz. Podľa toho sa rozlišujú vety oznamovacie, opy-

tovacie, želacie a rozkazovacie. Pri expresívnej stránke vety ide o vyjadrenie alebo nevyjadrenie subjektívneho stanoviska podávateľa k obsahu vety. Podľa toho sa rozoznávajú vety citovo neutrálne a citovo zafarbené (expresívne). Expresivita môže byť vo vete vyjadrená lexikálne alebo syntaktický (slovosledom, konštrukčne a pod.). Keäže aj členenie obsahu vety z hľadiska známe - neznáme, respektíve nie nové - nové, aj modálna a expresívna stránka vety sa týkajú obsahu vety, zahŕňame ich do obsahu vety v širšom zmysle. Takto sa v sémantickej stránke vety rozoznávajú dve zložky: sémantická stavba vety a obsah vety.

Keď sa takto stavia sémantická stránka vety do opozície ku gramatickej stránke, môže sa to z istého hľadiska javiť ako opozícia obsahovej a formálnej stránky vety. Také chápanie by bolo možné, ak by sme gramatiku chápali iba ako formu, bez vlastnej gramatickej sémantiky. My však nestojíme na stanovisku, že by gramatika bola iba forma. Gramatika má aj sémantiku, a to syntaktickú a morfologickú (k problematike gramatického významu porovnaj osobitný príspevok - Sommerfeidt 1982). Syntaktickú sémantiku tvoria syntaktické významy konštrukcií (syntagmatických, polovetných, vetných aj súvetných). Kedže syntax má vo vzťahu k prvkom tvoriacim vetu usúvzťažňovaciu funkciu, syntaktické významy majú relačný charakter, sú to vlastne syntaktické vzťahy závislosti (a nezávislosti)* Morfologickú sémantiku tvoria významy gramatických tvarov (na paradigmatickej, morfologickej rovine;. (Dôkladný opis morfologických významov podáva akademická Morfológia slovenského jazyka 2 r* 1966)*

Kedže zdôrazňujeme jestvovanie gramatickej a osobitne syntaktickej sémantiky, môže aa javiť naša opozícia gramatická stránka vety - sémantická stránka vety ako terminolo-

gycky nesprávna, Táto možná terminologická nejasnosť sa azda odstraňuje uvedeným vysvetlením* Pridávame k nemu ešte jednu vysvetľujúcu poznámku: opozícia gramatická stránka vety - - sémantická stránka vety odráža aj ten fakt, že kým pri gramatickej stránke ide o prístup zo strany celku (vety), pri sémantickej stránke ide o prístup zo strany časti (slova] sémantika vety sa totiž buduje na báze istých významových komponentov slova* najmä slovesa.

Dôležité je skúmať vzájomná vzťahy gramatickej a sémantickej stránky vety, respektíve gramatickej a sémantickej štruktúry vety* Vo všeobecnosti možno povedať, že tieto dva výstavbové princípy tvoria aíce jednotu (veta funguje iba ako jednota gramatickej a sémantickej štruktúry), ale predsa len sá v stavbe vety relatívne samostatné, lebo vychádzajú z rozdielnych prvkov a ich vzájemných vzťahov, tvoria teda rozdielnu štruktúru (preto hovoríme o osobitnej gramatickej a osobitnej sémantickej štruktúre vety). Je to teda dialektická jednota? ktorá zahŕňa nielen zhodu, a to úplnú alebo čiastočnú, ale aj nezhôdu. Príkladom úplnej zhody medzi gramatickou štruktúrou (GŠ) a sémantickou štruktúrou **(3Š)** je veta

Dvaja pretekári prekonali svetový rekord*

1. GŠ: S — **V** P——> C SŠ: **Á**——> I) —— * P

Vysvetlenie symbolov a značiek: S = subjekt dvojčlennej vety| P = predikát dvojčlennej vety (v GŠ), paciens (V SŠ), 0 = objekt| At = atribút; A = agens; D = dej; K = kvantitatívne určenie; K = kvalitatívne určenie. Šípka v Gš označuje smer syntaktickej závislosti, v 33 zameranie

(intenciu) slovesného deja. Zvislá čiara v SŠ signalizuje spojenie členov intenônej štruktúry s rozličnými typmi sekundárnych určení.

Z porovnania gramatickej a sémantickej štruktúry v uvedenej vete vyplýva, že obidve štruktáry sa skladajú z paralelných výstavbových (štruktúrnych) prvkov; napríklad subjektu dvojčlennej vety v gramatickej štruktáre zodpovedá v sémantickej štruktáre agens deja, gramatickému prísudku zodpovedá v sémantickej stavbe dej, gramatickému objektu zodpovedá v sémantickej stavbe paciens a podobne a že aj smer syntaktickej závislosti a zamerania slovesného deja sá paralelné. Pri takejto relácii medzi gramatickou a sémantickou štruktúrou hovoríme teda o úplnej zhode (symetrii). Naproti tomu vo vetách s neaktívnou (pasívnou) sémantickou alebo gramatickou perspektívou máme do činenia s nezhodou medzi gramatickou a sémantickou štruktúrou vety. Táto nezhoda (asymetria) sa netýka ani tak štruktúrnych prvkov a ich paralelnosti (hoci rozdiely bývajú aj v postavení štruktúrnych prvkov)^ako skôr smerovania syntaktickej závislosti na jednej strane a zamerania slovesného deja na druhej strane. Nezhodu medzi gramatickou a sémantickou štruktúrou možno ukázať na týchto vetách:

Od operácie otec hodne schudol.

GŠ: S → P; P → Ad, AdKv; Ad → T

SŠ: P ← D; D → T, Kv

Svetelné lúče sú pohlcované okolím.

GŠ: S —* P —> Ad; Ad → A; At

SŠ: Z ^— D <— A; A → K

Vysvetlenie čialších symbolov: Ad = adverbiale (= príslovkové určenie); T = tempus (= čas); Z. = zásah (deja).

Ako sme už uviedli, v gramatickej i v sémantickej štruktúre (stavbe) vety máme do činenia so štruktúrnymi zložkami, jednotkami a ich vzájomnými vzťahmi. Rozlišujeme gramatické- a sémantické štruktúrne zložky vety. Medzi gramatické štruktúrne zložky patria klasické vetné členy (podmet, prísudok, vetný základ, predmet, príslovkové určenie, prívlastok, prístavok a doplnok). Sémantické štruktúrne zložky sú napríklad: agens, paciens, vnímate!, iniciátor, dej, vlastnosť, zásah, adresát, ciel, kvalita, kvantita, čas, miesto, pôvod, výsledok. Štruktúrne zložky gramatickej i sémantickej stavby vety sa členia na záväzné a nezáväzné (volné). Záväznosť gramatických a sémantických štruktúrnych zložiek môže, ale nemusí byť vždy paralelná, respektíve totožná a nemožno ju posudzovať iba vo všeobecnej rovine, lež ju treba zisťovať v istých gramatických a sémantických typoch viet so zreteľom na lexikálne obsadenie centrálnych zložiek vety. Napríklad na gramatickej rovine sa jadro dvojčlennej vety konštituuje dvoma základnými vetnými členmi: podmetom a prísudkom. Ale ak je v prísudku dvojčlennej vety objektové sloveso, napríklad stretnúť, gramatické jadro skladajúce sa iba z podmetu a prísudku je neúplné, veta nie je uzavretá sémanticky a nemôže v takej podobe plniť svoju komunikatívnu funkciu; porovnaj to na príklade:

4. Kamarát stretol.

Táto veta môže byť úplná a sémanticky uzavretá iba v podobe s predmetom, ktorý však značí realizáciu syntaktickej a sémantickej potencie slovesa stretnúť (stretnúť profesora, spolužiaka, otca, sestru atä.):

3* Kamarát atretol profesora.

Faktorom, ktorý spôsobuje? že sa veta stane úplnou, sémanticky uzavretou a schopnou plniť svoju komunikatívnu funkciu, nie sá tu vlastností vety ako celku, lež syntaktické a sémantické vlastnosti jedného zo štruktúrnych prvkov vety - slovesa výstupujúceho v dlohe prísudku dvojčlennej vety. Aj z tohto príkladu sa ukazuje dôležitosť lexikálnej sémantiky pre vetu a potvrdzuje sa téza, z ktorej sme pri našom výklade vyšli, že totiž veta je komplexná gramaticko-sémantická jednotka*

Z hľadiska sémantiky použitých lexikálnych jednotiek sa záväzným štruktúrnym prvkom môže stať aj prívlastok stojaci pri podstatnom mene s rozmanitou vetnočlenskou funkciou. Veta bez takéhoto prívlastku je takisto neúplná:

6.*Nás byt má chodbu tvaru.

Znaky úplnosti má táto veta iba v spojení s prívlastkom substantíva tvar s

7. Náš byť má chodbu tvaru L.

Sémantika je teda pre vetu rovnako dôležitá ako gramatika. Iba "súhrou" gramatiky a sémantiky sa stáva veta úplná. Pravda, treba zdôrazniť, že základňu v tejto dvojici predstavuje gramatika ako súbor pravidiel na spájanie slov vo vete* Iba na tejto báze sa v úplnosti uplatňuje aj sémantika vychádzajúca z použitých lexikálnych jednotiek. Záväzná štruktúrne zložky vety na gramatickej a sémantickéj rovine nám vymedzujú vetu ako minimálny, ale úplný štruktúrny celok.

Z toho, čo sme povedali doteraz, je zreteľný význam sémantiky vychádzajúcej ***z*** lexikálnych jednotiek pre vetu a jej organizáciu. Organizáciou sémantických štruktúrnych zložiek (popri organizácii gramatických štruktúrnych zlo-

žiek a na jej báze) stáva sa veta takou jednotkou, ktorá príslušníci daného jazykového spoločenstva pokladajú* za normovaná, za zodpovedajúcu jazykovým zákonitostiam. Sémantika svojou organizačnou funkciou je teda popri gramatike dôležitým výstavbovým princípom vo veta a má vlastne analogická úlohu ako gramatika*, robiť z vety štruktúrny celok, ktorý sa pociťuje ako normovaný, v danom jazyku prijímaný ako bežný. Táto gramaticko-aémantická báza tvorí konštrukciu na prenášanie komunikovaného obsahu predstavujáceho zmysel a ciel danej vety, ako aj komunikáciu vôbec.

Na záver tejto časti nášho výkladu môžeme zhrnúť poznatky o sémantike (sémantickej štruktúre) vety do tejto definície:

Sémantická štruktúra (stavba) vety je ustálená konfigurácia sémantických štruktúrnych prvkov vety podmienených sémantikou slovesa, najmä jej kategoriálnym komponentom, ako aj vyjadrovacími potrebami a zodpovedajúca gramatickej organizácii vety bežnej v danom jazyku.

Už sme sa niekoľko ráz dotkli relácie medzi sémanti- . kou vety a sémantikou lexikálnych jednotiek. **V** nasledujúcej časti ukážeme, ako treba chápať konštatovanie, že sémantika vety vychádza zo sémantiky lexikálnych jednotiek, a analýzou sémantiky slovesa zistíme, o ktoré komponenty v sémantike slovesa sa opiera sémantika vety. **V** tej súvislosti poukážeme aj na korešpondenciu medzi istými komponentmi v sémantike slovesa a obsahom vety.

Súčasné teórie sémantickej syntaxe vychádzajú z predpokladu, že sloveso je centrálna časť vety a že vo svojej sémantike obsahuje vlastne "predobraz" vety, vetnej sémantiky, resp. sémantickéj štruktúry vety. Slovesá ako pomenovania dynamických príznakov majú schopnosť prideľovať

alebo otvárať vo svojom okolí isté pozície iným sémantickým entitám, najmä pomenovaniam substancií, medzi ktorými prebieha slovesný dej, a pomenovaniam príznakov dynamických príznakov (to jest pomenovaniam s významom miesta, času, kvality, intenzity, pôvodu a pod.). Rozdiely v sémantike a najmä v spájateln03ti slovies vynikná, keä navzájom porovnáme niektoré príklady.

Už sme spomínali sloveso stretnáť: toto sloveso predpokladá a žiada vysloviť pomenovanie východiskovej i zasahovanej substancie (agens a paciens) a pripášťa ako zvyčajné pomenovanie príznaku miesta a/alebo času (Kamarát stretol profesora na prechádzke.). Iný prípad spájateľnosti predstavuje sloveso schudnáť, ktoré sme už takisto spomínali: toto sloveso predpokladá a žiada vysloviť iba pomenovanie východiskovej substancie (paciens) a pripášťa ako zvyčajné pomenovania príznaku času, miesta a príčiny, prípadne intenzity (Od operácie otec schudol.). Proti týmto slovesám stoja z hľadiska spájateľnosti také slovesá ako smädiť a a snežiť: ani jedno, ani druhé nepredpokladá ani nežiada vysloviť východisková substanciu svojho deja. Odlišujá sa od seba tým, že sloveso smädiť predpokladá a žiada vysloviť zasahovaná substanciu (paciensa) deja a ako zvyčajné pripášťa pomenovanie príznaku príčiny a/alebo času, prípadne intenzity (Po slanom mase ho veľmi smädilo.), kým sloveso snežiť nepredpokladá ani nežiada vysloviť ani zasahovaná substanciu deja a ako zvyčajné pomenovania príznaku času, miesta, prípadne intenzity (Včera v Tatrách silne snežilo.).

Uvedené slovesá predstavujú "typové" rozdiely v spájateľnosti. Podľa schopnosti slovies spájať sa záväzne s pomenovaniami substancií, ktoré au tesne späté s ich dejom, rozoznávame štyri intenčné typy slovies (na ich ľavej strane šípkou naznačujeme schopnosť spájať sa s po-

menovaním východiskovej substancie, na ich pravej strane schopnosť spájať sa s pomenovaním zasahovanej substancie deja):

1. stretnúť <^—V—> (Kamarát stretol profesora.)
2. schudnúť -4— V (Otec hodne schudol.)
3. smädiť V—^ (Po slanom jedle ho smädilo.)
4. snežiť V (Včera snežilo.)

Tieto intenčné typy, pravdaže, zachytávajú spájateľnosť slovies iba z hľadiska schopnosti alebo neschopnosti spájať sa s pomenovaniami substancií, medzi ktorými prebieha slovesný dej. Nezachytávajá sa pri nich pomenovania príznakov miesta, času, spôsobu, intenzity, pôvodu a pod., ktoré sd takisto pri slovesách istých významov záväzné, a preto patria tiež do intenčnáho poľa, respektíve dp intenčnej sféry slovesa. Ide tu o také prípady ako vyskytovať sa niekd namieriť niekde, trvať koľko, správať sa ako, počínať si ako vzniknáť z vody, zmeniť sa na prach a podobne. Schematicky zaznačujeme tieto príznaky zvislou čiarkou pod symbolom príslušného slovesa, napríklad

vyskytovať sa vo vode	V	trvať jeden rok	V"
	I		!
	L		L
správať sa primerane	V		
	K		

Vysvetlenie použitých symbolov: V = verbus (sloveso); L = miesto.

Podľa toho, do akej miery sa k uvedeným faktorom priberajá aalšie sémantické faktory, možno uvedená klasifikáciu intenčných typov slovies čialej zjemňovať a rozširovať.

Popri subjektovo-objektovom type (<— V —*) možno napríklad hovoriť o type (alebo podtype) s dvoma zasahovanými substanciami, ktoré máme napríklad pri slovesách dať, odovzdať, požičať a iné (dať dieťaťu hračku), pri slovesách usudzovať (z niečoho na niečo), zahádzať (niečo, niečim, napríklad jamu hlinou),rozprávať (niekomu o niečom) a mnohých iných. Podobne v rámci subjektového typu (<—V) možno rozlíšiť rozličné sémantické typy, napríklad slovesá s významom pohybu (ísť, bežať, letieť), slovesá s kvalifikujúcim významom (predávať v Priore, šiť v krajčírstve, piť "byť pijanom"), slovesá s tzv. vnútorným objektom (napríklad cengať, hrkotať, krákať) a podobne.

Ako sme už spomínali, sáčasná orientácia vo výskume sémantiky vety pokladá za východisko štádium lexikálnej sémantiky, najmä sémantiky slovesa ako pomenovania s centrálnym postavením v stavbe vety. Preto sa kláč k sémantike vety hľadá v sémantike slovesa a preto sa aj sloveso, resp. predikát ako realizátor slovesnej funkcie vo vete pokladá v syntaktickej sémantike za najdôležitejší člen vety, za takzvaná dominantu vety. Preto sa v syntaktickej literatúre venuje toľko pozornosti opisu sémantiky slovesa a rozmanitých skupín slovies podľa sémantiky - to platí o fundamentálnej práci E. Paulinyho z r. 1943 (Pauliny, 1943), ako aj o prácach z posledných rokov - porovnaj napríklad monografiu P. Daneš, Z. Hlavsa a kol., Vetné vzorce v češtine, 1981.

Analýza sémantiky slovesa (respektíve aj ostatných plnovýznamových slovných druhov) vedie k záveru, že sémantika ako obsahová stránka pomenovania nepredstavuje monolitnd jednotu, lež istá hierarchicky usporiadaná štruktúru sémantických komponentov. Metódou komponentovej analýzy sa zisťujú v sémantike pomenovaní významové komponenty, sémy, ktorých ustálená konfigurácia tvorí významovú náplň lexi-

kalnej jednotky, to jest semému. Kombinovateľnosť sém do semémy nie je ľubovolná, tak ako nie je ľubovolná ani kombinovateľnosť semém.

Zo skutočnosti, že pri význame lexikálnej jednotky ide o istá štruktúru, vyplýva, že komponenty tvoriaoe táto štruktúru nie sá rovnaké, resp* totožné. 7 zásade možno hovoriť o dvoch krajných póloch: isté komponenty vo význame lexikálnej jednotky sá skôr odrazom pomenovaného predmetu, javu, na druhej strane stoja zasa významové komponenty, kto ré sávisia skôr s jazykovou organizáciou, s jazykotvornou a abstraktnou prácou Človeka. Komponenty prvého druhu nazývame individuálne^ komponenty druhej skupiny voláme kategoriálne. Medzi týmito dvoma krajnými pólmi stoja subkategoriálne komponenty vo význame lexikálnej jednotky* Toto ternárne členenie sémantických komponentov prirodzenie nie je jediné možné, veľmi často sa rozlišujú viaceré druhy sémantických komponentov, ale pre naše ciele je takéto členenie postačujáce. (Dávame mu prednosť pred inými, diferencovanejšími spôsobmi členenia aj preto, že je dosť všeobecn a je paralelné s filozofickým rozlišovaním univerzálnych, skupinových a individuálnych znakov*} Nášmu členeniu významových komponentov pomenovania zodpovedá u iných bádateľov členenie komponentov na klasifikačné, identifikačné a špecifikačné (porovnaj napríklad 7. Blanár, 1984, s. 31).

Kritériom na vydeľovanie uvedených sémantických komponentov je miera ich všeobecnosti, resp, zovšeobecnenia* Na *i* všeobecnejšie sá kategoriálne komponenty, ktorá charakter!-zujá veľké skupiny pomenovaní spojené spoločným príznakom. Napr. pre substantíva je kategoriálnym komponentom predmetnosť, pre slovesá je kategoriálnym komponentom rozloženosť príznaku v času, priebehovosť, pre adjektíva je kategoriálnym komponentom kvalitatívnosť v širokom zmysle atčí. 3ub-

kategoriálne komponenty stoja na nižšej úrovni zovšeobcc nenia a charakterizujú skupiny pomenovaní spojených spel r ným príznakom v rámci skupín spojených kategoriálnym kort nentom. Pri suhstantívach je subkategoriálnym komponent • napríklad životnosť alebo neživotnosť, konkrétnosť aleb~ abstraktnosť a podobne. Pri slovesách je subkategoriálnym komponentom činnostnosť alebo stavovosť, kauzatívnosť al nekauzatívnosť, tranzitívnosť alebo netranzitívnosť a pc Individuálne komponenty v sémantike pomenovania stoja na najnižšej árovni zovšeobecnenia a charakterizujú jednotl: vé pomenovania ako individuálne konfigurácie sémantickýcr komponentov rozličnej úrovne zovšeobecnenia. Individuálne komponenty v sémantike pomenovania robia z pomenovaní špe cifické, samostatné jednotky s osobitným postavením v slo\ nej zásobe.

Rozdiel medzi kategoriálnymi a individuálnymi komponentmi v sémantike pomenovaní sa do vety premieta v podobe rozdielu medzi sémantickou stavbou (štruktúrou) vety a obsahom vety: sémantická stavba vety sa zakladá na kategoriálnych komponentoch, kým obsah vety je podmienený individuálnymi komponentmi v sémantike použitých pomenovaní. Z tohto rozdielu je viditeľná aj miera zovšeobecnenia vlastná sémantickej stavbe vety a obsahu vety. Kým jedna sémantická stavba vety zahŕňa veľmi mnoho viet s rozdielnym, individuálnym obsahom, obsah vety je vlastný jednotlivej, konkrétnej vete, fungujúcej v spoločenskej komunikácií. Sémantická stavba vety je výrazom organizovanosti sémantických prvkov vety daných kategoriálnymi komponentmi vo význame použitých pomenovaní, obsah vety je realizáciou komunikačnej potreby, ktorú veta spĺňa, pričom aj významové prvky realizujúce komunikačnú potrebu sú zahrnuté v použitých pomenovaniach (v ich individuálnych komponentoch).

Ako vidno, slovo má pre sémantickú stránku vety rozhodujúci význam: je prvkom, ktorý hrá úlohu tak v sémantickej stavbe vety, ako aj v obsahu vety. Ak vezmeme do ávahy aj gramatické vlastnosti slova, treba povedať, že aj vo vzťahu ku gramatickým vlastnosťami vety má slovo na vetu značný dosah.

Z nášho výkladu sa ukazuje, že sémantická stránka vety je zložitá a zaujímavá výskumná oblasť. Zásluhou pevnejšieho spätia syntaktického výskumu s lexikálnou sémantikou a najmä zásluhou exaktnejšieho skúmania sémantických javov v jazyku vôbec a vo vete špeciálne sa naše poznatky o sémantike vo vete stávajd presnejšie a presvedčivejšie. Pravda, zdaleka nie sme pri všestrannom výskume sémantickej stránky vety na konci. Smer nášho približovania sa k tejto výskumnej oblasti je už dosť presný, naše približovanie sa k tomuto objektu však v nijakom prípade nebude ani jednoduché, ani krátke.

Literatúra

Blanár, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.

Daneš, P. - Hlavsa, Z. a kol.: Vetné vzorce v češtine. Praha, Academia 1981. 272 s.

Kačaia, J.: Doplnok v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.

Kačala, J.: Výskum slovenskej syntaxe v ostatnom desaťročí. In: Kapitoly o slovenčine. Red. J. Kačala, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 68-78.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, 'Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

Pauliny, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943- 116 s.

Sommerfeldt, K# - E. **Zu** den Arten grammatischer Bedeutungen. Zeitschrift fúr Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, Band 35, 1982, s. 79-85.

Kontakty staršej slovenskej literatúry s európskymi literatúrami

Marta Keruľová

Slovenská literatúra od najstarších dôb svojej existencie brala na vedomie slovesné produkty svetového stredovekého, humanisticko-renesačného i barokového kultúrneho spoločenstva. Jej reakcia na európske vzory bola rozmanitá, práve tak ako informácie o jednotlivých etapách, ktoré nie sú vždy rovnako postihnuteľné, kvalitatívne i kvantitatívne diferencované podľa zemepisných oblastí, podľa sociálneho zaradenia autora a podobne* Príčinou tohto stavu je najmä nedostatok zachovaných literárnych kontextov, ktoré nejakým spôsobom podľahli likvidácii - vo v ojných alebo v prírodných katastrofách*

Staroslovienska literatúra, základ slovanských literatúr, ktorej dôstojnými zakladateľmi v 9* storočí sa stali Konštantín a Metod zo Solúna, vznikla na podklade byzantskej misie s prihliadnutím na domáce zvyklosti a tradície* Po

vyhnaní Metodových žiakov z Veľkej Moravy pôsobila na niektoré krajiny centrifugálne. Slovienski kňazi odišli do Bulharska a dnešnej Juhoslávie, kde ich pričinením rozkvitala vzdelanosť napríklad v slávnej Prieslave, pri Ochridskom jazere, ale aj v Sázavskom kláštore v Čechách.

Pomerne rozšírené boli povesti o Svätoplukovi, jednak o jeho kajdcnom pustovníckom zakončení života na Zobore pri Nitre, zapísané v českých stredovekých kronikách (Kosmova Chronica Boemorum - Kronika česká z 12. storočia, Dalimilova kronika zo 14. storočia), jednak známa, zrejme adaptovaná, epizóda o Svätoplukových prútoch, ktorá zaznamenal byzantský spisovateľ Konštantín VII. Porphyrofíennetos v diele De administrando imperio - 0 spravovaní ríše, 948 - 952. Motív o troch prátoch má vlastne orientálny pôvod a našiel svoje uplatnenie v umelej i folklórnej tvorbe viacerých krajín, teda nielen na Slovensku.

Latinský stredovek sa prezentuje ako špecifický vývinový ásek vzhľadom na vtedajší kultárny a jazykový univerzalizmus, ktorý oslaboval nacionálne osobitosti. Životaschopnosť slovenskej stredovekej literatáry tkvie predovšetkým v hlásení sa k svetovým špičkovým kvalitám, v ich tvorivom osvojovaní. Samozrejme, stupeň tvorivosti treba určovať v rámci stredovekého ideovo-umeleckého systému.

Cirkevná, šľachtická i mestská literatáru reprezentovali vo všeobecnosti diela cudzej proveniencie, no domáci autori vstupovali do procesu tvorby aj vlastnou aktivitou. Prejavilo sa to nielen v latinsky písaných textoch, ale predovšetkým v textoch písaných slovakizovanou češtinou. Nebudeme sa zdržiavať pri základných náboženských žánroch, ako je biblia a liturgické texty. Tieto autoritatívne určovali ráz západoeurópskej stredovekej kultáry. Sástredíme sa však na diela, v ktorých sa dá postrehnáť, ako sa stávali vlastníctvom čo najširších vrstiev národa a postupne formovali zmysel pre estetická funkciu slovesného umenia.

Cirkevná latinská tvorba plynulé nadväzovala napríklad na základný repertoár európskeho hymnického bohatstva, ktorý vytvárali hymny Ambrosia, Tomáša Aquinského, Paula Diacona, Jacopona da Todi a Tomáša z **Celana.** Potvrdená **máme** oblúbenost? a frekventovanosť piesne Jacopona **da Todi Cur** mundus militat sub vana glória - Prečo **svet bojuje pod** márnou slávou. Vlastníme preklad zo **17.** storočia **a viac** latinských zápisov pod rôznymi názvami, domovské právo piesne obhájila jej paradizovaná podoba, s výrazným sociálnym akcentom. V 13. storočí bol zapísaný Lamentum rusticorum - Bedákanie sedliakov. Prostredníctvom **neho sa sed**liaci žalujd na nemecké cisárske v oj**s**ká, **že im** vyrubujá neúnosne vysoké dane.

Osobitný štýl spojenia s európskym literárnym životom zaznamenávame v prostredí študentskej vagantske**j** poézie. Kontakt so vzdelaneckými vrstvami si študenti - vaganti zabezpečovali putovaním z jednej univerzity **na** druhá. Na štádiá chodili do Bologne, Padovy, Prahy, Krakova, Viedne. Vnímali vtedajšiu svetská produkciu, prinášali **pod**nety i celé výtvory do domácej dielne **a** prispievali k **im**portovaniu i adaptovaniu študentskej vagantske**j** poézie. Po založení Karlovej univerzity v **Čechách a** Academie Istropolitany na Slovensku nastalo intenzívnejšie pradenie vagantov do našich krajov, otvorili sa cesty poznania **ich** literárnej tvorby, zvykov, zábav. Najväčšiu popularitu si u nás získali pijanské piesne, napríklad **Meum est** propositum in taberna **mori** (Zaumienil **som si**, **že** zomriem v krčme). Táto pieseň povstala z kombinácie piatich strof z dvoch piesní Archipoetu **(12.** storočie, **otca** vagantského básnictva, žijúceho v Nemecku. Ide **o** piesne Confessio Arehipoetae - Archipoetova spoveä **a** Archipoetae **ad** archiepiscopum - Prosba Archipoetova k arcibiskupovi.

I další velikán - Primas, majster Hugo z Orleánsu (asi 1095 ~ 1150) mal u nás nasledovníkov predovšetkým v písaní veršovaného dialogického sporu vína .a vody o prednosť pred Bohom a ľudmi. Primas, alebo podľa iných vedcov anglický básnik Gualter Map (1140 - 1209), vytvoril paródiu na duchovný stredoveký žáner - spor. Zásluhou dialogizovanej formy a silného zastúpenia epických elementov sa početné parafrázy v latinčine i slovenčine podstatne neodchyľovali od originálu. Vznikli i nové piesne či básne, ktorých autori sa inšpirovali európskou študentskou tvorbou. Väčšinou ich zaraäujeme medzi blízke a vzdialené motivické ohlasy pôvodných piesní tohto typu (napríklad Nepi, Janko, nepi vody). Pretože študentská vagantská poézia bola literatúrou opozičnou vzhľadom na ideové, morálne i umelecké autority, zachovala si na dlhé časy postavenie perifernej literatúry. Texty sa zachovali len v rukopisných spevníkoch a zborníkoch, mnohokrát nepresne, podľa toho, na akej vzdelanostnej úrovni bol zapisovateľ (napríklad spevník Dionýza Kubíka Libellus cantionum, 1795 - Knižočka piesní).
Vývinové ťažisko odpisovania, adaptovania a tvorenia vagantskej poézie sa na Slovensku vplyvom košickej (1659 - 1766) a trnavskej univerzity (1635 - 1777) a takisto vplyvom neuniverzitných typov škôl prenieslo do 17. a 18. storočia.

Študenti navštevujúci školy neuniverzitného typu - väčšinou kláštorné, bývali zrejme vekovo mladší, asi aj ideový a pedagogický dozor nad zverencami fungoval bezprostrednejšie. Tým sa dá vysvetliť skutočnosť, že v básni Pro Bacchi feriis - Na Bakchove slávnosti zo spomenutého spevníka Dionýza Kubíka, ale aj v iných vagantských textoch, najmä z poststredovekých období, sa oslabuje ostrie paródie a nahrádza sa rekreačným, dobromyseľným humorom.

Z prozaických svetských prejavov nemožno si nepovšimnúť exemplum, krátke rozprávanie vkladané do kázní za účelom

spestrenia, vysvetlenia a názorného ilustrovania morálnych i teologických právd* Má alegorický charakter a často **ho** vytvárajú mýty, bájky, povesti, anekdoty, ktoré **predtým** slúžili inému cieľu. Alegória sa stáva príťažlivejšia a zrozumiteľnejšia tým, že dostáva podobu zdanlivej reality. Preto aa do kázní dostávajú exemplá pôvodne svetského charakteru (napríklad anekdoty), no povinný moralizátorský záver - epimytion striktne uvádza recepciu prvej príbehovej časti k didakticko-moralizátorskému určeniu. Často až násilne vnucovalo recepciu nie vždy morálne ladeného príbehu jadra. Napriek tomu práve samotný príbeh najviac upútal pozornosť ľudových poslucháčov. Sám osebe umožňoval denotatívnejšiu interpretáciu, do značnej miery oslobodenú od prepiatej alegorizácie. Stával sa súčasťou celonárodného literárneho vedomia, do neho pomaly, voľne vstupovali nezáväznejšie, zábavnejšie motívy, čím sa stierala moralizátorská funkcia. Prostredníctvom zbierky exempiel Petra Alfonsiho Disciplína clericalis (Poučenie pre duchovných, **12.** storočie) a hlavne zbierky História septem sa**pien**tum (História o siedmich mudrcoch, 15. storočie) sa do slovenskej folklórnej prózy dostal príbeh o prefíkanej nevernej mladej žene, okabátenom starom mužovi a studni. Príbeh prešiel viacerými mutáciami v rámci spomenutých zbierok i v rozprávkových variantoch. Rozprávka zo zbierky Sama Gzambla vo východiskovej situácii v porovnaní s predchádzajúcimi textami prehlbuje vekový i vzhľadový kontrast medzi manželmi. Dopĺňa ho motívom zdôraznenia ich sociálnej nerovnosti i náznakmi psychologizácie, ktorá je stredovekému exemplu cudzia. Pomerne vysoké percento slovenských ľudových rozprávok má genetické korene v európskych exemplických zbierkach, napríklad rozprávka 0 troch grošoch, Soľ nad zlato, Plavčík a Vratko, čo osúšajú slzy sveta. Exemplum ovplyvnilo ideovú i kompozičnú štruktúru ľudovej

rozprávky, posilnilo spätosť slovenskej literatúry s ástnou ľudovou slovesnosťou na jednej strane a s oficiálnou svetovou tvorbou na druhej strane. Parafrázy exempiel i vagantskej poézie, tematicky i formálne stále viac proslovenské, prechádzali v rozličných variantoch hranicami nasledujúcich vývinových etáp.

Renesancia a humanizmus plynulé prenikali na Slovensko už v 2. polovici 15. storočia. Spočiatku sa o ich rozvoj citeľnejšie pričinila feudálna cirkevná i svetská hierarchia, ktorá bola ešte vždy pri moci, kým meštianstvo si svoje ekonomické kultúrne pozície vydobýjalo pomalšie. Pokračovali študentsko-vzdelanecké styky s talianskymi univerzitami, ba do vtedajšieho Uhorska sa prizývali i talianski vzdelanci, a to najviac na kráľovský dvor Mateja Korvína, sympatizujúceho s novým myšlienkovým a umeleckým prúdom. V kráľovských službách zotrvávali talianski historici, napríklad Marzio Galeotto, Peter Ransanus, Antonio Bonfinl a básnici Pomponius Laetus a Kaldius Naldus. Popri talianskych a domácich učencoch zbor humanistov na Matejovom dvore dopĺňali i humanisti českí, napríklad Jan z Rabštejna, v tomto smere priekopník vo svojej krajine, a Jan Pilipec - Pruisz z Prostejova.

V období reformácie začali naši protestantskí študenti navštevovať nemecké univerzity - v prvom rade Wittenberg, áalej Lipsko, Bazilej, Heidelberg atä., a prinášali impulzy z nemeckej literárnej oblasti.

Programové úsilie humanistov i stúpencov reformácie o zvýšenie vzdelanostnej úrovne vyústilo do zakladania škôl nižšieho i vyššieho typu. I táto okolnosť podmienila migráciu zahraničných vzdelancov a pedagógov. Vo funkcii rektora gymnázia v Levoči a v Košiciach pôsobil významný anglický básnik, poeta laureatus, pedagóg Leonareľus

Coxius, ktorý predtým ako profesor krakovskej univerzity udržiaval kontakty s východoslovenskou inteligenciou. Ako učiteľ sa u nás pričinil o propagáciu diela Erasma Rotterdamského, o ktorého obľábenosti máme viac dokladov. Valentinus Eckius, pôvodom z Bavorska, sa stal na určitý čas rektorom gymnázia v Bardejove a niektoré svoje literárnoteoretické a metodologické spisy čiastočne určil i pre potreby bardejovskej školy. Na prešovskej latinskej škole úspešne rektoroval takisto vavrínom ocenený poeta, slávny pedagóg, rodom z Nemecka, Ján Bocatius. Po piatich rokoch sa stal rektorom školy v Košiciach, neskôr richtárom mesta. Košiciam i Slovensku zostal verný až do smrti.

Academia Istropolitana, založená roku 1465 Matejom Korvínom v Bratislave, prevzala štatáty bolonskej univerzity a profesorský zbor vytvorila z mnohých zahraničných odborníkov, napríklad filozofiu, rétoriku a štylistiku prednášal taliansky profesor Aurelius Brandolini, matematiku viedenský profesor Ján Muller Regiomontanus z Kônigsbergu a Vavrinec Koch z Krompách.

Humanistická literatúra vytvára zvláštny typ medzinárodnej literatúry a niekedy ťažko zaradiť príslušné dielo do, jedného národného okruhu. Jestvujú autori, ktorých si privlastňuje viacero národov - podľa národnosti, miesta narodenia, miesta bydliska. Najrozhodujácejším kritériom ostáva však charakter tvorby, ktorou sa pisateľ začleňuje do určitej národnej literatúry. Výrazným príkladom je práve Ján Bocatius, Lužický Srb. Prišiel k nám z Nemecka, písal po latinsky a nemecky, jeho tvorba korešponduje so životom slovenského prostredia, samozrejme, v duchu antických ideálov. Obligátne antické reálie prispôsoboval a upravoval. Napríklad umelecky aplikoval antický motív riečnej nymfy na domáce prostredie: Bodrocides Nymphe (bodrocké nymfy). Mená slovenských riek oddávna symbolizovali a naznačovali

národné vedomie Slovákov, v humanizme napríklad ešte u Martina Rakovského, Jakuba Jakobea. Bocatiua aa vo svojej zbierke básní Hungaridos libri poematum V. (Päť kníh uhorských básní, Bardejov 1599) opieral o vtedajšie európske inšpiračné zdroje, predovšetkým o rímskych básnikov. Pri epigramoch, patriacich k najvydarenejším žánrom zbierky, je mu vzorom rímsky epigramatik Martialis, hoci Bocatius si zachováva istá umelecká autonómiu v jednostrannejšom výpade proti protivníkovi a v didaktickéjšom tóne. S Martialom sa stotožňuje väčšinou vo výbere niektorých tém, antickou terminológiou a podobnými alebo spoločnými vymyslenými menami fiktívnych i skutočných nepriateľov. V humanistickom veršovníctve sa uprednostňuje učenecká a spoločenská problematika, zriedka sa stretávame s ľábostnou problematikou, ktorá je príbuznejšia renesancii. Bocatiov ľábostný cyklus o dvoch láskach Rubelle a Elsule, i keä je poznačený prisilným spoločenským akcentom, pokladáme za unikátny zjav nielen v rámci zbierky, ale aj v slovenskej literatáre vôbec. V cykle vidíme ohlasy na Šalamánovu Veľpieseň, na Ovídia, Propertia, Tibulla.

Bocatius sa vyrovnáva i s výdobytkami humanistickej proveniencie. Troma anekdotickými básňami o kráľovi Matejovi vyjadruje uznanie prvej latinskej zbierke anekdot o Matejovi od talianskeho historika Marzia Gŕaleottiho (1427 - 1492), u nás známej zrejme zásluhou viedenského vydania Galea Tordu (1563).

V tvorbe epígramov nastal v tomto období pomerne značný rozmach. Ešte ostrejší a dtočnejší ako Bocatius bol Ján Pilický, tvorivo pristupujáci nielen k Martialovi a antike, no navyše i k veršom anglického humanistického epigramatika Johna Owena (1563 - 1622). Vzhľadom na silný feudálny systém v Uhorsku bolo menej príležitostí korešpon-

dovať s teoretikmi štátneho zriadenia, ako bol T. Morus, T. Campanella a N. Machiavelli. Filozofiu štátu u nás supluje Martin Rakovský dvoma rozsiahlymi skladbami - Libellus de partibus reipublicae et causis mutationum regnorum imperiorumque (Knižka o spoločenských vrstvách v štáte a príčinách prevratov v kráľovstvách a cisárstvach, 1560) a De magistrátu politico (0 svetskej vrchnosti, 1574)• Aktualizuje a prispôsobuje svojej koncepcii Aristotelovu Politiku a myšlienky nemeckých reformátorov (Filipa Melanchtona, Juraja Lauterbecka a čialších).

Za charakteristický znak humanizmu pokladáme rozsiahle medzinárodné stretávania sa literatúr aj osobné kontakty reprezentantov jednotlivých národných okruhov. Platí to o vnášaní impulzov z iných krajín k nám, ale aj naopak. Naši humanisti, narodení na Slovensku alebo slovenského pôvodu, ku ktorému sa prevažne hlásili, mali podiel na formovaní kultúrnych hodnôt iných národov - Ján Sambucus pôsobil v Taliansku, Ján Jessenius v Nemecku, Peter Fradelius v Anglicku, Štefan Monetarius v Poľsku. Špeciálnu podobu majú kontakty s českými a moravskými krajmi - Vavrinec Benedikt z Nedožier, Martin Rakovský, Ján Silván, Pavel Kyrmezer, ale aj Jakub Jakobeus.

Jakub Jakobeus žil ako český exulant v Prešove, a tak úzko zrástol so životom slovenského prostredia, že vytvoril epicko-reflexívnu skladbu Gentis Slovanicae lacrumae, suspiria et vota (Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa, 1642), zastupuje prvý národný epos. V spleti topických obrazov a schematických postupov dominuje motív plačúcej Matky Slovákov nad svojimi deťmi, pričom alegória má z veľkej časti lyrizujúcu funkciu. Jakobeova personifikácia Slovenska našla dôstojnú odozvu u básnikov slovenského národného obrodenia - u Jána Kollára a Jána Hollého. V elégiách

Jána Hollého, veľkého básnika slovenského klasicizmu, Matka Sláva stráca svoje pôvodné threnetické určenie, formuje sa ako vznešená veštkyňa slovanských osudov. Vrúcne monológy Matky Slávy zahŕňajú v sebe materinský lyrizmus, ale aj pátosové národnobuditeľské apely.

Renesancia sústredenejšie vychádzala z domácich zdrojov, no medzitextové nadväzovanie na štandardné európske prototypy pretrvávalo. Za zmienku stojí napríklad vplyv nemeckej protestantskej drámy (Pavol Kyrmezer), francúzskej kurtoáznej lyriky (Kódex Jána Jóba Panchaliho) a nemeckej duchovnej lyriky (Juraj Tranovský).

Baroková literatúra vyrastala už v uvedomovanom prežívaní takých závažných skutočností, ako bol barokový slavizmus, národná rovnoprávnosť Slovákov v Uhorsku, cyrilometodovská tradícia, význam materinského jazyka. V kontaktoch s inonárodnou tvorbou slovenská baroková literatúra vo svojich hlavných črtách nadväzovala na tradíciu stredoveku, renesancie a humanizmu. Protestantskí autori sa znova obracali na nemeckú literatúru predovšetkým v oblasti duchovnej lyriky a drámy. Ešte užší kontakt s Nemeckom mali evanjelickí vzdelanci, ktorí boli obvinení z účasti na Wesselényiho protihabsburskom sprisahaní a poslaní na španielske galeje. Po vyslobodení sa na dlhší čas usadili v nemeckých krajoch, kde písali svoje spomienky na žalárovanie a strastiplné zážitky z ciest, smerujúcich do Neapola na galeje (Ján Simonides, Tobiáš Masník).

Blízky vzťah k maSarskej tvorbe evidujeme v bilingválnej osobnosti - u Petra Benického, ktorý svoje didaktickoreflexívne verše tvoril v maaarčine i v slovenčine (Magyar Rhytmusok, Slovenské verše).

Na slovenskej barokovej pôde vyrástli osobnosti známe celej Európe, napríklad Matej Bel, magnum decus Hungariae - veľká ozdoba Uhorska, člen zahraničných učebných spoločností v Olomouci, Berlíne, Jene a Londýne.

K svojmu slovenskému povodu i k slovenskému národu sa hrdo hlásil terchovský rodák, riaditeľ viedenskej cisárskej knižnice Adam František Kollár, šíriteľ osvieten-ských myšlienok v Uhorsku. Za svoje pokrokové právnické dielo, v ktorom navrhoval zlepšenie životných podmienok poddaných a rozdelenie daní aj medzi šľachtu a cirkev, sa dostal takmer do vyhnanstva.

V baroku, **a** to i v oficiálnom, hlavne za jeho ústupu, nastal v slovenskej literatúre výrazný rozkvet humoristických žánrov. Nečerpali ani tak zo skromne zastúpených barokových látok, skôr **sa** u nás tradovali stredoveké a renesančné humorné žánre, tieto s určitým stupňom tvorivosti rešpektovali zákonitosti barokovéj a nastupujúcej novodobej literatúry.

Existuje množstvo osamotených fragmentárnych správ a dôkazov o intenzite medzinárodného cítenia a o spolupráci našich i zahraničných kultúrnych a literárnych dejateľov• Taxatívne vymenúvanie prekračuje rámec tohto textu, naším eieľom bolo upozorniť najmä na tie momenty, ktoré výrazne ovplyvnili a formovali vývinovú progresivitu literárneho života na Slovensku.

Literatúra

1. Bocatius, J.: Hungaridos libri poematum V. Bardejov 1599.

2. Kerulová, M.: Ján Bocatius (Príspevok k problematike slovenskej humanistickej poézie.)• Kandidátska dizertačná práca, Bratislava, PP UK 1978.

3. Kerulová, M.: Študentská latinská poézia v 17. a 19. storočí na Slovensku. Rigorózna práca, Bratislava, PP UK 1979.

4. Kuzmík, J.: Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu I., II. Martin, Matica slovenská 1976.

5. Minárik, J.: Baroková literatúra, svetová, česká, slovenská. Bratislava, SPN 1984.

6. Minárik, J.: Z klenotnice staršieho písomníctva I., II. Bratislava, Tatran 1984.

K teoretickým a metodickým problémom porovnávacieho štúdia ruskej a slovenskej štylistiky

Galina Konfederáková

V posledných desaťročiach popri iných smeroch a aspektoch štylistického výskumu nadobudla výraznejšie obrysy aj porovnávacia Štylistika (3alej PŠ). Počiatky porovnávacích štúdia štylistiky sd späté s prácami Ch. Ballyho, avšak o intenzívnejšom rozvoji PŠ môžeme hovoriť až od polovice 20. storočia. Tento rozvoj podmienil zvýšený záujem o teóriu a prax prekladu - v tomto ohľade je veľmi podnetná práca A.V. Piodorova Očerki obščej i sopostaviteľnoj stilistiki (Moskva, 1971) - a súčasné pokusy o porovnávací výskum rôznych jazykov, najmä ich gramatiky.

Niektoré otázky PŠ sa nastolili už na 4. zjazde slavistov roku 1958. Napríklad A.V. Piodorov vo svojom vystúpení zdôraznil, že "rozvoj teórie prekladu v lingvistickom pláne do značnej miery spomaľuje skutočnosť, že sa neskúma štylistika rôzny/ch jazykov - tak slovanských, ako aj germánskych, románskych a dalších". (IV sjezd, 1962). Nás, pravdaže, zaujíma predovšetkým porovnávací výskum štylistiky slovanských jazykov.

V porovnávacom štádiu štylistiky slovanských jazykov mal rozhodujúcu álohu referát A.I. Jefimova Zadaôi sravniteľnoj stilistiki vostoônoslavianskich jazykov, s ktorým autor vystúpil na 5» zjazde slavistov roku 1963 (Jefimov, 1963)«Otázkami PŠ príbuzných jazykov sa zaoberal aj I.K. Beloded vo svojej štúdii 0 sopostavitelnoj stilistike vostoônoslavianskich jazykov (Beloded, 1972), Z novších publikácií venovaných tejto problematike hodno uviesť zborník Problémy sopostavitelnoj stilistiki vostoônoslavianskich jazykov (Kijev, 1977). Urobili sa aj prvé kroky k vytvoreniu PŠ jednotlivých východoslovanských jazykov. Roku 1979 vyšla práca M.G. Bulachova Osnovnyje voprosy sopostaviteľnoj stilistiki russkogo i belorusskogo jazykov (Minsk, 1979) a roku 198© - kolektívna práca Sopostaviteľnaja stilistika russkogo i ukrainskogo jazykov (Izakevič, 1980),

Zásady a metódy rozpracované v uvedených prácach majú širšiu platnosť a môžu sa úspešne použiť aj pri porovnávacom štúdiu iných slovanských jazykov, včítane ruského a slovenského jazyka (aalej R, S). Nazdávame sa, že pre tento druh výskumu našich jazykov už naozaj dozrel čas. Porovnávacie štúdium štylistiky R a S má svoj význam, perspektívy a nesporne prinesie pozitívne výsledky v teoretickej aj praktickej oblasti. Otázky porovnávacieho skúmania našich jazykov sa pociťujú ako mimoriadne aktuálne a naliehavé najmä vo vysokoškolskej výučbe, v príprave budúcich profesionálnych prekladateľov a učiteľov ruského jazyka. V gávisiosti s tým sa vynára celý rad problémov pri opise štylistických javov R a S rovnako z teoretického hľadiska, ako aj z hľadiska potrieb výučby a problémov s prípravou študijnej literatúry. Závažnosť a naliehavosť riešenia uvedených problémov potvrdzuje okrem iného aj skutočnosť, že súčasťou nového učebného plánu už pre päť-

ročné štádium prekladateľatva a tlmočníctva stáva sa učebný predmet PŠ príslušného cudzieho jazyka (v súčasných platných osnovách je to jednoducho štylistika konkrétneho jazyka), a čo je veľmi dôležité, počet hodín, vymedzených na prednášky a semináre zo štylistiky, sa zvýšil na dvojnásobok. Príznačné je aj to, že otázky porovnávacieho skúmania funkčných štýlov **R** a **S** boli zaradené do štátneho plánu výskumu na 8. päťročnicu.

Treba zdôrazniť, že úspešné bádanie v oblasti PŠ dvoch alebo viacerých jazykov predpokladá určitý stupeň vedeckého rozpracovania štylistiky každého z porovnávaných jazykov a zároveň výskum tohto druhu musí nevyhnutne vychádzať z poznatkov získaných v procese porovnávacieho skúmania iných lingvistických.disciplín, najmä gramatiky a lexikológie.

•

Aká je v tomto smere situácia v ruskom a slovenskom jazyku?

Vývin štylistiky **R** od samého jej vzniku sa uberal viacerými smermi. Avšak štylistický výskum sa zameriaval predovšetkým na tieto dva základné aspekty: **1.** štylistika jazykových prostriedkov (otázky fonetických, lexikálno-frazeologických a gramatických jazykových prostriedkov a spôsoby ich použitia); **2.** funkčná štylistika (otázky zákonitostí fungovania jazyka v rozličných sférach komunikácie). V súčasnom štádiu vývinu tejto vednej disciplíny je funkčná štylistika bezpochyby perspektívnejšia. Prevažná väčšina súčasných sovietskych autorov sa venuje práve týmto dvom aspektom **(O.S.** Achmanovová, L.Gr. Barlas, **J.**A. Beľčikov, A.V. Vasilievová, V.V. Vinogradov, **CO.** Vinokur, T.G. Vinokurová, A.N. Gvozdev, A.N. Kožin, M.N. Kožinová, **O.**A. Krylovová, N.**M.** Lariochinová, **O.D.** Mitrofanovová,

A.L. Pumpianskij, D.E. Rozentaľ, O.B. Sirotininová, P.P. Filin, N.I. Formanovskaja, D.N. Šmeľov a iní).

Viacerí sovietski vedci sa vo svojich prácach zameriavajú aj na špeciálny výskum umeleckého štýlu, do ktorého zaradujú aj skúmanie individuálnej reči, Štýlu jednotlivých umeleckých diel, včítane otázok interpretácie konkrétnych textov (V.V. Vinogradov, B.N. Golovin, A.I. Jefimov, E.A. Ivančikovová, V.V. Odincov, B.A. Larin, L.J. Maksimov, G.V. Stepanov, J.S. Stepanov, N.M. Šanskij a iní).

Ďalšiu skupinu reprezentujú práce, ktoré sa zaoberajú otázkami porovnávacieho štúdia štylistiky ruštiny a iných jazykov (o nich sme sa už zmienili). V poslednom čase sa zjavilo veľa prác súvisiacich so štylistikou textu, ktorej vyčlenenie je čiastočne späté s vývinom lingvistiky textu (lí.D. Aruťunovová, B.G. Gak, I.R. Gaľperin, N.A. Koževnikovová, V.V. Odincov, G.V. Stepanov a iní).

Medzi prácami zo štylistiky R nezastupiteľné miesto majú mnohé vysokoškolské učebnice a príručky známych sovietskych štylistov (A.N. Gvozdev, M.N. Kožinová, A.K. Panfilov, P.G. Ôeremisin, A.N. Kožin, O.A. Krylovová, V.V. Odincov a iní); vyšla špeciálna príručka pre poslucháčov inonárodných oddelení pedagogických inštitútov zväzových republík (V.D. Bondaletov a kol.); vydali sa špeciálne učebnice pre zahraničných poslucháčov rusistiky (Kurs lekcij po stilistike russkogo jazyka A.N. Vasilievovej a Osnovy funkcionaľnoj stilistiki O.A. Krylovovej)*

Štylistika slovenského jazyka ako vedná disciplína je jednou z najrozpracovanejších jazykovedných disciplín* Veľký dôraz sa v nej kladie na výskum funkčných štýlov (E. Pauliny, J. Horecký, J. Mistrík, P. Miko, J. Findra< Š. Peciar, J. Bosák, M. Šalingová a iní), na skúmanie

kompozície textu (J. Mistrík, J. Horecký, J. Pindra a iní), jazykových prostriedkov a ich štylistického využitia (J. Mistrík, J. Mlacek, M. Pisárčiková, M. Urbančok, J. Masár, P. Ondrus, J. Sabol, G. Horák a iní), na rozpracovanie metódy výrazových kategórií (Mikove práce), ako aj na skúmanie mimojazykových výrazových prostriedkov (J. Mistrík).

Veľkým prínosom pre štylistický výskum S sá práce J. Mistríka. Okrem veľkého počtu článkov, štádií a monografií napísal J. Mistrík šesť štylistík, posledná z nich vyšla roku 1985 a je to doteraz najrozsiahlejšie dielo, ktoré sa u nás venuje otázkam štylistiky. Je to komplexný opis výrazových prostriedkov a vedecký výklad o výstavbe a štylistických vlastnostiach textu.

Bohatý materiál, potrebný pre porovnávacie štádium R a S kumuloval porovnávací výskum našich jazykov, ktorý sa hojne rozvíja v československej rusistike povojnového obdobia a má už u nás svoju tradíciu. Avšak korene porovnávacieho štádia našich jazykov siahajá do hlbšej minulosti. Roku 1851 v časopise Slovenskje pohľadi uverejňoval články z porovnávacej slovensko-ruskej gramatiky Mikuláš Dohnaný. Vzácny je aj nedávno objavený rozsiahly rukopis Rudolfa Skotnického Ruská a slovenská gramatika v rovnom behu z rokov 1876-1888.

V tradíciách porovnávacieho výskumu R a S áspešne pokračuje aj sáčasná slovenská rusistika. Väčšina prác našich rusistov je orientovaná práve týmto smerom (G. Baláž, Í. Benediková, M. Ôabala, D. Kollár, G. Konfederáková, I. Kothaj, V. Kučera, M. Mikluš, J. Paňko, J. Rybák, E. Sekaninová, M. Ščipanskaja, S. Šebejová, M. Varchola, J.P. Vasilievová, M. Veselá a iní (podrobnejšie pozri Baláž, 1984-1985)* Porovnávací rusko-slovenský, respektíve slovensko-ruský charakter majá mnohé

kandidátske dizertácie a diplomové práce. Porovnávací výskum R a S je už mnohé roky sáčasťou štátneho plánu výskumu.

Medzi prácami porovnávacieho rázu významné miesto patrí Syntaxi ruského jazyka v porovnaní so slovenským J. Svetlíka. V záverečnej fáze je práca na porovnávacej morfológii R a S (autorský kolektív: G. Baláž, 1. Benediková, M. Ôabala, M. Mikluš, I.G. Miloslavskij). V počiatočnom štádiu sá práce na novej porovnávacej syntaxi, lexikológii a fonetike.

Pre porovnávaciu analýzu slovnej zásoby R a S je nepostrádateľný päťzväzkový akademický Veľký rusko-slovenský slovník. Postupne sa vydáva aj Veľký slovensko-ruský slovník.

Môžeme teda konštatovať, že súčasný stav vedeckého výskumu štylistiky R a S, ako aj dosiahnutá ároveň porovnávacieho štádia týchto jazykov vytvára všetky predpoklady pre úspešná riešenie áloh porovnávacieho výskumu štylistiky R a S. Taký výskum je mimoriadne dôležitý z hľadiska vedeckého poznania, lebo rozširuje, prehlbuje a obohacuje naše poznatky rovnako o spoločných črtách v štylistickej výstavbe oboch porovnávaných jazykov, ako aj o špecifických národných osobitostiach štylistických javov. Porovnávacie štylistické bádanie našich jazykov sáčasne poslúži ako základ rozpracuvania teórie a metodiky vyučovania lingvoštylistiky R aj S, ba aj teórie a praxe prekladu, najmä štylistiky prekladu.

Porovnávací výskum musí byť komplexný, jeho predmetom musí byť celý štylistický systém R v porovnaní so štylistickým systémom S, to znamená, že porovnávacia analýza sa musí zameriavať na výskum štylistických pros-

triedkov vo všetkých jazykových rovinách a na výskum zákonitostí funkčného rozvrstvenia geneticky príbuzných jazyko na charakteristiku funkčných štýlov a ich vzájomnej spatos ti v každom jazyku osobitne, ako aj na osobitosti ich vzájomných vzťahov v súčasnom štádiu vývinu R a S.

Nazdávame sa, že v našich podmienkach a v súčasnom období vývinu československej rusistiky treba venovať osobitnú pozornosť skúmaniu problematiky najmä funkčnej štylistiky, a to tak z hľadiska teoretického, ako aj z hľadiska potrieb výučby*

Okruh problémov spätých s analýzou jazykových prostriedkov, ako sme už spomínali, je v porovnávacom rusko-slovenskom pláne pomerne dobre rozpracovaný vo všetkých jazykových rovinách, takže z hľadiska porovnávacej štylistiky si tieto problémy vyžiadajú iba inú systematizáciu a určité doplňujúce charakteristiky. Poslucháči rusistiky majú možnosť osvojiť si ich už na prednáškach, seminároch a cvičeniach zo súčasného ruského jazyka. Problematika porovnávacieho štúdia funkčných štýlov R a S u nás nie je ešte prebádaná. Tu je azda výnimkou náučný štýl. V štúdiu ruštiny sa poslucháči rusistiky stretávajú s problematikou funkčnej štylistiky po prvý raz až na prednáškach a seminároch zo štylistiky, a preto pri porovnávacej analýze funkčných štýlov R a S sa môžu opierať výlučne o svoje teoretické poznatky zo štylistiky materinského jazyka. **7** tejto súvislosti pokladáme za správny návrh slovenských členov Komisie expertov pre preklada'teľsko-tlmočnícke štúdium, aby sa štylistika S pre poslucháčov tlmočníctva a prekladateľstva neprednášala v rámci porovnávacej štylistiky, ale aby sa vyčlenila ako samostatný vyučovací predmet.

Rozpracovanie úloh vyplývajúcich z porovnávacieho výskumu R a S je **ešte** pred nami. Okrem problémov, ktoré sme už naznačili, čakajú na riešenie všeobecne metodologické problémy porovnávacieho štúdia štylistiky rôznych jazykov, osobitne príbuzných jazykov; ©tázky metód a spôsobov takéhoto výskumu; postavenie PŠ medzi inými lingvistickými disciplínami (napríklad vzájomný vzťah medzi PŠ a štylistikou národného jazyka, PŠ a štylistikou prekladu atd.); úlehy PS ako vyučovacej disciplíny; tvorba učebníc a príručiek z PŠ a ich obsah a štruktúra s prihliadnutím na profesionálnu orientáciu poslucháčov (učiteľ ruského jazyka, prekladateľ) a äalši© otázky*

Ide o závažné a veľmi aktuálne problémy* Ich riešenie si vyžiada úsilie rasistov aj slovakistov.

Literatúra

Baláž, G. : Štyridsať rokov jazykovednej rusistiky na Slovensku, Ruský jazyk, 1984-1985* 9, *s*, 403-408

Beloded, I.K. % 0 aopostaviteľnoj stilistike vostoôno-slavianskich jazykov. In: TeeretyČni problémy linhvistyčnoji stylistyky, K., 1972, s. 3-21

Slovensko-ruský prekladový slovník, Bratislava, vyd* SAV, 1950-19541

Grammatičeski j stroj russkogo jazyka v sopostavlenii so slovackim, č. 1, vyd, SAV, Bratislava, 1954, č. 2 1960

ížakeviS, G.P., Kononenko, V.I.* Pilinskij, N.N., Siroťina, V.A.: Sopostaviteľnaja stilistika russkogo i ukrainskogo jazykov, Kijev, Vyšôa škola, 1980

Jefimov, A.I. s Zadaci sravnitelnoj atilistiki vostočno-slavianakich jazykov, vyd• MGU, 1963

IV Meždunarodnyj sjezd slavistov. Materiály diskussii, t* 1, vyd. AN 3S3R, Moskva, 1962, s. 546

Mistrík, J,Í Štylistika, SPN, Bratislava 1985

Slovenská humanistická poézia v literárnom kontexte

Helena Májeková

Slovenská humanistická poézia sa rozvíjala v 16. storočí a v prvej polovici 17. storočia. Pestoval ju takmer výlučne v latinskom jazyku veľký počet literátov, z ktorých len významnejší básnici (Martin Rakovský, Pavol Rubigall, Juraj Koppay, Ján Bocatius, Ján Pilický, Jakub Jakobeus a iní) viac-menej narušili tradíciu napodobňovania antického literárneho obsahu a formy. V dielach týchto básnikov nachádzame nielen ohlas antiky, ale aj odraz súčasného života, ktorého pokrokové tendencie, nový postoj k pozemskému životu, nové vzťahy medzi ľuďmi našli svoj literárny výraz v renesančnej tematike.

Tvorba humanistických básnikov s vyššími umeleckými ambíciami prispela nielen ku kultivácii domáceho literárneho kontextu, ale obohatila aj medziliterárny kontext európskych literatúr, pričom nemuseli byť vždy vzájomne späté, ale vyrástli zo spoločného ducha. Na priestore európskeho literárneho humanizmu tak vznikajú rozmanité vzťahy autorov

k literárnej tradícii a súčasnosti v domácich a medziliterárnych súvislostiach. Tieto otázky literárnej tradície a jej foriem sú problémom každej literárnej histórie. Pred slovenskou literárnou vedou stojí otázka domácich a európskych súvislostí, vzťahu k tradícii a súčasnosti. O odhalenie literárnych kontextov sa pokúsime na diele Jána Pilického (1580-1620).

Básnické dielo Jána Pilického literárnohistorický aj čitateľsky vnímame na pozadí latinského humanistického básnictva. V poetike básnika nachádzame spoločné alebo príbuzné črty s inými autormi, ale aj individuálnosť a tvorivosť. Spoločné znaky tvorby humanistických autorov nemožno odôvodňovať len princípom imitácie, ktorú ako metódu tvorenia, povoľovali a odporúčali súveké poetické a estetické príručky. Podobnosť v tvorbe súčasníkov sa vytvárala aj pod vplyvom literárnej a spoločenskej situácie doby. Potreba kontinuity s doterajšou tvorbou sa, prirodzene, spájala s úsilím jednotlivca o vlastný prínos.

Ján Filický vstúpil do literatúry zbierkou príležitostných básní Xénia natalitia (Praha 1604), ktoré završujú prvú fázu jeho tvorby a z hľadiska neskoršej syntézy predstavujú prípravné obdobie*

Dobová atmosféra, ktorá Pilického určovala, sa vyznačovala chaosom v politickom a duchovnom živote Uhorska* Mladého básnika na cestu poézie pripravila latinská škola, oficiálny vkus a ideológia mecénskej mestskej šľachty, ktoré podporovali tradičné príležitostné básnictvo. Pilický, chránenec spišských mecénov kultúry, študoval na gymnáziách v Levoči a v Kežmarku. Hlavný mecén Sebastián Thokoly získal Pilického pre Kalvínovo učenie, za čo mu zabezpečil äalšiu existenciu ako vychovávateľovi svojho syna.

Súčasťou humanistického vzdelania bolo čítanie antických gréckych a rímskych autorov a humanistických veršovcov, najmä spišských básnikov, profesorov *gymnázií* a mecenášov * Na pozadí školskej lektáry a domácich vzorov vznikli Filického prvotiny ako "dôkaz nadania, svedectvo väaky, pamätník povinnej úcty". Sá aj svedectvom toho, že mladý autor dobre zvládol školu poézie a ako "poeta doctus" vpisoval do svojich veršov orientáciu na gréckych a rímskych autorov. Žánrové klišé obmedzujúce básnickú invenciu bolo zákonité pre prvú fázu Filického tvorby. Ovplyvnili ho klasickí autori, najmä "vzorovi", ako ich uvádzali a odporúčali napodobňovať súveké poetiky: Vergilius pre epické básnictve, Tibullua a Ovídius pre elegickú poéziu, Horatius pre lyriku, Martialis pre epigram atčí. V latinskom humanistickom básnictve sa najviac uplatnili Ovidius a Vergilius, na nich sa zameriavala aj školská prax. Básnické útvary prvej Filického zbierky sú mnohonásobne pospájané s antikou, priČom spomedzi vzorových autorov najbližší mu bol Horatius. Horatiovské motívy sa však snaží pretvárať, antické motívy prekrýva kresťanským ideovým základom.

Možno povedať, že od začiatku svojej tvorby sa Filický usiloval o súhru medzi knižnosťou a bezprostrednosťou inšpirácie, že cítil potrebu kontinuity i vlastného prínosu. Nechýbala mu invencia, skôr už vyjasnený a formulovaný vlastný umelecký program. Napriek príležitostnému a panegyrickému charakteru väčšiny básní možno sledovať tiež tendenciu zobrazovať širšiu spoločenskú problematiku. Filickému sa začína Črtať dobová úloha literatúry.

Prvá kniha naznačila možnosti a schopnosti básnika, potrebu vzťahu k tradícii a súčasnosti. Hneď na začiatku svojej básnickej cesty sa Pilický vzdialil od rodného kraja

a vyčlenil sa aj z domácehp kontextu, ale zväzky s ním nepopretŕhal. Domáci literárny kontext mu zanechal vlastenecké idey, ktoré v cudzine áalej rozvíjal v prekvapujúcej kvalite aj miere. Prvotinami sa Filicky predstavil ako básnik s racionalistickým a kritickým zmýšľaním, pritom ambiciózny a zanietený pre vec poézie. Z hľadiska áalšieho básnikovho vývinu bolo dôležité, že zbierka Xénia natalitia priaznivo zapôsobila v pražských a čiastočne aj v nemeckých humanistických kruhoch a pomohla Filickému k uskutočneniu veľkej a zrelej túžby - študovať a tvoriť.

V novej spoločenskej a umeleckej situácii sa ocitol Ján "^'ilický po príchode do centra humanistickej kultúry - do Prahy, ktorá sa stala dejiskom jeho veľkej spoločenskej a básnickej aktivity. Nadviazal kontakty s viacerými českými a európskymi humanistami, pestovateľmi a mecénmi kultúry a literatúry. Zoznámil sa s lekárom a riaditeľom latinskej školy Adamom Huberom z Rýzenpachu, bibiofilom a podporovateľom básnikov Přechom st. z Hodéjova, humanistami Vavrincom Benediktom Nedožerským a Jánom Jesseniom, básnikom Jánom Bocatiom a s mnohými budúcimi spolužiami na univerzitných štúdiách. Horlivo študoval a intenzívne využíval bohaté pražské knižnice. Presné,poznatky o jeho lektúre nemáme, ale zaiste zohrala prečítaná literatúra dôležitú úlohu v áalšej tvorbe• Pilický udržiaval úzky kontakt s dianím v Uhorsku, najmä na rodnom východnom Slovensku.

Pre äalší básnický vývin Pilického bol rozhodujúci pobyt na zahraničných univerzitách v Herborne, Siegene, Marburgu, Heidelbergu a v Bazileji, ktoré mali kalvínsku orientáciu a liberálnejšie ovzdušie. Hoci si Pilický všade zapisoval teológiu, počúval aj prednášky z filozofie, medicíny, práva a najhorlivejšie sa - ako uvádza jeho ži-

votopisec - venoval humanitným vedám, najmä poézii. Získal rozhľad po súčasnej európskej kultúre a literatúre, rozšíril si vzdelanie a životný obzor*

Plody literárnej práce z tohto obdobia vydal Pilický súborne v zbierke Cárminum libri duo (Bazilaj 1614)• Prvú knihu tvorí viacero žánrov osobnej, príležitostnej lyriky, ako ich chápala a do prepracovaného systému rozvinula humanistická prax, nadväzujúca na antiku• Už názvom zbierky sa Pilický opäť hlási predovšetkým k Horatiovi, ktorého myšlienkovo a obrazne absorbuje a pretvára podľa svojho umeleckého zámeru. Horatius vábil Pilického aj pestrosťou a majstrovstvom svojho verša. Nasledoval ho vo viacerých veršových rozmeroch, pričom mu išlo nielen o napodobnenie formálneho majstrovstva metrických foriem verša a strofy, ale aj o vystihnutie spätosti verša s ideovým a estetickým aspektom.

Prvá časť básní sa organicky začlenila do kontextu európskej novolatinskej poézie, čo potvrdzuje aj fakt, že túto časť knihy vydal v antológii uhorskej poézie nemecký vydavateľ I. P. Paraeus (Frankfurt 1619). Treba vyzdvihnúť, že Pilický sa tu najmä v básňach venovaných osobným priateľom ubránil trendu formalistickej, nadmerne lichotiacej a myšlienkovo prázdnej poézie, ktorý na začiatku storočia poznačil tvorbu mnohých autorov. Pochopiteľne,, pre určovanie humanistickej, a teda aj Filického poézie nemožno za rozhodujúcu považovať požiadavku originality a autenticity štýlu. Tlak literárnej konvencie bol spravidla silnejší ako protitlak autorskej koncepcie narušajúcej žánrové regule. Je hodnotné, že Filický nezostal poplatný len kánonu, ale našiel možnosť prejaviť seba, svoje poznanie, postoje, city. **V** kontexte príležitostnej poézie to znamenalo viac priestoru pre uplatnenie lyrického subjektu.

Tvorivé ambície Jána Pilického sa na3výraznejšie uplatnili v epigramatickej tvorbe. Ideovo-estetická kvalita epigramov je v porovnaní 3 príležitostnými básňami oslavného charakteru plnšia,, hoci vznikali paralelne* Možno to vysvetliť nadväznosťou na literárnu minulosť a najmä väzbou, na aktuálny literárny kontext a úlohu doby• Programová básne na začiatku knihy e'pigramov sú svedectvom toho, ž© autor koriguje alebo lepšie povedané dotvára postoj k vlastnej tvorbe. Báseň sa má stať výsledkom rastúceho poznania, sebapoznania a nástrojom premeny sveta a človeka* Básnik už nevystupuje ako poeta doctus, ale ako poeta vates. Empirická skúsenosť a filozofický racionalizmus až skepticizmus sa spája s bystrým a hodnotiacim pohľadom. Viaceré z epigramov tiež vznikali ako príležitostné básne, ale na rozdiel od väčšiny básní prvej knihy nie pod tlakom objednávky, ale pod tlakom doby a z vnútornej potreby básnika "dobro chváliť, zlo potláčať"„ Pravda, tematicky a motivicky pestrá zbierka básní vyjadruje mnohostrannejšie tdto zjednodušenú etickú zásadu* Rozličné princípy etiky formuloval Pilický aj v predchádzajúcich básňach, ale tam išlo viac o literárnu, knižnú filiáciu s antickou poéziou, stoickou a kresťanskou náukou* Mravné dobro v širokom zmysle slova bolo obsiahnutá v pojme "virtus", cnosti, ktorá zdobila adresátov oslavných veršov* V epigramoch **poznávame** praktickú Pilického etiku. Spočíva tiež v pestovaní cnosti, ale opiera sa o životnú skúsenosť podporenú mravnými ideálmi antiky a kresťanstva.

Spomínaná epigramy zasahujú problémy osobné aj **spoločenské**. Charakteristické je pre ne tematické^zjednodušenie. Zjavná je básnikova zainteresovanosť, jeho pohľad nie je nezaujatý, ale hodnotiaci, podopretý racionalistickým životným názorom a zásadou zlatej strednej cesty.

Námetom viacerých básní je sáveký obraz spoločnosti a jej mravov, ako aj osobná skúsenosť Filického. Autor sa angažuje v záujme dôstojnosti jednotlivca a čistoty medziľudských vzťahov. Súčasne so svojím programom naprávať zlo a chváliť dobro propaguje idey v zhode so svojím zmýšľaním humanistu, vyzdvihuje zdravý rozum, skromnosť, usilovnosť, hodnotí význam práce a uvažuje o pojme slobody. Dobovej situácii zodpovedajú básne otvorene alebo narážkami protikatolícke, zamerané na obranu kalvínského typu reformácie, nie však reformačné vieroučné a bojovné. Súvisia s celkovou politickou a spoločenskou situáciou a vyjadrujú básnikov spoločenskokritický postoj.

Spigramy sú ideovo-estetickcu interpretáciou doby ovplyvnenou kresťanským svetonázorom. Filickému bol bližší stoicizmus ako epikureizmus. Hlbšie sa však nemohol uplatniť ani živel antický ani živel renesančný, aj kecí nájdeme skromné prejavy vnútorného napätia medzi pólom antickým, respektíve renesančným a kresťanským*

Pre Filického epigramy sú charakter!stické mnohé pramene a vzory. Rozhodujúcu úlohu zohral vzťah k antickej literatúre (Martialis, Horatius) a k súčasnej epigramatickej literatúre, najmä k anglickému básnikovi Johňovi Owenovi. Sám Filický túto súvislosť spomína. Ale aj tam, kde preberal námety a motívy, dával zobrazenej skutočnosti aktuálne pozadie politickej a sociálnej situácie* Literárne vzory boli médiom pre novú interpretáciu pôvodnej látky. Nový tvar zodpovedal premenám času a miesta a vyjadril vzťah súdobého človeka k svetu a jeho konfliktom, napätiam a nádejam. Po Horatiovi siahol Filický znova, lebo ho k nemu viazala viera v silu ľudského rozumu, požiadavka miery vo veciach, ironicko-sarkastický výsmech neduhov jednotlivcov a doby, zmysel pre dokonalosť formy*

Netreba a prakticky aná3 ani nie je možné určiť všetky vplyvy na vznikajúce dielo. Martialôvské motívy boli známe aj z rozličných humanistických zbierok prísloví, sentencií a anekdot. Tieto motívy migrovali nielen v antickom a novolatinskom epigrame, ale v celej renesančnej literatúre. Pilický ich mohol poznať aj z tvorby Hansa Sachsa, P. Rabelaisa, Jana Kochanowského a prípadne Salších autorov. Dôležitejšia ako priame preberanie je voľba a riešenie problému v duchu autorského zámeru.

Vo Pilického epigramoch niet renesačného optimizmu, radosti ani škodoradosti. Pilický je skôr vážny a tvrdý, než vtipný a ľahký. Vo vzťahu k Owenovi si to uvedomoval. Postrehol, že Owenove epigramy sa vyznačujú "humorom a vtipom jasným, duchaplným". Naproti tomu o svojich básnach hovorí, že "bodal ostňami, čiernym humorom a uStipačnosťou". Rozdiely v polohe štýlu vystihol dobre. Sám je sarkastickejší a aktuálnejší ako jeho anglický súčasník. Dokazujú to báene, v ktorých pretvoril a ideovo prekonal Owena. Ideové vyznenie je jednoznačne v prospech človeka a ľudskosti a autorský postoj je tiež zjavný. Básnikova zainteresovanosť je výrazná, podstatná časť epigramov je spoločensko-satirická. Osobná satira má menej dôležitú úlohu.

Myšlienkovej jednoznačnosti zodpovedá prehľadné kompozičné riešenie do expozície a pointy, ako ho definovala humanistická poetika (i. C. Scaliger) a ako sa osvedčilo v antickej aj súvekej básnickej praxi. Vzťah k Horatiovi je aj v epigramatickej tvorbe Pilického upevnený spoločnou trvalou ambíciou po dokonalosti a rozmanitosti veršových rozmerov. Kým klasik epigramu Martialis a jeho humanistickí nasledovníci používali predovšetkým elegické distíchon, Pilický pod vplyvom rímskej satiry, ktorú pestoval aj Horatius , použil pre epigram aj daktylský hexameter.

Literárnu situáciu humanistického básnika neurčovala len literárna tradícia, ale aj dobový básnický program, ako ho obsiahli súveké poetiky a estetiky. Pri tvorbe epigramu sa Pilický opieral o Scaligerovu definíciu epigramu, ktorá vychádzala z Martiala a humanistami bola všeobecne uznávaná, pokiaľ neobmedzovala jeho ideovo-estetický zámer.

Pilický svoje básnické smerovanie v epigramoch považoval za opačné ako v predchádzajúcej tvorbe. Nemožno tomu rozumieť tak,ako by sa zmenila jeho básnická koncepcia. Básnické schopnosti a postupy sa rozvíjali v kontinuite celej tvorby Jána Pilického. Je tu však úsilie prejaviť sa iným spôsobom, súvisiace s hodnotovo-estetickým zámerom autora a prejavujúce sa predovšetkým v rovine básnického výrazu. Ak sa Pilický v počiatkoch svojej činnosti pridržiaval cicerónovskej latinčiny a zachovával normu v lexike aj syntaxi, v epigramoch sa dôležitým poetizačným postupom stáva nielen využívanie fingovaných mien, ale aj vytváranie nových pomenovaní na jazykovej báze viacerých jazykov: latinčiny, gréčtiny, nemčiny, maďarčiny, pričom sa nevyhýba expresívam a nadávkam. Tento postup má tradíciu v antickej, stredovekej aj renesančnej literatúre.

Poznávací a vedome hodnotiaci vzťah ku skutočnosti sa javí ako pretrvávajúca hodnota Pilického poézie. Básnická riešenie umeleckého zámeru na pozadí literárneho dedičstva a súčasne jeho prekonávanie je individálnym riešením otázok doby. Toto riešenie sa predkladá ako zrozumiteľná odpoveď kultivovanému čitateľovi, a nie ako vznešená lektúra pre aristokrata. Pilický sa svojím básnickým dielom zapojil do európskej renesančnej literárnej kultúry a sprostredkúval ju aj domácemu literárnemu kontextu.

Literatura

Curtiua, 3. H.: Europäische Literatur und lateiniaches ĭittelalter. Bern 1967

Miko, F.: Hodnoty a literárny **proces**. Bratislava 1982

Minárik, J.: Renesačná a humanistická literatúra. Bratislava 1985*

Význam Metoda v dejinách Veľkej Moravy

Richard fVSarsíra

Na rozhraní prvej a druhej tretiny 9. storočia vzniknutý veľkomoravský štát postupne tak zmohutnel, že v treté tretine 9. storočia sa stal v stredoeurópskej oblasti významným politickým činiteľom, s ktorým museli nutne počítať aj vtedajšie veľmoci Franská a Byzantská ríša .Pre svoj politický význam stal sa aj predmetom záujmu západných kronikárov. Významné pramene diplomatickej (listinnej) povahy vznikli v súvislosti so snahou tohto štátu vymaniť sa z organizačného začlenenia do 1uhonemeckéj (bavorskej) cirkevnej provincie a vybudovať si vlastná cirkevná provinciu, oprostená od vplyvu jeho politických protivníkov. Vyvíjalo sa pri tom aj veľké úsilie o zavedenie a presadenie nového slovanského-slovienskeho liturgického jazyka.

Pri všetkých týchto snaženiach významnú úlohu zohrala byzantská misia, najmä jej vedúci predstavitelia -Konštantín a Metod. Napriek Často sa vyskytujúcim názorom, prevažne v staršej odbornej literatúre, treba konštatovať, že Konštantín a Metod neprišli ako vierozvestovia do (cel-

kom) pohanskej krajiny. Na Veľkej Morave už prinajmenej vyše pol storočia pred ich príchodom prebiehala kristianizácia, ktorej nositeľmi boli príslušníci až troch kultúrnych okruhov, byzantsko-gréckeho, akvilejskeho a východofranského či juhonemeckého, pričom predstavitelia posledného boli nepochybne najpočetnejší. Ak by sa toto tvrdenie neprijalo, potom by sa len veľmi ťažko dalo pochopiť a vysvetliť to, Čo sa potom udialo. Za predpokladu prvotnej vierozvestovskej činnosti Konštantína a Metoda, neprimeraným a nepochopiteľným by sa nám musel javiť boj medzi prívržencami latinskej a slovanskej orientácie. Za nepochybne však treba považovať, že činnosť byzantskej misie podstatne prehĺbila a rozšírila kresťanstvo a kresťanskú ideológiu na Veľkej Morave, ba nepochybne vplývala aj na zintenzívnenie kristianizačnej činnosti zo západu. Z hľadiska veľkomoravského štátu išlo, za pomoci byzantskej komisie, o politický boj, o politickú emancipáciu, ako aj o uvádzanie do života nového hospodársko-mocenského systému feudalizmu, pričom rozširovanie kresťanstva a kresťanskej ideológie bolo sprievodným javom. Skutočnosť, že z prameňov na prvý pohľad výrazne vystupuje do popredia kristianizácia akoby hlavný produkt a účel tohto vývoja, nesmie zastrieť a znemožniť rozpoznanie skutočne politických dimenzií a motivácií celého tohto vývoja. Pri primeranom osvetlení a zhodnotení činnosti Metoda na Veľkej Morave nielen z hľadiska kristianizácie, ale predovšetkým z hľadiska celého emancipačného zápasu veľkomoravského štátu, tiež vyplynie štátnopolitický - význam ním vynaloženého úsilia.

Metod, starší zo solúnskych bratov, prvých učiteľov Slovienov a zakladateľov písomníctva Slovanov, v rokoch 870 - 885 prvý arcibiskup pôsobiaci na Veľkej Morave,

sa v ôasti odbornej literatúry zvykne klásť na druhé miesto popri svojom bratovi Konštantínovi (Cyrilovi), ktorý sa pokladá za hlavného iniciátora aj realizátora podujatí a činov byzantskej misie na Veľkej Morave. V tomto chápaní sa Metodovi aj napriek tomu, že pôsobil na Veľkej Morave okolo 16 rokov, priznáva len akási podradená pomocníčka a potom pokračovateľská funkcia, akoby tri a polročné účinkovanie Konštantína (spoločne s Metodom), bolo dostatočne vyriešilo a doriešilo všetky úlohy a problémy, ktorá z poverenia veľkomoravského panovníka (Rastislava) stáli pred byzantskou misiou pri jej príchode. Analýzou pramenných údajov o Metodovi pousilujeme sa poukázať na jeho vzťah k bratovi Konštantínovi, na jeho celkovú činnosť^ a tým aj na jeho význam pre Veľkú Moravu.

Najobšírnejšie nás o živote a činoch Konštantína a Metoda informujú ich životopisy: Život .Konštantína (ŽK), Život Metoda (ŽM) a Rímska legenda, ktorej autor síce asi poznal ŽK, no svoje dielo napísal ešte pred ŽM. Až do smrti Konštantína nám pramene predstavujú Metoda akoby pasívneho pomocníka, ktorý pracoval pod vedením svojho o vyše 12 rokov mladšieho brata.

Od príchodu Metoda na Veľkú Moravu v roku 863, možno v jeho živote rozoznávať štyri fázy: 1. Pobyt na Veľkej Morave spolu s bratom Konštantínom v rokoch 863-867. 2. Spoločný odchod s bratom z Veľkej Moravy ku Koceľovi, do Benátok a do Ríma; po smrti Konštantína (869) pobyt v Ríme, dve cesty ku Koceľovi a pokus o návrat na Veľkú Moravu; 3» Internácia v Bavorsku v rokoch 870-873. 4* Pokračovanie v činnosti na Veľkej Morave v rokoch 873-885, prerušenej iba cestou do Ríma v rokoch 880 a cestou do Byzantská, uskutočnenou pravdepodobne v rokoch 881-882.

1. Z pozorného prečítania ŽK vyplýva, že v tomto pomerne obsažnom diele sa Metod priamo spomína iba na troch miestach a nepriamo len raz. Iba dve zmienky (o tom, že Konštantín odišiel k svojmu bratovi Metodovi na Olymp a o jeho rozhovore s Metodom na spiatočnej ceste od kozárskeho kagana) sd z čias, keď Konštantín ešte žil. Po tretí raz sa v ŽK spomína Metod, keď žiadal pápeža o súhlas, aby mohol odviezť a pochovať telo svojho brata Konštantína v Byzantskú a nepriamo potom, keď žiadal, aby bol Konštantín pochovaný v rímskom kostole sv. Klementa. Hoci zo ŽM vieme, že Metod bol spolu s Konštantínom v posolstve ku Kozárom, v ŽK je o tom len náhodná zmienka. Autor ŽK bol natoľko zameraný na osobu svojho hrdinu, že stále hovorí len o ňom, Čo nebýva v hagiografických prácach nezvyčajné. V Pochvale Cyrilovi, ktorá vznikla tiež nedlho po jeho smrti, sa Metod nespomína vôbec Nespomínanie Metoda nie je zapríčinené zaujatosťou voči Metodovi, ale len jednostrannou upriamenosťou na Konštantína, ktorému sa chod samostatne pripísať všetky zásluhy. Z neskorších udalostí možno oprávnene usudzovať, že iste v početnejšom byzantskom posolstve bol Metod popri Konštantínovi od začiatku paralelnou vedúcou osobnosťou.

Možno takto usudzovať aj z Rímskej legendy (HL). Už pri odchode Konštantína z Byzantská na Veľkú Moravu sa tam spomína, že ho cisár poslal spolu s bratom Metodom a v ďalšom texte o činnosti na Veľkej Morave sa sústavne používa množné Číslo; aj pozvanie do Ríma adresoval pápež (Mikuláš I.) podľa RL obidvom bratom. Nepochybne aj tento spôsob podania má svoje konkrétne príčiny. Rímska legenda vznikla už po smrti Konštantína a jej autor obidvoch bratov osobne poznal. Vyzdvihovanie ich tesnej spolupráce v RL (s výnimkou zostavenia nového slovanského písma a prvých prekladov do slovienskeho jazyka, čo bolo predo-

všetkým zásluhou Konštantína) možno pokladať za primeranejšie a historicky vernejšie*

Autor ŽM, napísaného nedlho po smrtí arcibiskupa **Metoda**, ak máme vychádzať z doslovného znenia textu, opisuje vzájomný vzťah obidvoch bratov rozporne• Ak by sme doslovne mali chápať niektoré jeho vyjadrenia, tak Metod v čase cesty ku Kozárom "slúžil mladšiemu bratovi ako otrok a bol mu poddaný a potom od čias príprav na cestu na Veľkú Moravu "začal znovu slúžiť Filozofovi, súc mu v pokore poddaný". Skutočný vzťah Metoda k bratovi iste správnejšie charakterizujú vyjadrenia z toho istého **ŽM**, hovoriace o tom, že pri ceste ku Kozárom si ***hM*** Konštantín "zobral so sebou na pomoc" a po príchode na Veľkú Moravu začal spolu "s ním učiť". To potvrdzuje aj veta, ktorú, podľa **ŽM**, povedal Konštantín-Cyril pred svojou smrťou bratovi: Hľa, braté, my dvaja sme boli záprahom vyorávajúcim jedinú brázdu.

Aj keď na to nemáme podrobnejšie doklady, na sféru hlavnej činnosti Metoda na Veľkej Morave v rokoch **863-**867 možho usudzovať z jeho celkového zamerania ovplyvneného jeho predchádzajúcimi skúsenosťami a z jeho neskoršej činnosti. Metod, ako bývalý praktický právnik a správca provincie (ale aj opát-správca kláštora^ mal dostatok predpokladov a skúseností na zvládnutie potrebných organizačných prác. Jeho právnické vzdelanie a prax ho priamo predurčovali na to, aby pôsobil pri vypracovávaní predpisov upravujúcich zavádzanie a dodržiavanie nového spoločenského poriadku na Veľkej Morave. Nebolo iste ani zámerom jeho životopisca podrobnejšie osvetliť túto stránku jeho činnosti, pretože sa v prvom rade usiloval dokázať Metodovu náboženskú zanietenosť, súčasne s jeho vytrvalým bojom o praktická presadenie používania slovanského jazyka v liturgii.

2. Nie vždy **aa** dostatočne vyzdvihuje **a** zdôrazňuje nesporná skutočnosť, že v roku **867** pri odchode z Veľkej Mora vy považovali Konštantín **a** Metod svoju činnosť za ukončenú **a** odchod z Veľkej Moravy za definitívny. Celá cesta po odchode obidvoch bratov s ich sprievodom z Veľkej Moravy dopadla ináč, než pôvodne predpokladali, lebo iste nielen na návrat na Veľkú Moravu, ale ani na cestu do Ríma pôvodne vôbec nepomýšľali. Á práve tam došlo k veľkému obratu, lebo najrozhodujúcejšie udalosti z cirkevnopolitického **a** všeobecne historického hľadiska sa odohrali od r. **869**, teda až po smrti Konštantína. Hlavnou a ústrednou postavou celého diania bol jednoznačne už sám Metod. K novému vývoj došlo vo veľkej miere z iniciatívy Koceľa, ktorá sa tiež nie vždy dostatočne vyzdvihuje. Pápež poslal opätovne Metoda ako učiteľa k Slovanom, na žiadosť Koceľa. Iste pritom zohral svoju úlohu nový vývoj kuriálnej politiky, ktorá sa práve v tom čase usilovala o začlenenie Bulharska do svojej cirkevnosprávnej sféry, hoci sa s vybavením bulharskej žiadosti z r. **866** o menovanie vlastného arcibiskupa a založenie samostatnej bulharskej cirkevnej provincie veľmi neponáhľali. Koceľova ži-adosť otvárala pápežskej kúrii možnosť bezprostrednejšie sa zainteresovať aj do vývoja pomerov v Panónii.

Pápežská bula Glória in excelsis-altissimis (GIE) sa už vyše sto rokov pokladá po stránke hodnovernosti za najproblematickejší dokument z celého známeho súboru listín k veľkomoravskému obdobiu. Nemožno sa tu podrobnejšie zaoberať skúmaním pravosti tejto listiny. Treba len konštatovať, že vydanie listiny by sa nemalo spochybňovať. Je však otázne, či skutočne hlavnou náplňou jej obsahu bolo povolenie používania slovanského jazyka v liturgii, či sa v nej hlavný dôraz nekládol na učiteľská oprávnenie Metoda. Iste však v tejto listine nebola

formulácia o exkomunikácii tých, čo by hanili používanie slovanského jazyka v liturgii.

Koncom jari alebo začiatkom leta roku 869 odobral sa Metod s touto poverovacou listinou ku Koceľovi. Z veľmi stručného údaja nášho jediného informátora (ŽM) sa dozvedáme, že Koceľ nebol spokojný so stupňom iba učiteľskej právomoci, danej Metodovi rímskou kúriou, ale že Metoda poslal späť k pápežovi a žiadal o jeho vysvätenie za biskupa a ustanovenie pre Panóniu. Veľmi stručná je správa ŽM o stanovisku rímskej kurie k tejto novej žiadosti, lebo sa tam hovorí iba "čo sa aj stalo". **G.A. II**jinskij a **P.** Ratkoš predpokladajú, že **pápež** vydal r. 870 novú bulu a Metoda povýšil na arcibiskupa, čo možno pokladať za pravdepodobné. Vydanie tejto druhej buly rímskou kúriou malo ešte ďalekosiahlejší význam ako vydanie **GIE.** Metod musel iste vyvinúť ešte väčšie úsilie než prvý raz, aby dosiahol splnenie Koceľovej žiadosti. K úspešnému výsledku Metodovho úsilia dopomohol neúspech Ríma v boji o Bulharsko, ktorý iste urýchlil rozhodnutie rímskej **kurie** o Koceľovej a Metodovej žiadosti. Odkladanie vyriešenia tejto záležitosti by, z vtedajšieho pohľadu na situáciu, bolo. mohlo ohroziť uskutočnenie plánov rímskej kurie na získanie panónskych a veľkomoravských Slovanov pod priamu cirkevno-správnu právomoc Ríma.

Metod s novou poverovacou listinou (už ako arcibiskup a pápežský legát) koncom jari alebo začiatkom leta 870 odišiel ku Koceľovi, u ktorého sa však zdržal dlhšie, než pôvodne predpokladal. Pre vnútorné rozpory na Veľkej Morave a vojnu s Východofranskou ríšou mohol Metod len veľmi ťažko pomýšľať na návrat na Veľkú Moravu, hoci mal aj pápežské poverenie. Zdržal sa prinajmenej niekoľko mesiacov u Koceľa. Začal tam rozvíjať svoju činnosť v zmysle nového poverenia. Pokúšal sa vybudovať nové

(slovanské) učilište aj v Blatnohrade, k čomu mal plný súhlas tam vládnuceho kniežaťa Koceľa.

Celkove o tejto fáze činnosti Metoda možno povedať, že pápežská rozhodnutie o vzniku samostatnej cirkevnej organizácie na Veľkej Morave je iste v prevažnej miere výsledkom Metodovej iniciatívy, ktorý ako skúsený právnik veľmi dobre vedel, že možnosti a úspešnosť jeho činnosti budu závisieťod právnej petrifikácie jej inštitucionálnej základne.

3. Roku 870 Metod na Veľkú Moravu nedošiel. Asi v tretej alebo začiatkom štvrtej štvrtiny roku 870 bol zajatý povereníkmi juhonemeckého episkopátu buä v Koceľovom kniežatstve alebo pri ceste na Veľká Moravu. Iniciátormi Metodovho zajatia boli salzburský arcibiskup Adalvín pasovský biskup Hermanrich a freizinský biskup Anno. Koncom roku postavili Metoda pred sud, ktorého členmi boli juhonemeckí cirkevní hierarchovia a sčasti sa na ňom zúčastnil aj sám kráľ Ľudovít Nemec. Hlavný priestupok Metoda videli jeho sudcovia v narušení svojej cirkevno-správnej právomoci v Panónii a na Veľkej Morave, lebo bez ich súhlasu pôsobil (učil) v oblasti, ktorá patrila do ich právomoci, čo je proti platným predpisom a zákonom. Metod sa obhajoval tým, že nepôsobí v ich oblasti, lebo toto územie patrí pod cirkevnú právomoc pápežskej stolice. Po tomto súde poslali Metoda do väzenia vo Švábsku, kde trávil vyše dva a pol roka.

Trvalo vyše dvoch rokov, kým sa o osudy Metoda začala zaujímať nielen rímska kúria, ktorej hlavný predstaviteľ ho menoval za svojho splnomocneného legáta, ale aj poprední predstavitelia Veľkej Moravy, ku ktorým bol vyslaný s pápežským poverením. Metodovo zajatie a väznenie bolo zrejme akciou známou iba užšiemu kruhu ľudí, ktorí mali na jeho vyradení z činnosti osobný záujem.

Prvá pokusy o vyslobodenie Metoda začali z Ríma podnikať až na prelome rokov 872/873, hoci v inštrukcii ankonskému biskupovi Pavlovi sa výslovne hovorí, že Metod sa celé tri roky prostredníctvom početných listov a poslov obracal na Rím. Iste však ešte dôležitejším impulzom začatia účinných akcií na vyslobodenie Metoda pápežskou stolicou bola nová žiadosť Moravanov, konkrétne asi Svätopluka, ktorí podľa ŽM žiadali od pápeža Metoda za učiteľa a súčasne vraj aj jeho vymenovanie za arcibiskupa, z čoho by vyplývalo, že na Veľkej Morave ani vtedy ešte nevedeli, že Metod sa stal arcibiskupom už pred svojím zajatím v roku **870.**

Po tomto sa pápež osobitnými listami obrátil na všetkých zainteresovaných juhonemeckých cirkevných hodnostárov, ba aj na kráľa Ľudovíta Nemca a správcu Bavorska a východných častí ríše Karolmana a na doriešenie celej záležitosti vyslal ako svojho osobného splnomocnenca ankonského biskupa Pavla, ktorému dal podrobnú inštrukciu, ako má postupovať. V liste adresovanom kráľovi Ľudovítovi Nemcovi pápež obhajoval nepremlčateľnú a neobmedzenú cirkevnosprávnu právomoc pápežskej stolice na Panóniu, vrátane územia Veľkej Moravy nad stredným Dunajom, V listoch pápeža juhonemeckým cirkevným hodnostárom zaznieva až karhávý tón. Celá zodpovednosť za postup voči Metodovi sa zvaľuje na nich. Pomerne mierne vyznievajú výčitky v liste najvyššiemu juhonemeckému cirkevnému hierarchovi salzburskému arcibiskupovi Adalvínovi, ktorého pápež priamo vyzýva, aby sám dal podnet na to, aby Metod mohol znova prevziať zverený mu úrad. Výslovne výhražný tón majú listy aalším dvom juhonemeckým cirkevným hierarchom, pasovskému biskupovi Hermanrichovi a freizinskému biskupovi Annonovi, ktorí boli' hlavnými iniciátormi Metodovho zajatia a uväznenia.

Z celej tejto **zachovanej** úradnej korešpondencie jednoznačne vyplýva, že za najdôležitejšia spornú otázku sa považovala územná príslušnosť Panónie - v širokom teritoriálnom zmysle - pod priama zvrchovanosť rímskej **kurie** a nevyhnutnosť prepustiť Metoda z väzenia a umožniť mu vykonávanie jeho funkcie. V zachovanej korešpondencii sa nič nehovorí o tom, že by Metod z hľadiska Ríma nemal pravoverná názory, ani o povolení.**či** naopak zákaze používania slovanského jazyka v liturgii. Iba z neskoršej zmienky v liste pápeža Metodovi (879) sa dozvedáme, že pápežský legát niesol pravdepodobne Metodovi osobitný list pápeža, v ktorom sa mu (po prepustení?) zakazovalo používanie slovanského jazyka pri bohoslužbách.

Z ďalšieho vývoja udalostí vieme, že zákrok rímskej **kurie** bol v podstate úspešný. Metoda prepustili a ujal sa svojho úradu na Veľkej Morave. K istému kompromisu asi došlo. Územná kompetencia* Metoda sa odvtedy asi nevzťahovala na Koceľovo Blatensko, ktorá sa vrátilo pod právomoc salzburského arcibiskupstva.

4. Keď sa pravdepodobne v lete 873 vrátil Metod na Veľkú Moravu ako arcibiskup a splnomocnený pápežský legát, Svätopluk mu odovzdal do správy chrámy a klerikov vo všetkých mestách. Z prvých rokov opätovného účinkovania Metoda niet správ o tom, že by sa spochybňovalo jeho poverenie a samostatné postavenie veľkomoravskej cirkvi. Rozširovanie Svätoplukovho mocnárstva a jeho vplyvu, do ďalších pohanských krajín na severe, východe a juhovýchode otváralo pôsobeniu Metoda a jeho žiakov nová slovanské územia.

Dlhšie obdobie mierového spolunažívania s Východofranskou ríšou po Porchheimskom mieri (874) iste spôsobilo, že sa na Veľkej Morave posilnil franský klérus, ktorého najvýznamnejším predstaviteľom bol benediktínsky mních švábskeho pôvodu Viching. Napätie medzi Metodom

a franským klérom čoskoro vyústilo v ohováranie, Metoda a jeho činnosti. Metoda obviňovali z bludu v učení o Trojici a z neoprávneného používania slovienskeho jazyka v liturgii - pri omši. Na prelome rokov 878/879 sa tieto osočovania dostali na pretras v Ríme. Pápež pozval osobitným listom Metoda do Ríma, aby podal dôkazy svojej pravovernosti.

Už v druhom štvrťroku 880 je Metod spolu s posolstvom Svätopluka, spoluvedeným veľmožom Zemežizňom v Ríme. V posolstve bol aj Viching, ktorého tam poslal Svätopluk, aby ho pápež vysvätil za biskupa. Metodovo vystúpenie v Ríme nedopadlo však tak, ako si predstavovali jeho protivníci. Pápež v jeho učení nenašiel nijaké bludy, ba za určitých podmienok pripustil aj vykonávanie bohoslužieb v slovienskom jazyku. Výsledkom rokovania v Ríme bolo vydanie buly Industrie tue (iľ) V júni 880. Najpodstatnejšou časťou jej obsahu z politického hľadiska b'olo prijatie Svätopluka a Veľkej Moravy pod ochranu pápežskej stolice. Znamenalo to, že s Veľkou Moravou v budúcnosti ani Franská, či Východofranská ríša nemohla ľubovoľne nakladať, pretože by tým narušila záujmovú sféru pápežskej stolice. Z hľadiska Metoda bolo dôležité, že bola uznaná jeho pravovernosť a potvrdené jeho postavenie s výslovným zdôraznením, že mu cirkevnosprávne podliehajú všetci kňazi na Veľkej Morave, bez ohľadu na ich pôvod, čomu asi dovtedy tak nebolo.

Ani po vydaní buly (privilégia) IT neprestali na Veľkej Morave spory okolo Metoda a jeho činnosti. Metodovi protivníci, ich predstaviteľom bol teraz už jasne prvý nitriansky biskup Viching, sa stále usilovali znemožniť jeho účinkovanie. Pravdepodobne v roku 880 predložili Svätoplukovi akýsi iný pápežský list, ktorý práve v tej časti, ktorá sa dotýkala pripustenia slovienskeho

jazyka v liturgii (a možno aj pravovernosti Metoda) bol opakom buly IT. Vyhotovenie tohto falošného listu nasvedčuje, že zo strany rímskej karie šlo pri povolení používania slovienskeho jazyka v liturgii o isté taktizovanie vyplývajúce z momentálnej situácie.

Metod na pozvanie byzantského cisára navštívil pravdepodobne roku 881 Byzantsko. Metod mal možno pritom ako osobitný legát (vyslanec) pápeža rokovať o znovuzískaní Ilyrika pod priamu cirkevnú zvrchovanosť rímskej kurie, alebo sa mal dohodnúť s konštantínopolským patriarchom o juhovýchodných hraniciach svojej cirkevnej provincie, prípadne získať súhlas na jej rozšírenie do ďalších oblastí obývaných Slovanmi, najmä do Bulharska.

Po návrate z Byzantská (882) sa Metod osem mesiacov venoval prekladaniu zvyšných biblických textov z gréčtiny do slovienčiny. Jeho ďalšia činnosť sa však nevyvíjala nerušene. Prekážky a ohovárania pokračovali. Významné miesto medzi Svätoplukovými radcami a obľúbencami zaujal Viching, ktorý sa preto mohol odvážiť otvorenejšie vystupovať proti Metodovi. Ich rozpory sa vyostrili asi roku 884 a Metod sa proti jeho úkladom nevedel ubrániť ináč, ako tým, že použil svoju najmocnejšiu zbraň a exkomunikoval ho z cirkvi. Svätopluk stál v tomto spore nepochybne jednoznačne na strane Vichinga, no pomôcť mu nemohol. Preto sa Viching asi začiatkom roku 885 odobral do Ríma, kde mohli z neho sňať exkomunikáciu. V tom istom čase sa zdravotný stav okolo sedemdesiatročného arcibiskupa podstatne zhoršil. Stačil ešte za svojho nástupcu určiť Gŕorazda, ktorý bol domáceho pôvodu a mal latinské školenie. 6. apríla 886 Metod zomrel.

Viching v Ríme znova osočil už mŕtveho Metoda zo šírenia bludov a zo všeobecného zavádzania slovienskeho jazyka v liturgii. Seba predstavil ako nevinnú obeť

Metoda. Z textu listu pápeža Štefana V. (sept. 885-891) Svätoplukovi vyplýva, že bol napísaný asi v čase, keä ešte v Ríme nevedeli, že Metod zomrel. O krátky čas po napísaní tohto listu sa dostala do Ríma správa o Metodovej smrti. Na doriešenie celej situácie poslal preto pápež na Veľkú Moravu osobitného legáta biskupa Dominika s kňazmi Jánom a Štefanom, ktorí dostali osobitnú písomnú inštrukciu. Je formulovaná omnoho zmierlivéjšie voči vtedy už mŕtvemu Metodovi a jeho dielu, než bol o niečo skorší list napísaný Svätoplukovi. Pokiaľ ide o používanie slovienskeho jazyka v liturgii, jednoznačne sa zakazuje. Zo strany rímskej kurie bolo toto posledné slovo vo veci používania slovienskeho jazyka v liturgii. Rímska kúria nebola ochotná splniť ani Metodovo predsmrtné želanie, aby sa jeho nástupcom v arcibiskupskej funkcii stal Gro- - razd.

Treba pokladať za isté, že cirkevnú správu na Veľkej Morave po svojom návrate prevzal Viching, ktorý mal na svojej strane podporu svetskej moci, ba aj Svätopluka samého. Viching asi dlho neotáľal s použitím najprísnejších trestov proti používateľom slovienskeho jazyka v liturgii. Predpokladá sa, že na prelome rokov **885/886** vyhnali za prispenia štátnych orgánov z Veľkej Moravy všetkých tých prívržencov Metoda, čo neboli ochotní zriecť sa používania slovienskeho jazyka v liturgii. Mnohí ušli sami, ba niektorí boli aj zajatí a potom predaní do otroctva. Tak neprirodzene a násilne sa skončilo na Veľkej Morave dielo začaté Konštantínom a Metodom roku **863.**

Dlhotrvajúci namáhavý boj Metoda o zachovanie diela, ktoré spolu s bratom Konštantínom začali budovať na Veľkej Morave, skončil bezprostredne po jeho smrti neúspechom.

Tento neúspech hol dôsledkom zásahov zvonka. Významná úlohu pri tom zohrala Východofranská ríša, najmä jej klérus, premenlivé stanovisko rímskej **kurie** a negatívny postoj rozhodujúcej časti domácej vládnúcej triedy. Aj po smrti Metoda však ostalo do istej miery a do určitého času zachované to, k vytváraniu čoho sám osobne najviac prispel: samostatná cirkevná organizácia na Veľkej Morave, ktorá mala pre tento štát mimoriadny význam z politického hľadiska. Kým za života Konštantína všetky snaženia sa obmedzovali na nábožensko--bohoslužobnú sféru, až pričinením Metoda došlo k právnej inštitucionalizácii postavenia veľkomoravskej cirkvi, čo malo veľký význam aj zo štátnopolitického hľadiska. Bez následnej, už samostatnej činnosti Metoda (869-885), by dielo Konštantína a Metoda z rokov 863-867/868 bolo ostalo torzom, o ktorom by sme dnes asi vedeli len veľmi málo.

Pramene a literatúra

Gibulka, J.: Veľkomoravský kostel v Modré u Velehradu a zaóátky kresťanství na Morave. Praha 1958.

Dekan, J.**Í** Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská. Slovenské dejiny II. Bratislava 1951.

Dvorník, **P.**: Les Slaves, Byzance et Rome au IX sie^cle. Paris 1926.

Dvorník, P.: Byzantské misie u Slovanú. Praha 1970.

Ploria, B.N.: Skazanija o naôale slavjanskoj pismennosti. Moskva 1981.

Havlík, L. a kol. (edd.): Magnae Moraviae fontes historici. I-V. Pragae et Brunnae 1966-1976.

Herrmann, E.: Slawisch-Germanische Beziehungen im siidostdeutschen Raum. Míinchen 1965.

Herwig, R. (ed.): Oonversio Bagoariorum et Carantanorum. Wien-Koln-Graz 1979.

Marsina, R. **(ed.)**: Codex diplomaticus et epistolaria Slovaciae. I. Bratislavae 1971.

Marsina, R.: Diplomatické písomnosti k dejinám Veľkej Moravy a ich pramenná hodnota. Historický ôasopis, 33, 1985, s. 224 - 239.

Marsina, R.: Metod a Veľká Morava. K 1100. výročiu smrti Metoda. Slovenská archivistika, XX/2, 1985> s. 11-33.

Marsina, R.: Povolenie slovanskej liturgie na Veľkej Morave. Historický ôasopis, 18, 1970, s. 4-16.

Marsina, R.: **Štúdie** k Slovenskému diplomatáru. l/l. In: Historické štúdie, 16, Bratislava, 1971,, s. 5-108.

Ratkoš, P.: Genný prírastok k prameňom o Veľkej Morave. Slovenská archivistika, Xl/2, 1976, s. 177-179.

Ratkoš, P.: Deperditné listy Hadriána II. slovanským kniežatám z r. 869-870. Slovenská archivistika, XIX/2, 1984, s. 75-95.

Ratkoš, P.: Die slavische liturgische Sprache im Lichte der päpstlichen Politik in den Jahren 869-880. In: Studia historica slovaca, 7, Bratislava 1972, s. 185-204.

Ratkoš, P. (ed.): Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava 1968[2].

Vavřínek, V.: Cirkevní misie v dejinách **Velká** Moravy. Praha 1963.

Ziegler, A.W.: Methodius auf dem Wege in die schwäbische Verbannung. In: Jahrbúcher fúr Geschichte Osteuropas. B.I. Munchen 1953/54, s. 369-382.

Spomienkové rozprávanie v systéme ľudovej prózy

Ján Michálek

Od prvej polovice minulého storočia, keá sa začala systematicky študovať ľudová kultúra postupne v európskych krajinách, bádatelia neraz upozorňovali na skutočnosť, že sa jej obraz mení, niektoré jej zložky ustupujú a sú vystavené zániku. Vyplýva to najmä z nedostatku poznatkov o vývoji ľudovej kultúry a potom tiež z nesystematického skúmania jej jednotlivých zložiek v konkrétnej etape. V dôsledku toho sa pomerne zdĺhavo riešili otázky vzájomných vzťahov a súvislostí jednotlivých častí, úsekov a javov ľudovej kultúry a ich fungovania v celom systéme kultúry a života vidieckej pospolitosti i národnej kultúry. A keáže sa pri štúdiu ľudovej kultúry takto len ťažko a postupne postihovali otázky procesu jej vývinu, formulácie o ústupe mnohých javov v dôsledku meniacich sa podmienok života spoločnosti sa nielen množili, ale neraz prerastali do náhľadov o zániku týchto javov, ba aj celých oblastí ľudovej kultúry. Z tohto hľadiska je potom pochopiteľné, že sa národopis

dostával takto dlho do pozície záchrancu najmä určitých kultúrnych javov vidieckej pospolitosti, ôo obsahovo i metodicky vplývalo na jeho charakter.

Tieto problémy neobišli ani oblasť folklóru, hoci práve folklór bol v počiatočných fázach vedeckého záujmu o ľudová kultúru centrom pozornosti a záujmu v súvise s dobovými - u nás predovšetkým národnoobrodeneckými - potrebami spoločnosti. Dokonca aj pokiaľ ide o ľudová pieseň **a** roz právku, nachádzame už od polovice minulého storočia u nás zmienky o tom, že sd to kultúrne hodnoty, ktoré sá vystavené možnosti ústupu z aktívneho jestvovania, a aby nezanikli dplne, treba ich zapisovať, zachraňovať. Takéto a podobné náhľady pretrvávali a na intenzite nadobudli najmä v rokoch po druhej svetovej vojne, kea u nás dochádzalo k rýchlym zmenám v spôsobe života vidieckeho obyvateľstva v súvis s industrializáciou krajiny a kolektivizáciou poľnohospodár stva. Roľníctvo prestávalo byť v niektorých oblastiach **a** postupne na celom dzemí Slovenska prevládajúcim zamestnaním a menil sa aj spôsob práce v samotnom poľnohospodárstve. Dedinské obyvateľstvo čoraz viacej odchádzalo za prácou do veľkých priemyselných centier, do miest, dostalo sa do pohybu, narúšala sa uzavretosť dedinskej pospolitosti **a** jej života, menil sa vzťah vidieka k mestu, k štýlu života v ňom, k jeho normám. Zmenila sa sociálna štruktúra dediny, rástla vzdelanosť obyvateľstva, menila sa celková kultúrna atmosféra dedinského života. Do tohto stavu navyše s nebývalou prudkosťou účinku zasiahli masovokomunikačné prostriedky. Krátko povedané, v dôsledku naznačených skutočností sa veľmi rýchlo v povojnových rokoch podstatne zmenilo prostredie, v ktorom ľudová kultúra fungovala ako základná štruktúra materiálneho i duchovného života dedinskej pospolitosti, pričom tvorila ucelený systém hodnôt a väziebo

Tieto väzby a normy, vytvárané často po storočia, začali sa najprv v niektorých zložkách ľudovej kultáry a života oslabovať a rozkladať a postupne tento proces zasiahol celý hodnototvorný systém dedinskej pospolitosti. Stabilnosť mnohých noriem a zákonov ľudového života, o ktorých platnosti a rešpektovaní v minulosti nikto ani len nepochyboval, stala sa v pomerne krátkom čase u časti obyvateľstva nezáväznou a neskôr dokonca aj predmetom dištancovania sa od nej, ba aj zneuznania a výsmechu. Je pochopiteľné, že tento stav zasahoval do postojov a náhľadov ľudu, ovplyvňoval jeho myslenie a konanie.

Aj v oblasti folklóru ako dôležitej a živej súčasti ľudovej kultúry došlo k takýmto posunom a zmenám. Mnohé javy ustupovali z aktívnych foriem života, posúvali sa do úzadia, vznikali nové javy, život prinášal nové témy, prejavovali sa rozličné vplyvy novej historicko-sociálnej skutočnosti. Tak sa pomerne rýchlo začala meniť aj celková skladba rozprávačského repertoáru. Ale hodnotenie situácie v teréne pri nedostatočnom poznaní skutočného stavu prinášalo často rozporné až protichodné stanoviská a náhľady. Ľudová próza podľa predstáv niektorých bádateľov našla v zmenených podmienkach života spoločnosti vhodné až veľmi dobré možnosti pre svoju existenciu a rozvoj, iní zasa - vychádzajúc zo skutočného ústupu tradičných prozaických žánrov - tvrdili opak a predpovedali jej skorý zánik. Situáciu mohla bádateľský úspešne riešiť len jedna možnosť - cesta do terénu, zistiť skutočný stav prebiehajúcich procesov v ústnej tvorbe, nezotrvávať pri pohľade na minulosť, na tradičný materiál. Veda študujúca folklór nestačila postupne svojimi dovtedajšími možnosťami a prístupmi zmocniť sa novej situácie, musela opúšťať niektoré ustálené predstavy o predmete svojho bádania. Problémy ústnej tvorby v súčas-

ných podmienkach jej existencie začali tak čoraz viacej dostávať sa do centra bádateľskej práce vo viacerých krajinách aj u nás. A treba dodať, že tu nešlo,iba o zmapovanie situácie v teréne ako o cieľ. V poznaní skutočného stavu folklórnych procesov bol predpoklad pre riešenie nových a zásadných teoretických a metodologických problémov folkloristiky. Ustálené predstavy bádateľov folklóru o jeho živote nezhodovali sa vtedy už čoraz viacej so skutočnosťou. Len vstupom do terénu bolo možné zistiť zmeny v materiál!, presuny žánrové, tematické, funkčné, spoznať zákonitosti týchto zmien, prispôsobiť metódy výskumu, reagovať v oblasti teórie. Práve týmto krokom podarilo sa folkloristike to, čo nie všade bolo samozrejmosťou, že sa totiž mohli sledovať práve prebiehajúce procesy zmien v ľudovej kultúre v závislosti na spoločenskom, ekonomickom i kultúrno-vzdelanostnom vývine. Získala tak neobyčajne cenné poznatky a výsledky.

Predovšetkým zo spomínaného pohľadu na tzv. súčasný stav ústnej tvorby vyplynul potom aj rastúci záujem o súčasne jestvujúce, to jest živé formy ľudového podania. Z oblasti ľudového rozprávania začalo potom čoraz intenzívnejšie pútať pozornosť najmä spomienkové rozprávanie, ktoré nadobúdalo v aktívnom rozprávačskom repertoári stále výraznejšie postavenie nielen kvantitatívne tým, že zapĺňalo priestor po ústupe čarovnej rozprávky, ale aj tým, že sa postupne formovalo v procese folklorizácie spomienok na vyšší stupeň dokonalosti, stávalo sa ústnou tvorbou a v jednej svojej časti aj takou, ktorá spĺňala všetky znaky umeleckosti. A život prinášal aj nové témy. Najvýznamnejšia a najfrekventovanejšia vyrastala z historických udalostí druhej svetovej vojny, protifašistického boja slovenského ľudu a najmä Slovenského národného povstania.

Bol to práve systematický výskum tejto tematiky ako novej zložky ústnej tvorby (v rozprávaní a v piesňach), ktorý otvoril v našej folkloristike dvere k celkom novým teoretickým koncepciám na folklór a jeho jestvovanie v podmienkach našej súčasnej spoločnosti. Neskorší vývin a rozvoj folkloristického výskumu ukázal, že to boli prístupy a koncepcie správne. Na úseku štádia folklórnych procesov dosiahli sa výsledky, ktoré ďaleko prerástli domáci význam a boli a sá uznávané aj v zahraničí.

V orientácii na materiál prevládala spočiatku historická a z nej predovšetkým vojnová tematika, ale v súčasnosti je už dostatok konkrétnych výskumov lokálnych i oblastných, v ktorých sa spomienkové rozprávanie sleduje v kontexte s, ľudovou rozprávačskou tradíciou a v prirodzených väzbách jeho skutočného jestvovania a výskytu v rámci konkrétneho živého rozprávačského repertoáru.

Teoretická problematika skúmania spomienkového rozprávania sústredila sa doposiaľ najmä na tri základné otázky, ktoré navzájom úzko súvisia: určenie tohto materiálu ako folklórneho žánru, jeho vzťah k tradičnému folklóru a napokon umelecká hodnota spomienkového rozprávania.

V pojmovom označení materiálu spomienkového rozprávania prejavuje sa dosiaľ značná rozkolísanosť. V staršej literatúre možno preto nájsť viacero termínov, postupne sa však presadzuje medzinárodný termín memorát. Avšak všetky doterajšie označenia majú spoločné to, že sa usilujú vychádzať z povahy samého materiálu. Ten je však značne diferencovaný a nájsť preň jeden názov nebolo ľahké. V našej a českej odbornej literatúre sa ustálili a zdôvodnili dva pojmy: rozprávanie zo života a spomienkové rozprávanie. Rozumie sa nimi ľudové rozprávanie o takých sku-

točných udalostiach, ktoré rozprávač alebo sám zažil, bol ich svedkom, účastníkom, alebo o nich od niekoho počul. Pociťuje sa tu teda fakt, že rozprávač sa dostáva svojím prejavom vo vzťahu k ním spomínanej skutočnosti do kvalitatívne diferencovanej polohy: predmetom jeho rozprávania je vlastný zážitok, alebo sprostredkované podanie, ktoré nie je už jeho bezprostredným zážitkom. V tom treba vidieť prejav diferencovaného vzťahu tohto materiálu k tradičnému folklóru, ale aj diferencovanosť vnútorná. Teda rozdiel tu vzniká už odlišnosťou vzťahu rozprávača k predmetnej udalosti, a tým aj jeho podania k danej skutočnosti.

Ďalej je potom podstatné to, či je, prípadne nakoľko' je už konkrétne podanie výsledkom ústneho tvorivého procesu. Rozprávanie nejakej epizódy zo života, podanie osobného zážitku je vo vzťahu k skutočnej udalosti, ktorá stojí v centre príbehu, určené predovšetkým samým rozprávačom, jeho individualitou. Na vecnej, obsahovej podobe podania sa síce môžu prejaviť rozličné vplyvy, ale vždy len prostredníctvom tvorcu-jednotlivca. Práve preto môžeme oprávnene hovoriť o rozprávaní zo života a spomienkovom rozprávaní ako o cennom materiáli pre poznanie danej skutočnosti, prípadne pre poznanie konkrétneho rozprávača a jeho tvorivého postupu.

Prvoradý význam ,má rozprávanie zo života, sledovanie autobiografických podaní z folkloristického hľadiska v tom, že poskytuje možnosť skúmať živý tvorivý proces, jeho postupné narastanie na konkrétnych prejavoch dstnej tvorby už od počiatočných fáz. Počiatočnou formou, zdrojom tvorivého napätia v počiatočnej fáze folklorizačného procesu su už rozprávačská informatívne prejavy, komunikáty, ktorá maju početné jazykové funkcie (informatívnu, výrazová, kontaktovú, estetická) i mimojazykové. Tieto komunikáty

možno rozdeliť na tri skupiny: podania s dominantnou funkciou kontaktovou (výmena správ bez ohľadu na aalšie funkcie a spätná väzbu), podania s dominantnou funkciou referenčnou (rozprávač hovorí autoritatívne o skutočnosti a upozorňuje na seba ako na nositeľa informácie), tretia skupina jazykových komunikátov sa realizuje v prostredí*, kde k informačnému a poznávaciemu obsahu pristupujú kvality a nároky estetické. Jazyková komunikáty na úrovni rozprávania s estetickou funkciou stoja na počiatku folklorizaóného procesu a môžeme ich považovať za folklórne skladby. To však ešte predpokladá spätnú väzbu, ktorej súčasťou je celý systém noriem folklórnej tvorby v danej etape vývinu. Tu sa už možno stretnúť s podaniami skutočne folklórnymi, ktoré označujeme zaužívaným termínom rozprávanie (Beneš, B.: Funkce slovesného folklóru u západních Slovanú. In: Ethnologia slavica, 18, 1987, v tlači). Geneticky teda v tomto zmysle možno proces formovania spomienkového rozprávania vidieť v línii jazykový komunikát - rozprávanie - - spomienkové rozprávanie.

Pre další osud konkrétneho podania je potom dôležitý a rozhodujúci talent rozprávača, stupeň ovládnutia rozprávačského umenia, jeho invencia, schopnosť inšpirácie a improvizácie atcí. Rozprávanie zo života, rozprávanie autobiografických príbehov v počiatočnej fáze tvorivého procesu je silne závislé od individuality rozprávača. Vari v nijakom štádiu ústnej tvorby individuálny vklad a prínos, sila a veľkosť talentu rozprávača (prejavujúca sa najmä v improvizačnej pohotovosti a vyspelosti) nie je tak dôležitá, tak pôsobivá a účinná ako práve v tom$o prípade. V podaniach rozprávača mení sa postupne jeho vzťah k predmetnej udalosti, ku skutočnosti, ktorá je základom príbehu. Autentickosť podania nahrádza v rozprávaní sprostredkovaný vzťah ku skutočnosti, a to prinajmenej v jednom,

prípadne i viacerých stupňoch. Narastajú odchýlky od faktov, otvára sa cesta tvorivej fantáziio V tomto priestore možno vidieť i hranicu medzi spomienkovým rozprávaním a tradičným folklórom, alebo presnejšie organický súvis medzi nimi.

Možno to vyjadriť ešte aj týmto spôsobom: Ked predmetom spomienkového rozprávania je napríklad zážitok, ktorý rozprávač pozná už z podania napríklad svojho otca, či starého otca, teda sprostredkovane, je zrejmé, Že posledná verzia (verzia nášho rozprávača) je výsledkom jeho vlastnej tvorivej účasti, ale súčasne aj výsledkom tvorivej činnosti jeho predchodcov, prostredníctvom ktorých sá dané podanie stalo jeho majetkom. Jeho prínos ako tvorcu-jednotlivca môže tu byť väčší alebo menší, avšak v každom prípade je* tento rozprávač už len jedným z tvorcov. Pozícia tvorcu-jednotlivca sa mení; podanie, ktoré sa stalo predmetom tohto tvorivého procesu, vstúpilo do folklorizačnej reťaze, zmocňuje sa ho kolektív, stáva sa ústnou tvorbou. Spomienkové rozprávanie je teda ľudovou tvorbou a predstavuje osobitý folklórny žáner.

Naša argumentácia i záver súhlasí s náhľadom, že aj dnes za ľudovú slovesnú tradíciu treba považovať "otvorenú štruktúru dlhodobo pretrvávajúcich názorových a formových noriem a klišé, ktorá sú majetkom generácií rozprávačov a súčasne sú neustále ovplyvňované postupne sa meniacim qprostredím nositeľskej a vnímateľskej skupiny" (Beneš, B.: Cit•Št.)Q

Z tematického hľadiska majú spomienkové rozprávania veľmi široký záber. Dotýkajú sa najrozličnejších stránok a oblastí života človeka a spoločnosti. V bohatom materiáli môžeme potom sledovať tri základné skupiny: podania charakterom blízke realistickým rozprávkam zo života, histo-

rioké podania smerujúce často k povesti a podania anekdotického rázuo

V prvej skupine sa medzi najfrekventovanejšie námety radia spomienky na detstvo a mládežnícke roky, v ktorých sa formovali životná záujmy rozprávačov a ich rovesníkov. Ale vari najväčší okruh podaní tejto ákupiny tvoria bohaté a členité námety, súvisiace s prácou človeka v jej najrozmanitejších formách a prejavoch. V týchto "pracovných*' námetoch dominuje, pochopiteľne, široká oblasť poľnohospodárskej práce, pastierstva, drevorubačstva a iných zamestnaní slovenského ľudu. Na tomto základe vytvorili sa v slo venskej ľudovej kultúre výrazné celky vo zvykosloví, vo folklóre i vo výtvarnom umení. Nie je to inak ani v ľudovom rozprávaní. Práca na pôde a všetko, čo s ňou súvisí, prinášala nevyčerpateľný zdroj podnetov pre ústnu tvorbu a súčasne vytvárala pre jej realizáciu dostatok príležitostí.

Po práci, v dni sviatočné a najmä počas zimného obdobia, v čase vegetačného pokoja, nadišli pre roľníka aj chvíle oddychu. Zimné obdobie predovšetkým sa stalo priestorom, v ktorom sa vytvorili opakujúce sa príležitosti i dostatok voľných situácií pre uplatnenie tvorivých schop ností prostého človeka, čo sa vzťahuje v plnej miere aj na rozprávačské umenie. Najpestrejšie životné zážitky a skúsenosti opriadali sa fantáziou, aby sa potom v ústnom podaní premieňali postupne v procese ich zdokonaľovania po generácie často do diel vysokej ideovo-estetickej úrovne a hodnoty. Tak sa "vybrusovali" rozprávky, šírili povesti a v tomto priestore a v tejto atmosfére našli si pevné miesto a svoj domov organicky a neodvolateľné aj spomienkové rozprávania.

Vlastné zážitky a skúsenosti starších prelínali sa tu v podobe rozprávania s rozprávkami, povesťami a inými už k určitej dokonalosti rozvitými prejavmi rozprávačského umenia a zaraďovali sa tak postupne do radu slovesného umenia slovenského ľudu. Táto tvorivá atmosféra prostého človeka bola teda vždy na jednej strane určovaná vysokým stupňom uplatnenia fantázie a fantazijnosti ako tvorivej metódy (čarovná rozprávka, poverové podania a iné) a na druhej strane realitou každodenného života. Tradičné rozprávačské príležitosti tiež neboli nejakými monotematickými besedami, naprogramovanými stretnutiami, ktorých priebeh v tomto zmysle niekto prísne určoval. Na priadkach, páračkách, rozličných posedeniach a stretnutiach, kde sa stretávali ľudia za konkrétnym dôelom, ale aj v rodine a susedských, či priateľských návštevách pohybovala sa reč v nekonečnom priestore medzi životom a fantáziou človeka žijúceho v konkrétnych podmienkach spoločnosti. Fantázia ľudového tvorcu, na ktorého sa pracujúci človek dokázal v takýchto chvíľach a situácich nenásilne, organicky premeniť, formulovala v nich svoje predstavy o živote i túžby po ich uskutočnení a splietala ich spolu s predstavami o kráse a spravodlivosti.

Bola to predovšetkým základňa, ktorá ľudí spájala, myšlienkovo, mravne i esteticky obohacovala, vychovávala. V tom spočíva podstata vysokej komunikatívnosti ľudového rozprávačského umenia. Dobrý, resp. vynikajúci rozprávač mal - a často je to tak aj dnes - v prostredí dedinskej komunity osobité postavenie a vážnosť, pretože vedel ľudí nielen pobaviť, ale aj spájať.

Spomienkové rozprávanie malo v týchto súvislostiach veľký význam. Jeho prítomnosť v rozprávačskom repertoári zabezpečovala v ňom rozmer reálnosti každodenného života.

Teda spomienkové rozprávanie ako folklórny jav treba hodnotiť v kontexte a väzbách duchovnej kultúry a života ľudu. Táto funkciu nepochybne plnilo v minulosti a nestratilo z nej nič ani v našich dňoch.

Popri námetoch z každodenného života a práce vystupujú v rozprávačskom repertoári slovenského ľudu do popredia äalej niektoré okruhy, ktoré sá témou zomknuté do pevných . a výrazných cyklov. Boli a sá dodnes značne frekventované a u rozprávačov i poslucháčov zvlášť obľúbené. Najmä medzi najstaršou žijúcou vrstvou je to ešte tematika vysťahovalectva a prvej svetovej vojny a potom všeobecne dnes najfrekventovanejšie vystupujúce rozprávanie o druhej svetovej vojne, protifašistickom boji a najmä o Slovenskom národnom povstaní. Ide v podstate o historické námety, ktoré patria v spomienkovom rozprávaní k najvyvinutejším a relatívne najustálenejším. Je to tak preto, že možnosti výberu epizód sú tu spravidla veľmi veľké a pestré a ide o výnimočné udalosti v živote človeka a spoločnosti. Už sám fakt výberu sa stáva potom dôležitým tvorivým prvkom. Značná životnosť podaní historického charakteru vyplýva okrem toho už zo samotnej tematiky, životnosti, pretrvávania historických udalostí vo vedomí ľudu vo svojráznej ľudovej verzii. Takto si historická tematika vôbec uchováva a vytvára predpoklady byť v ľudovom prostredí nadlho predmetom tvorby, byť inšpiračným zdrojom ľudového tvorcu.

Spomienková rozprávania nestoja ako celok v rozprávačskom repertoári izolovane od iných žánrov ľudového rozprávania. Veľmi často sa viažu na iné rozprávačské prejavy, pričom práve ich kontakt vyúsťuje neraz do aktívneho využitia príbehu, látky, námetu v konkrétnej rozprávačskej situácii. Hranice medzi jednotlivými žánrami a skupinami ľudového rozprávania nie sú ostré, pozvoľne prechádzajú od jedného útvaru k inému blízkemu útvaru,

ktorý sa postupne formuje do osobitého žánru. To je príznačné pre folklór vôbec, ale s mimoriadnym dôrazom to platí pre spomienkové rozprávanie. Ústna tvorba najmä vo sfére ľudového rozprávačského umenia sa žánrovo kristalizuje vo folklorizačnom procese a postupne.

Ľudový rozprávač preto len výnimočne ostane so svojim repertoárom ohraničený na jeden žáner a spravidla obsiahne svojím aktívnym rozprávačským záberom prinajmenej skupinu blízkych žánrov ľudovej prózy. Ich členenie si poväčšine ani neuvedomuje a ani to nie je predmet jeho záujmu. Napríklad aj rozprávač, ktorý vystupuje ako humorista v príslušnom lokálnom prostredí, obsiahne spravidla aspoň to, čo spadá pod široký pojem ľudového humoru, t. j. od prostých príbehov zo života cez spomienkové rozprávanie až po tradičné humoristické a satirické rozprávky a anekdoty. Napokon tá časť spomienkového rozprávania, ktorá sa zameriava na zdôrazňovanie humoristickej povahy životných príbehov, je v súčasnosti aj z kvantitatívneho hľadiska najvýznamnejšia a je aj najobľúbenejšia. Preto sa aj najrýchlejšie vybrusuje, zdokonaľuje.

V úzkom žánrovom kontakte je spomienkové rozprávanie aj s poverovými podaniami. Často sa stáva, že jednoznačné určenie, či ide v konkrétnom podaní o spomienkové rozprávanie alebo o poverové podanie, je ťažké a problematické, pretože sú si blízke aj formou a spôsobom podania. Poverové podania sa totiž veľmi často predkladajú ako vlastné zážitky s využitím a dôrazom na prvky, ktoré majú doložiť vierohodnosť príbehu. Možno však uviesť aj príklady, ako sa vo folklorizačnom procese v súčasnosti uberájú, niektoré podania zo sféry spomienkového rozprávania k rozprávke (využitím niektorých prvkov vlastných ľudovej rozprávke).

Sd to však len výnimky a takéto prípady viažu sa spravidla na osobité okolnosti (napríklad práca baníkov pod zemou a podobne). Upozornili sme už, že mnohé spomienkové rozprávania zo sféry historických námetov majú tendenciu vyvíjať sa k povesti. Tento materiál je v súčasnosti pomerne bohatý.

A pokiaľ ide o rozprávača, častejšie sa v súčasnosti vyskytujú situácie, že sa koncentruje na určité témy, či skupiny námetov. Tak napríklad u mnohých rozprávačov je obľúbená téma vojen, u iných napínavé príbehy s dobrodružnými prvkami a pod. Ale aj vtedy sa rozprávanie obklopuje spravidla množstvom iných námetov, repertoár sa rozptyľuje žánrovo i tematicky. Ako celok je teda predovšetkým polytematický. Rozprávači spomienok využívajú rozličné žánrová prvky od rozprávky počínajúc (kladný a záporný hrdina) až po povesti (úsilie po historickej vierohodnosti) a humoristická rozprávania (spôsob riešenia konfliktu a pod.). Aj to prispieva k značnej žánrovej nestabilnosti rozprávaných spomienok a ich žánrovej krištalizácii. To spomaľuje integrovanie jednotlivých výraznejších znakov materiálu a koniec-koncov aj proces žánrovej krištalizácie spomienkového rozprávania.

Spomienkové rozprávanie vyskytuje sa teda najčastejšie v aktívnom repertoári rozprávačov v kontexte povesti, poverovího rozprávania, humoristického rozprávania a anekdoty. Kontakt' s nimi je - ako sme na príkladoch uviedli - niekedy .taký organický, že to spôsobuje často problémy pri určovaní konkrétnych podaní v snahe zatriediť ich žánrovo. Rozprávačský repertoár možno preto chápať ako prirodzený priestor pre žánrovú a tematickú krištalizáciu ľudovej prózy. Tento záver nestráca nič na platnosti ani v súčasných podmienkach jestvovania folklóru.

Spomienkové rozprávanie aa potom zaraďuje k tým prozaickým žánrom ústnej slovesnosti v súčasnosti, ktoré vznikaj! neustále vo.veľkej tematickej pestrosti ako odraz každo denného života človeka v konkrétnych historických, hospodárskych a sociálnokultdrnych podmienkach. Ich životnosť spočíva teda v neustále nových podnetoch ľudového rozprávania ako osobitnej a do dôsledkov nenahraditeľnej tvorby. Tento neustály proces vznikania nových a nových spomienkových rozprávaní a ich postupný posun v rámci folklorizačného procesu smerom k iným vyhraneným žánrom, au dôležitým zdrojom ďalšie ho obohacovania dstnej slovesnosti i predpokladom jej trvalej životnosti.

Literatára

Beneš, B.: K typológii lidového vypravení. Slovenský národopis, 24t 1976, s. 347-356.

Beneš, B.: Místo folklóru a pololidové tvorby v současnosti. In: Tradice lidové kultúry v živote socialistické spoločnosti. Brno 1974, s. 53-58.

Czubala, D.: 0 powiesci z życia. Kätowice 1985.

Gašparíková, V.: Rozprávanie o Povstaní v kontexte ľudovej tradície. In: Zo života a bojov ľudu Uhrovskej doliny, Bratislava 1977.

Marčok, V.: 0 ľudovej próze. Bratislava 1978.

Michálek, J.: Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou. Bratislava 1971. %

Sirovátka, 0. : -folklór v kulturním živote dnešní vesnice: místo, funkce, promeny. In: Životní prostredí a tradice. Brno 1975, s. 201 - 207.

Sirovátka, 0.: Vzpomínková vypravení jako druh lidové prózy. Český lid, 50, 1963, č. 2, s. 114 - 120.

Voight, V.: On the communicative systém of folklóre genres. In: Genre, Structure and Reproduotion in Oral* Literatúre. Budapest 1980, s. 171 - 188.

Moderné ponímanie slovosledu v slovenčine

Jozef Mistrík

Otázky slovosledu každého flektívneho jazyka, a teda aj slovenčiny, sú zložité, lebo súvisia s viacerými jazykovými rovinami. Metódy výskumu tohto javu v minulosti i hodnotiace kritériá sa nevyhnutne krížia a sú nejednotné. Avšak slovosled ako syntaktický jav je atraktívny, pútavý, mnohovravný a najmä pri konfrontačnom výskume viacerých jazykov alebo textov jediného jazyka je vždy efektívny. Je preto pochopiteľné, **že** si ho všímajú a venujú mu pozornosť všetky jazykovedné práce i jazykové príručky počnúc dielom Grammatica slavica /1790/ až po Štylistiku /1985A **v** najstarších a starších prácach sa uplatňovali iba pozitivistické opisy a popisy tohto javu a **zaznamenávali** sa len formou inventárových konštatovaní s kvalifikáciami typu bežný -zriedkavý, prirodzený - umelý, prirodzený - prestavený, bezpríznakoyý - príznakový **a pod.K** takýmto binaristickým hodnoteniam **sa** dochádzalo **najmä v** súvislosti **s tým, že sa náš slovosled v** minulosti sledoval **na** pozadí latinského a **ne-**

meckého slovosledu. Navyše vlastne vždy išlo o poriadok slov v písomných prejavoch alebo v umele vykonštruovaných učebnicových príkladoch.

Odlišné ponímanie slovosledu v československej lingvistike sa začína vtedy, keä V. Mathesius /1947/, vychádzajúc z H. Weila /1855/ a opierajúc sa aj o J. Zubatého /1901/ prichádza s pojmom aktuálneho členenia výpovede. Na slovenčinu aplikoval Mathesiusove výklady E. Pauliny /1951/. Potom sa v zmysle Mathesiusovho chápania uplatňuje slovosled už vo všetkých nasledujúcich slovenských prácach. Osobitná pozornosť sa potom venovala slovosledu enklitík v češtine, napríklad v prácach F. Trávníčka /1951/ i v slovenčine, napríklad štúdia Jé Mistríka /1958/. Poučenia o slovoslede v atribútívnej syntagme rozviedol najmä J. Ružička /1958/ a L. Dvonč /1958/. Myšlienky V. Šmilauera o slovoslednej viazanosti členov postupne rozvíjajúceho prívlastku aplikoval na slovenčinu J. Oravec /1959/. Slovosled si osobitne všímal aj J. Horecký /1959A Realizácia aktuálneho členenia v slovenčine sa rozviedla v rozsiahlej štúdií J. Mistríka /1959/. Vo všetkých prácach, ktoré vyšli, ako vidieť, v päťdesiatych rokoch, sa v podstate riešili parciálne otázky vždy izolovane.

Roku 1966 vyšla monografia Slovosled a vetosled v slovenčine, ktorá neobišla výsledky predchádzajúcich výskumov, ale uplatnila áalšie modernejšie pohľady na túto problematiku ä súčasne v podstatnej miere naznačila možnosti využívania slovosledu /najmä aktuálneho členenia a rytmického členenia/ ako jedného z najzávažnejších činiteľov v textovej syntaxi a pri klasifikácii gramatických javov.

Venujme pozornosť najskôr realizácii aktuálneho členenia. Štúdiu venovanú tejto otázke /1959/ možno označiť ako prvú, ktorá naznačuje princípy textovej lingvistiky v slovenčine. V nej sa na základe širokej excerpcie

zo všetkých štýlov analyzujú rozličné spôsoby realizácie východiska a signalizovania jadra výpovede. Východiskom sa nová výpoveď nielen začína, ale aj rekurzívne zapája do predchádzajúcej časti textu. Zapájanie sa uskutočňuje opakovaním výrazu, elidovaním, synekdochickým pomenovaním, synonymicky, pomocou deiktických slov, metaforicky, metonymicky, asociatívnymi slovami, v ústnych prejavoch pomocou gesta, intonácie atd. Jadro výpovede sa signalizuje prostriedkami zo všetkých jazykových rovín. Indikátormi bývajú vytyčovacie častice, vymedzovacie zámená, elipsy, opytovacie zámená, v ústnych prejavoch intonačné prostriedky, najmä pauza, dôraz a melodický interval. V súvislosti s vytyčovaním jadra výpovede sa tu používa aj pojem sekundárneho jadra, vyznačeného časticou, intonáciou alebo osamostatnením vetného člena. Oproti starším teóriám, v ktorých sa slovosled interpretoval samoúčelné, tu sa jeho fungovanie dáva do súvislosti s výstavbou textu ako dialekticky recipročne fungujúci prostriedok; slovosled jednak nový text formuje a súčasne je sám novým textom formovaný. Dominantný moment aktuálneho členenia zďaleka, nie je princíp slovosledný, ale textotvorný. V monografii Slovosled a vetosled v slovenčine, ale aj v ďalších prácach venovaných lingvistike textu sa poníma ako štýlctvorný činiteľ.

Ako štýlotvorný činiteľ sa poníma aj poradie slovných druhov alebo vetných členov vo vete. V takomto zmysle sa to prezentuje po prvý raz v štúdii Otázky glutinácie textu a jej merania /1968/. Glutinácia je prostriedok kohézie i koherencie textu. Založená je na tom, ktorý slovný druh, vetný člen alebo kontextový prvok /konektor/ sa vytýči ako iniciálový výraz vety. Nulový stupeň glutinácie a tým aj najmenšia kohézia v nadväznosti viet sa vyjadrí vtedy, keď je na čele vety podmet. Glutinácia je tu spravidla signalizovaná iba juxtapozíciou. Vyšší stupeň glu-

tinácie je vtedy, keá je na čele predmet, ešte vyšší stupeň vtedy, keď je na čele okolnostné určenie. Najvyšší stupeň dosahuje medzivetná glutinácia /kohézia/ vtedy, keä sa nová veta začína tranzitným členom alebo konektorom. Mikrotexty sú tým dynamickejšie, cím je v nich väčšia glutinácia. Á v tejto štúdii, uplatnenej aj v Štylistike /1985/, sa teda fungovanie slovosledu chápe ako silný štylistický prostriedok. Ide teda o modernejšie chápanie tohto javu, než sa to prezentuje v starších prácach, kde sa slovosled iba registruje a kde ešte nemožno hovoriť o názoroch, ale iba o opise, v ktorom sa poradie len konštatuje.

Slovosled v slovenčine má schopnosti byť silným a preukazným indikátorom sémantických hodnôt lexikálnych i gramatických jednotiek. V roku 1959 vyšla v Jazykovedných štúdiách SAV IV. závažná štúdia K otázke častíc v slovenčine, v ktorej sa na bohatom materiáli ukazuje, ako sa pomocou slovosledu môžu identifikovať druhy častíc. V tejto štúdii sa po prvý raz v slovenčine vyslovuje zákon o sémantickej gradácii častíc, ktorá sa stala východiskom pre klasifikáciu tohto slovného druhu, uplatneným v akademickej Morfológii slovenského jazyka. Častice v slovenčine sa dodnes členia na slovoslednom princípe, ktorým sa odhalili ich sémantické črty. V tom istom zborníku Jazykovedných štúdií sa publikovala aj štúdia Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine, v ktorej autor tiež na základe slovosledu v rozvitom prívlastku /v intenciách V. Smilauera/ poukazuje na sémantiku prívlastkov, ktorá určuje ich poradie.

V monografii Slovosled a vetosled v slovenčine /1966/ sa na základe sémantiky výrazu /obyčajne slovesa/, ktorý uvádza do vzťahu východisko a jadro, hovorí o trichotoniii výpovede, ktorá dáva možnosti na štylistickú interpretáciu poriadku slov alebo naopak - na štylistické úplatné-

nie trichotomie ako štylémy. Štylisticky relevantné je najmä postavenie tranzitného člena výpovede na inom mieste než v centre medzi východiskom a jadrom.

V slovenčine vyšlo v posledných rokoch niekoľko štúdií, ktoré si všímajú a analyzujú expresívnosť. Z nich najmä v Štúdii Expresívnosť syntaktických konštrukcií v kontexte /1965/ sa za jeden z významných a silných výrazových prostriedkov expresívnosti pokladá slovosled a vetosled. V štúdii sa konštatuje, že prejavom expresívnosti je subjektívne poradie východiska a jadra, vyjadrenie východiska doslovným opakovaním predchádzajúceho jadra, dôsledným vynedávaním východiska v replikách dialógu i odčle.ňovaním jadra od ostatných častí parentetickými prostriedkami. Expresívnym prostriedkom je aj zmena obvyklého poradia viet, napríklad anteponovanie podmetovej alebo predmetovej vety.

Slovosled v slovenčine sa čím ďalej tým viacej uvedomuje ako diskrétny jav, skrývajúci mo,žnosti nielen ako indikátor sémantických a štylistických kvalít, ale aj ako decentný jav schopný upozorniť na potenciálne gramatické komponenty ukryté v slove, konštrukcií alebo dokonca v text e. K odkrytiu takýchto komponentov sa možno dostať hlavne cestou transformačných metód.

V starších prácach venovaných slovosledu sa vo-všeobecnosti obchádzajú otázky vetosledu v slovenčine /okrem F. hrdza a E. Paulinyho/, hoci práve vetosled je neraz určujúcim pri kvalifikácii viet v súvetí /príčinné, dôsled kové a i./. Jednako však moderné chápanie tohto javu vedie k odkrývaniu istých gramatických zákonitostí v rovine syntaxe, a tým v systémovom usporiadaní jazykových prvkov. V obsiahlej štúdii Príspevok ku klasifikácii súvetí /1959 -60/ sa nevyhnutne ako jedno z preukazných kritérií uvádza vetosled, ktorý je dosť závažným hlavne pri klasifikácii

priraďovacích súvetí, ale nie v oveľa menšej miere aj pri klasifikácii podraďovacích súvetí. Itfyšlienky z tejto štúdie autor ďalej rozvádza a spresňuje aj v monografii Slovosled a vetosled v slovenčine /1966/.

V tejto monografii sa síce nadväzuje na predchádzajúce skromnejšie príspevky k problematike, ale sa v podstate vychádza z dvojakého chápania obidvoch typov súvetí: priraďovacie súvetia sú aditívne, lineárne, **s** horizontálnou konštrukciou a podraďovacie súvetia sú cyklické, **s** vertikálnou konštrukciou. Priraďovacie súvetia majú poradie viet založené na juxtapozičnom princípe, ktorý sa podriaďuje sukcesívnemu plynutiu myšlienok autora, podraďovacie súvetia majú poradie viet založené na decentralizačnom princípe závislom od verba finita hlavnej vety, ktoré je rozvetveným jadrom sústreďujúcim potenciálne ďalšie jadrá alebo jextaponované reťazce. Verbum finitum je tranzitným členom /T/, ktorý pripomína štruktúru jednoduchej vety /výpovede/. Okolo neho sa na princípe aktuálneho členenia zákonite zoskupujú a radia súvetné členy **/R/**:

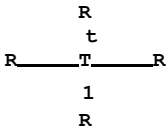

Vo vnútri súvetných členov /R^ ... **R**$_n$**/** sa uplatňuje aktuálne Členenie.

V priraďovacom súvetí prevláda sémantický princíp, ktorý je síce dokresľovaný spájacími výrazmi /a, ale, ba i, a teda, hoci .../, no medzi sémantickým princípom a týmito výrazmi je harmónia a nadväznosť - ak, pravda, sa nesleduje navyše aj nejaký štylistický zámer. Príklad: Na hlave mala Čierny ručník a v ruke držala čiernu knižku: V ruke držala čiernu knižku a na hlave mala čierny ručník: V ruke držala čiernu knižku, ale /aj/ na hlave

mala čierny ručník. Atď.

V týchto pasážach monografie sa na množstve príkladov ukazuje, že sémantiku súvetných konštrukcií v prevažnej miere kreslí vetosled, ktorý môže byť odrazu gramatickým i štylistickým, až sujetovým činiteľom.

Príslovkové určenie ako rozvíjajúci vetný člen predstavuje najslabšie syntagmaticke spojenie s ostatnou vetou. Do vety sa nezakomponúva žiadnymi morfologickými a ani sémantickými prostriedkami, takže niet preukaznejšieho prvku, ktorý by poukázal na jeho spätosť s vetou. Ostáva jediný a posledný moment, ktorý dokazuje jeho príslušnosť a tým aj funkciu, a to je juxtapozícia, slovosledné primkýnanie. Ukazuje sa preto ako prirodzené to, aby sa tento činiteľ využil aj pri klasifikácii prislovkových určení. Podľa polohy vo vete možno hovoriť o troch typoch príslovkového určenia: a/ situačné príslovkové určenia, ktoré stoja na čele vety, sú určeniami miesta, času, podmienky, prípustky a príčiny; vyjadrujú sa pomocou prísloviek alebo prostými i predložkovými pádmi; b/ finálne príslovkové určenia, ktoré stoja vo významovom jadre vety; sú to určenia účelu a cieľa a vyjadrujú sa spravidla zložitejšími konštrukciami; c/ modalitné príslovkové určenia, ktoré stoja najčastejšie v centre vety ako členy ďalej rozvíjajúce adjektíva a príslovky; tieto sa vyj-adrujú spravidla holými príslovkami typu dobre, milo, lacno, úprimne, sucho, smelo, smutne, chladne, jaro ...; sú to určenia spôsobu a miery. Takáto klasifikácia sa uvádza v Modernej slovenčine /1984A Je to ďalší argument, ktorý stavia otázky slovosledu v súčasnosti do celkom inej pozície^ než to bolo v starších chápaniach slovosledu iba ako istej formy, ktorá sa intuitívne pociťovala buď ako náležitá /bežná, prirodzená, bezpríznaková .../ alebo ako nenáležitá /zriedkavá, umelá, prestavaná, príznaková .../.

Slovosled má svoje dôležité poslanie aj pri kvalifikácii doplnku v slovenčine. Tejto otázky sa na mnohých miestach dotýka J. Kačala v monografii Doplnok v slovenčine /1971/. Slovosled je rozhodujúcim rozlišujúcim prostriedkom najmä medzi doplnkom a prívlastkom. Slovosled doplnku sa spravuje zákonitosťami, ktoré platia v rámci vetnej konštrukcie, na slovosled prívlastku sa zasa vzťahujú zákonitosti platiace v rámci syntagmatickej konštrukcie: výraz s funkciou doplnku teda patrí na to miesto vo vete, ktoré vyplýva z aktuálneho členenia vety, výraz s funkciou zhodného prívlastku bude anteponovaný a výraz s funkciou nezhodného prívlastku bude v princípe postponovaný.

V monografii Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine /1985/ sa okrem iného sleduje aj to, do akej miery ovplyvňuje konštrukčnú variabilnosť klauz v súvetí vetosledné zaradenie klauz v súvetí.

Štatistický výskum ukázal,že čím je klauza áalej od čela súvetia, tým je kratšia, konštrukčne jednoduchšia a na pozadí ostatných klauz menej variabilná. Napríklad v prvej vete súvetia sa vyskytuje 176 vetných typov, v druhej vete už iba 162 vetných typov, v tretej vete 152, vo štvrtej 136, v piatej 132 vetných typov atd. Inými slovami: čím veta stojí bližšie ku koncu, tým je viacej schematizovaná. Vetosled je teda aj ukazovateľom zložitosti vety. Čím sú v texte dlhšie súvetia, napríklad vo vedeckom texte, tým je on vcelku syntaktický stereotypnejší.

Otázky slovosledu sa ponímajú diametrálne odlišne od toho času, ako sa v našej jazykovede popri pojme veta nastolil pojem výpovede. Tým činom sa totiž v oveľa väčšej miere berie zreteľ na párali ngv i s t i c k é výrazové prostriedky a na závislosť gramatickej podoby vety od jej kontextovej situácie. Tým činom napríklad sa úplne mení slovosledný kánon širšie rozvitej atributívnej syntagrny a aj kánon

o slovoslede enklitík a proklitík. Fungovanie fonetického momentu v syntagme, vo výpovedi a v texte sa najširšie rozpracúva v monografii Slovosled a vetosled v slovenčine, kde sa už enklitické slová /termín fonetický/ označujú ako kontextové slová a kde sa osobitne rozoberá súvislosť slovosledu s intonáciou.

Slovosled ako jazykový jav je prítomný v každej výpovedi a súvisí so všetkými prostriedkami, ktoré sa zúčastňujú na komunikácii. Povaha a zložitosť tohto fenomenálneho javu si vynucuje pozornosť už tým, že je evidentne viditeľným prvkom povrchovej štruktúry a že vždy nesie signál istej situácie v texte. V minulosti sa sledoval a opisoval ako formálny jav, v modernej jazykovede sa analyzujú a skúmajú jeho funkcie. V minulosti sa jednoznačne chápal ako gramatický jav a zaraďoval sa do syntaxe, avšak v modernom ponímaní prekračuje hranice formálnej gramatiky. Spočiatku sa jeho špecifiká hľadali na pozadí písanej a knižnej nemčiny, prípadne latinčiny. Avšak slovosled súčasnej, modernej slovenčiny - hoci v jej písomnej podobe - je už neporovnateľný so suchopárnym slovosledom archaizovanej slovenčiny Navyše sa dnes vo výskume uplatňujú nové pojmy, novšie metody, a tak bude potrebné odlišovať staršie chápanie od mpderneho ponímania slovosledu v slovenčine.

Literatúra

Bernolák, A.: Grammatica slavica. Possonii 1790.

Dvonč, L.: Zhodný postpozitívny prívlastok vo vlastných menách. In: Jazykovedné štúdie SAV III, Bratislava 1958.

Horecký,J.: Gramatickí činitelia poriadku slov. In: Jazykovedné štúdie SAV IV, Bratislava 1959.

Horecký, J.: Poriadok slov v odbornom štýle. In: Naša veda V. 1958.

Kačala, J.: Doplnok v slovenčine. SAV. Bratislava 1971.

Mathesius, V.: Čeština a obecný jazykozpyt. Melantrich, Praha 1947.

Mistrík, J.: Enklitiky v slovenčine. In:. Jazykovedné štúdie SAV III. Bratislava 1958.

Mistrík, J.: Expresívnosť syntaktických konštrukcií v kontexte. In: Jazykovedné štúdie SAV VIII, s. 85-109.

Mistrík, J.: Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine. Bratislava 1985.

Mistrík, J.: K otázke častíc v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie SAV IV., Bratislava 1959, s. 201-228.

Mistrík, J.: K realizácii aktuálneho členenia. Slovenská reč 1959.

Mistrík, J.: Moderná slovenčina. Bratislava 1984.

Mistrík, J.: Otázky glutinácie textu a jej merania. Jazykovedný časopis XIX, 1968, s. 96-101.

Mistrík, J.: Príspevok ku klasifikácii súvetí. In: Sborník FFUK, roč. XI-XII. Bratislava 1959-60, s. 27-46.

Mistrík, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava 1966.

Mistrík, J.: Štylistika. Bratislava 1985.

Mráz, F.: Slovenská mluvnica• Viedeň 1864.

Oravec, J.: Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie SAV IV. Bratislava 1959.

Pauliny, E.: K slovosledu súvetia. Slovenská reč XVI, s. 228-235.

Ružička, J.: Poznámky o polohe zhodného prívlastku. Slovenská reč 1961.

Trávníček, F.: Mluvnice spisovné češtiny II. Praha 1951.

Weil, H.: De 1^ ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Paris 1855.

Zubatý, J.: Nezanedbávejte dúrazového slovosledu. Naše reč 1932, 1 n.

O dvoch slovenských koncepciách v klasifikácii štýlov

Jozef Mlacek

Pri súčasnom rozmachu teórie textu, ktorá sa po počiatočných hľadaniach (ich výrazom bolo **aj** hľadanie názvu samej tejto disciplíny: hovorilo sa o lingvistike textu, o nadvetnej syntaxi, o hypersyntaxi a pod.) začína chápať ako najkomplexnejšia disciplína skúmajúca akýkoľvek text, môže sa zdať sledovanie štylistických problémov, ba dokonca takej parciálnej otázky, ako je klasifikácia štýlov, trochu nepotrebným, neaktuálnym, prípadne **aj** prekonaným pracovným postupom. Môže vzniknúť pochybnosť, či je ešte potrebná sledovať otázky spojená s klasifikáciou štýlov, keä nová teória textu rieši niektoré problémy z tejto oblasti už celkom ináč, napríklad v teórii komunikačných rolí alebo v teórii tzv. komunikačných aktov, ktoré v mnohom precizujú predchádzajúce paušálnejšie štylistické charakteristiky rozličných textov. Ak napriek tomu chceme nasledujúce poznámky venovať problematike klasifikovania štýlov v * slovenskej štylistike a najmä v jej dvoch základných smerovaniach, vedú nás k tomu viaceré dôvody. Spomenieme aspoň tie najpodstatnejšie z nich:

a/ Klasifikácia štýlov patrí v slovenskej štylistike k tým témam, ktoré sa v nej nastoľujú a systematickejšie riešia iba v posledných desaťročiach.

b/ Klasifikovanie štýlov prekonalo aj v tomto pomerne krátkom čase, čo sa táto otázka v našej jazykovede a literárnej vede rieši, badateľný vývin, a to vo viacerých smeroch.

c/ V súčasnej slovenskej štylistike stoja v popredí dve pomerne samostatné koncepcie štýlu - tzv. výberová a tzv, výrazová teória -, ktoré prinášajú rozličné závery aj v otázke klasifikovania štýlov, ponúka sa, ba priamo sa vyžaduje ich vzájomná porovnanie z hľadiska ich komplexnosti aj z hľadiska tejto čiastkovej problematiky.

d/ Sledovanie klasifikácie štýlov nie je nezaujímavé ani z hľadiska novej teórie textu. Ak sa totiž v prácach z tejto teórie konštatuje, že štylistický prístup k textu patrí medzi dôležité postupy pri komplexnom poznávaní textu a jeho vlastností (porovnaj napríklad Hoffmannová, 1983; tam aj bohatá äalšia literatúra), potom práve problematika klasifikácie štýlov patrí medzi tie špecifická štylistické okruhy, ktorá môžu byť prínosom aj pre širšiu teóriu textu. **Ke3že** sa predpokladá, že štylistika by mohla podstatne prispieť k "vypracovaniu čo najširšej a najexaktnejšej typológie textov" (Hoffmannová, tamže, s. 18), javí sa aj otázka klasifikácie samých štýlov ako opäť aktuálna a nielen metodicky - pre potreby školy ale aj bádateľský znovu veľmi podnetná.

Všetky uvedené dôvody sú, ako vidieť, natoľko závažné, že ich možno chápať aj ako priame podnety pre osobitnú úvahu o klasifikácii štýlov v súčasnej spisovnej slovenčine.

Cieľom nášho príspevku teda bude jednak sledovať nie veľmi dlhé dejiny klasifikovania štýlov v slovenskej štylistike a jednak skúmať prístup ku klasifikácii štýlov v súčasných základných prúdoch slovenskej štylistiky, vo výberovej a výrazovej koncepcii Štýlu. Pri prvých dvoch spomínaných podnetoch, teda pri opise vývinu klasifikovania štýlov v slovenskej štylistike, spomenieme iba niekoľko základných faktov. Viacej sa sústredíme na povahu klasifikácie štýlov v dnešných dvoch najbežnejších a najvypracovanejších slovenských štylistických teóriách, a to vo výrazovej koncepcii štýlu od F. Miku a v systematických štylistikách J. Mistríka. Upriamime sa pritom aj na otázku, ako tieto klasifikácie súvisia s východiskovými tézami obidvoch teórií, ale zároveň aj na to, ako sa javia so zreteľom na posledný uvedený dôvod, ako sa totiž môžu stať podnetom pre rozpracúvanie istých otázok teórie textu.

Poznámky k prvému uvedenému problému **3a** dotýkajú konštatovania, že klasifikácia štýlov sa ako osobitná otázka v slovenskej štylistike skúma iba voľačo vyše tridsať rokov. Na potvrdenie tohto konštatovania chceme uviesť a charakterizovať zistenie, ako sa pred necelými štyridsiatimi rokmi zachytila sledovaná otázka v Slovenskej gramatike a cvičeniami od J. Mihala z roku 1947.

V uvedenej učebnici sa v kapitolách o slohu (názov štýl sa tu vôbec nevyskytuje, hoci v slovenskej jazykovede už mal istú tradíciu: L. Šenšel dvadsať rokov predtým hovorí o správnosti a kráse štýlu a napokon aj jeho príručka už má názov Slovenská štylistika) hovorí o prô&e úradnej, o próze rokovacej, áalej o próze rozprávacej a opisnej, inde sa spomína spoločenský a občiansky sloh (Mihal, 1947, s. 211-218). Už názvy týchto kapitol, ale ešte viacej ich náplň ukazujú, že sa tu vedľa seba radia javy značne rozdielne, rôznorodé fenomény, ktoré neskoršia

štylistika rozlíšila aj u nás ako štýly a tzv• druhy slohu, resp* slohové postupy. Je napríklad evidentné, že javom inej povahy je Mihalova úradná a rokovacia próza (v dnešnej terminológii ide o osobitný štýl, a to administratívny) a celkom iným zase napríklad rozprávacia a opisná próza (dnešná teória ich nezaraäuje medzi štýly, ale aj rozprávania aj opisy chápe ako tzv• slohové postupy).

Istý pokus o triedenie, klasifikáciu štýlov teda nemožno uprieť ani tej to Mihálovej práci, ale ako ukazujú vydeľované typy, chýbali tu niektoré základné predpoklady skutočnej klasifikácie, klasifikácie založenej na jednotných alebo aspoň neprotirečivých a pevných kritériách. Prelom k takejto klasifikácii štýlov priniesla do slovenskej štylistiky až známa Paulinyho časť o slohu zo Slovenskej gramatiky E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Stolca (1955)•

Posledným konštatovaním sa dostávame k druhéj v úvode naznačenej otázke, ktorej sa tu chceme dotknúť. Ide o spomínanú myšlienku, že slovenská štylistika aj napriek krátkostí času, počas ktorého sa klasifikácii štýlov venuje, zaznamenala zreteľný vývin, ktorý v istých fázach rozvoja štylistiky dával podnety aj pre Štylistiku češtiny, prípadne aj širšie. Začneme charakteristikou klasifikácie štýlov, ako ju zachytila spomínaná Paulinyho stať,

•9

Vychádzajúc zo základných myšlienok pražskéj školy o spisovnom jazyku a jeho rozvrstvení, E. Pauliny založil svoju klasifikáciu štýlov v slovenčine na dvoch opozíciách, a to na protiklade funkcií (dorozumievacia a umelecká) a na protiklade súkromnej a verejnej komunikácie. Vydelili sa tu tri základné štýly, a to hovorový (starší Paulinyho termín bol súkromný obcovací), odborný a umelecký. Hovorový ako štýl súkromnej komunikácie s dorozumievacou funk-

ciou, odborný ako štýl dorozumievací a verejný, umelecký ako štýl s umeleckou, estetickou funkciou. Vydelenie hovorového a umeleckého štýlu tu bolo také zreteľné a presvedčivé, že sa bez väčších zmien prijímalo a uplatnilo aj v äalších klasifikáciách štýlov zo 60. rokov, ba aj v najnovších. Malou medzihrou tu bolo vydeľovanie viacerých umeleckých štýlov, a to podľa literárnych druhov, teda napríklad vydelenie dramatického, epického a lyrického štýlu. Takýto prístup sa naznačil aj u E. Paulinyho aj v niektorých prácach J. Mistríka. Neskôr však práve novšie práce J. Mistríka ukázali, že tu už ide o triedenie na inej, nižšej úrovni abstrakcie, nie na rovine základných funkčných štýlov.

Väčší pohyb zaznamenáva triedenie v tej štýlovej oblasti, ktorá sa v citovanej práci E. Paulinyho určila parametrami dorozumievací a verejný. Je príznačné, že sám E. Pauliny tu v rámci odborného štýlu vydeľuje prakticky dva špecifickejšie Štýly, a to praktický odborný (pracovný) a teoretický odborný štýl. V trochu inej súvislosti - a to pri oznamovacom slohu - spomína aj dokumentárne prejavy, ba okrajovo aj tzv. populárnovedecký sloh. Prakticky súčasne s ním J. Horecký nastolením problematiky vedeckého štýlu a analýzou postupov popularizačnej spisby prispel k prehĺbeniu pohľadov na celú odbornú štýlovú oblasť a na divergentná procesy v nej (1957). H obidvoch uvedených autorov sa teda naznačili zárodky členenia- celej odbornej štýlovej oblasti a tým aj pravdepodobné smery vydeľovania dalších štýlov spisovnej slovenčiny.

Neskôr aj v slovenskej štylistike pribudlo vydeľovanie publicistického štýlu (zo začiatku pod názvom novinársky štýl) a administratívneho, resp. rokovacieho štýlu. Tak sa v prácach zo 60. a 70. rokov uvádza zvyčajne počet štyroch štýlov (M. Ivanová-Šalingová, 1965, okrajovo k nim pridáva

aj popularizačný štýl) alebo piatich štýlov (napríklad J. Miatrík, 1965). Neskoršie sa domácim výskumom, ako aj podnetmi z iných štylistických škôl vydeľujú aj áalšie štýly, takže niekedy sa vydoluje až sedem funkčných štýlov (takto najnovšie napríklad aj J. Mistrík, 1985). Tieto fakty treba osobitne pripomenúť jednak preto, že ide o nové videnia klasifikácie, o nové štýly aj nové vzťahy medzi nimi navzájom, jednak preto, že autori súhrnných kapitol o klasifikácii štýlov v učebniciach štylistiky z autorskej skromnosti zvyčajne neuvádzajú svoj vlastný prínos do riešenia klasifikácie, vlastné videnie danej problematiky.

V predchádzajúcich poznámkach sa naznačili isté vývinové premeny vo vymedzovaní štýlov aj v ich klasifikovaní v slovenskej štylistike. Ako teda možno odpovedať na druhú v úvode nastolenú otázku, na otázku zmien v klasifikácii štýlov? Pri porovnaní výsledkov najnovších štylistických výskumov u nás v oblasti klasifikácie štýlov s východiskovým Paulinyho riešením sa môže zdať, že spomenuté vývinové zmeny boli dosť zanedbateľné, že v tejto otázke štylistika pokročila iba o veľmi málo äalej, že takmer všetko, čo sa prejavuje v dnešných prístupoch ku klasifikácii štýlov, možno celkom presne alebo aspoň v náznakoch nájsť už v citovanej zakladateľskej práci E. Paulinyho. Pozornejší pohľad na túto otázku však ukazuje, že súčasná štylistika vo všeobecnosti predsa postúpila o poznanie aalej. V Čom teda možno zaznamenať spomenutý rozvoj?

Napredovanie tu možno vidieť v niekoľkých smeroch. Vonkoncom tu nejde iba o špecifikáciu a určenie tých štýlov, ktoré sa v počiatočných fázach klasifikovania iba naznačovali alebo tušili, nejde teda - aspoň v prvom rade nie - o kvantitu vydeľovaných štýlov. Prehĺbenie, rozvi-

janie klasifikácie štýlov možno vidieť viacej v tom, že štylistika dokázala určiť divergentné procesy v niektorých oblastiach (napríklad v odbornej štýlovej oblasti, ale do istej miery aj v publicistickom štýle), že vedela vystihnúť procesy kontaminovania štýlov a možnosti týchto procesov pri utváraní nových, tzv. sekundárnych alebo prechodných štýlov, že štádiom paradigmatických vlastností jednotlivých -štýlov dokázala fundovanejšie a precíznejšie odhaliť rozlišovacie aj spoločné alebo paralelné znaky jednotlivých štýlov, že ešte viacej zdôraznila myšlienku o dynamickosti procesov v dnešnej Štylistike, v samej sústave štýlov, a teda aj v ich klasifikácii•

Posledné konštatovania platia viacej ako o klasifikácii štýlov v iných prácach práve o klasifikácii v obidvoch základných koncepciách štýlu v dnešnej slovenskej štylistike* Tým sa dostávame k tretiemu naznačenému okruhu našich poznámok a zároveň aj k ústrednej téme tohto príspevku, ako ju signalizoval jeho názov.

Keä chceme pochopiť spracovanie klasifikácie štýlov v Mikovej a v Mistríkovej Štylistickej koncepcii, musíme sa pristaviť pri ich chápaní samého štýlu. Možno tu vyjsť zo zistenia, že v obidvoch teóriách ide o funkčná a širšie až o komunikatívne chápanie štýlu, že obidve koncepcie - pravda, každá z nich z inej strany a trochu iným smerom - prekračujú hranice lingvisticky chápaného štýlu a zapájajú do svojho výkladu štýlu aj tematické, ba aj pragmatické zložky. Vo výrazovej koncepcii sa to prejavuje už na rovine elementárnych jednotiek štýlu, tzv. druhov výrazu (odtiaľ aj názov výrazová koncepcia štýlu), pretože každá výrazová vlastnosť (druh výrazu) má podľa F. Miku jednak jazykové a jednak ne^azykové, najmä tematické signály. Vo výberovej koncepcii štýlu (štýl ako výber prostriedkov),

ktorú tu predstavuje vlastné celé dielo J. Mistríka, sa to prejavuje už v samej definícii štýlu, v rozvíjaní kompozičných otázok štýlu, v zapojení najrozmanitejších zložiek komunikácie (nielen téma, ale aj priestor, čas, pohyb, ata•) do komplexného výkladu štýlu. Z povedaného vyplýva, že obidve teórie dávajá predpoklady aj na to, aby sa mohli stať organickou súčasťou komplexnejších teórií textu. Napokon tieto predpoklady sa zreteľne potvrdzujú v početných prácach obidvoch bádateľov o texte, či sd to práce J. Mistríka priamo o teórii textu (porovnaj napríklad Mistrík, 1973) alebo literárnovedne orientované práce F. Miku (porovnaj napríklad Miko, 1973).

Základný rozdiel medzi obidvoma chápaniami štýlu vyplýva z odlišného pohľadu na tie isté štylistické skutočnosti a bolo by ho možné prirovnať k rozdielom medzi semaziologickým a onomaziologickým prístupom k pomenovaniu. F. Miko pokladá za elementárnu veličinu štýlu nie sám štýl, ale spomínaný druh výrazu (výrazovú vlastnosť) a skúma, akými jazykovými, ale aj nejazykovými (najmä tematickými) prostriedkami sa táto veličina vyjadruje. Štýl sa potom chápe ako dynamická a premenlivá konfigurácia týchto vlastností. Výpočet vlastností vychádzal síce z empirického poznania Istých kvalít v štýle rozličných textov, ale po svojom prepojení so základnými jazykovými funkciami dostal podobu výrazovej sústavy. Výrazová vlastnosť sa potom chápe ako prejav vnútornej diferenciácie jednotlivých jazykových funkcií. J. Mistrík zase viacej sleduje otázku, aké hodnoty má v texte najmä jazykový, ale aj nejazykový prostriedok, ktorý sa uplatnil vo výstavbe textu. Štýl sa potom chápe ako výber jazykových aj nejazykových prostriedkov, ale zároveň aj ako usporiadanie týchto prostriedkov v súlade s tematickým a kompozičným zameraním alebo určením textu.

Spomenuté paralelné najvšeobecnejšie východiská obidvoch koncepcií štýlu, ale zároveň aj rozdiely medzi nimi vedú prirodzene aj k istým paralelám, ale aj k zreteľným rozdielom pri formulovaní adekvátnej klasifikácii štýlov. Pripomeňme si, ako ju podávajú obidve teórie.

Výrazová koncepcia vychádza pri klasifikácii štýlov z dvoch základných opozícií celej výrazovej sústavy, a to z opozície operatívnosť - ikonickosť a z opozície pojmovosť - zázitkovosť (Miko, 1970). Ha prvej rovine sa podľa sušinu uvedených dvojíc vlastností vydeľujú štyri základné štýly, a to hovorový a administratívny (niekedy ho **P**. Miko označoval názvom rokovací) ako tzv. operatívne štýly, ako štýly zamerané na apelatívnu funkciu a na druhej strane umelecký a vedecký (náučný) štýl ako tzv. ikonické, zobr'azovacie štýly zamerané na vyjadrenie skutočnosti. Ostatné štýly (F. Miko spomína najmä publicistický, popularizačný a esejistický) tu vystupujú ako druhotné štýly, ktoré vznikli kontamináciou vlastností dvoch alebo troch základných štýlov. Ako vidieť, klasifikácia je tu logickým pokračovaním samého vymedzenia štýlu, že jedno aj druhé, teda vymedzenie jednotlivých štýlov aj charakteristika vzťahov medzi nimi, teda ich klasifikácia, vychádza z rovnakých základov, a to z výrazových vlastností a z ich systému (výrazovej sústavy).

Pri charakteristike výberovej klasifikácie štýlov budeme vychádzať z najnovšej syntetickej práce J. Mistríka (1985), ktorá je aj pri problematike klasifikácie štýlov - podobne ako pri mnohých áalších otázkach - tvorivým rozvitím, ale aj tvorivou negáciou jeho starších riešení tejto otázky. Aj v jeho klasifikácii štýlov sa vychádza z istých opozícií vo vzťahoch medzi štýlmi, pričom rozhodujúca je podľa neho opozícia subjektívnych a objektív-

nych štýlov. Ako objektívne štýly sa vymedzujú náučný a administratívny, ako subjektívne štýly zasa hovorový a umelecký štýl. Ďalšie štýly - J. Mistrík vydeľuje ešte äalšie tri štýly, a to publicistický, rečnícky a esejistický - sa vydeľujú ako subjektívno-objektívne štýly, teda ako prechodný typ štýlov.

Už v predchádzajtících poznámkach sa priamo alebo aspoň nepriamo ukázali viaceré špecifiká obidvoch prístupov ku klasifikovaniu štýlov. Sávislejšie porovnávanie obidvoch klasifikácií štýlov potom dovoľuje vysloviť niekoľko čiastkových záverov. Ide najmä o nasledujúce zistenia:

1. Napriek tomu, že zaradenie štýlov je v obidvoch klasifikáciách na prvý pohľad dosť rozdielne, zisťujeme tu zásadnú zhodu v určovaní základných štýlov. V obidvoch klasifikáciách sú to tie isté štyri štýly. Rozdiely v chápaní ich vzájomných vzťahov vyplývajú z poradia základných opozícií. Ak by sme vo výrazovej koncepcii postavili na prvá miesto opozíciu pojmovosť - zážitkovosť (pravda, vieme, že toto môže byť iba predpoklad, že táto opozícia je vo výrazovej sústave až na druhom mieste), dostali by sme rovnakú klasifikáciu štyroch základných štýlov, akó sa uvádza v najnovšej štylistike J. Mistríka. Rozdielne videnie vzťahov medzi základnými štýlmi je teda prejavom a dôsledkom tých rozdielov, ktoré sa ukázali už pri vymedzovaní štýlu, resp. základnej veličiny štýlu v obidvoch koncepciách. Ked f. Miko vychádza pri určení štýlu z výrazových vlastností,, potom aj jeho klasifikácia musí vychádzať z opozícií týchto vlastností a rovnako musí brať do úvahy aj fakt, ktorá z opozícií je univerzálnejšia a ktorá špecifickejšia. Keá J. Mistrík vychádza zasa z protikladu príznakových a bezpríznakových prostriedkov, potom aj príslušná klasifikácia sa opiera v prvom rade o protiklad subjektívnosti a objektívnosti v štýle.

2. Obidve klasifikácie au si dosť blízke v určení prechodných, resp. druhotných štýlov, hoci každá *Z* nich - ako sme ukázali - vychádza z iných predpokladov* Dva z týchto štýlov sa rovnako vydeľujú v obidvoch klasifikáciách, rozdiel je vo vyčleňovaní rečníckeho (vo výberovej koncepcii) a popularizačného štýlu (vo výrazovej koncepcii štýlov). Príznačné je, že v obidvoch prípadoch ide vlastne o problém osamostatnenia alebo neosamostatnenia istej oblasti, ktorá sa pri inom štýle chápe ako dosť špecifická. Napríklad ešte v nedávnych štylistikách sa problematika rečníckeho štýlu sledovala ako osobitný tematický okruh publicistického štýlu, oblasť popularizačnej spisby sa častejšie preberá v analýzych náučného štýlu. Ide tu teda už o fakty, ktoré súvisia aj s nasledujúcou poznámkou.

3. Dôležité je zistenie, že obidve štylistické koncepcie ukazujú na otvorenosť sústavy štýlov aj ich klasifikácie. Systém štýlov nie je podľa nich uzavretý, ohraničený, a tak aj v ich klasifikáciách sa postupne vyčleňujú nové členy tohto systému. Kvantitatívne zmeny v systéme pochopiteľne prinášajú aj zmeny vo vzťahoch medzi štýlmi. Porovnania pritom zároveň ukazujú, že závažnejším faktom ako sama klasifikácia je určovanie podstatných a sprievodných vlastností, znakov jednotlivých štýlov. Klasifikácia je tu akoby záležitosťou nadstavbovou.. Predchádzajúce konštatovanie však nemôže znamenať, že klasifikácia štýlov je v rámci celej štylistickej teórie zanedbateľná alebo podružná skutočnosť. Klasifikácia sa nemôže budovať bez dobrého poznania elementov, ktoré sa majú triediť, ona si teda žiada sústavné prehlbovanie opisu jednotlivých štýlov, a tak sa nepriamo stáva aj podnetom pre äalší rozvoj celej štylistickej teórie.

4. Zásadná platnosť má konštatovanie, že obidve klasifikácie prichádzajú k paralelným záverom, hoci ich východiská sá vo viacerých bodoch odlišné. Dotýkame aa tu metodologickej stránky celej klasifikácie štýlov. Správne zvolené východiská a náležité rešpektovanie jazykových a textových skutočností umožňujú podať opis jednotlivých štýlov aj výklad vzťahov medzi nimi tak, aby boli bázou pre rozvoj celej štylistiky aj celej teórie textu. Klasifikačná analýza je tu - ako nás učí metodológia vedy - predpokladom vyšších typov analýz sledovanej problematiky.

5. Uvedené porovnávanie má napokon aj čisto metodický význam. V našej školskej praxi, ale aj v širšej kultúrnej verejnosti sa existencia dvoch slovenských koncepcií štýlu, a teda aj dvojakej klasifikácie štýlov pokladá div nie za nedostatok, za prejav nevyzretosti našej jazykovednej, štylistickej a textovej teórie. Naša konfrontácia ukázala, že tu nejde o nejaké protichodné štylistické koncepcie, že sú to teórie a klasifikácie nielen v mnohom kompatibilné, ale dokonca v mnohom aj komplementárne. Ich existenciu teda netreba pokladať za nedostatok našej štylistiky, ale skôr za podnet pre aalšie rozvíjanie celej štylistickej teórie. Pravda, s tým súvisí ešte jeden metodický postulát. V praktických aplikáciách uvedených teórií (napríklad pri štylistických rozboroch konkrétnych textov) sa treba vyhýbať eklektickému spájaniu myšlienok z obidvoch teórií. Rovnako nevhodným postupom by bolo aj posudzovanie a hodnotenie jednej z teórií kritériami druhej a naopak.

Uvedených päť záverečných poznámok ukazuje, aké sú vzájomné vzťahy medzi dvoma sledovanými slovenskými štylistickými koncepciami a ako sa tieto vzťahy konkrétne prejavujú pri klasifikácii štýlov. Pohľad na túto čiastkovú otázku však vo viacerých smeroch synekdochicky podáva aj obraz celej súčasnej slovenskej štylistiky.

iteratára

Hoffmannová, **J.**: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu. Praha, Ústav pro jazyk český 1983. 147 s.

Horecký, **J.**: Slovenčina vo vedeckých prácach. Naša veda, 4, 1957, s. 289-293-

Ivanová-Šalingová, M.: Štylistika. Bratislava, Obzor 1965* 230 s.

Mihal, **J.**: Slovenská gramatika s cvičeniami. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1947. 259 s.

Miko, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. Bratislava, Tatran 1973. 289 s.

Miko, F.: Text a štýl. Bratislava, Smena 1970. 189 s.

Mistrík, J.: Exakte Typológie von Texteh. Arbeiten und Texte zur Slavistík* 3. Munchen **1973*** 157 s.

Mistrík, J.: Slovenská štylistika, Bratislava, Slovp^gké pedagogické nakladateľstvo **1965. 318** s*

Mistrík, **J.**: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. **565** s*

Pauliny, E. - Ružička, **J. -** Stole, J.**s Slovenská** gramatika. 2. vyd. Bratislava, Osveta 1955- 502 s.

Šenšel, t.: Slovenská štylistika. 2. vyd. Liptovský **Sv**. Mikuláš, Tranoscius 1928. 96 s.

Interpretácia klasiky v súčasnom divadle

Pavol Palkovič

Z hľadiska spoločenského poslania divadla kľúčovú rolu v procese genézy i fungovania štruktúry divadelného diela (inscenácie) zohráva dráma, dramatický text ako projekt jeho významového plánu a prioritný inšpiračný zdroj divadelného výrazu a tvaru. Pre rozvoj každej národnej divadelnej kultúry má určujúci význam pôvodná domáca dráma. Spoločné zázemie historických skúseností, "pamäti" príslušníkov istého etnika, ale aj jednotná báza jeho súčasných poznatkov, názorov, pocitov, vkusu vytvárajú optimálne podmienky, jednotný kód, spoločnú "reč" pre divadelný trialóg medzi základnými článkami komunikačného okruhu: autor - divadlo - divák.

I keä prioritné postavenie v stimulovaní tvorivého potenciálu divadla a jeho pôsobenia na diváka by mali zaujímať kvalitné texty súčasných dramatikov, nezastupiteľné miesto vo vývine divadelnej kultúry má aj literárno-

*

dramatická produkcia minulosti, jej klasický odkaz. Interpretáciu a recepciu klasického dramatického odkazu v súčasnom divadle možno právom pokladať za školu dialektického myslenia: pri nej sa učíme vidieť minulosť a prítomnosť v jednotnom a zároveň rozporuplnom vývinovom kontexte, kriticky reflektovať súčasnosť vo svetle progresívnych ideálov a zápasov minulosti v zmysle slov L. Leonova: , "Minulosť učí prítomnosť, ako nerobiť chyby v budúcnosti". Iba prítomnosť a budúcnosť dávajú zmysel minulosti a analogicky s tým práve divadlo svojimi návratmi k starším textom robí z minulosti spomienku na prítomnosť a budúcnosť, vracia dedičstvo súčasným a budúcim generáciám ako zúročiteľný kapitál, ako zlatý fond.

Vyrovnávanie sa s dramatickým odkazom a jeho organické začleňovanie do kontextu národnej divadelnej kultúry nikdy nie je, ani nemôže byť iba dialógom s "čistým" pôvodným dielom, ako ho autor "myslel a napísal", ale iba s dielom, ako ono žije v povedomí súčasníkov, čiže neodmysliteľne poznačenom a obohatenom jeho osudmi, jeho dejinami, a to vnútornými (doterajšie interpretácie) i vonkajšími (frekvencia jeho literárnej i divadelnej publicity). Hoci jedny nemožno odtrhnúť od druhých, pretože sa navzájom podmieňujú a prestupujú, predsa rozhodujúci význam pre jeho hodnotenie a prijímanie súčasnosťou majú tie prvé, vnútorná dejiny diela.

Tradícia je pre súčasného interpreta a recipienta zároveň oporou i výzvou, hodenou rukavicou. Premenlivé osudy diela sú vlastne prehliadkou súdov nepodplatiteľného času, ktorý preveruje nielen samotného autora, ale aj interpretov s ich "školami" či individuálnymi prístupmi a pomáha oddeliť zrno od pliev. Ignorovať tradíciu ako sumu poznatkov a skúseností znamená okrádať sa o nenahra-

diteľnú pomoc, vzdať aa už vybojovaných pozícií, respektíve vystavovať sa riziku objavovania už objaveného alebo nebezpečenstvu, že svojou dnešnou interpretáciou zostaneme za úrovňou včerajšej. Interpretačná tradícia nemôže nebyť výzvou k jej tvorivému prekonávaniu. Z principiálneho dôvodu, ktorý sa volá sáčasný divák, predstavami i potrebami iný, odlišujúci sa od predchodcov. Tradícia priťahuje a stimuluje súčasného interpreta svojimi vývinov o-produktívnymi prvkami a intenciami, na druhej strane ho provokuje prirodzenými sklonmi mechanickej zotrvačnosti a konvenčnosti.

Uvedené tendencie k netvorivej zotrvačnosti a stereotypu, k anachronickej petrifikácii interpretačných modelov sa mimoriadne silne prejavujú v inscenačnej tradícii toho ktorého diela či autora. Možno to vysvetliť okrem iného najmä tým, že divadelná interpretácia dramatický text materializuje pomocou výrazového a tvárneho potenciálu divadelného umenia. Á práve vdaka tejto predmetnej a integrovanej podobe, ktorá pôsobí neobyčajne plasticky a sugestívne, získavajú úspešné interpretačné prístupy nepísaný štatút "vzorov", "škôl" a udržiavajú si tuhý život v hlavách a srdciach divákov a hlavne v názoroch, pamäti, ba dokonca vo výrazovom registri a tvárnom arzenáli samotných divadelných tvorcov - režisérov, hercov, výtvarníkov a i.

Divadelnú interpretáciu klasických textov sprevádzajú osobitné problémy, ktoré však súvisia so všeobecnejšími otázkami samotnej tvorivej praxe i teatrológie. Špecifickým a pritom kľúčovým problémom interpretácie klasického textu zostáva preklenutie vzdialenosti medzi časom drámy, odkazujúcej na minulosť, a časom divadla, kotviaceho v prítomnosti a slúžiaceho súčasnosti, pričom rozhodujúci, "najdôležitejší spoločenský odkaz je na dnešok" (P. Brook). Jediným prostriedkom (v divadle napokon všeplatným) na prekonanie rozporov a napätí medzi dvoma

časopriestorovými bodmi je tvorivý partnerský dialóg súčasného divadelného tvorcu (režiséra) s klasickým autorom a jeho dielom. Pri riešení tejto mimoriadne zložitej a náročnej operácie hrozí nebezpečenstvo jednostrannosti prístupu ku klasickej predlohe, a to z dvoch strán.

Na **jednej strane** ide o úskalie popisného, objektivisticky zameraného historizmu. Podliehajú mu vo väčšej či menšej miere - **hlavne** odchovanci a prívrženci staršej inscenačnej školy. Ich prístup charakterizuje vernosť litere klasikovho diela na úkor jeho živého, provokujúceho ducha Svoj iluzívny obraz budujú na faktografickom zaznamenávaní javov bez vôle **či** sch-**Opnosti** preniknúť do hlbších subjektívno-objektívnych súvislostí medzi nimi a tým aj do podstaty problematiky. 7 takomto prípade sa divadelní tvorcovia orientujú iba na genetickú hodnotu autorovho svedectva a rezignujú na objavovanie a akcentovanie jeho vývinovej potencie a z nej plynúcej naddobovej i aktuálnej hodnoty diela. Uzavretie sa do nepriepustného kruhu dobovej vernosti vedie realizátorov na scestie myšlienkovej nevýbojnosti, k výrazovému i tvárnemu klišé. V divákovi sa nevyvoláva taká historická vedomie, ktoré by sa stalo aktivizujúcou silou jeho súčasného názoru na dnešný a budúci svet. Inscenácie klasiky, vychádzajúce z takéhoto interpretačného princípu, nerozvíjajú inscenačnú tradíciu, iba v nej rozmnožujú retardujúce zložky **a** podporujú silu ich zotrvačnosti.

Opačný extrém predstavuje sklon k ahistorickému, respektíve antihistorickému čítaniu textu a snaha o jeho radikálnu diskontinuitnú aktualizáciu **na** javisku. Kým prvý, historizujúci smer je **4*.**nás **na** ústupe, druhý zaznamenáva prudko vzostupný trend. Podstatnú zásluhu na tom má najmä mladá **a** nastupujúca generácia, ktorú k tomuto inscenačnému modelu priťahujú zvlášť silné vnútorné po-

hnúťky, menovite jej prirodzené dsilie o subjektívne vyhranené vyjadrenie generačného názoru a životného pocitu. Poznávacím znakom tejto panaktualizaônej interpretačnej metódy je dramaturgicko-inscenačná operácia, sledujáca cieľ vytrhnúť klasické dielo z jeho historického kontextu a vývinových sávislostí vôbec a presadiť ho do prítomného času a priestoru, zaradiť všetky jeho zložky do sáradníc súčasnosti. Autorov text sa nerešpektuje ako celistvý, zmysluplne štruktúrovaný tvar, ale sa pokladá iba za nezáväzný, dekompozíciou uvoľnený stavebný materiál, z ktorého možno postaviť nové, na texte celkom nezávislá divadelné dielo. Je samozrejmé, že pri takejto reinterpretácii a reštrukturácii prichádza k dalekosiahlym významovým zmenám a žánrovo-štýlovým posunom. Za prípadné zisky či objavy, ktoré prinesú, sa však spravidla platí dan v podobe medzerovitosti a skratovosti v motivácii konania hrdinov, vo fabulácii vzťahov a osudov postáv, v alogickosti či schválnosti pri komponovaní zápletky a podobne. Výsledkom býva divadelné dielo, ochudobnené o mnohé zjavné i skryté ideovo-estetické hodnoty, obsiahnuté v autorovom texte. V prípade podľahnutia jednostrannostiam tejto metódy sa uvedeným úskaliam nevedia vyhnúť ani tí, najskúsenejší a najtalentovanejší režiséri.

Tam, kde navyše chýba dostatok životných a umeleckých skúseností a názorová vyzretosť, čiže predpoklad nahradiť autorov model vlastným, hodnotovo primeraným variantom, prináša tento interpretačný princíp ešte spornejšie rezultáty. Týka sa to predovšetkým súčasnej praxe mladých a nastupujúcich režisérov, handicapovaných rozporom medzi ich odvahou, novátorskými ambíciami a stupňom ich ľudskej i umeleckej pripravenosti na ich naplnenie. Miesto dramatickej procesuálnosti rozvíjania témy, ktorá by inšpirovala tvorcu (herca: i recipienta k formulovaniu podstaty

problému v celej významovej zložitosti a mnohotvárnosti jeho divadelného spredmetnenia, stretávame sa tu s apriórnou jednoznačnosťou kritického postoja k realite. Kedže on spravidla neprekračuje hranice rámcového gesta nesúhlasu, odmietania a protestu proti negatívnym javom v našom živote a dehumanizujúciffi praktikám dnešného sveta, pôsobí tento postoj svojou jednorazovosťou, nepremennosťou a plošnosťou priveľmi tézovito, smerom k hercovi i divákovi málo inšpiratívne a mobilizujúco. Kolektívnosť divadelnej tvorby i recepcie tu potláča režijné manipulovanie s hercom s snaha atakovať diváka "objavným" výkladom textu a originálnymi režijnými nápadmi v rovine výrazu a tvaru. Nedostatočná zdôvddnenosť a funkčnosť použitých prostriedkov im však uberá na hodnote a životnosti a obžalúva ich zo schválnosti, módnej krátkodychosti a nepôvodndsti.

Záverom: nehistorický prístup ku klasickému textu a jeho násilné priamočiare zosúčasňovanie na javisku kladie mnohé prekážky vzniku divadelných diel, ktoré by sa vďaka svojej vývinovej potencii stali produktívnym článkom 5alšieho nadväzovania v zmysle progresívneho rozvoja inscenačnej tradície a celej divadelnej kultúry.

Pravda, typologický náčrt dvoch protichodných interpretačných prístupov predstavuje iba zovšeobecnené, teoretické abstrakcie. Samotná tvorivá prax, ktorá je rozhodujúca, sa prejavuje v neporovnateľne diferencovanejších výsledkoch a v zložitejších, konkretizovaných podobách. Na druhej strane, mnohé z kritických výhrad k inscenáciám klasiky v súčasnom slovenskom divadle potvrdzujú reálnosť negatívneho vplyvu spomenutých tendencií na súčasných tvorcov, dokonca aj na tých najzrelších.

Za situáciu v praxi nesie svoju časť zodpovednosti aj divadelná teória, metodológia, respektíve kritika.

V súvislosti s naznačenými problémami, vyplývajúcimi z prístupu interpretov k dramatickému textu, vystupuje zvlášť do popredia podlžnosť teatrológie voči potrebám praxe v otázke riešenia žánrovej špecifiky drámy vzhľadom na podvojný kontext jej genézy, vývinu a pôsobenia, čiže určenia jej vzťahu k dvom "rodným" umeniam - k literatúre a k divadlu. Dejiny drámy sprevádzajú dve protikladné koncepcie: literárna (filologická) a divadelná (teatrologická). Obidve parciálne, preto jednostranné.

Prvá - literárna absolutizuje prvky literárnosti drámy (spoločný výrazový materiál - jazyk a s ním spojená výrazové formy a tvárne postupy, ako aj možnosti literárnej realizácie dramatického textu lektúrou) a priznáva jej štatút výlučnej príslušnosti k literatúre ako jedného člena triády literárnych rodov (lyrika, epika, dráma). Textovú podobu drámy pokladá za jej konečný tvar a sebestačnú formu jej umeleckej existencie. Divadelná realizácia je iba reprodukciou literárnej "predlohy", skôr čímsi navyše, než najvlastnejším časopriestorovým vyjadrením a rozvinutím dramaticko-divadelných hodnôt drámy. Táto teória prehliada alebo neguje bytostné (intencionálne, štruktúrne, realizačné a funkčné) zameranie drámy na divadlo, skúma a hodnotí drámu literárnovednými metódami a kritériami.

Divadelná koncepcia pozerá na drámu tiež iba z jedného, pravda, opačného brehu. Vidí v nej divadelný text a berie ho do úvahy až po jeho vstupe do divadelnej štruktúry, v ktorej slovesná zložka funguje ako rovnocenná, integrovaná súčasť celku (O. Zich). Živnou pôdou tohto smeru sa stala predovšetkým divadelná prax a zmyslom úsilia jeho stúpencov zasa emancipácia divadla od nadvlády literatúry, utvrdenie jeho svojbytnosti a rozvinutia jeho vlastných vývinových regeneračných schopností. Avšak uzatváranie

sa pred inšpiratívnou silou slovesného umenia v skutočnosti ochudobňuje a limituje divadelná tvorbu. Produktívnosť tejto inšpirácie závisí totiž práve od miery docenenia dramatického textu ako programového východiska tvorivého procesu genézy divadelného diela i pozadia divadelnej komunikácie. Inak povedané: čím je poznanie ideovo-estetických hodnôt textu hlbšie a všestrannejšie, tým výdatnejšie podnecuje všetky tvorivé subjekty, ktoré sa zúčastňujú na intersemiotickej transformácii jazyka a tvaru drámy do divadelnej reči a stavby. Vedie k objavovaniu takých výrazových prostriedkov a tvárnych postupov, ktoré by svojou významovou nosnosťou a umeleckou pôsobivosťou pomohli vytvoriť divadelné dielo, merateľné dielom dramatického spisovateľa, respektíve ho prevyšujúce, či už v jednotlivostiach ako celku.

Zúžený, parciálny pohľad divadelnej a literárnej koncepcie sa usiluje prekonať dualistické chápanie drámy, ktoré repšpektuje jej dvojdomá príslušnosť a existenciu. Dualistická koncepcia má nesporne bližšie k skutočnému stavu veci, viac korešponduje s historickou skúsenosťou i súčasnou praxou. Zvlášť dôležité je, že otvára dvere interdisciplinárnemu skúmaniu, po ktorom dráma, najmä divadlo, svojím syntetickým zložením priam volajú.

U nás má literárny názor na drámu zvlášť silné korene, čo súvisí s kultúrno-historickými podmienkami genézy vývoja a osudov slovenskej drámy (absencia profesionálneho divadla a vyspelejšej divadelnej kultúry do roku 1920, určujúce postavenie literatúry, presnejšie lyriky a epiky, v národnej kultúre). Naproti tomu divadelné chápanie drámy postráda na Slovensku hlbšie zázemie. Preto sa s ním v súčasnej teórii možno stretnúť len výnimočne. Napríklad P. Miko z pozície komunikačnej teórie vyčleňuje drámu z tradičnej triády literárnych rodov, a teda z literatúry' vôbec.

So silnými rezíduami literárnej školy sa naša súčasná prax a teória vyrovnávajú rozdielnym spôsobom. Kým inscenačná prax si svoj komplex z "literárnosti" slovenského divadla lieči neraz až prechodom k opačnému extrému, zatiaľ slovenská (podobne i česká) teatrológia rieši problém celkovým príklonom k dualistickému poňatiu. Relatívne najbližšie k reflektovaniu obojstrannej väzby medzi literárno-dramatickou a divadelnou tvorbou majú príslušníci staršej a strednej generácie teoretikov a historikov, ktorí sa môžu oprieť o svoje filologické vzdelanie. Teoretickú orientáciu našej slovenskej i českej súčasnej teatrológie, chápanej ako súčasť širšieho vedného odboru, zahrňujúceho všetky dramatické umenia (divadlo, rozhlas, film, televíziu) najvšestrannejšie odráža zborník Teória dramatických umení (Tatran, Bratislava, 1979, 1981). V zborníku sa interdisciplinárne hľadisko uplatňuje jednak v komplementárnosti tematického záberu na všetky druhy dramatického umenia, jednak v rešpektovaní ich interných aj externých väzieb v kontexte príbuzných umení i celkovej umeleckej kultúry. Treba zdôrazniť, že takéto zameranie korešponduje s progresívnymi vedecko-výskumnými úsiliami v zahraničí.

V historiografii prevláda skôr literárne hľadisko. Súvisí to nielen so zotrvačnou silou tradície, ale aj s povahou predmetu skúmania: dráma je zatiaľ trvalo prístupná len vo svojej literárnej, čiže jazykovej podobe. Pohľad na situáciu do istej miery skresľuje aj absencia základných syntetických prác, menovite dejín slovenského divadla s jeho organickou súčasťou - dejinami slovenskej drámy, respektíve historickej poetiky slovenskej drámy.

Našej súčasnej kritike, ktorú reprezentujú najmä odchovanci divadelných škôl, je cudzí jednostranný, tobôž literárny názor. Subjektívne je teda pripravená pre plne-

nie hodnotiacej a atimulatívnej funkcie smerom k dráme i k divadlu. Na druhej strane jej aktivitu v značnej miere limitujá a do ázkeho rámca "prevádzkovej" recenzistiky zatláčajú isté objektívne činitele, hlavne obmedzenosť publikačného priestoru, s ktorým súvisí aj citeľná absencia polemického ruchu a podobne. Ôo však najpovážlivejšie oslabuje efektívnosť divadelno-kritickej činnosti, to je nedostatok zásadných a pritom vyhranených hodnotiacich kritérií. Jedným z produktívnych zdrojov tvorby takýchto kritírií sa môže stať konfrontácia textu drámy s textom predstavenia, pravda, iba s podmienkou, že táto konfrontácia bude vychádzať z takých teoretických pozícií a metodologických premís, ktoré sa nielenže vyhnú jednostrannosti parciálnych koncepcií, ale prekonajú aj pasivitu a izolacionizmus dualistickej teórie drámy a budú chápať drámu - pri rešpektovaní jej dvojdomosti - ako jednotnú, integrovanú štruktúru, hierarchizovanú v zmysle nadradenosti vzťahu dráma - divadlo nad vzťah dráma - literatúra. 0 teoretickú formuláciu tohto názoru sme sa pokúsili v štúdii Dráma - divadelná hra v spomínanom zborníku Teória dramatických umení.

Špecifiká listových textov

František Ruščak

Existencia jazykového štýlu je závislá od viacerých komponentov určujúcich jeho paradigmati oké, syntagmaticke a kompozičné rozmery• K paradigmatickým možno priradiť otázky lexikálneho aparátu príslušného jazykového štýlu, pričom sa tu nevyhneme takým pohybom v jeho systémovo-štruktdrnom priereze, ako je supiementárnosť a komplementárnosť výrazovej jednotky. Tento pohybový mechanizmus možno do istej miery kvalifikovať podľa potenciálneho varírovania lexémy v texte* Ak sa totiž zvyšuje stupeň suplementárnosti výrazu, text má, viacdimenzný charakter* na viac miestach sa narúša stabilita jeho štýlovej vrstvy, respektíve, je poznačená "zásahom" sekundárneho vyjadrovacieho aparátu. Otázka primárnosti a sekundárnosti jazykového prostriedku (zväčša lexikálneho) je na pohľad okrajová, ale ak sa zapodievame štatútom jazykového štýlu, nemožno ju obísť. Aj keá pohľady na štýlovú vrstvu sú

v slovenskej jazykovede nejednotné, predsa uznávame jej existenciu ako východisko klasifikácie slovnej zásoby príslušného textu. Z Horeckého tézy o potenciálnom konštituovaní jazykového štýlu vieme, že jeho predpokladom je (okrem iného) práve dôkaz o slovnej vrstve patriacej, podľa stratifikaôných a distribučných ukazovateľov, homogénne jednotnému textu. Ak tento dôkaz nejestvuje, nie je dostatok dôvodov povýšiť istý spôsob jazykovej komunikácie na samostatný štýl. Na druhej strane to vyvoláva otázku, či táto teoreticky správna téza postačuje na záverečné posúdenie sledovaného javu. Ide totiž o to, že štýlová vrstva sa často chápe zážene ako register lexikálnych prvkov. Do kompetencie štýlovej vrstvy treba systematickejšie začleňovať nielen paradigmatická os jazyka, ale aj syntagmatické prostriedky funkčne korešpondujúce s paradigmatickými. Spoluprácou jazykovo-štylisticky príbuzných prvkov horizontálnovertikálnej osi možno objektívnejšie hodnotiť podmienky vzniku štýlu. K tomuto "projektu" štýlovej vrstvy treba začleniť tretí, kompozičný rozmer textu súvisiaci, s jeho gramatikou, architektonikou a tektonikou (k termínom pozri Mistrík, 1985> s. 281 n.). Ak uznávame znakovú podstatu textu, teda ak jeho jednotky označujú istú situáciu, musíme v textovej typologizácii rešpektovať mikroštruktúrne (gramatické a tektonické výstavbové prostriedky) a makroštruktúrne (slohovopostupové a slohovoútvarové) javy. Kompozičná štrukturácia textu je výsledkom "tlaku" paradigmatických a syntagmatických pohybov koexistenčne fungujúcich prvkov jazykových rovín. Štýlovú vrstvu teda širšie chápeme ako korelát opierajúci sa o horizontálny, vertikálny a kompozičný charakter textotvome homogénnych javov. Homogénnosť je komplexnou vlastnosťou textu na úrovni tvaru, slova, konštrukcie a kompozičnej ustálenosti (v umeleckých textoch popri kompozičnej ustálenosti môže fungovať aj kompozičná paralela).

Z doterajších úvah vychodí, že pri určovaní štýlových rozmerov textu nevystačíme len s kalkulovaním lexikálnych prvkov. Ak by sme pri ávahách o hodnotení štýlov precizovali iba lexikálny aparát, museli by sme čiastočne pripustiť postupný "rozpad" doteraz uznávaného hovorového štýlu, publicistického štýlu, rečníckeho štýlu a esejistického štýlu. Samostatnosť týchto štýlov vidíme v komplexnosti a korelácii prvkov štýlovej vrstvy.

Uvedené teoretické postoje využívame pri hodnotení epištolárnych textov , ktoré pokladáme za funkčný štýl. Podrobnejší výklad o problematike začlenenia epištolárnych textov do sdstavy štýlov slovenského jazyka je v našej práci Teoretické východiská epištolárneho štýlu (Ruščák, 1984, s. 135 - 159). Jozef Mistrík (op. cit., s. 389) uvádza tieto charakteristické vlastnosti epištolárnych textov: oslovenie (oslovenie v texte), podpis emitenta, písomnosť, subjektívnosť, singulárnosť, expresívnosť, kompozičná parataxa, dialogickosť. K týmto vlastnostiam sme priradili simplexnosť typická presúkromné listy bežnej provenience (Ruščák, op. cit., s. 142 - 143).

Aby sme mohli uvedené vlastnosti stručne charakterizovať, napred epištolárny štýl žánrovo diferencujeme.

Výsledky výskumu epištolárneho štýlu (v skratke iš) ukázali, že vnútorne je síce rozmanito diferencovaný, ale napriek tomu presvedčivo a presne možno vyčleniť tri epištolárne subsystémy:

1. subsystém súkromných listov najpočetnejších používateľov slovenského jazyka;
2. subsystém súkromných listov známych osobností;
3. subsystém slovesných epištolárnych diel (umelecké útvary EŠ - báseň, poviedka, novela).

Tento systém možno charakterizovať z dvoch hľadísk:

a/ od hierarchicky najvyššieho subsystému v zmysle kvantitatívneho zastúpenia v komunikácii, teda od najčastejšie sa vyskytujúcich súkromných listov (1. subsystémy cez kompozície profesionálne orientovaných pisateľov (zväčša spisovateľov, básnikov, jazykovedcov, literárnych vedcov; 2. subsystém) po umelecké epištolárne útvary (3. subsystém);

b/ od hierarchicky najvyššieho subsystému v kvalitatívnom zmysle, to jest od tretej skupiny slovesných diel cez druhú skupinu listov známych osobností naspäť k najpočetnejšej prvej skupine. Obidve hľadiská vylučujú možnosť úvahy o stotožňovaní epištolárneho štýlu s hovorovým štýlom. Isté paralely nájdeme medzi 1. epištolárnym subsystémom a hovorovým štýlom, ale aj tu sú odchodné miesta. Ak by sme systém EŠ stotožňovali s hovorovým štýlom, mohla by sa celá vec chápať tak, že jazykovoštylistické prvky SŠ sú aktualizáciou hovorového štýlu. Takéto vysvetlenie má latentnú chybu: hierarchicky vyššie (2. a 3. subsystém) by bolo podriadené hierarchicky nižšiemu (bežným žánrom hovorového štýlu).

Oslovenie v EŠ nie je čisto formálnym (obligátnym) prostriedkom. Na prvom mieste treba rešpektovať jeho evidentnú pragmatiku so stimulačnou a estetickou funkciou (epitetá ornans) prinášajúcou isté množstvo obsahových a estetických informácií (porovnaj oslovenie typu Vážený súdruh jubilant, Milý ludovít, Braný náš priateľ, Láska moja) o konkrétnom adresátovi a jeho vzťahu k pisateľovi. Paleta oslovení je rozličná. Na vzorke 100 listov rozličnej proveniencie (zo sledovaných troch subsystémov) sme zistili 18 typov oslovení od jednoslovných po rozvité súvetné konštrukcie.

V listoch staršieho obdobia a v listoch známych osobností má dôležitý zástoj záverečná formulácia a podpis eraitenta. Excentrické postavenie podpisu zvýrazňuje autentickosť autora listu (najmä v prípade strojom písaného súkromného listu). Klauzula manu propria je v dobových listoch osobností znakom autorovho rukopisu (povahové a osobnostné vlastnosti autora), ako aj ukazovateľom jeho vzdelanostného a sociálneho stupňa.

Komplexnou vlastnosťou všetkých subsystémov EŠ je písomnosť a existencia tematických konvergencií. Písomný korešpondenčný styk možno v súčasnosti rozdeliť takto:

1. Osobná epištolárna korešpondencia: 1. subsystém (tu aj anonymné listy), 2. subsystém (slovesne činní autori; patrí tu aj verejný osobný list štátnika jednotlivcovi a osobný list vedúceho pracoviska podriadenému),
2. Umelecké epištolárne texty: 3• subsystém (prozaické a veršované texty, napríklad epitalamia),
3• Oficiálna korešpondencia (v stredoveku tu patrili aj listy poddaných vrchnosti)• Ide o úradne protokolované texty pod príslušnou signatúrou patriace do administratívneho štýlu,
4. Útvary biblických korešpondencií (kongregačné listy, apoštolský list veriacim, pastiersky list biskupov a iných cirkevných predstavených veriacim). Tento typ zaraäujeme do štýlu biblických textov.

Existencia tematických konvergencií sa viaže iba na texty epištolárneho štýlu. Je to vzájomná replikácia prehovorov, ktorou sa dosahuje konformita alebo akonformita medzi exp a pcp. V umeleckých epištolárnych textoch sa tematická konvergentnosť medzi autorom textu (exp) a jeho príjemcom (pcp) presadzuje prostredníctvom metafory.

Pod kompozičnou parataxou ako vlastnosťou EŠ chápeme najmenej dve veci. Na jednej strane je tu zachovávaný princíp slohovopostupovej dominanty, ktorá má podobu 1. A —•_____> B, alebo 2. A ^_____B, resp. niekedy 3. A_____-4 B ^rr-f no takmer výlučne nemá slohovopostupovy pôdorys typu 4. A f_____B. Táto dominanta kompozične stabilizuje texty epištolárneho štýlu. To znamená, že exp v 1. prípade využíva "vlastné" slohovopostupove prostriedky a v 2. prípade ich "prispôsobuje" podľa reakcie adresáta. Voľba prvého alebo druhého variantu slohovopostupovej dominanty sa teda zakladá na princípe ich kompozičnej rovnocennosti. Tretí princíp sa zachováva v umeleckých epištolárnych átvaroch prozaického charakteru; na kompozičná podobu textu evidentne vplýva autorom projektovaná postava príbehu, deja alebo okolností, ktorá sa s ním zvyčajne stotožňuje (napríklad v prozaickom Liste mŕtvemu od I. Krásku). Štvrtý princíp slohového postupu je typický pre hovorový štýl (situačno-aktualizačná konverzácia) a v EŠ sa nepoužíva. Kompozičná parataxa sa uplatňuje aj v odsekovej segmentácii epištolárnych textov. Tak napríklad v 1. subsystéme niekedy registrujeme odsekovo nevyčlenený ávod listu, a tak jeho funkciu preberá príslušná záverečná formulácia. Postup kompozičného suplovania vo vzťahu ávod - záver je v listoch bežnej korešpondencie zriedkavý, ale treba s ním rátať.

Vlastnosťou EŠ je dialogickosť. Sákromný list a umelecké epištclárne diela nie sá totiž čistou monologickou výpoveäou. Na prospech veci treba hovoriť o grafickom variante repliky potenciálneho dialógu.

Jazykové štýly slovenčiny sa vyznačujú "priesečníkovými" kontaktmi istých vlastností, a tak sa nemožno ubrániť tendencii ich postupnej hybridizácie. Relatívne čistá podobu si nateraz zachováva náučný štýl (vedecké diela)

a administratívny štýl. Štylistické príznaky ostatných štýlov sd vágne, no napriek tomu možno charakterizovať ich základné znaky. Podobne aj epištolárne texty majd dosť dôkazov (tu sme ich iba naznačili) na to, aby sme vyčlenili ich vlastné príznaky. Dialogická epištolárnosť je iba jednou z nich; ostatné ju podporujd a zároveň diferencujd od vlastností iných jazykových štýlov.

Stručne sa zmienime o štylistickej klasifikácii slovnej zásoby EŠ. Podľa tematických prehovorov listov možno vyčleniť skupinu jadrových slov, štylisticky zvyčajne bezpríznakových a nemôtivovaných, a ich príznakové pendanty, a to: nárečové slovo (v sdčasnosti je málo listov - sporadicky v 1. subsystéme - koncipovaných výlučne nárečím; to na druhej strane upozorňuje lexikológov, lexikografov, frazeológov a dialektológov na to, že efemérnosť týchto listov "pohlcuje" ojedinelé slová a frazémy, ktoré nie sd doposiaľ v slovníkoch zachytené), familiarizmy (prediktabilita ich výskytu je spätá s regionálnou polohou životného prostredia autora listu) a slangové slová. Analýza listov ukazuje, že treba rozlišovať dvojaké kritérium určenia slangu: kritérium extenzity slova (je v napätí medzi vekom komunikanta a extenziou (vecným rozsahom) slangového výrazu) a kritérium intenzity výrazu (hovorí o funkčnom uplatnení slangu v konkrétnom epištolárnom texte). Obidve kritériá nadväzujd na stupeň slangovosti výrazu, ktorým rozumieme pohyb extenzie alebo intenzie podľa motivačnej príznakovosti jazykovej jednotky vo funkcii slangu. V 1. subsystéme sa vyskytli argotizmy ako charakterizačné prostriedky opisu osôb, respektíve postáv (napríklad v Ballekových Agátoch na s. 498) a vulgarizmy (iba v listoch 1. subsystému).

V epištolárnych átvaroch aa vyskytujú desémantizované výrazy ako prostriedok tzv. línie idioštylizácie (porovnaj v spojení "od oného stretnutia v onom meste", v ktorom je tendencia ezoterického vyjadrovania).

Pohyb na osi domáci jazyk - cudzí jazyk je v EŠ dosť výrazný. Súvisí to s patinou epistolárnosti: písomnosť ako vlastnosť tohto štýlu "núti" autorov listov presadzovať tie jazykové prostriedky, ktoré v jeho jazykovom povedomí fungujú ako "reprezentujúce" prvky. Zdomácnené slová sa najčastejšie vyskytujú v 2. subsystéme. Internacionalizmy vytvárajú dichotómiu, a to: internacionalizmy všeobecného vedeckého jazyka (korešpondencia medzi osobnosťami odlišných vedných odborov) a internacionalizmy špecializovaných a príbuzných vedných odborov (vyhranený vedecký aparát, metajazyk). Archaizmy používajú takmer všetky vekové skupiny, kým historizmy sú iba v antikvovaných listoch. Neologizmy ako pólové jednotky archaizmov a historizmov sú zriedkavejšie v 1. subsystéme (napríklad výrazy poltýždenník a schémaromán), kým 2. subsystém sa im vyhýba.

Do slovnej zásoby EŠ patria autonómne slová. Za typické hovorové slová pokladám tie, ktoré nepatria medzi familiarizmy a nemožno ich stotožniť s nárečovým aparátom konkrétneho jazykového mikrorajónu. Štýlová vrstva hovorových slov bola v porovnaní s ostatnými autonómnymi skupinami najpočetnejšia. Vcelku to platí aj pre 2. a 3. subsystém. Rozdiel je v tom, že v 2. subsystéme je predikta-bilnejší výskyt exkluzívnych výrazov, kým v 3» subsystéme možno usudzovať na vysoký stupeň entropie štýlovej vrstvy.

Knižná slová sa zreteľnejšie diferencovali v 2. subsystéme. V tejto súvislosti vyčleňujeme dva kvalitatívne príznaky knižnosti: prvý je determinovaný kategóriou fyzického času (zastaranosť - aktuálnosť), druhý zase proce-

aom jazykovej transformácie: **z** cudzích slov sa v istých podmienkach jazykovej situácie stávajú knižné slová. Tento proces pracovne označujeme ako postupné sknižňovanie. Termíny sa najviac vyskytujú v 2. subsystéme, kým tretia skupina EŠ je voči nim inertná. K príbuzným slovám EŠ zaraďujeme kancelarizmy a žurnalizmy, ktoré sa kantagiózne približujú k odborným slovám domáceho ale aj cudzieho pôvodu. Kancelarizmy sú vlastne "odbornými termínmi" epištolárnosti.

V systéme lexikálnych prostriedkov EŠ značnú časť tvoria expresíva.

Základnými jednotkami EŠ sú informámy a pragméray. Informéma je nositeľom racionálnej informácie. Kedže pomenúva objektívne reality, teoreticky nepotrebuje komplementárny vyjadrovací aparát. **V** súvislosti s informémou pripomíname, že sa najviac uplatňuje v sémantickom jadre informatívneho jazykového poľa, ktoré neobsahuje pragmatická prvky. Toto pole sa opiera o lexikálny a syntaktický systém informém. **V** sémantickom jadre informatívneho jazykového poľa informámy sú reprezentantmi racionálneho obsahu, preto účasť pragmatických prvkov v tomto jadre je štylisticky irelevantná.

Do pôsobnosti informatívneho jazykového poľa (teda nie do jeho jadra) patria aj pragmémy. Sú to jednotky, ktorá majú okrem informatívnej (pomenúvacej) funkcie aj expresívnu funkciu. Týmito prostreidkami autor dosahuje pragmatickofascinatívne kvality textu, ktoré zvyčajne poznáme ako konotovanie pomenovacích (informatívnych) jednotiek textu. Z toho vychodí, že informéma, aj napriek potenciálne autonómnej existencii, sa bez pragmémy v EŠ (ale aj v HŠ a PŠ) niekedy ťažšie presadzuje. Táto "spolupráca" je evidentná vo všetkých subsystémoch EŠ, najmä však v 2. subsystéme. Pragmémy, resp. infopragmámy, reprezentujúce subjektívnoemocionálne stavy pisateľa, sú štruktúrnymi prvkami epištolárneho útvaru.

V epištolárnom štýle na predpokladaných miestach koexistencie jednotlivých štylám vzniká lexikálno-syntaktická jednotka, ktorá sme pracovne nazvali epištoléma. Chápeme ju ako (sub)štylému EŠ. Voľba termínu je expressis verbis diferencovať charakteristické prvky EŠ.

Vymedzujeme ju dvojako: v prvom prípade postupujeme tak ako pri iných paradigmatických jednotkách jazykového systému; napríklad ak frazému hodnotíme ako lexikálno-syntaktický petrifikát, epištolému možno chápať analogicky - s tým rozdielom, že väčšinou ide o nepetrifikované jednotky. Rozoznávame explicitný typ epištolémy (oslovenia, časovo-miestne ádaje a i.), ktorý sa vyznačuje: štýlovou vyhranenosťou, kontaktovou funkciou, estetízujácou funkciu (epitetá ornans v oslovení, metaforické oslovenia), a implicitný typ epištolémy. Implicitný typ epištolémy má tieto funkcie: 1. stimulatívnu, a to: pobádaciu a kogentná, 2. ezoterická, 3. persuazívnu, 4. estetická.

Presadzovaním sa jednotlivých funkcií epištolám, ktoré v prirodzenom komunikatívnom "spätí" organicky koexistujú s informámami a pragmémami, možno konštatovať, že epištolárne útvary si zachovávajú znaky a vlastnosti epištolárnosti ako komplexnej výrazovej kvality EŠ.

Epištolárny štýl možno charakterizovať takto: je to jazykovo-kompozičná kategória určitého spôsobu písomnej komunikácie oharakterizovanej výberom, organizáciou a konštituovaním jeho základných výstavbových prostriedkov - informém, pragmém a epištolám.

Epištolárne útvary sú komplexne, formálne a obsahovo uzavreté kontextové celky, ktoré v konkrétnom časopriestore odrážajú rozličné varianty vzťahu medzi pisateľom (autorom) a príjemcom (čitateľom) listu (útvaru). Takými útvarmi sú napríklad rodinný list, ľúbostný (milostný) list, gratulačný list, gratulačno-dakovný list, privátne-kondolenčný

list, básnický list, epištolárny román, list ako súčasť e ického diela, korešpondenčný list, pohladnicový list.

Literatúra

1. Mistrík, J.: Štylistika. Slovenské pedagogické nakladateľstvo Bratislava 1985, s. 281 n.

2. Ruščák, F.: Teoretické východiská epištolárneho štýlu. In:"Štylistické otázky textu. Prešov 1984, s. 135 - 159.

Slovenské novinárstvo v boji proti fašizmu a za obranu republiky

Fraňo Ruttkay

Po nástupe Hitlera k moci v januári roku **1933**, ked bola nastolená fašistická diktatúra v Nemecku, sa zvýšilo nebezpečenstvo podobného vývoja aj v Československu. Tu sa silnou oporou Hitlera stala nemecká menšina, Fašistická strana vedená bývalým generálom Gajdom a Stříbrného Národní sjednocení. Nebezpečenstvo fašizácie verejného života sa zvýšilo po voľbách do Národného zhromaždenia roku **1935**, kedy sa najsilnejšou stala Heinleinova Sudetonemecká strana, ktorej výdatným pomocníkom bola reakčná Hlinková slovenská ľudová strana.

Komunistická strana Československa za najúčinnejší prostriedok proti útlaku, kapitálu a hrozbe fašizmu považovala vytvorenie jednotného frontu, ktorého súčasťou by sa stali socialistické strany a maloroľnícke organizácie. VII. zjazd KSČ, ktorý sa uskutočnil v dňoch **11. - 14.** apríla **1936** v Prahe, vytýčil líniu politiky obrany repub-

liky a jej buržoáznodemokraťického zriadenia proti dtokom fašistických aíl v krajine. Zjazd vypracoval aj konkrétny program jednotného a ľudového frontu a upevňovania bratského zväzku Čechov a Slovákov ako dvoch rovnoprávnych národov.

V takomto duchu sa rokovalo aj na celoslovenskej konferencii Komunistickej strany Slovenska, ktorá sa konala 16. a 17. mája 1937 v Banskej Bystrici. Tu sa prijal aj Plán hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska, ktorý navrhoval v podmienkach buržoáznodemokratického zriadenia spravodlivé riešenie slovenskej národnej otázky, vyrovnanie Slovenska s českými krajinami hlavne pomocou industrializácie. Plán sa však najmä pre odpor centralistických buržoáznych strán a ľudákov nepodarilo realizovať.

Komunistická strana Československa v dobe zvýšeného ohrozenia republiky hitlerovským Nemeckom žiadala vytvorenie vlády obrany republiky a mobilizáciu všetkých síl na jej záchranu. Už začiatkom roku 1938 sa uskutočnili masové protifašistické demonštrácie pracujúcich proti kapitulantským náladám buržoázie. Zdôrazňovalo sa, že spojenecká zmluva Československa so Sovietskym zväzom a francúzskym Ľudovým frontom je garantom úspešnosti obrany republiky. V týchto neľahkých a zložitých zápasoch KSČ v boji proti fašizmu a za obranu republiky sa jej výdatným pomocníkom stal Ľudový denník (1933 - 1936) a Slovenské zvesti (1936 - 1938).

Ľudový denník s podtitulom ^Časopis slovenského pracujúceho ľudu" vychádzal v Bratislave od 15. júla 1933 do 8. mája 1936. Tlačil sa však v pražskej tlačiarni Jaroslava Hoffmana, z ktorej vychádzali viaceré české komunistické noviny a časopisy. Ako majiteľ a vydavateľ Ľudového denníka sa uvádzal poslanec za KSČ Štefan Major

a od 24* apríla 1935 poslanec Július Ďuriš. V záhlaví novín bolo uvedené heslo "Proletári všetkých krajín spojte sa!", ktoré nikoho nenechávalo na pochybách o tom, že ide o komunistický tlačový orgán.

Hlavná bratislavská redakciu Ľudového denníka viedol Štefan Major a Július Ďuriš, neskoršie Július Šefránek. V pražskej redakcii bol Ladisla Novomeský, ktorému z Bratislavy prichádzal pomáhať Július Šefránek. Aj Ľudový denník, tak ako ostatné komunistické noviny a časopisy podliehal represáliam a prenasledovaniu štátnej moci. Bol tri razy úradne zastavený - od 11. novembra 1933 do 13. februára 1934, od 2. mája 1934 do 19. mája 1935 a posledný raz 8. mája 1936 - kedy aj zanikol. Z 368 čísel Ľudového denníka vyšlo po konfiškácii "v druhom opravenom vydaní" 77 čísel, pričom cenzúra v týchto novinách vybielila 8465 riadkov.

Začiatky Ľudového denníka neboli ľahké. Spočiatku z jeho štyroch strán tri vychádzali v češtine. Išlo o matrice preberané z Rudého večerníka. Začiatočné ťažkosti sa však podarilo prekonať a onedlho sa počet pôvodných slovenských strán zvýšil na tri. Roku 1935 vychádzal už Ľudový denník celý v slovenčine. Vzbudil veľký ohlas, o čom svedčia listy robotníkov z domova, ale aj od slovenských vysťahovalcov z Francúzska, Belgicka, zo Spojených štátov severoamerických a z Kanady. Úlohy a ciele týchto novín charakterizoval Klement Gottwald v ich prvom čísle nasledovne: "Ťažká, preťažká je jeho borba. Ale cieľ je jasný, radostný. Sociálna a národná sloboda, červené Slovensko. Slovenskí robotníci a roľníci nie sú sami. Majú svojich spojencov. Sú to českí a nemeckí robotníci a roľníci. Ruka v ruke s nimi, v borbe proti spoločnému nepriateľovi, kapitalistom všetkých národov, dosiahne i slovenský pracujúci ľud svoj cieľ. A organizátorom a agitátorom v tomto boji má

byť aj ludový denník. V ruke každého slovenského robotníka a roľníka bude bojovníkom za Červené Slovensko".

Tvorcovia Ľudového denníka sa snažili z neho vytvoriť moderné a pokrokové noviny, ktoré by získavali **pre** politiku KSČ aj nestraníkov - príslušníkov ľudových vrstiev, ktorí sa bránili sociálnemu útlaku a bojovali proti politickej reakcii presadzujúcej záujmy finančného kapitálu. Účinnosť týchto novín sa znásobila modernou grafickou ápravou, uplatnením ilustrácií, fotografií a kresieb, ale predovšetkým novátorstvom redigovania. Jeho odrazom bolo aj publikovanie takzvaných skladačiek, reportážnych seriálov, zavedenie nových rubrík a rozšírenie beletristických novinárskych žánrov*

V sálade s politickou rezolúciou ÚV KSČ z 24. - *25** mája **1933** sa redakcia Ľudového denníka usilovala upevniť svoje spojenie s robotníckymi masami, so straníckymi orgánmi, ale hlavne s odborovými organizáciami v závodoch. Podarilo sa jej vybudovať sieť robotníckych dopisovateľov v továrňach, ale aj medzi poľnohospodárskym proletariátom na veľkostatkoch. Domáce spravodajstvo zostavené väčšinou ***z*** listov dopisovateľov, nazývané aj robotníckou korešpondenciou, podávalo zasvätené informácie o živote **pracujúceho** ľudu, o vývoji robotníckeho hnutia, ale aj o názoroch robotníkov na politické, kultúrne a iné udalosti.

Redakcia Ľudového denníka udržiavala sústavná spojenie s ostatnou slovenskou a českou straníckou tlačou i so straníckym vedením. To jej umožňovalo rozširovať zdroje informácií a zaujímať kvalifikované stanoviská k **závažným** spoločensko-politickým udalostiam. Príspevky dopisovateľov vychádzali nielen v* rubrike Z dopisov, **ale** na všetkých štyroch stranách **Ľudového** denníka. Práve dopisovateľom redakcie adresovala nasledujúci oznam: "Napíšte **len**

fakty! Okamžite hláste všetko, nesmiete zabúdať, že sme denní kom,"Í e časopis musí písať o vašcm živote a že o tom páni nepodajú, správ u.. Preto píšte vy, rýchlo a krátko!" Tento princíp vecnosti, konkrétnosti, pravdivosti, **argu-** mentácie faktami a komunistickej principiálnosti dodržiavali aj redaktori novín. Aj preto sí Ľudový denník získal autoritu vo verejnom živote*

Okrem úvodníkov a politických komentárov bola v **Ľudo-** vom denníku novátorskou rubrika Na rováši. V nej vychádzali kritiky a polemiky s buržoáznou tlačou. Podobné zameranie mali rubriky Naše argumenty a ich argumenty a Lži a fakty. Novou a účinnou formou novinárskej práce boli takzvané tematické strany venované najzávažnejšej aktuálnej udalosti domácej i zahraničnej politiky. Mládeži bola určená rubrika Chceme žiť s podtitulom "Aby mladá slovenská generácia žila lepšie, mala prácu, dosť chleba a slobody, aby si vybojovala nové Slovensko v novom svete". Predovšetkým mládeži boli určené popularizačno-vedecké príspevky Ľudového denníka, ako aj jeho športová rubrika. V rubrike Kultúrna hliadka vychádzali oznamy o kultúrnych podujatiach, ale aj recenzie kníh$ divadelných í filmových predstavení. Tu sa uverejňovali aj literám o-teoretické a estetické úvahy o socialistickom realizme, tu aa polemizovalo s predstaviteľmi úpadkových smerov v literatúre a v umení.

V Nedeľnom čítaní Ľudového denníka boli okrem rubrík Lekár radí proletárskej žene a Ľudový denník deťom aj reportáže Sgona B* Kischa, literárno-kritické úvahy Michala Chorvátha a **J*** Haraj eviča. Tu vychádzal na pokračovanie aj Ostrovského román Ako sa kalila oceľ, pozoruhodné reportáže Eduarda Urxa zo Sovietskeho zväzu, príspevky spisovateľa Gajzu Vámoša, ako ja Črty a poviedky sovietskych spisovateľov, ktorí ukazovali v pravej podobe život socialistickej spoločnosti.

ludový denník venoval najviac priestoru politickému spravodajstvu. Okrem úvodníkov mu boli určené rubriky Politický deň a Politické zrkadlo. Tu vychádzali aj komentáre k špinavej vojne fašistického Talianska s Habešom, ako aj k občianskej vojne v Španielsku. Ludový denník sa záčastňoval kampaní proti odburávaniu priemyslu na Slovensku a podporoval hnutie za jeho industrializáciu. Staval sa proti snahám vlády zrušiť podporu v nezamestnanosti sezónnym robotníkom, proti znižovaniu robotníckych platov a žiadal progresívné zdanenie kapitalistov, ktorých príjem presahoval 500 000 korán ročne.

Redakcia Ľudového denníka venovala velká pozornosť životu a práci malých roľníkov, ktorí v dôsledku katastrofálnej neúrody roku 1933 nevládali platiť bankám dlžoby. Preto aj mnohým z nich hrozila verejná dražba majetku. O skutočných vinníkoch tohto stavu sa v novinách písalo: "Povraz omotaný okolo tela roľníckych hospodárstiev Slovenska hrozí zadusením a áplným bankrotom. Kto drží ten povraz? V prvom rade nepochybne český kapitál. A kto s ním? Nepochybne slovenskí priemyselníci a finanční kapitáni, ktorí s českými veliteľmi spoločne sedia v správnych radách bánk a fabrík. Dokážeme, že to nie sú len agrárnickí a národnodemokratickí vodcovia, ale aj ľudácko-autonomistickí vlastenci".

Ludový denník podporoval úsilie o vytvorenie jednotného frontu proti fašizmu a vojne. Na konkrétnych príkladoch poukazoval na hroziace nebezpečenstvo fašizmu doma i. v zahraničí, na útoky takzvanej piatej kolóny usilujúcej sa o rozbitie Československa. V takomto protifašistickom duchu noviny posudzovali aj oslavy tisícročného jubilea Pribinu v Nitre roku 1933, ktoré ľudáci zneužili na štvanie proti jednote Československa, na oslavu fašizmu

a na hanobenie Sovietskeho zväzu, ktorý bol v období zvýšeného ohrozenia republiky hitlerovským Nemeckom najpevnejšou oporou a garantom štátnej celistvosti a národnej slobody Čechov a Slovákov. Tieto noviny vzbudili veľký ohlas aj medzi nestraníkmi. Právom ich preto vysoko hodnotila roku 1934 celoslovenská konferencia funkcionárov KSČ.

Roku 1936 bolo potrebné čeliť novému nebezpečenstvu. Buržoázna vláda sa vtedy opätovne usilovala zastaviť pokrokové noviny a časopisy a ochromiť akcie komunistov. Za záchranu Ľudového denníka sa rozvinula celá kampaň. Tlačová komisia VII. zjazdu KSČ, ktorá zasadala v dňoch 11. - 14. apríla t.r. v Prahe za predsedníctva Jána Švermu, vyzvala účastníkov zjazdu, ako aj všetkých pokrokových ľudí, aby vytvárali výbory na obranu robotníckej tlače a žiadali jej voľný predaj. Na Ministerstvo spravodlivosti boli adresované petície obsahujúce tisíce podpisov pracujúcich zo všetkých slovenských krajov, ale aj od slovenských vysťahovalcov zo zahraničia,, ktorí žiadali zachovanie týchto novín. Po niekoľkých týždňoch vláda splnila svoje vyhrážky a Ľudový denník 8. mája 1936 definitívne zastavila. Tým sa jej však nepodarilo slovenskú komunistickú žurnalistiku umlčať.

Už desiaty deň po zastavení Ľudového denníka 17. mája 1936 -s teda pred päťdesiatimi rokmi - vyšli v Prahe Slovenské zvesti (1936 - 1938) s podtitulom "Politické, hospodárske, sociálne, kultúrne zo Slovenska i zo sveta". Boli to nielen najlepšie komunistické, ale aj najlepšie slovenské noviny v období buržoáznej republiky. Mali nielen obšírne a pohotové spravodajstvo, ale aj zasvätené politické komentáre a úvodníky, v ktorých z pokrokových pozícií analyzovali, hodnotili a komentovali búrlivý vývoj udalostí doma i v zahraničí. Pomáhali tak čitateľom zorientovať sa v tomto vývoji a zaujať k nemu správny postoj.

Slovenské zvesti vychádzali päť ráz do týždňa okrem pondelka, pričom ich nedeľňajšie Číslo sa expedovalo už v sobotu. Kým pokroková verejnosť prijala už ich prvé číslo s veľkými sympatiami, reakcia naň reagovala s podráždením, ba aj s útočnou nenávisťou. Šéfredaktor Slováka Karol Sidor, ktorý bol poslancom, v zahraničnopolitickom výbore Národného zhromaždenia, kritizoval vládu za to, že povolila vydávanie tohto komunistického denníka. Obvinil ju "z nadržania boľševizmu proti ľudákom", ale aj z toho, Že "nevie uchrániť občianstvo pred komunizmom". (Slovenské zvesti 3. júla 1936). Vláda musela súhlasiť so založením Slovenských zvestí, lebo po uzavretí spojeneckej zmluvy medzi Československom a Sovietskym zväzom si už nemohla dovoliť vystupovať proti komunistom tak ostro ako predtým. Preto ani Slovenské zvesti nezastavila, aj ked roku 1936 bolo skonfiškovaných ich 25, roku 1937 17 a roku 1938 až 31 Čísel.

Hlavná redakcia a administrácia Slovenských zvestí bola v Bratislave na Kolárskej ulici l/B, kde sídlilo aj Krajské vedenie KSÔ. Pražská filiálna redakcia bola na Kráľovskej triede č. 13 (dnešná Sokolovská trieda), kde bolo umiestnené aj Rudé právo a iné české komunistické noviny a časopisy. Slovenské zvesti vydávala KSČ, aj keä v ich tiráži sa ako ich majiteľ a vydavateľ uvádzal poslanec za KSÔ Viliam Široký a od 16. marca 1938 Karol Bacílek. Od 10, augusta do 13. októbra 1938 bol vydavateľom a súčasne zodpovedným redaktorom Ján Paštuka - pracovník aparátu ÚV KSÔ. Na jar roku 1941 ho Gestapo zatklo a popravilo.

Vedenie strany funkciou zodpovedného -redaktora Slovenských zvestí spočiatku poverilo Júliusa Šefranka, ktorý sa už predtým osvedčil ako publicista i ako politicko-organizačný pracovník. V rokoch 1931 - 1932 pôsobil ako vedúci

tajomník krajinského vedenia KSČ. Nadväzoval na svoje bohaté novinárske skúsenosti, -ktoré získal ako redaktor Pravdy, Rudého práva, Ľudového denníka, ale aj ako spolupracovník Davu a Fučíkovej Tvorby. V rokoch **1936 - 1938** ako člen byra Krajinského výboru KSČ mohol vedenie strany pravidelne oboznamovať so situáciou v redakcii novín a súčasne mal možnosť operatívne prenášať jeho pokyny a uznesenia do redakčnej praxe. Okrem Júliusa Šefránka boli v bratislavskej redakcii Slovenských zvestí Ján Mrázik a Jozef Harajevič.

Pražskú filiálnu redakciu viedol Ladislav Novomeský -a to od 15. júla **1936** do **13**. októbra **1938**. Striedal sa tu s Júliusom Šefránkom a Jánom Mrázikom. Podlá dohody **mala** bratislavská redakcia na starosti písanie úvodníkov, komentárov, článkov a reportáži týkajúcich sa hlavne robotníckeho a komunistického hnutia, sociálneho, hespodárskeho a kultúrneho života Slovenska. Pražská redakcia zabezpečovala príspevky celoštátneho vnútropolitického dosahu, ale aj zahraničnopolitický materiál.

Slovenské zvesti ako celok sa zostavovali v Prahe po dohode s redakciou Rudého práva a Haló novín, ktoré im poskytovali nielen rady a pokyny, spravodajské zdroje, štočky, ale aj príspevky svojich redaktorov (Ján Šverma, Július Fučík, Václav Sinkule, Kurt Konrád, Josef Rybák a iní). Do Slovenských zvestí písali aj stranícki funkcionári, poslanci, senátori, predstavitelia Červených odborov, Zväzu slovenskej mládeže, Zväzu priateľov ZSSR, ako aj príslušníci pokrokovej inteligencie. Redakcia dostávala veľa listov od dopisovateľov - a to aj od slovenských robotníkov - vysťahovalcov zo zahraničia. Úryvky z týchto listov vychádzali nielen v rubrike Dáva sa na známosť, ale aj na ostatných stránkach novín. Často boli pre redaktorov podkladom pre napísanie úvodníkov, komentárov a obšírnejších analytických článkov.

Dopisovatelia prichádzali do redakcie Slovenských zvestí nielen so svojimi príspevkami, ale tu sa aj radili/ ako majú vystupovať v závodoch vo funkcii straníckych agitátorov, ako majd pomáhať pri organizovaní štrajkov a demonštrácii a pri budovaní jednotného protifašistického frontu. Ako členovia straníckych buniek v továrňach a na veľkostatkoch získavali pre politiku KSČ aj ženy a mládež. Už v období svetovej hospodárskej krízy pomáhali zakladať závodné časopisy KSÔ. Ako vidieť, ich činnosť bola mnohostranná a nezastupiteľná. Písalo sa o tom aj v Slovenských zvestiach: "Panské noviny majd dosť peňazí na telefón a iné spravodajské pomôcky. My nemáme peňazí a predsa sme spojení s celým Slovenskom. Vieme, čo sa deje pod Čiernou Magurou, do akého stromu zatínajá sekery Horehrončanov, ako sa žije pod pyšnými Tatrami a v Liptove. Poznáme údel myjavských kopaníc a život chorých Kysúc. Niet na Slovensku kútika, s ktorým by sme nemali podanú ruku. 0 to všetko sa postarali naši dopisovatelia. Napíšu nám hneä, kde sa čo stane, ako sa s nimi zaobchádza, aké sá túžby ľudu". (Slovenská zvesti 1. 1. 1937).

Redakcii Slovenských zvestí sa podarilo zorganizovať aj pomerne široký okruh dopisovateliek. Medzi nimi boli robotníčky, roľnícky, ženy z domácnosti, učiteľky a lekárky. Takéto zloženie mala aj redakčná rada Ženských zvestí - rubriky novín s piítavým obsahom. Slovenské zvesti mali aj svojich detských a žiackych dopisovateľov pochádzajúcich z robotníckych a roľníckych rodín (Detské zvesti, Zvesti mladých). Práve ich usmerňovala redakcia takto:"... Napíšte nám o svojom živote, o kamarátoch, o práci vo fabrikách, na poliach i v kanceláriách, v dradoch. Oznámte svoje názory na život, politiku, šport, náboženstvo, na všetko čo nás zaujíma ... Slovenské zvesti sd jedinou do všetkých dôsledkov otvorenou tribúnou mladej generácie". (Slovenská zvesti 22. 5. 1936).

Na rozdiel od predohádzajúcich slovenských komunistických novín mali Slovenské zvesti najbohatšie spravodajstvo a najpočetnejšie rubriky. Okrem úvodníka na ich prvej strane bola rubrika zvaná Však hej? s poznámkami a glosami k aktuálnym domácim a zahraničným udalostiam. Obzorom domácej i zahraničnej tlače bola kritická rubrika Čítali sme. Spravodajské zameranie mala rubrika Tu i tam. Na druhej strane novín vychádzali komentáre, správy o sociálnych a hospodárskych zápasoch proletariátu a sociálne reportáže. Tretiu a štvrtá stranu vypĺňali najvýznamnejšie rubriky: Zvesti mladých, Ženské zvesti, Detské zvesti, Kultdrne zvesti, Športové zvesti. Týmito rubrikami Komunistická strana Československa nahrádzala špecifikovaná slovenské komunistické mládežnícke, ženské, detské, kultúrne a športová časopisy, na vydávanie ktorých nebolo peňazí. V novinách bývala aj Roľnícka tribúna, inzeráty, programy kín a podobne. Po celý čas svojej existencie mali Slovenská zvesti rubriku Naša poviedka - kde vychádzali romány na pokračovanie, novely, poviedky, básne a podobne.

Zvesti mladých viedol redaktor Ján Mrázik za spolupráce s funkcionármi Zväzu slovenskej mládeže. Písalo sa tu aj o činnosti ostatných pokrokových mládežníckych organizácií (Svaz mladých, Jugendbund a Jednotná organizácia maäarskej pokrokovej mládeže), ako aj o živote mládeže robotníckej, roľníckej, o učňoch, o pôsobení stredoškolákov a vysokoškolákov. Rozsiahla rubrika Ženské zvesti vychádzala z pokrokových tradíoií Proletárky. Tu sa veľa písalo o triednych a sociálnych zápasoch slovenských pracujúcich žien, o vývoji domáceho i zahraničného ženského hnutia, o otázkach pracovných, sociálnych, zdravotníckych, ale aj o domácnosti, o práci na poli a podobne. Medzi jej dopisovateľov patrili aktivistky straníckych organizácií i slovenské robotníčky, ktoré sa vysťahovali za prácou najmä do Prancúzska a do BelgicKa.

Redaktorom Kultúrnych zvestí bol Ladislav Novomeský. Tu vychádzali jeho recenzie a poznámky k slovenským knižným novinkám, hlavne k próze a k poézii, jeho zasvätené informácie o udalostiach českého kultúrneho, literárneho a umeleckého života písané z marxistických pozícií. Ladislav Novomeský tu s veľkou pozornosťou sledoval a hodnotil najmä vývoj socialistického realizmu v slovenskej literatúre. Kriticky tu posudzoval vtedajšie módne smery v umení, no písal aj o jeho spoločenskej funkcii, o špecifičnosti národnej kultúry, o školstve, pedagogike, osvete a podobne.

Ján Mrázik viedol Športové zvesti zostavované nielen zo správ tlačových kancelárií, ale aj zo správ od vlastných dopisovateľov. Mrázikovou zásluhou v Slovenských zvestiach vychádzali aj úvahy a komentáre k športovým udalostiam napísané z pozície ideológie a politiky **K3Č**. Robil tak v záujmové proletárskej telovýchovy a boja proti zneužívaniu športu pre výchovu mládeže k násiliu a k fašizmu.

Ján Osoha v podobnom duchu viedol pravidelnú nedeľnú rubriku novín Roľnícku tribúnu - určenú maloroľníkom a dedinskej chudobe, pričom sa opieral o príspevky dopisovateľov, straníckych aktivistov, ale aj o skúsenosti tvorcov niekdajšieho Kosáka - prílohy Pravdy určenej roľníkom. V podmienkach zvýšeného ohrozenia republiky hitlerovským Nemeckom mali Slovenské zvesti rozsiahlu zahraničnopolitickú rubriku.

Čitatelia mali veľký záujem o reportáže zo španielskej občianskej vojny, ktorých autorom bol spočiatku spolupracovník Slovenských zvestí Prico Bihler. Uverejňovali reportáže zo španielskeho frontu aj od vyslaných redaktorov Rudého práva B. Lastovičku a Václava Sinkuleho, sovietskeho publicistu a básnika Michaila Koľcova, Iľju Brenburga, Leva Kasiľa a iných. Najvýznamnejšie reportáže v Sloven-

akých zvestiach boli však tie, ktorá pochádzali z pera Ladislava Novomeského, ktorý sa v januári roku **1937** spolu s Hanou Gregorovou zúčastnil Medzinárodnej konferencie na pomoc republikánskemu Španielsku v Paríži. 0 pár mesiacov neskoršie odišiel na II. kongres Asociácie spisovateľov na obranu kultúry, ktorý sa konal v júni t.r. postupne vo Valencii, v Madride a v Barcelone* Z vlastnej iniciatívy, nedbajúc na nebezpečenstvo, ktoré mu hrozilo, odišiel do zákopov na katalánskom fronte medzi slovenských, českých a maáarských dobrovoľníkov, ktorí tu bránili republikánske Španielsko. To bol impulz k vytvoreniu jeho reportáží zo španielskeho frontu, ktorá patria medzi Novomeského najlepšie publicistické prejavy.

Predovšetkým Ladislav Novomeský sa pričinil o originalitu titulkov článkov a statí uverejňovaných v Slovenských zvestiach. Zaslúžil sa tiež o publikovanie početných novinárskych fotografií, o obrázkové reprodukcie, fotomontáže, kresby, karikatúry, ba aj o mapy dopĺňajúce zahraničnopolitické, hlavne frontové spravodajstvo. Najväčším prínosom v Slovenských zvestiach boli úvodníky, politické komentáre, analytická články, glosy, recenzie, literárne kritiky,'polemiky, ale hlavne fejtóny a reportáže svedčiace o skutočnom novinárskom majstrostve.

Ako nadaný publicista sa tu prejavil aj Július šefránek, ktorý, ako sme doteraz zistili, uverejnil v Slovenských zvestiach **152** vlastných príspevkov s bohatou tematikou. Písal o vierolomnej Benešovej politike, o tajných dohodách agrárnikov s fašistami, o intrigách slovenskej i českej politickéj reakcie a pravicovej sociálnej deraokracie, ale aj o pokrokových tradíciách slovenskej literatúry a kultúry. Vo svojich príspevkoch z pozície marxizmu-leninizmu posudzoval diela takých osobností, akými boli Anton

Bernolák, Ľudovít Štár, Samo Chalúpka, Jozef M. Hurban, Janko Kráľ Svetozár Hurban-Vajanský a iní, ktorých odkaz chceli ľudáci zneužiť pre vlaetné reakčné politické ciele.

Novátorskou bola aj Šefránkova snaha hľadať súvislosti medzi minulosťou a prítomnosťou, teda to, čo je v diele týchto osobností živé a aktuálne aj pre tvoriacu sa slovenská socialistická kultúru. Vo svojich článkoch ostro vystupoval proti Andrejovi Hlinkoví a jeho stúpencom. Poukazoval pritom na novú sovietsku ústavu, "ktorá vyhlasuje rovnoprávnosť všetkých národov, zakazuje akékoľvek priame a nepriame privilégia a akékoľvek obmedzovanie práv sovietskych občanov jednotlivých národností". (Slovenské zvesti 24. 6. 1936).

Pohotovým redaktorom Slovenských zvestí bol aj bývalý robotnícky dopisovateľ Ľudového denníka Ján Mrázik, ktorý písal rozličné novinárske žánre a vytvoril si originálny slovník blízky ľudovej hovorovej reči. Mal veľkú schopnosť vyjadrovať sa obrazne a vystihnúť atmosféru prostredia, o ktorom písal. Emotívnu silu a hĺbku poznania mali hlavne jeho reportáže a fejtóny o živote slovenskej chudoby, o jej otrockej práci v továrňach i na veľkostatkoch, ale hlavne o ťažkom položení nezamestnaných. Vierohodnosť a presvedčivosť príspevkov redaktorov Slovenských zvestí vyplývala najmä z ich osobných skúseností, ktoré získali tým, že sa zúčastňovali schôdzí robotníkov v továrňach a na veľkostatkoch, pričom zostávali s nimi v stálom kontakte.

Slovenské zvesti začali vychádzať v náklade tritisíc exemplárov, no počas kampaní ich náklad stúpol na osemtisíc výtlačkov. Ich zvláštne číslo, ktoré vyšlo po obsadení Rakúska hitlerovským Nemeckom, malo náklad dvadsaťtisíc exemplárov. Na rozdiel od minulosti sa komunis-

tická Slovenské zvesti mohli predávať v stánkoch, v kioskoch, v kníhkupectvách, no len málo koncesionárov holo ochotných takáto "červenú tlač" držať a rozširovať. Boli to zväčša iba komunisti a s nimi sympatizujúci nestraníci. Aj naäalej tieto komunistické noviny predávali dobrovoľní kolportéri na uliciach, ktorí s nimi prichádzali aj do robotníckych domácností.

Okrem "predplatného a voľného predaja" vydavateľ Slovenských zvestí získaval peniaze počas tlačových kampaní. Najväčšia z februára 1938 mala výrazný politický charakter. Bola prejavom protestu proti snahám buržoázie, ktorá sa dovolávala toho, aby vláda komunistická tlač zastavila a zakázala činnosť KSČ. Aj to bol jeden z prejavov nátlaku na-, cistického Nemecka a henleinovcov na predstaviteľov buržoáznych strán v Československu.

Táto tlačová kampaň, vedená pod heslom "Do átoku so Slovenskými zvesťami za väčšie platy, za pomoc ubiedeným roľníkom a maloživnostníkom, proti zradcom, za jednotná obranu pokoja a práv ľudu, demokraciu a republiku", viedla k získaniu väčšieho počtu predplatiteľov. Vtedy niektoré čísla Slovenských zvestí mali pätnásťtisícový náklad. Počet ich čitateľov bol však niekoľkonásobne vyšší, lebo kolovali z rák do ruk, pričom ich využívali pri zostavovaní svojich prejavov aj stranícki agitátori a aktivisti.

O poslaní týchto novín sa ich redakcia vyjadrila nasledovne: "Slovenské zvesti sa tak stali časťou boja medzi fašizmom a miliónmi protifašistov. Tu nie sme v obchodnej konkurencii k buržoáznej tlači, ale na širokom fronte protifašistického boja ... s fašizmom a s jeho reakčnou tlačou nemienime konkurovať v miliónoch, v počte tlačiarní, platených a podplatených redaktorov, kolportérov a inzertných agentov, avšak vieme mu odpovedať v protifašistickom boji

miliónmi nadšených bojovníkov. Ide o boj a do toho my vieme postaviť miliónová armádu prcletárov, roľníkov, protifašistov a demokratov* V takto vedenom boji zvíťazí naša tlač, naša vec".

Slovenské **zvesti** neprinášali len aktuálne informácie o boji pokrokových **síl** Európy proti fašizmu, ale vysvetľovali aj ako treba postupovať v Československu'ohrozenom zvonku hitlerovským Nemeckom a zvnútra henleinovcami, hlinke v **ea m** i , Národnou obcou fašistickou, Eszterházyho maáarskou šľachticko-buržoáznou stranou a ostatnými príslušníkmi takzvanej piatej kolóny.Ťento denník sa usiloval upevňovať pozície demokratických **síl** a propagoval úlohy a ciele robotníckeho a komunistického hnutia. Písalo sa v ňom aj o Spoločnosti národe^, o vytvorení Ľudového frontu, ktorý vznikol vo Prancdzsku **roku 1935** dohodou Komunistickej strany Francúzska so Socialistickou stranou, Francúzskou radikálnou stranou a zjednotenými odborovými organizáciami.

Slovenské zvesti písali **s** obdivom o Sovietskom zväze **- prvom** socialistickom štáte na svete, v ktorom videli vzor a príklad pre proletariát, nádej a budúcnosť ľudstva. Veľa priestoru venovali československo-sovietskej zmluve o spo- " lupráci, zahraničnej politike krajiny sovietov, ako aj **pô**sobeniu Spoločnosti pre hospodárske a kultúrne styky so ZSSR.Na ich stránkach vychádzali nielen reportáže zo Sovietskeho zväzu od komunistických spisovateľov a publicistov, ale aj od nestraníkov, medzi ktorých patrilia Hana Gregorova a Elo Šándor. Slovenská zvesti prinášali seriály článkov o živote a práci sovietskych ľudí a o vymoženostiach socialistického zariadenia. Písali aj o sile a bojaschopnoati červenej armády, pretože práve s ňou sa spájali nádeje všetkých pokrokových ľudí usilujúcich sa o obranu Československa pred hroziacou agresiou hitlerovského Nemecka.

Čitateľov týchto novín zaujali ich správy o priebehu výpravy sovietskych polárnikov - Papinovcov na severný pól, ako aj o úspešnom prelete pilóta Čkalova z Moskvy do Los Angeles cez severný pól. Osobitná pozornosť venovali propagácii noviniek sovietskej literatúry, výdobytkom sovietskej vedy a kultúry. Tu sa recenzovali aj nové sovietske filmy, divadelné hry a hudobné skladby, ktoré vtedy dosahovali medzinárodné uznanie.

K dvadsiatemu výročiu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie 7. novembra 1937 vyšla v Slovenských zvestiach zdravica určená ľudu Sovietskeho zväzu. Medzi iným sa v nej uvádzalo: "Z tej duše pozdravujeme Vás. Pozdravujeme Vás, nových sovietskych ľudí. Po celých dvadsať rokov opre-. li ste sa o zemeguľu a tlačíte ju tak, aby slnko rovnakým dielom svietilo na všetkých". (Slovenské zvesti ročník 1937, číslo 213).

Vychádzali tu informácie o živote slovenských vysťahovalcov v západnej Európe, o národnooslobodzovacom boji čínskeho ľudu proti japonským agresorom i proti vnútornému nepriateľovi - kompradorskej buržoázii vedenej generálom Sankajšekom. Slovenská zvesti informovali svojich čitateľov o politike západných mocností, o agresivite bloku Nemecko-Taliansko-Japonsko i o Malej dohode.

Tak ako celá československá komunistická tlač,aj Slovenské zvesti od jesene roku 1937 systematicky vyzývali demokratickú verejnosť k spoločným vystúpeniam proti fašizmu. Uverejnili rozsiahle spravodajstvo i komentáre o veľkej demonštrácii, na ktorej bratislavčania protestovali proti návšteve K. Henleina v tomto meste. Na manifestácii, ktorej sa zúčastnilo 20 000 ľudí, prehovorili zástupcovia viacerých politických strán. Za komunistov tu

vystúpil Vladimír Clementis, ktorý medzi iným vyhlásil: "Fašizmus nesmie urobiť z hlavného mesta Slovenska Guericu. Preto agent, ktorý prišiel do Bratislavy hlásať Hitlerove ciele, je nepriateľom ľudu a republiky". (Slovenské zvesti 8. 10. 1937).

Politiku Komunistickej strany Československa v januári roku 1938 v Slovenských zvestiach takto charakterizoval Vladimír Clementis: "Z najvyšších miest bol uplynulý rok charakterizovaný ako obdobie vojenskej obrany republiky. Komunistická strana, vychádzajúc z bedlivého pozorovania medzinárodnej situácie a znajúc plány útočného fašizmu, už pred dvoma rokmi do popredia svojho najbližšieho programu a hesiel kládla: obrana republiky a demokracie pred fašizmom, to znamená - obrana slobôd a života národov republiky. Ten čas nadchádza."

Rok 1938 ľudáci začínali s heslom "V novom roku do útoku!" Ich agresivita, snahy o rozbitie republiky a spolupráca s fašistami sa stupňovala. Vtedy podporili aj výzvu predsedu agrárnej strany Rudolfa Berana, aby do vlády vstúpil Henlein a predstavitelia fašistickej strany Národního sjednocení. Slovenské zvesti vtedy v každom svojom čísle odhaľovali zradcovskú politiku ľudákov a ich spojencov - nemeckých a maäarských iredentistov. Ich úsilie o vytvorenie jednotného frontu proti fašizmu prinášalo svoje ovocie. Vidieť to aj z toho, že na oslavách 1. mája 1938 na Slovensku zo 118 manifestácií bolo 34 spoločných s príslušníkmi ostatných politických strán a skupín, ktorí boli odhodlaní brániť republiku pred hnedým morom fašizmu.

Slovenské zvesti písali o priebehu čiastočnej mobilizácie * československéj armády, ktorú vyhlásila vláda 23. mája 1938 a opätovne upozorňovali na to, že len jednota

ľudu, jeho odhodlanie brániť republiku za pomoci Sovietskeho zväzu môže zabrániť katastrofe.

V lete roku 1938 v týchto novinách vychádzali listy pracujácich, ktorí žiadali "postaviť sa do chlapa do pohotovosti spolu s českým národom a demokratmi ostatných národov a brániť republiku, povstať na záchranu jej zvrchovanosti a celistvosti". Toto ich vyznanie vtedy najlepšie charakterizoval Ladislav Novomeský, keá v Slovenských zvestiach vyhlásil: "V tieto dni musí slovenský národ, celý slovenský národ, prehovoriť jasnou rečou bez diplomatických vykrácaní, ktorá hovorí biblickým áno,áno - nie,nie ... Spoločne s českým národom - do chlapa - áno. S nepriateľmi republiky: nie - nikdy nie!" Aj na tomto mieste redakcia novín pripomenula, že "zástupcovia Sovietskeho zväzu nás už neraz ubezpečili, že Rudá armáda splní do bodky svoje spojenecké zväzky voči nám a v prípade napadnutia príde nám na pomoc". (Slovenská zvesti ročník 1938, číslo 182).

Pod veľkým tlakom pokrokovej verejnosti, ktorá v rezolúciách prijatých na početných zhromaždeniach a manifestáciách žiadala energická vystúpenie proti nepriateľom republiky, bola vláda generála Syrováho prinútená vyhlásiť všeobecné mobilizáciu. Slovenské zvesti to mohli oznámiť čitateľom len po dvoch dňoch, 25. septembra 1938, pretože dovtedy bolo z príkazu vlády zastavené Rudé právo a zatvorená tlačiareň J. Hoffmana, v ktorej sa tlačili nielen české komunistické noviny a časopisy, ale aj Slovenské zvesti. Ešte v deň začatia mníchovskej konferencie veľmocí Slovenské zvesti vyzývajú všetkých pokrokových ľudí do nezmieriteľného boja za záchranu republiky. Po mníchovskom diktáte vychádzali Slovenské zvesti z prevažnej časti scenzurované. Vtedy venovali najväčšiu pozornosť udalostiam na Slovensku, najmä žilinskej dohode Hlinkovej slovenskej ľudovej strany

uzavretej 6. októbra 1938 ao zástupcami centralistických buržoáznych strán. Tým sa dovŕšila zrada slovenskej buržoázie, pretože jej "príbuznosť triedna" k nemeckej buržoázii "rozhodovala viac ako vec národa" (Slovenské zvesti ročník 1938, číslo 194).

Vyzývali obyvateľov Slovenska, aby sa ostro a nekompromisne postavili proti ľudáckej reakcii a zradcom republiky. V dvojstranovom čísle z 11. októbra 1938 redakcia uverejnila správu o rozhodnutí slovenskej autonómnej vlády zakázať činnosť KSČ na Slovensku a "odobrať právo dopravy komunistickej tlače". Posledné číslo Slovenských zvestí, ktoré napriek tomuto zákazu vyšlo v Prahe 12. a 13* októbra 1938, sa už mohlo dopraviť na Slovensko iba ilegálne. Hneä na to pražská vláda generála Syrového zastavila Rudé právo a ostatná komunistická tlač v Čechách a na Morave a zakázala činnosť Komunistickej strany Československa.

Literatára

Bianchi, Leonard: Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku. Bratislava SAV 1955

Bibliografia článkov z komunistickej tlače v Československu (1933 - 1938). Diel II. zv. 3 (slov. časť). Martin MS 1971

Bojová cesta Pravdy. Bratislava Pravda 1960

Dav. Spomienky a štúdie. Bratislava Obzor 1965

Darmo, Jozef: Slovenská žurnalistika (1918 - 1938). Martin MS 1965; Dav v kontexte vývinu slovenskej žurnalistiky. In: Otázky žurnalistiky roč. 1964. Martin MS 1965, s. 138-208.

Dokumenty k dejinám KSČ na Slovensku (1933 - 1938). Bratislava Pravda 1980.

Dolejší, Vojtech: 40 let Rudého práva. Praha °VPL 1960

Dolinay, Ján: ludový denník - významné komunistické periodikum. In: Otázky žurnalistiky roč. 1984 č. 1, s 19-23

Drug, Štefan: Edo Urx - život a dielo novinára a revolucionára. Bratislava Osveta 1962; Dav a davisti. Bratislava Obzor 1965; Vladimír Clementis. Bratislava Obzor 1967.

Helešic, František: K pražské novinárske činnosti Laca Novomeského. In: Novinársky sborník roč. 1964 č. 4, s. 396 a n

Holotíková, Zdenka: Laco Novomeský - revolučný novinár. In: Sešity novináŕe roč. 1979 č. ,3, s. 115-130; Šesťdesiat rokov komunistickej tlače na Slovensku. Bratislava Pravda 1980; Ladislav Novomeský. Bratislava Pravda 1981; Novinár Ladislav Novomeský. Praha Novinár 1981

Holotíková, Zdenka - Plevza, Viliam: Vladimír Clementis. Bratislava Pravda 1968

Horváth, Július: Slovenské zvesti v boji proti fašizmu na obranu republiky a demokracie. Bratislava Pravda 1961

Hrabánek, Ján - Milota, Albrecht: Nové československé právo tiskové, Praha, Právnické kníhkupectví 1933} Soustava Československého práva tiskového. Praha Právn. kníhkupectví 1934; Tiskové právo československé. Praha Právn. kníhkupectví 1938.

Kadnár, Emil: Novinárska publicistika II. Bratislava SPN 1983

Komunistická strana Československa v Bratislave (1921 - 1945). Dokumenty. Zostavil Vladimír Horváth. Bratislava Obzor 1981

Kramer, Július: Iredenta a separatizmus v slovenskej politike (1919 - 1938). Bratislava SVPL 1957

Lipscher, Ľudovít: Ľudácka autonómia - ilúzie a skutočnosť. Bratislava SVPL 1957

Nejezinská, Mária: Komunistická Internacionála a KSČ v boji proti fašizmu a príprave druhej svetovej vojny. Praha Svoboda 1972

Nov.omeský, Ladislav: Manifesty a protesty. Bratislava Pravda 1970.

Pelikán, Bohumil: Nakladatelská politika KSČ v produkcii komunistických nakladatelství a edic (1921 - 1938), zv. I. - II -Praha 1974 - 1975.

Plevza, Viliam: KSČ a revolučné hnutie na Slovensku (1929 - 1938). Bratislava Pravda 1965; Davisti v revolučnom hnutí. Bratislava Pravda 1967; Prehľad dejín KSČ na Slovensku. Bratislava Pravda 1971; Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ. Bratislava Pravda 1971; Trvalé hodnoty I. - II - Bratislava Pravda 1976; Národnostná politika KSČ a československé vzťahy. Bratislava. Pravda 1979.

Plevza, Viliam - Plevzová, Vlasta: Slovenská inteligencia v komunistickom hnutí (1921 - 1938). Bratislava Pravda 1979.

Rosenbaum, Karol: Ladislav Novomeský - komunistický redaktor a publicista. Martin MS 1974.

Rosenbaum, Karol a kol.: Dejiny slovenskej literatúry V. Literatúra v rokoch 1918 - 1945. Bratislava Veda 1984

Kuttkay, Fraňo: Príspevok k metodológii dejín slovenskej žurnalistiky. In: Otázky žurnalistiky roč. 1976 ô. 3, s. 38 - 48; Noviny a časopisy ako historický prameň. In: Otázky žurnalistiky roč. 1985 č. 2, s. 7-20; Ladislav Novomeský ako redaktor a publicista. In: Novinárske osobnosti II. Bratislava UK 1986, s. 79-102; Július Šefránek - komunistický redaktor a publicista. In: Sešity novináře roč. 1981 č. 1, s. 103-132

Slovensko I. Dejiny. Bratislava 1978

Sokolík, Viliam: Peter Jilemnický - novinár a redaktor komunistických novín a časopisov. Bratislava Obzor 1974.

Svetoň, Ján: Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu. Bratislava 1959

Urx, Eduard: Za pravdu a mír. Praha SVPL 1954

Vaš, Karel: Persekuce revolučního dělníckeho a komunistického tiskú v buržoázním Československu. In: Sešity novináře roč. 1972 č. 2, s. 50-121

Vatral, Jozef: Slovenská žurnalistika v rokoch 1918 - 1944. Bratislava 3ZN 1979

Vojtech, Juraj: Slovenské komunistické novinárstvo v rokoch 1918 - 1938. In: Otázky žurnalistiky roč. 1980 č. 1, s. 23 - 29

Vladimír I. Lenin o tlači. Praha Novinár 1981

Záhorská-Lantayová, Dagmar: Slovenské študentstvo v boji proti fašizmu a ludáctvu v predvojnových rokoch. Bratislava Smena 1968. •

Pramene

Ludový denník roč. 1933 - 1936
Slovenské zvesti roč. 1936 - 1938

Prízvuk v slovenčine

Ján Sabol

1.C.**V** sústave aupraaegmentálnych javov spisovnej slovenčiny má osobitné miesto prízvuk (podľa starých gramatikov "anima vocis" - "duch slova"). Prízvuk je v spisovnej slovenčine fixný, viazaný na prvá slabiku slova (Zajtra pôjdeme domov). Viazanosť prízvuku v slovenčine vylučuje jeho schopnosť rozlišovať význam (na rozdiel od jazykov s voľným prízvukom, napríklad ruštiny). Pixné miesto prízvuku na **1.** slabike slova a tvaru rozhodujúcim spôsobom určuje prozodický charakter spisovnej slovenčiny: najväčšiu frekvenciu v nej majú zostupné, decrescendové takty, oveľa menší výskyt majú obstupné, crescendovo-decrescendové takty, ktorá predpokladajú "mäkký", proklitikový začiatok, takmer úplne sú vylúčená vzostupné, crescendové takty (ide vlastne o kombináciu proklitiky alebo neprízvučnej jednoslabičnej predložky a prízvučného jednoslabičného slova

v rámci toho istého taktu). Tým sá dané objektívne rytmické "dispozície" slovenčiny aj pre stvárňovanie umeleckého, osobitne veršovaného textu.

1.1 Prízvuk v spisovnej slovenčine dominantne vychádza z dynamickej zložky zvukovej reči, je prozodémou, ktorá vzniká silovou moduláciou artikulačného prúdu (Sabol, 1975, s. 383-385; 1985, s. 467-468). Prízvučné slabiky sa odrážajú na celkovom intenzitnom pozadí zvukového textu a vnímajú sa cez relatívnu silu výdychového prúdu v protiklade k neprízvučným sonantickým jadrám. Prízvuk môže prerastať do vetnej aktualizácie - dôrazu a dôraz do citovej aktualizácie - emfázy (Sabol, ibid.). Suprasegmentálne, prozodické javy súvisiace so silovou moduláciou artikulačného prúdu (intenzita hlasu, prízvuk, dôraz, emfáza) úzko súvisia navzájom, ale aj s ostatnými suprasegmentami. Najvýraznejšie sa prejavuje súhra prízvuku s rytmom (ale aj s kvantitou - porovnaj 3.0); prízvučné slabiky sú totiž vrcholy, hroty rytmu (1.0). Preto aj pri vymedzovaní slovenského prízvuku pracujeme s rytmickým činiteľom ako základným; k nemu sa radí činiteľ rytmickej zotrvačnosti. Ďalej berieme do úvahy intonačného, dôrazového, sémantického a eufonického činiteľa (Sabol, ibid.). Ukazuje sa teda, že problematika slovenského prízvuku (a prízvuku vôbec) je značne zložitá; na jej riešenie je nevyhnutný podrobný foneticko-fonologický výskum. Niektoré výsledky nášho doterajšieho bádania o zvukovej štruktúre a fungovaní prízvuku v spisovnej slovenčine predkladáme v tejto štúdii.

2.0. Jednoznačne sa vymedzuje prízvuk v dvojslabičných a viacslabičných slovách pri ich vzájomnom striedaní: Ušetri, básnik, hrdlo <u>svo</u>jej <u>pie</u>sne ... (Novomeský). Rovnako jednoznačne možno vymedziť prízvuk vtedy, keä je slovo z dvoch strán vydelené výraznou pauzou (ide o 1-sla-

bičné až n-slabičné slová), napríklad: Viem, viem - ach, beda! - toho príčinou ••• - Ách, radosť, pravá, čistá radosť! (Hviezdoslav)

Neistota pri interpretácii prízvuku v slovenských slovách sa prejavuje pri kombinácii s jednoslabičnými slovami. Inak sa totiž prízvukovo a rytmicky správajú jednoslabičné autosémantické slová, inak jednoslabičné synsémantické slové(najmä predložky); tieto slová môžu, ale nemusia byť prízvučné. Osobitné prízvukové a rytmické zákonitosti môžeme zasa pozorovať pri jednoslabičných slovách, ktoré nemajú prízvuk, preto sú aj rytmicky nesamostatné. Musia sa v zvukovom texte "oprieť" o predchádzajúci (enklitiky, príklonky), alebo nasledujúci takt (proklitiky, predklonky). Z toho vyplýva, že enklitiky nestávajú po pauze a proklitiky pred pauzou.

K enklitikám v spisovnej slovenčine možno zaradiť: zámenné tvary mi, ti, mu, si, ma, ťa, ho, sa, jej, ju, nám, vám, im, nás, vás, ich, tvary pomocného slovesa byť - som, si, je, sme, ste, sú, časticu by (Mistrík, 1966, s. 145). Možno povedať, že enklitiky sú rytmicky najcitlivejšie slová. Ako uvádza J. Mistrík (1958, s. 278), "stoja ... v intonačné samostatných útvaroch vždy na druhom mieste, teda po prvom vetnom člene a vo ved3!ajŠej vete hned za spojkou", napríklad: išiel si len poobzerať revír, čo mu v ňom navystrájala zima. (Urban)

K proklitikám zaradujeme zasa niektoré jednoslabičné neprízvučné spojky a častice (a, aj, i, že, kečí . . .) . Predklonky nie sú už také citlivé na rytmus ako príklonky, nemajú svoje pevné miesto v intonačných útvaroch. Ich väčšia rytmická "životaschopnosť" sa prejavuje aj v tom, že môžu slúžiť ako opora pre enklitiky; v takomto prípade sú prízvučné: Počuli ste, že si ten Brveník berie Malinovú? (Jesenský)

Kombinácie a enklitikami a proklitikami pomáhajú riešiť aj vymedzenie prízvuku pri jednoslabičných plnovýznamových slovách, ktorá nemusia byť vždy prízvučné (kombinácie jednoslabičných autosémantických slov s viacslabičnými slovami a dvoch jednoslabičných autosémantických slov predstavujú značný problém pri vymedzovaní slovenského prízvuku). Zásadne sa prízvukuje jednoslabičné slovo pred enklitikou: Áno, tak je to, všetko je jednoduché ... (Mináč) - Mal by. Lenže ... Čo mi môže povedať? (Urban). Podobné tendencie možno pozorovať pri stretnutí proklitiky s jednoslabičným slovom: A ja budem rada, keá vyjdem cez vráta ... (Hronský). Rovnako jednoznačná je prízvukovanie jednoslabičného slova (okrem príklonky) pred pauzou (ide o vetnú aktualizáciu prízvuku, o dôraz): Môj muž, Jožo Mak. (Hronský)

2.1. Pri analýze rozloženia prízvučných slabík v slovách a taktoch spisovnej slovenčiny treba upozorniť na otázku tzv. vedľajšieho prízvuku. Á. Kráľ (1984, s. 164) ho charakterizuje takto: "Za vedľajší prízvuk sa pokladá menšie zvýraznenie tretej slabiky štvorslabičných slov, tretej alebo predposlednej slabiky dlhších slov, alebo vôbec 3alšie zvýšenie a zosilnenie hlasu v tom istom takte." Experimentálny prieskum intenzity kriviek pri analýze slovenského prízvuku (Petreková, 1986*) však ukazuje, že tzv. vedľajší prízvuk v spisovnej slovenčine neexistuje ako systémový jav. Túto skutočnosť osobitne zdôrazňujeme pre verzológiu, v ktorej pri analýze veršového rytmu treba brať do úvahy iba tzv. hlavný prízvuk. Dôvody: rešpektuje sa tým postup od jednotlivého k všeobecnému (od rytmu k metru), opačne by sme "znásilňovali" jazykový materiál verša; pri vymedzovaní tzv. vedľajšieho prízvuku by sa nerešpektovala fonologicko-dištinktívna alebo fonologicko-delimitačná funkcia prízvuku, čiže ani dialektika zvuku a významu; z typologického hľadiska je pomer prízvučných a neprízvuč-

ných slabík v rámci slova (taktu) vždy 1 : n - 1; tzv. vedľajší prízvuk je vlastne len záležitosť fyziologického mechanizmu (Hrabák, 1970, s. 39; 1970 a, s. 27; Sabol, 1983, s. 31).

3.0. Z hľadiska prízvuku osobitná problematiku predstavuje spojenie jednoslabičnej predložky so slovom. Pri skúmaní tendencií prízvukovania jednoslabičných predložiek v spisovnej slovenčine nám budú východiskom poznámky o prozodickej štruktúre slovenského slova (porovnaj Sabol, 1976; 1977, s. 493-397).

Pre prozodicku charakteristiku slova v spisovnej slovenčine je predovšetkým dôležité spätie a napätie medzi dvoma suprasegmentmi - kvantitou (ide o prozodému daná časovou moduláciou artikulačného prúdu) a prízvukom (l.l). Z hľadiska typológie treba zdôrazniť, že spisovná slovenčina potvrdzuje nezlučiteľnosť, inkompatibilitu voľnej kvantity a voľného prízvuku (o tomto zákone pórov. Jakobson, 1931; Krámský, 1966). **V** podstate voľná kvantita, iba v niektorých prípadoch viazaná rytmickým zákonom (o kvantite v slovenčine pórov. Sabol, 1984), umožňuje sémantické rozlíšenie slovenských slov a tvarov (pórov, dvojice: latka - látka, pokladnička - pokladníčka, hrabačka - hrabáčka, vysypať - vysýpať, dobre - dobré, mesta - mestá, kosti - kostí atá.), ale zvuková sástava slovenčiny nepripúšťa aj uvoľňovanie prízvuku a jeho využitie v totožnej fonologickej funkcii. Sú však možné niektoré také okrajové taktové spojenia, pri ktorých na lepšie pochopenie významu je prízvuk rozhodujúcim, prozodickým javom (Zahla som za <u>hla</u>som. <u>Zvie</u>ra <u>la</u>som <u>zvier</u>ala som;* Zaťaženie zaťa ženie; Ostrie <u>kal</u> ostriekal atä.). Podobne prízvuk slúži ako jeden zo signálov rozhrania predložkového spojenia substantíva (na hlas, od vrchu, po kope - tu sa môže prízvukovať

predložka aj slovo, v druhom prípade ide o príznakový typ prízvukovania) a zvukovo paralelnej príslovky (nahlas, odvrchu, pokope - tu sa môže prízvukovať iba prvá slabika adverbia, ide o nepríznakový typ prízvukovania; pozri Miko, 1973, s. 342-343).

3.0.1. Vyťaženie protikladu krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti na významové rozlíšenie jazykových jednotiek nižšieho stupňa (morfém, slov) však paradoxne, ale zákonite neumožňuje plné "rozohrávanie" kvantity vo výstavbe vyšších jazykových útvarov (na árovni vety). Práve opačná je situácia pri prízvuku (na tuto zákonitosť v širších typologických súvislostiach upozornil M. Romportl, 1973): v nižších jednotkách sa využíva ako prostriedok na významové rozlíšenie (v slovenčine má "len" fonologicko-delimitačnu funkciu, sldži ako prostriedok na rozhraničenie slov, prípadne taktov), ale dá sa upotrebdvať vo vyšších kontextových dtvaroch (potvrdzuje to - okrem iného - "prerastanie" prízvuku do vetnej aktualizácie - dôrazu a možnosť expresívnej aktualizácie dôrazu - emfáza - pórov, v 1.1); mohol sa takto stať konštitutívnym prvkom v inej rovine, v inej funkcii (porovnaj rytmotvornd funkciu prízvuku v slovenskom verši - Sabol, 1977). Možno teda formulovať všeobecná tézu, že funkčne sa dá vyťažiť v jednej rovine jazykového systému len taký prvok, ktorý nie je viazaný v inej rovine, v inej funkcii (Sabol, 1972); uvoľnenosť prvkov na jednej rovine dáva možnosť využitia týchto prvkov v inej rovine jazykového systému (Sabol, 1968).

3.0.2. Ponologický protiklad kvantity sa v spisovnej slovenčine záčastňuje na charakteristike a zvukovom stvárnení hlások istého typu (fungujácich ako nositele slabičnosti); z toho vyplýva záver, že kvantita nositeľov slabičnosti, sonantických hlások, je viac vlastnosťou slabiky než slova

(slovo "utvára" cez slabiky modulované protikladom krátka - dlhá sonanta). Prízvuk je v spisovnej slovenčine fixne viazaný na prvá slabiku slova (1.O). Táto skutočnosť sa však stáva prostriedkom na signalizovanie začiatku tejto dominantnej jazykovokomunikačnej jednotky; prízvuk je teda viac vlastnosťou slova než slabiky (o týchto otázkach širšie uvažujú napr. J. KuryXowicz, 1966 a J. Hrabák, 1970 a). %o, že kvantita je v spisovnej slovenčine primárne vlastnosťou slabiky a prízvuk primárne vlastnosťou slova, možno dokázať aj experimentálne: izolovaná slabika sa dá podľa kvantity percepčné určiť - najmä ak sa v nej zachováva približný artikulačný pomer krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti, ale vzhľadom na prízvuk nie (takáto slabika, keäže v nej chýba dlhší kontext na porovnanie silovej modulácie, vyznieva vlastne "prízvučné", čo nevystihuje jazykovú skutočnosť); prízvuk vnímame na celkovom intenzitnom pozadí llšô relatívnu vlastnosť (zvukovú prominenciu) slabiky V protiklade k ostatným slabikám v rámci slova, respektíve tiktU (l.l).

3.0.3. Ako sme naznačili (3.0.2), prízvuk v §giiôv"iiej slovenčine má fonologicko-delimitačnú úlohu ha lif§¥fii slova. V tejto svojej funkcii nie je však medzi zvukovými prvkami osihotený. Spisovná slovenčina svojimi zvukovýffii prostriedkami výrazne vykresľuje hranice významových jédribtíék. Sú to napríklad tieto äalšie prvky: pauza (supraséglišňfálny jav s gramatizujúcou a fonologicko-delimitačnou fuňkeibu na úrovni slov, vetných členov, syntagiem a vietj pozri Mistrík, 1977, s. 353; Sabol, 1975, s* 378), os§btffi^ priebeh neutralizácie protikladu znelosť - neznelosť hi kontíí slova v porovnaní s jej realizáciou vnútri slova (§ VýuĚítí tohto protikladu ako hraničného signálu sémantických pľfkôV pozri Pauliny, 1975, s. 258; 1975 a, s. 216; Sabol* 1175 a» a. 76), osobitný priebeh neutralizácie protikladu kompaktnosť r difúznosť pri ostrých spoluhláskach na konci slová v porovnaní

s jej manifestáciou v rámci slova (Sabol, 1976 a, s. 440-441), osobitný priebeh neutralizácie protikladu sykavosť - nesykavosť a nerešpektovanie neutralizácie kvantity na medzislovnom predele (ibid., s. 433), kombinácia dvoch vokálov v tejto pozícii (hiát), kombinácia dvoch rovnakých vokálov v tomto postavení (špecifikácia predchádzajúceho prípadu), osobitné prípady neutralizácie spoluhlásky v (Sabol, 1983 a, s. 74). Uvedená zvukové javy (okrem pauzy) sa rovnako uplatňujú na konci slova aj na prefixálnom švíku. Keä si uvedomíme zvukovo-sémantická paralelu predložiek a predpôn (Sabol, 1974)> azda dostatočne jasne sa ukáže, že spisovná slovenčina má objektívne dispozície v spojení jednoslabičnej predložky a slova prízvukovať predložku (tu sa - okrem iného - uplatňuje paralela predpôn), ale aj slovo po predložke (ide o signalizovanie hranice medzi predložkou a slovom, teda medzislovnáho predelu). Druhá tendencia súvisu* zrejme aj s tým, že vo vývine slovenčiny - podobne ako flektívnych jazykov vôbec - sa rozvetvuje najmä časť slova napravo od koreňovej morfémy (hlavne pri kódovaní gramatických významov, aké predovšetkým signalizuje aj predložka; porovnaj Mistríkovo konštatovanie, že vo flektívnom type "gramatické kategórie sa manifestujú prevažne na pravej strane slov", 1972, s. 86); tým sa "pritlmuje" spolupatričnosť predložky a slova' a predložka ako by sa viac osamostatňovala (o štruktúrnych príčinách presúvania prízvuku na slovo po predložke v češtine porovnaj Vachek, 1968, s. 103-114; tam aj podrobný rozbos literatúry). Tdto skutočnosť môžeme doložiť brilantným príkladom z Hviezdoslava (uvádza ho V. Tujŕčány, 1975, s. 161), ale napríklad aj J. Zborovjana z básne Sonet zo Sliača:

A Cigáni tí, práve prišli,
si šiatre, tak im prišlo vhod,
priam popri našich tesno, pod
brezovým hájom postavili.

(Hviezdoslav)

Drozd sa mu ozval spopod kríka: CHCEŠ?
Z MYSLE TI ODRÁTAM.
Z DLANE NIE! CHODIA TAM
UŽ TVOJE DETI ČÍTAÍ...! A tu cez
dojatia k objatiam
šľahol ho znenazdajky prudký stres.

(Zborovjan)

Neprekvapuje preto, že v spojeniach jednoslabičnej predložky a slova sa môže prízvukovať 1. predložka, 2. slovo po predložke a 3- predložka aj slovo (prípad, že by sa neprízvukovala ani predložka ani slovo, je vylúčený). Pri tretej možnosti sa "ruší" prozodické napätie medzi predložkou a slovom; prízvuková "sila" predložky a slova sa tu neutralizuje, zastiera.

3.0.4. Pri analýze prízvukovania jednoslabičných predložiek treba upozorniť na originálne postrehy M. Rázusovej-Martákovej (1946), ktorej značnou oporou bola aj intuícia (rozbor literatúry k problematike prízvukovania jednoslabičných predložiek v spisovnej slovenčine a interpretáciu výsledkov výskumu v publicistickom štýle porovnaj u Ondrejoviča, 1976; 1977; 1979; 1979 a).

3.1. Nazdávame sa, že pri pokuse riešiť zložitú otázku prízvukovania jednoslabičných predložiek v spisovnej slovenčine je najvýhodnejšie postupovať tak, že sa vyčlenia

základná, nepríznakové prípady prízvukovania a príznakové, okrajovejšie, sekundárne možnosti. Ako hlavný činiteľ pri určovaní prízvuku v spojeniach s jednoslabičnými predložkami sa nám ukazuje rytmus a dôraz (pri vymedzovaní prízvuku v spisovnej slovenčine pracujeme s rytmickým činiteľom ako základným, äalej berieme do dvahy všetky činitele, ktoré sme uviedli v 1.1). Dominantnosť rytmického činiteľa, vyplýva zo spolupôsobenia prízvuku a rytmu (1.1; podrobnejšie Sabol, 1977 a). Na prízvukovanie jednoslabičných predložiek má veľký vplyv kontext, predovšetkým ľavá strana textu, najmä postavenie po enklitike a proklitike a po jednoslabičnom prízvučnom slove (Sabol, 1972 a; 1977 a).

Tendencie prízvukovať jednoslabičnú predložku či slovo po predložke budeme demonštrovať najmä výsledkami experimentálnej sondy z hovorového, publicistického a umeleckého štýlu spisovnej slovenčiny (podrobnú analýzu pórov, v našej osobitnej štúdii - Sabol, 1983 a).

3.3.1. V kombinácii jednoslabičnej predložky a jednoslabičného slova jednoznačne prevažuje prízvukovanie predložky. Vzniká tak rytmická "paralela" k dvojslabičnému slovu s prízvukom na prvej slabike slova. Toto prízvukovanie teda odráža prirodzený rytmus slovenčiny. Je podporované postavením jednoslabičnej predložky po enklitike alebo proklitike. Príklady: Výbuchy škrekov roztreskúvali sa <u>yo</u> tme ako vyhrážky nebesám. (Švantner) - Mrzela ich práca a <u>pre</u> ňu sa nenávideli. (Ondrejov) V umeleckom štýle je toto prízvukovanie takmer bezvýnimočné; v tomto type prejavov sa prízvukovanie predložky presadzuje aj napriek homonymii textu: - nebudeme sa škriepiť o sud. / Voda je predsa ťaví osud! (Válek) Príznakové presunutie prízvuku na slovo v hovorovom a publicistickom texte možno vysvetliť uplatnením dôrazováho činiteľa (príklady: a keá išla na <u>film</u>, o <u>dva</u> týždne, hnutie za <u>mier</u> a i.).

3.1.2. V spojeniach jednoslabičných predložiek s dvojslabičnými slovami sa popri základnom, nepríznakovom prízvukovaní predložky (najmarkantnejšie v umeleckom štýle) prízvuk Často presúva aj na prvá slabiku slova (a to rovnomerne v hovorovom a publicistickom štýle). V týchto prípadoch ide najmä o uplatnenie dôrazového činiteľa; značný výskyt v pozícii po predložke tu majú adjektiváliá (o svojom osude, pripravujú pre svojich spotrebiteľov a i.). Pri niektorých spojeniach možno zaznamenať aj spolupôsobenie činiteľa rytmickej zotrvačnosti: Magda je od nej o sedem rokov mladšia, o sedem rokov, o sedem rokov, si predstav atčí. Príklady na činiteľa rytmickej zotrvačnosti pri prízvukovaní predložky: ved ja idem na týždeň *do* Tatier, no vieš, ja idem na týždeň d£ Tatier s mamičkou; bol na druhom programe film, na druhom programe bez antény a pod. Je prirodzené, že tento typ prízvukovania v interpretovaných spojeniach sa najviac "opiera" o zvukovo-rytmické podložie okolia a metrický impulz v umeleckom, najmä básnickom texte: Spoza mihy ktos* ma zovie, / zovie dávno DO^ mene - - / To snáčí zvukyopozdené / v ducha ozvene ... ? (Krasko).

3.1.3 V spojeniach jednoslabičnej predložky s trojslabičným slovom sa v analyzovanom materiáli vyskytlo viac prípadov prízvukovania prvej slabiky trojslabičného slova než predložky, a to vdaka hovorenému a publicistickému textu. V týchto štýlových oblastiach sa rytmický činiteľ posúva do úzadia a na prvý plán sa dostáva dôrazové členenie textu, opreté o sémantiku výpovede. V prejavoch, v ktorých sa zvuková rovina "vyrovnáva" s významovou, ba niekedy ju aj prerastá (umelecký štýl), sme zistili opačnú tendenciu: dominantné prízvukovanie jednoslabičnej predložky pred trojslabičným slovom, dokonca vyššie než pred

dvojslabičnými slovami. To nás oprávňuje konštatovať, že zo zvukovo-rytmického pohľadu tento spôsob prízvukovania spojení jednoslabičnej predložky s trojslabičným slovom možno pokladať pre spisovnú slovenčinu za základný, nepriznakový. Prízvuk na 1. slabiku slova po predložke - podobne ako pri dvojslabičných slovách - aj tu "priťahujú" najmä adjektiváliá (na základných deväťročných školách, miestnosti na kultúrnu a klubovú činnosť atd.). Príklady na činiteľa rytmickej zotrvačnosti: v pondelok nejde na náčuvy, na výstupy; spomeň si na Domašu, na Domaši bol raz a pod. Najviac sa tlak zvukovo-rytmického okolia a metrického pôdorysu opäť ohláša v umeleckých textoch: Chladný dáždik prší, prší. / Po doline, **£0** návrší / zziabla jeseň žltosť znáša (Krasko). Efektný príklad na rytmickú automatizáciu sme našli u Válka:

Zima?
Puj ! A aká!

Nevyhnali by sme psíka
do fu-
do. fu-
do fujaka,
do fujavice!

Prvým rytmickým impulzom pre predložkové spojenie v tomto úryvku je rozsegmentovaný sled zvukov do fu-, ktorý ešte nesignalizuje význam; je len expresívnym zvukovým echom na spôsob onomatopojí a vníma sa rytmicky ako dvojslabičné slovo. Sémantické "napätie" rieši až spojenie ďo fujaka, pravda, nasadený rytmický pohyb v ňom zostáva aj naďalej, rovnako ako v äalšom spojení jednoslabičnej predložky pred štvorslabičným slovom (do. fujavice).

3.1.4. Pri spojení predložky so štvorslabičným a viacslabičným slovom sa - v našom materiál! - takmer výlučne

prízvukovala 1. slabika slova v hovorovom a publicistickom texte; v umeleckom štýle tu ešte čiastočne "zotrváva" tendencia k prízvukovaniu predložky najmä pod vplyvom zvukového okolia, ako sme to videli na poslednej Válkovej ukážke. (3.1.3).

. 3.2. Ako ukazujú výsledky prieskumu prízvukovania v spojeniach jednoslabičnej predložky s jednoslabičným až n-slabičnýra slovom, spisovná slovenčina "rieši" miesto prízvuku v takýchto prípadoch predovšetkým podlá slabikovej dĺžky slova po predložke. Najväčší pohyb možno pozorovať pri spojeniach predložky s dvojslabičným a trojslabičným slovom; rytmicky tu totiž vyhovujú obidva prípady prízvukovania: pri prízvukovaní predložky ide o daktylský takt (v spojení s dvojslabičným slovom), resp. ditrochej (v spojení s trojslabičným slovom). Variácie týchto rytmických celkov sú aj pri "mäkkom", neprízvučnom začiatku: ide o trochej s predrážkou, prípadne o daktyl s predrážkou (pri rozbore verša sa posledná dva prípady interpretujú ináč). Obidva spôsoby prízvukovania tak vlastne "tieňujú" prirodzený rytmus slovenčiny. Obmeny uvedených taktov umožňujú hovoriacim modulovať zvukový prejav v jemnej súhre a diferencii rytmickej a sémantickej štruktúry textu. >

V týchto súvislostiach možno - na základe našej analýzy - formulovať ešte jednu tézu: V textoch, ktoré vyzdvihujú aj organizáciu zvukových jednotiek (umelecký Štýl), prevažuje tendencia k prízvukovaniu predložky pred dvojslabičným a trojslabičným slovom, zatiaľ čo v textoch, ktoré túto organizáciu pritlmujú a uprednostňujú jednoznačne sémantickú náplň kódu (odborný štýl, publicistika), je zasa výrazná tendencia prízvukovať aj 1. slabiku dvojslabičného a trojslabičného slova po predložke, teda signalizovať začiatok významovo nasýteného výrazu po sémanticky "okrúhlom", všeobecnom, gramatickom prvku, akým je

predložka. V poslednom prípade vlastne prízvuk ako príznak slova (taktu) veľmi často prerastá do svojej vetnej aktualizácie, do dôrazu.

Možno konštatovať, že čím je slovo kratšie, tým viac sa pred ním prízvukuje predložka, tým viac sa v spojení predložky a slova presadzuje zvukovo-rytmická rovina jazyka. Výnimočným prípadom je tu čiastočne postavenie predložky pred trojslabičným slovom v umeleckom štýle; ide tu o "echo" kombinácie predložky s jednoslabičným slovom (Sabol, 1972 a, s. 131).

Celkove - podľa našich výskumov - je pomer prízvukovania predložky pred jednoslabičným až n-slabičným slovom a prízvukovania slova po jednoslabičnej predložke (najmä väaka prízvukovaniu predložky pred 1-slabičnými a 2-slabič- . nými slovami, ktoré majd v reči vysokd frekvenciu; o frekvencii slov podľa slabikovej dĺžky porovnaj Mistrík, 1966 a; Štraus - Sabol, 1968, s. 91 - 119) približne 3 : 1; vo vecných textoch sa obidve tendencie vyrovnávajú (približne 1 : 1), v umeleckých textoch výrazne prevažuje prízvukovanie predložky (približne 19 : 1). Miestom, v ktorom sa obidve tendencie najviac vzáaľujú, v ktorom je maximálne napätie medzi sémantickým a rytmickým činiteľom, je postavenie jednoslabičnej predložky pred trojslabičným slovom; táto skutočnosť vyplýva z charakteru celkového rytmického pôdorysu slovenčiny, konštituovaného rozložením prízvučných a neprízvučných slabík (porovnaj vyššie).

Prízvuk je zvukovo komplexný jav, preto záznam intenzity (aj v jazykoch, v ktorých je intenzita rozhodujúcou zložkou zvukovej prominencie slabiky vnímanej ako prízvuk) nevyjadruje prízvučnosť a neprízvučnosť v jazyku. Aj v spisovnej slovenčine je intenzita len jednou parciálnou - hoci rozhodujúcou - zložkou jeho zvukovej charakteristiky.

Vzhľadom na problémy, s ktorými sa bádatelia v oblasti experimentálnej fonetiky stretávajú pri hľadaní akustických a artikulačných korelátov prízvuku (porovnaj napr. Kodzasov - Otrjašenkov, 1968), treba upozorniť na fakt "hry" a "protihry" fonetických a fonologických prostriedkov konštituujúcich jav, ktorý nazývame prízvukom; aj tu - podobne ako pri segmentálnej úrovni - je pri percepcii rozhodujúce podložie fonologického systému príslušného jazyka (pozri napr. Pauliny, 1979, ô. 51 - 61).

4.1. Na stvárnení zvukovej prominencie slabiky vnímanej ako prízvuk sa zúčastňujú základné zložky akustického signálu: intenzita, frekvencia (melodický prvok) a čas, trvanie (kvantitatívny prvok). Ponická charakteristika prízvuku v jednotlivých jazykoch je daná špecifickým hierarchickým rozložením uvedených komponentov zvuku navrstvovaných na' "vedúcu" slabiku slova, resp. taktu. Na základe experimentálnej analýzy prízvuku v spisovnej slovenčine (Petreková, op. cit.) možno konštatovať, že tento jav "konštituujú" všetky uvedené fonické zložky:

a/ Stupeň intenzity do značnej miery ovplyvňuje percepciu prízvuku. Namerané hodnoty intenzity podľa jednotlivých polôh prízvučných, respektíve neprízvučných slabík toho istého zvukového zloženia (kontesa sama, ozvala sa sama, riasa sa nadvihla, hopsasa, sasanka) naznačujú súčinnosť intenzity a "očakávanej" percepcie prízvučnosti, respektíve neprízvučnosti.

b/ Prízvučná slabika sa nasadzuje /v priemere/ z vyššieho tonu ako neprízvučná slabika.

c/ Prízvučná slabika sa realizuje trochu dlhšie ako neprízvučná slabika /pomer priemerného trvania oboch typov slabík je 1,2 : 1/.

5.0. V súvislosti s typológiou prízvuku (o niektorých typologických akcentologických otázkach pozri Garde, 1968) a s jeho fonologickým výskumom naznačíme aj možnosti aplikácie našej novej, takzvanej syntetickej fonologickej teórie (Sabol, 1981; 1982) pri výskume suprasegmentálnych javov (tejto problematiky sme sa už dokli pri analýze kvantity v spisovnej slovenčine - 1984). Ide vlastne o uvažovanie o rozhličných hladiných vzťahu jednotlivého a všeobecného, podobne, ako sme to uskutočnili pri segmentálnych prvkoch. Aplikovať syntetickú fonologickú teóriu na zvukový podsystém suprasegmentálnych javov znamená - okrem iného - hľadať v intonačnom systéme paralely k fóne, foném a morfofoném, k jednotkám zo segmentálnej úrovne. Treba však poznamenať, že pri suprasegmentálnych javoch má zmysel rekonštruovať 3« vrstvu vzťahu jednotlivého a všeobecného (na segmentálnej úrovni ide o tzv. morfofonému) len pri takých jednotkách, ktoré majú fonologicko-dištinktívnu funkciu (napríklad kvantita v slovenčine, prízvuk v ruštine, melódia v čínštine), respektíve aj pri jednotkách s fonologicko-delimitačnou funkciou (prízvuk v slovenčine, v češtine a podobne). Tak napríklad v spisovnej slovenčine možno analogicky podľa jednotiek na segmentálnej úrovni definovať aj jednotky vyplývajúce z kvantity ako suprasegmentálneho javu s fonologicko-dištinktívnou funkciou: chrónu, chronému a morfochronému (podrobne Sabol, ibid.). Na pozadí prízvuku by sme pre príslušné jazykové systémy mohli takto vymedziť nasledujúce jednotky: akcent, akcentému a morfoakcentému, pri tónovej modulácii artikulačného prúdu melódiu, melodému a morfomelodému. Podrobný rozbor uvedených špecifických vrstiev vzťahu jednotlivého a všeobecného (s dôrazom na priemet fonetickej manifestácie do fonologickej identifikácie a naopak) v jazykoch,

v ktorých má prízvuk fonologicko-dištinktívnu, resp. fonologicko-delimitačnu funkciu, teda aj v spisovnej slovenčine, bude predmetom nášho äalšieho výskumu v tejto oblasti.

6.0. Naše poznámky o všeobecných akcentologických otázkach aj o zvukovej charakteristike a fungovaní prízvuku v spisovnej slovenčine možno zhrnáť takto:

a/ Spisovná slovenčina potvrdzuje inkompatibilitu volnej kvantity a voľného prízvuku.

b/ Viazanie slovenského prízvuku na prvá slabiku slova spôsobuje jednoznačná dominantnosť zostupných, decrescendových taktov, teda výrazným spôsobom ovplyvňuje rytmicko-prozodický ráz spisovnej slovenčiny.

c/ Hranica slova sa v spisovnej slovenčine jednoznačne vykresľuje aj suprasegmentálnymi javmi, najmä prízvukom; ide o fonologicko-delimitačnu funkciu slovenského prízvuku.

• d/ Pri fungovaní prízvuku v spisovnej slovenčine sa najviac uplatňuje rytmický činiteľ (k nemu sa radí činiteľ rytmickej zotrvačnosti), a to v sáčinnosti s intonačným, dôrazovým, sémantickým a eufonickým "vyznením" textu.

e/ V spojeniach s jednoslabičnými predložkami spisovná slovenčina "rieši" miesto prízvuku predovšetkým podľa slabikovej dĺžky slova po predložke.

f/ Prízvuk je zvukovo komplexný jav: na jeho stvárnení sa zúčastňuje intenzitná, frekvenčná a časová zložka signálu. V spisovnej slovenčine je jeho fonickou dominantou intenzita.

g/ Na základe syntetickej fonologickej teórie možno vymedziť analogicky podľa troch vrstiev vzťahu jednotlivého a všeobecného v segmentálnom podsystéme (fóna, fonéma,

morfofonéma) aj jednotky vyplývajúce z prízvuku (fonickej prominencie slabiky) ako suprasegmentálneho javu: akcent, akcentému, morfoakcentému (pre jazyky, v ktorých má prízvuk fonologicko-dištinktívnu, respektíve fonologicko-delimitačnú funkciu).

P o z n á m k a

x Ide o diplomovú prácu, ktorá vznikala pod naším vedením a za technickej spolupráce Ing. J. Zimmermanna vo Fonetickom laboratóriu Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove.

L i t e r a t ú r a

Garde, P.: Ľaccent. Paris, Presses Universitaires de France 1968. 171 s.

Hrabák, J.: Úvod do teórie verše. 4. vyd. Praha, Statní pedagogické nakladatelství 1970. 259 s.

Hrabák, J.: 0 charakter českého verše. Praha, Svoboda 1970 (a). 229 s.

Jakobson, R.: Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie. In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague. 4. Prague, Jednota československých matematiku a fysikud 1931, s. 164 - 183*

Kodzasov, 3. V. - Otrjašenko, J. M.: Eksperimentaľnyje is3ledovanija udarenija. In: Issledovanija po rečevoj informácii. Publikácii otdelenija strukturnoj i prikladnoj linvistiki. 2. Moskva, Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1968, s. 91 - 107.

Kráľ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1*984. 630 s.

Krámský, J.: On tne Phonological Law of Incompatibility of Pree Quantity and Free Stress. In: Travaux linguistiques de Prague. 2. Les problemes du centre et de la periphérie de la langue. Red. J. Vachek. Prague, Academia 1966, s. 133 - 145.

Kuryiowicz, J.: Accent and Quantity as Eleraents of Rhythm. In: Poetics - Poetyka - Poetika. 2. The Hague - Paris - Warszawa, Mouton - PWN 1966, s. 163-172.

Miko, P.: Dovedna či osve? (K pravopisu niektorých príslo-viek). Kultúra slova, 7, 1973, s. 340 - 344.

Mistrík, J.: Enklitiky v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 277-293.

Mistrík, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 280 s.

Mistrík, J.: DÍžka slova a štylistická štruktára textu. Jazykovedný časopis, 17, 1966 (a), s. 113-120.

Mistrík, J.: Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny. In: Studia Ácademica Slovaca. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultáry. Red. j. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, s. 83-92.

Mistrík, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogická nakladateľstvo 1977. 450 s.

Ondrejovič, S.: Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách. Kultúra slova, 10, 1976, s. 21-24.

Ondrejovič, S.: 0 prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine (Z histórie otázky). Slovenská reč, 42, 1977, s. 14-22.

Ondrejovič, S.: O prízvukovaní jednoslabičných predložiek v publicistickom štýle slovenčiny. Slovenská reč, 44, 1979 s. 204-210, 346-352.

Ondrejovič, S.: Zo slovenskej akcentológie. Jazykovedný časopis, 30, 1979 (a), s. 49-54.

Paulíny, E.: Protiklad znelosť - neznelosť v stavbe slova a tvaru v slovenčine. Slovenská reč, 40, 1975, s. 257-265.

Paulíny, E.: Die phonologischen Eigenschaften der Sonorlaute im Slowakiscben. Wiener Slavistisches Jahrbuch 1975 (a), s. 214-218.

Pauliny, E.: Slovenská fonológia. Bratislava, Slovenská pedagogické nakladateľstvo 1979. 213 s.

Petreková, J.: Prízvuk ako zvukovo komplexný jav v spisovnej slovenčine. (Diplomová práca,) Prešov 1986. 76 s. Univerzita P. J. Šafárika, Pilozofická fakulta.

Rázusová-Martáková, M.: O prízvučnosti predložiek. Slovenská reč, 12, 1946, s. 73-86.

Romportl, M.: Studies in Phonetics. Prague, Academia 1973, s. 165-175.

Sabol, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 76-83.

Sabol, J.: On tne Use of Entropy in the Investigation of the System and Structure of Language. In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 29-35.

Sabol, J.: O silovej modulácii súvislej reči. Kultára slov 6, 1972 (a), s. 129-133.

Sabol, J.: 0 morfonologickej interpretácii predložiek a predpôn v spisovnej slovenčine. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23-24, Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 115 - 118.

Sabol, J.: Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny. In: Studia Ácademica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 373-393-

Sabol, J.: Osobitosti pri znelostnej asimilácii v slovenčine. Kultúra slova, 9, 1975 (a), s. 76-78.

Sabol, J.: Prozodická stavba slovenského slova-. Kultúra slova, 10, 1976, s. 141-144.

Sabol, J.: Súčinnosť fonologickej a morfologickej roviny spisovnej slovenčiny. In: °tudia Ácademica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976 (a), s. 421-449.

Sabol, J.: Prozodický systém slovenčiny a slovenský verš. In: Studia Ácademica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. **J.** Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 491-515.

Sabol, J.: Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Čs. rozhlasu 1977 (a). 97 s.

Sabol, J.: Teoretické východiská slovenskej fonológie. In: Studia Ácademica Slovaca. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 391-402.

Sabol, J.: Fonetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1982. 148 s.

Sabol, J.: Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1983. 189 s.

Sabol, j.: Tendencie prízvukovania jednoslabičných predložiek v spisovnej slovenčine. In: Slavica Pragensia. 21. Acta Universitatis Garolinae - Philologica. 3-5 (1978). Red. M. Romportl et al. Praha, Univerzita Karlova 1983 (a), s. 73-82.

Sabol, J.: Kvantita v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultdry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 511-533.

Sabol, J.: Intonácia spisovnej slovenčiny. In: Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 465-470.

Štraus, F. - Sabol, J.: Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii (Genéza a charakteristika). In: Rytmus a metrum. (Litteraria. 11.) Red. 0. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 81-198.

Turčány, V«: Rým v slovenskej poézii. Bratislava, Veda 1975. 439 s.

Vachek, J.: Dynamika fonologického systému současná spisovné češtiny. £raha, Academia 1968. 154 s.

Otázky jazykovej interferencie v slovenskom jazyku na Spiši v Poľsku

Marián Servátka

Predmetom tejto štúdie sá vybrané interferenSná prvky v slovenskom jazyku Slovákov žijúcich na SpiŠí 1/ Pil V obciach Jurgov, Repiská, Sierna Hora, Tribš, Vyšné Lapše, Nižné Lapše, Lapšanka, Nedeca, Kacvín, Krempachy, Nová Belá, Fridman s osadou Falštín a Durštín.

Jazyk Slovákov na tomto ázemí hodnotíme akô jazykový átvar, ktorý sa nepoužíva v bežnej komunikácii. Sldváci tu bežne hovoria goralským nárečím, slovenčinu používajá iba v oficiálnom styku na zasadaniach Kultárnej spoločnosti Čechov a Slovákov v Poľsku (KSÔaS), v písomnôft ityku s redakciou časopisu Život, ktorý je tlačovým orgánom ICSÔaS, pri bohoslužbách (pokiaľ im to poľské cirkevné drgány umožnia), na folklórnych slávnostiach a oficiálnych stretnutiach.

Zo sociolingvistickej stránky **je** to komunikatívny útvar, ktorý má iné funkcie ako slovenský **jazyk** národnostných menšín v iných štátoch, napríklad v Maáarsku, Rumunsku, Juhoslávii. Preto ho podlá nášho názoru nemožno skúmat? klasickými dialektologickými metódami. Vzhľadom na **jeho** nekompaktnosť a rôznorodostí sme z výskumu vylúčili dotazníkovú metódu. Ako najvhodnejšiu formu výskumu tohto jazyka sme použili sociolingvistickú analýzu zameranú na zistenie interferenčných momentov v hovorených a čiastočne v písaných textoch.

Výskum slovenského jazyka mimo územia Slovenska. S výskumom slovenského jazyka v zahraničí sa začalo pomerne neskoro. Dodnes nie je zmapovaná jazyková situácia v strediskách našich krajanov. Na základe výskumu meazi slovenským obyvateľstvom v Madarsku vznikla monografia J. **Stolca** Nárečie troch slovenských ostrovov v Maáarsku, V. Blanár **(1950)** spracoval miestne názvy, P. Ondrus **(1956)** vydal Stredoslovenské nárečie v Maäarskej ľudovej republike a K. Palkovič **(1957)** vecný slovník Slovákov v Maďarsku. V Bulharsku konal nárečový výskum V. Blanár **(1949, 1955)** a A. Habovštiak **(1959)**. J. **Štolc (1968)** preskúmal aj reč Slovákov v Juhoslávii. Zo zahraničných slovakistov výskum slovenských nárečí mimo územia Slovenska konali: v Maáarsku Š. Sipos **(1958)**, P. Király **(1962}**,F. Gregpr **(1975)**, v Rumunsku S. N. Armasová, P. Rozkoš, ale najmä G. Benedek, ktorý okrem niekoľkých štúdií napísal monografiu o nárečiach v stoliciach Bihor a Sálaj **/1983/**. Rozsiahlu monografiu o nárečí Pivnice a Báčke v Juhoslávii spracoval D. **Dúčok /1972/**.

Reč našich krajanov v Poľskej ľudovej republike slovenskí jazykovedci dosial neskúmali. Podobu slovenského jazyka neskúmali ani poľskí jazykovedci, ktorí však podrob-

ne preskúmali a zmapovali goralské nárečie v Poľsku i v Československu - **K.** Nitsch (1921), M. Maiecki (1933, 1935, 1938), Z. Stieber (1929, 1930), Sobierajski (1966 - 1977), J. Bubák (1972. Poľská jazykoveda urobila na tomto poli maximum práce, kým slovenská sa ho nedotkla napriek tomu, že výsledky niektorých výskumov sú diskutabilné. Najzanedbanejšou oblasťou však je slovenský jazyk, ktorý ešte ovláda slovenská národnostná menšina. Ten neskúmali ani poľskí jazykovedci, ktorí sa určite necítili na to povolaní, ani naši, ktorí začali považovať tento terén za politické tabu. Zdôrazňujeme preto, že v našom príspevku, ako aj pri výskumoch, ktoré mu predchádzali, odhliadame od všetkých sporov z čias bývalých štátnych spoločenstiev, sme skúmali súčasné status quo slovenského jazyka na Spiši v PÍR. Poľský socialistický štát vedený Poľskou zjednotenou robotníckou stranou udelil Čechom a Slovákom v **PLR** V zmysle zásad marxisticko-leninského učenia o práve národnosti **na** svoj vlastný jazyk, status národnostnej menšiny, ktorá má vlastnú Kultúrnu spoločnosť Čechov a Slovákov v Poľsku i tlačový orgán.

Interferent, interferéma. Náš príspevok je súčasťou väčšej práce o interferencii v slovenskom jazyku na Spiši v PLR, V ktorej sme pri analýze interferenčných javov zaviedli pojmy interferent a interferéma.

Pod pojmom interferent chápeme najaktívnejší prvok alebo komplex prvkov aktívne pôsobiacich v interferenčnom procese na istú jazykovú jednotku. Interferentom môže byť fónická jednotka (hláska alebo skupina hlások), lexikálny alebo syntaktický tvar (syntagma, veta). Výsledkom pôsobenia interferenta je interferéma, to jest nová skupina hlások, nová lexáma alebo syntaktická jednotka, ktorá

v svojej interferenčnej podobe nevystupuje ani v prameni, ani v objekte interferencie. Ostatné prvky, ktoré prešli na interferenčnej vlne z jazyka interferenčného agensa do jazyka príjemcu (objekt interferencie) bez jazykovej deformácie, kvalifikujeme ako bežné prevzatia pod vplyvom interferencie.

Prípady modifikácií interferentov v skúmanej podobe slovenčiny. V slove [šaty] je interferentom vokál "y", pretože iba on prešiel z hláskového inventára goralského nárečia do slovenčiny. Pri jeho neprítomnosti by sme vôbec nepociťovali interferenčný tlak, pretože uvedená lexéma by mala podobu [šati] . V goralskom nárečí sa šaty označujú slovom £~o3eňeJ.
Podobne v slove fgospodarstvej je hlavným interferentom konsonat "g". V poľštine a goralčine sú výrazy gospodarka, v slovenčine máme slovo hospodárstvo. Skúmaná osoba použila slovenský lexikálny základ s goralsko-poľskou zmenou h>g.

Vo výraze [zaručenij je interferentom goralská podoba fzareňčeňij "zasnúbení".
Podobne pri interferéme ſsanokosenaj je interferentom domáce slovo ^sanokošehaj vo význame "senokosy, obdobie, keä sa zvykne kosiť seno".

ÍTrieskajul neznamená, že búchajú, ale "striekajú".
V goralčine je trysk, traska, poľ. pryskac "poslovenčením" vznikol tvar trieskajú.

Interferéma má niekedy metaforický charakter: £to som sa zobral z nohavíc "vyzliekol som si nohavice". V poľštine a podobne v goralčine sa nohavice "zdejmuja, scigaj".

Ešte poetickejším príkladom je stotožnenie nohavíc (poľ. spodnie) so spodnými nohavicami, spodkami. Informátor chce povedať, že keä sa vyzliekol z nohavíc, išiel v spodkách: £ išiel som f spodnaf, no v haťiafj. Spodne sá inťerferentom vo význame "spodné nohavice, gate". Podobu ff haíiaf] možno označiť ako výsledok snahy o hyperkorekciu. Informátorovi sa zdá, že slovo [haťe] sá slušnejším, kultúrnejším výrazom ako domáce, zemitá gace •

Interferéma [^opcej je bez kontextu nezrozumiteľná. Polonistom, respektíve slavistom sa môže spájať so slovom obcy "cudzí". V spojení Qopce veselej jej tiež nerozumieme, preto informátor vysvetľuje: £z opci, viejskie, opce^], teda po slovensky "dedinské". Interferentom je v tomto prípade slovenská slovo obec, ktorá stojí pri vzniku v slovenčine ne^známeho adjektíva [opce] "dedinské, vidiecke".

Prefixy vo funkcii interferentu. Interferéma ^viobliekam saj mala byť pôvodne (vyplýva to z kontextu) neutrálnym slovom. Išlo o bežné ranné obliekanie sa. Interferentná predpona vy- zapríčinila posun významu. Podobne je to s ostatnými prefixami v tejto funkcii:

pri-:

£ prispefkij nie sd "príspevky", ale "spevné doplnky, spevná vložky". Interferent: gor. £ pšispiefkif. £prispievali] "zaspievali", interferent ako v predchádzajúcom prípade.

vi-

[viučilij "naučili sa", interferent: gor. ^viucyc sej £vinašielj tu: "objavil dedinu". Interferentom je slovenské slovo vynájsť "objaviť", ktoré je použité v nepoužívanom spojení.

[uspievali] neznamená, že aa poriadne, do sýtosti, či k smrti uspievali, ale je to neutrálne slovo s významom "zaspievať", ba dokonca môže mať opačný význam ako v spisovnej slovenčine - "trošku si zaspievali", ^umislel] "zaumienil, vymyslel", interferent: gor. £umišlelj.

o-:

[otplaťij "zaplatí", nie "otplatí, vráti". Intereferent: gor. [opuaci] -
pobrali takif] nie vo význame "okradnúť", ale "zvoliť". Interferentom je tu v prvom rade predpona OT, ktorá pôsobí deformujúce. Tvar [vibraľi] by bol viac komunikatívny.

Predložky vo funkcii interferentu. Najčastejšou predložkou vystupujúcou v tejto funkcii je predložka do vo význame "k" ("ku"). V tomto význame nájdeme predložku do v poľštine, goralských, spišských i iných východoslovenských dialektoch.

do: ^vžal i*[1] do seba] (k sebe)
£prišiel do kráľa] (ku kráľovi)
[sadne do televízora] (!) (k televízoru)
^do suseda] (k susedovi)
prihoáili do neho] (k nemu)
do pápeža^ (k pápežovi), £do sestri] (k sestre),
[do brataj (k bratovi)
£do nas] (k nám)
^aňi slovo do neho] (k nemu)

Predložka-interferent u má svoj pôvod v goralskom nárečí, v poľštine sa v takomto význame nenachádza:

[uviazal ho za nohú u konaj (o koňa)
^uviazal ho u toho dreva] (o toto drevo)
^zavesíme u povali] (na povalu)
[remienok u krpca! (na krpci)

v: ^dostal v rukuj(do ruky),j^v domu] (doma)

cez: [bol obžalovani cez jedného tuj (jeden odtiaľto ho obžaloval)

z: ^tam bol možno z ... tižáeňj (bol tam asi týždeň)

Podobné mechanizmy pôsobili aj v ďalších prípadoch vzniku lexikálnych interferém v slovenskom texte. Tento proces možno nazvať aj fonetickým kalkovaním:

^paproťj "papraä" gor. paproc
[iťe] "chočíte" gor. ice
jjžesťa] "že ste" gor. žesce
jpovedaľj "hovorí" gor. poviada
fvieáeli] "vedeli" gor. viejeíi
j^poviestkij "povesti, legendy" gor. opoviastki, slov. povesti
jopovieáil • "ohlášky v kostole" gor. zapovie^i
[pojeáemej"pôjdeme na dopravnom prostriedku" poľ. pojedziemy, gor. pojehamy
jprovadiť3"viesť" poľ. prowadzic
(odjať]"odobrať" gor. odjoňc
Jpotefiťe] "dokážete" gor. potrafice
[spredať] "predať" gor. spršedac
[zahinulaj "zmizla, stratila sa" gor. zaginela, poľ. zagin^ia
[toťij "títo" gor. toci
[pririekaraé] "prisaháme" poľ. przyrzekamy

Zvláštne prípady vzniku interferém. ^Zliefka] nefiguruje vo význame "lejak" ani v poľštine, ani v goralskom dialekte. Interferent sa preto jednoznačne nedá určiť. Ide o interferámu-hybrid od gor. j^laé, lejaj a slovenského lejak.
Interferéma fvsťah] vo význame "priťahovať, vábiť, lákať" je absolútnym idiolektickým neologizmom: fžebi mal vsťah. ôobi ľud'a prihodili do neho] (do mlyna). Ani v poľštine, ani v goralčine sme ho v tomto význame nenašli.

Najväčší počet interferém pochádza z goralského nárečia, čo pokladáme za prirodzený jav. Ich vznik si vynucuje jazyková situácia, keä informátor nemá naporúdzi, resp. nepozná správny slovenský výraz alebo tvar. Táto činnosť je obyčajne vedomá, ale zistili sme aj prípady zautomatizovaného fonetického kalkovania goralských slov do slovenčiny. Išlo o osoby slabo ovládajúce slovenský jazyk.

Niektorá prípady interferencie na fonetickej rovine. Jazyková interferencia sa v skúmanom jazyku najevidentnejšie prejavuje na fonetickej a lexikálnej rovine. Uvádzame interferenciu v podobe negácie kvantity; progresívnej znelostnej asimilácie a v podobe interferenčné deformovaných diftongov.

Kvantita v skúmanom slovenskom jazyku. Vzhľadom na to že ani v goralských dialektoch, ani vo východoslovenských dialektoch a napokon ani v spisovnej poľštine neexistujú dlhé vokály, jedným z najsilnejších interferenčných pôsobení na fonetickej rovine je tendencia nezachovávať kvantitu, fonologický protiklad Lg : Lg°.
Po analýze zozbieraného jazykového materiálu nám vychodí, že počet älov, v ktorých sa vyskytujú dlhé a polodlhé samohlásky, sa dá vtesnať do tretiny alebo štvrtiny percenta všetkých použitých lexikálnych jednotiek. Ide o sporadicky vystupujúci jav, aj to iba u niektorých informátorov.

Zistili sme nasledovné;

1. Slová s dlhými a polodlhými vokálmi sa objavujú predovšetkým u osôb, ktoré veľmi dobre alebo dobre ovládajú slovenský jazyk, ale aj u nich predstavujú skôr ilustračný prvok, "import" zo Slovenska alebo náhodný jav.

2. Kvantita sa najčastejšie vyskytuje v dosť frekventovaných slovách; v niektorých iných prípadoch ide o odborné výrazy v širokom zmysle. V každom prípade ide o príjem "hotových" lexém zo slovenského rozhlasu, televízie i z osobných kontaktov so Slovákmi.

3. Vo všetkých prípadoch, kecí sa v slove vyskytuje dlhá hláska, ide o prvú (menej druhú) slabiku, nikdy nie je dĺžka v poslednej slabike, lebo tá býva krátka. Najevidentnejšie je to v 3» os. pl. slovies prít. času. Nazdávame sa, že uvedená tendencia môže súvisieť s prízvukom, ktorý je v goralčine na prvej slabike, umožňuje prevzatie a osvojenie si výslovnosti dlhých vokálov v tejto pozícii.

Informátor, ktorý dobre ovláda slovenský jazyk, použil na dvoch stranách písaného textu dlhé a polodlhé samohlásky v týchto prípadoch:

|pra:ci, za:ujem, mla:tfežou, mla:áeš, mla:áeže, kru:žok, su:bor, vra.ťil, pra:cu, mla:áeš, škola:x, dimna:ziumj.

Ide o informátora, ktorý má a/ stredoškolské vzdelanie, b/ strednú školu ukončil v Bratislave. Napriek tomu percento výskytu dlhých vokálov je veľmi nízke. Hovoril o slovenčine na Spiši, takže sa možno domnievať, že na túto tému už neraz rozprával v ČSSR.

V prípade iného informátora, staršieho ľudového rozprávača (v goralčine), ktorý dokáže bez problémov komunikovať

v slovenčine na rôzne témy, sme našli na deviatich-stranách textu nasledujúce slová 3 dlhými vokálmi:
fnepa.ôiť sa, ja;j, vla:3eš, nu;3a, za.mki, navlaáe, su.ri, o: nič, kra;snu, bla.zna, soma:rovi, sorca.r].
Pri malom počte slov s dlhými vokálmi prevažujú slová s emocionálnou motiváciou.

V niektorých prípadoch sme sa stretli u toho istého autora s dvoma rovnakými lexámami, jedna bola s dlhým vokálom, druhá s krátkym: ^Slova.ci - Slováci, ma:me - mamej. Tento fakt tiež potvrdzuje názor, že kvantita je tu skôr náhodným javom.

Progresívna znelostná asimilácia. \ŕ poľskom jazyku a goralských nárečiach sa na rozdiel od slovenčiny unlatňuje okrem regresívnej znelostnej asimilácie aj progresívna znelostná asimilácia.

Uvedený spôsob asimilácie sa v našich textoch objavil v spojeniach kv, tv, sv. V niektorých goralských nárečiach na Slovensku (Ždiar) sa spomínané konsonantické spojenia vyslovujú bez znelostnej asimilácie. Dlhodobé susedstvo skúmaných lokalít s poľským jazykom a okolotými malopoľskými dialektami však spôsobilo, že dnes sa spojenia tv, kv, sv vyslovujú v tamojších goralských nárečiach ako tf, kf, sf.

Prípady asimilovanej výslovnosti skupín kv, tv, sv:
[áectfo, zíikfidovana, otfarali, sfete, tfoj, tfrdi, otfori, kfetnu, nekfitne, kfet, zakfitňe, utforena, otforila, kfietki, štfrta, drušstfo, do De t f i] .

Výskyt tohto fonetického javu v slovenských výrazoch možno chápať ako sekundárnu interferenciu. Asimilovanú výslovnosť kf, tf, sf hodnotíme ako interferent a výsledné interferenčné jednotky ako interferémy. Ide o tendenciu, nie pravidlo.

O realizácii diftongov. V slovenčine na skúmanom ázemí sme zaznamenali čisté diftongy, diftongy s oslabeným neslabičným i a monoftongy v pozícii diftongov:

ia (poriadneho) - ^a (počiatku) - a (rodiča)

ie (striebro) - í;e (višiel) - e (deťa) - je (vješ,nje)

iu (íepšiu) - ^u (večš^u) - u (večšu)

uo (uosma) - ^o (m^ožeme) - o (vôbec) "vôbec"

Zvýraznená jotácia na miestach, kde by mala bytf čistá dvojhláska -ie-, je zjavne inšpirovaná goralským dialektom (ako napokon väčšina javov), percento výskytu takejto výslovnosti je však zanedbateľné nízke. Napríklad: j^vješ, vjeťe,hje] oproti: £~v*eťe] u tej istej osoby.

Zistili sme časté prípady monoftongizácie po palatálnych a postalveolárnych spoluhláskach: ^neveáa, nekto, rodiča, krčatok, nečo, naťahlo, vošel, zakľata, ľahše, uťekol, Poľaci, večša, mľeť, višel^J a podobne.

Monoftongizácia je najfrekventovanejšia v spojení ňe- ("nie"-), -rie-. Ide samozrejme o interferenciu z goralského nárečia a v niektorých pozíciách aj zo susedného spišského nárečia.

Ďalšou tendenciou je nepoužívanie diftongov v poslednej slabike. Po prealveolárnych a bilabiálnych spoluhláskach býva realizácia diftongov pravidelnejšia, je tam menej prípadov monoftongizácie: ~zemiački, biedi, golier, poriadne, miesto, f poriatku, kriedu, priamo, členovia

/\ >A < v .-v <~V 'N J

a pod. Prekvapujúco pôsobí čistá výslovnosť spojení £-ria-, -rie-] , i keď sa dali očakávať vplyvy goralského nárečia, kde v týchto pozíciách je -re-, -on-.

Napriek uvedeným zisteniam musíme uviesť argumenty, ktoré dokazujú, že tí istí autori používajú v jednom texte,

ba dokonca v jednej vete, td iatd lexámu s diftongom **i** bez diftongu (spojenia s oslabeným neslabičným **i** považujeme za diftong, pretože v každom prípade predstavujú opozíciu k čistému e, a).

Ten istý autor, ktorý hovorí jTneveáa], používa tvary., ako napríklad j^VAŤE, hrupš.IE, žiada, največš^u, ň^ekedij. Informátor, u ktorého sme našli tvary **j**^najlepše, naťahlo, ňe, koíes, neveáa, ľahšej a podobne, má v texte protiklady typu:

fvošel : šiel, šiel, višiel
videť : vidieť
ňeôo : ň^eSoJ.

Osoba, ktorá dvakrát použila formy j áeťa, rodiča] vysloví diftong v tom istom alebo podobnom hláskovom okolí:

Ideťa : áieťa

rodiča : ľudia, neviem, zakliate, učia

dones la,veosa: neveáia, dlhšie, zjeáia j

Podobné opozície nebolí v analyzovaných textoch zriedkavosťou, čo svedčí o neustálenej prítomnosti dvojhlások v slovenčine tamojších obyvateľov a o silnej interferencii rodného nárečia.

U viacerých jednotlivcov, ktorých texty sme analyzovali a ktoré dobre ovládali slovenský jazyk, sa prejavuje tendencia k monoftongizácii. Iba u jedného informátora sme zaznamenali 100 # realizáciu dvojhlások. Hodnotíme to však ako údaj relatívny, pretože sme to dodatočne neoverovali. Zistili sme niekoľko prípadov hyperkorektnosti:f oblieki, zamienili, poriekadla, reťazami.

Na mieste dvojhlásky ô sa objavuje £o, ^oj a napokon veľmi zriedkavo uo^ •> Tento diftong v goralských nárečiach nie je, takže ho vo svojom fonetickom inventári majá iba niektorí informátori, obyčajne tí, ktorí veľmi dobre, bez problémov hovoria po slovensky. Podobne ako v predchádzajúcich prípadoch aj tu dochádza k fonetickým dvojtvarom: ňepojáem - p^ojáem, nemôže - m^ožemej a pod.

Záver. **V** príspevku sme predstavili vybrané interferenčné momenty v slovenskom jazyku na Spiši v PLR. Ukázali sme nasledovné?

1. Kvantita nemá v tomto jazyku fonologická platnosť. Ide o sporadicky vystupujúci jav, najmä v emocionálnych, respektíve expresívne motivovaných výrazoch.

2. Progresívnu znelostná asimiláciu v spojeniach kf, . tf, sf možno označiť ako sekundárnu interferenciu z poľského jazyka.

3. Tendencia monoftongizovať diftongy v slovenskom jazykovom prejave pochádza z domáceho goralského nárečia. Monoftongizácia je frekventovaným javom po palatálnych a postalveolárnych konsonantoch-, po bilabiálnych, labiodentálnych a prealveolárnych konsonantoch je spomínaná tendencia menej agresívna.

4. **V** skúmanom slovenskom jazyku chýba ustálená miestna fonetická alebo výslovnostná.norma. Nazdávame sa, že v mnohých prípadoch ide o idiolektické prejavy s niektorými spoločnými znakmi.

Literatúra

Bubák, J.: Spiskie teksty gwarowe z obszaru Polski. Kraków 1972. 154a.

Maiecki, M. - Nitsch, K.: Átlaa jezykowy polakiego Podkarpacia. Kraków 1934. **Ozese I**: Mapy. **Czeác II**: Wstep, objaánienia, wykazy wyrazów.

Novoje v lingvistike. **VI**. Moskva 1972. 531 s.

Palkovi5, K.: Slovenské nárečia. Banská Bystrica 1981. 141 a.

Sirácky, J. a kol.: Slováci vo svete 1. Martin 1980. 300 **s**.

Sobierajski, Z.: Atlas polskich gwar apiskictí na terenie Polski i Gzechosiowacji. Poznaň **I**. 1966, II. 1970, III. 1973, IV. 1977.

Weinrelch, **V**.: Languages in contact. New York 1968. 148 **s**.

Ke zmenám v syntaxi současné češtiny

Josef Štépán

Zjišťování vývojových te**nde**n**c**í v syntaktické norme současné češtiny je obtížnejší než jejich zjišťování v norme morfologická. Zatímco v morfológií se mimo jíné mužeme opírat o paradigmata, v syntaxi takovou oporu nemáme. Je nutno pracovat mnohem více s rozsáhlým korpusem dokladu, a to - na rozdíl od morfológie - píedevším z hlediska vztahu jazyka a myslení. Myslení, zejména tvúrčí, a jazyk mají dôležitost pro všestranný rozvoj človeka a společnosti, zdokonaľovaní samotného procesu myslení vyvoláva zmeny v syntaktické norme češtiny. Je to patrné zejména tehdy, srovnáme-li materiál současné syntaxe s materiálem syntaxe **19**. století, **popř**. i vývojových etáp predcházejících. **To** za prvé, je treba vycházet z jazykového materiálu.

Za druhé: pri zkoumání vývojových tendencí v syntaktické norme Češtiny je nutno vycházet i z teoretických prací jazykovedných. **Pro** zjišťovánl normy v syntaxi,

zvlášte pro zmeny v syntaxi současné češtiny, jsou dôležité príspevky hlavne v Naši íeói, dále slovníky s kodifikační platností, jako jsou Príruční slovník jazyka českého, Slovník spisovného jazyka českého a Slovník spisovné češtiny. Radu vývojových tendencí múze odhalit i srovnání obou vydaní Šmilauerovy Novočeská skladby, ražných vydaní Havránkovy-Jedličkovy Ôeské mluvnice a jiné.

Teoretická jazykovedné práce a kodifikace ne vždy a včas registrují a akceptují zmeny v syntaxi současné češtiny. Uveäme na to dva príklady; jde o vety vyjadřující nemožnost vzniku účinku a o vety s protikladnou soubežností.

Vetami vyjadřujícími nemožnost vzniku účinku rozumíme ty, v níchž po adjektivu a příslovci príliš (popř. tuze) vety řídící nasleduje vedlejší veta s než aby, napr. Je príliš chytrý, než aby se dal oklamat. Jak ukázal K. Svoboda, Hýblovy časopisy ve 20. letech minulého století mají jen vety s než aby, ne vety s pouhým aby. Pfesto se dlouho ješte vety s príliš - než aby pokládaly za vývojové druhotné. V. Šmilauer uvádí v Novočeské skladbe z roku 1947 jen príklad *a* príliš - aby, obe konstrukce až v 2. vydaní roku 1966 na s* 294» Ješte učebnice Český jazyk pro 10. postupný ročník (Praha 1955) počíta s tím, že žáci v rozvinutém souvetí zvolí spojovací výraz aby. P. Daneš v 51. Vedlejší vety účínkové prirovnávací se spojkou než aby, Naše reč 37, 1954, s. 12-22 uznáva už obe konstrukce.

Vety, které jsou uvozeny spojkou zatímco, vyjadřují dnes často protikladnou soubežnost, paralelnost dvou dejú. V dobe obrozenaké se užívalo spojek co, co zatím. Obrozenské mluvnice však vety s co, co zatím v platnosti protikladné soubežnosti neuvádejí. Neuvádí je V. Zikmund v Skladbe českého jazyka roku 1863, J* Gebauer ani ve Slovníku staročeském, ani v historické mluvnici atd.

Ješte J. Halier roku 1930 v Naši reči odmítal v takových vetách vztah vecne protikladný. Avšak spojky co, co zatím a zatímco uvádejí v podstate dej paralelní a ten buеí není v nesouladu s obsahem vety íídící a pak vetu chápeme jako proste časovou, nebo je v nesouladu s obsahem vety řídící a pak se označuje jako odporovací. Tak tomu bylo i v dobe obrozenská. Tento dvojí význam spojek co zatím a zatím co souvisí i s tím, že také příslovce zatím má dv*ojí význam, časový a odporovací, jak na to pro dnešní jazyk ukázal K. Hausenblas v čl. Vety se spojkami kdežto a zatímco v dnešní češtine, sb. Studie ze slovanské jazykovedy, Praha 1958, s. 137. Spojky zatímco s významem protikladné soubežnosti se užíva často nejen v současném stylu odborném, ale i umeleckém (J. Čejka, P. Stavinoha aj.^.

Mnoho pro poznaní zmen v syntaxi současné češtiny vykonal K. Svoboda. Ve svém Souvetí spisovné češtiny (1972) a v množství článku se zabýva nejruznejšími jevy, jako napr omezováním polysémie spojovacích výrazu, inovačními konstrukcemi se spojovacími výrazy zatímco, kdežto, jestliže, aby, vetami se spojkou aniž, vytýkavými konstrukcemi, vztažnými vetami s nesklonným co a dalšími jevy v syntaxi češtiny. Svobodovy výklady daly podnety i mému výzkumu.

V syntaxi současné češtiny dochází mimo jiné k procesam prehodnocovaní nekterých slovních druha, jejichž výsledkem jsou hlavne predložky, spojky a příslovce. Tyto procesy prepozicionalizace, konjunkcionalizace a adverbializace, jimiž se v tomto príspevku chceme zvlášte zabývat, analyzujeme jako vývojové tendence v syntaktické norme současné češtiny, v syntaktickosémantické rovine jazykové stavby. Naším cílem je ukázal, jak uvedené vývojové tendence souvisejí s jazykovým vyjadrovaním nejruznejších obsahových, významových relací, popř. s nekterými myšlenkovými operacemi. Pokúsime se ukázat, jaké dôsledky mají pro

stavbu vety jednoduché a souvetí, jak přispívají ke zdokonaľovaní našeho vyjadrovaní,

Zatím nejpodrobneji byl popsán proces prepozicionalizace, napr. v pracích L. Kroupové. Na vzniku sekundárních předložek se ukazuje, že tyto predložky vyjadřují realitu explicitneji, a tak vytlačují predložky primárni, ovlivnují syntax, zdokonalují vetný kontext. Domnívám se, že vznik sekundárních predložek souvisí hlavne s oslabovaním lexikálního významu nekterých slov, zvl. substantív a adverbií, s jejich dekonkretizací, s tím, že nekterá slova neoznaôují jen substance a okolnosti, ale začínají vyjadřovat predevším vztahy, relace mezi jevy, napr. relace usporádanosti nebo kauzálni relace. Pritom ovšem jejich pôvodní lexikálni význam nezaniká úplne, prenáší se i do sekundárních predložek, které jsou významové explicitnejší. Tak napr. u složenó predložky na začátku dochází ke krížení základního významu primárni predložky na s puvodním fázovým významem substantíva začátek, srov. Kúže jsem mel na zaôátku podzimu už na sobe (J. Navrátil, Svetla našich večeru). U uvedená predložky je stupeň prepozicionalizace nízky. Vyšší je u bezpředložkováho instrumentálu začátkem, počátkem, koncern, srov. Začátkem prosince se oteplilo (M. Rafaj, Záhrada po rodičích); zde - na rozdíl od předchozího prípadu - nemohu fázové substantivum rozvijet shodným prívlastkom, srov. na samém začátku podzimu a + samým začátkem prosince. Do prvního stupne prepozicionalizace patrí tedy predložky na začátku, na konci, na konec, ke konci, do druhého stupne konce, končíc, začínaje, začínajíc, do třetího začátkem, koncern, behem a jiné, abychom uvedli jen nekteré predložky fázového významu.

S procesem prepozicionalizace ázce souvisí proces konjunkcionalizace. Také u neho dochází k oslabovaní

lexikálního významu nekterých autosémantických slov. Zmĺnili jame se již o vzniku spojky zatímco, jejíž význam prosté a protikladné soubežnosti souvisí s tím, že adverbium zatím má význam časový a odporovací. Lexikálni význam tohoto adverbia byl oslaben, nezanikl však úplne, nýbrž prispel k uznaní dvojí významové normy spojky zatímco, k její významové dvojznačnosti a tím k tomu, že čeština získala duležitý výraz pro vyjadrovaní protikladnomti a dialektického myslení vabec.

Vyjadrovaní protikladu, rozporu, rozdílu a napetí se v češtine uskutečňuje i jinými spojovacími výrazy. Jsou to především přípustkové spojky, které se neustále vyvíjejí, obohacuje se jejich repertoár tvarový v souvislosti s tím, jak se zdokonaľuje jejich štýlová rozlišenost a významová explicitnost. Na časové rozvrstvení píípustkových spojek v češtine i na jejich spojitost s životem národa ukázal podnetne K. Svoboda v Naši reči 57» 1974, 3. 67-71. Všimnú si jen proto přípustkových spojek i když (i kdyby) a přestože z hlediska vývojové tendence konjunkcionalizace.

Nejstarší z uvedených přípustkových spojek je spojka i když. Nejdríve se jí užívalo ne jako hotového jazykového prostředku, nýbrž jako príležitostné kombinace spojovacích výraza, které v jazyce byly. Máme sice na ní doklad již z Komenského Labyrintu, ale ješte v dobe obrozenská je rídkou výjimkou, je dlouho řídká i v 2. polovine 19. století. Doklad na přípustkové i když není ješte v Gřebauerove Mluvnici české pro školy stredni a ústavy učiteľské z roku 1902, uvádí jej až Mluvnice Gebauerova-Ertlova• 0 tom, že i když se ješte dlouho chápe jako príležitostná kombinace souřadieí spojky i a podfadicí spojky když, svedčí to, že PS, S3JČ ani SSÔ neuvädejí jako samostatnou podřadicí spojku i když, nábrž mají ji jen jako jeden z významu spojky i:

PS dokladá význam připouštecí spojovacími výrazy že i, treba i, i když, ,i kdyby, byt? i. SSJÔ u souřadicí spojky i uvádí podrobneji než PS, že "vymezuje nejzazší okolnost, za níž platí druhá část výpovedi, nekdy i nečekane (néjč. jako souôást spojovacích výrazu s významy přípustkovými treba i, byť i, i když, i kdyby)". Pozorujeme tedy mezi PS a SSJÔ již zmenu v hodnocení výrazu i když. SSÔ jde ješte dále, charakterizuje výraz i když jako spojkový podřadicí výraz. Samostatne uvádejí i když (i kdyby) jako podřadicí spojku teprve Frekvenční slovník češtiny vecného stylu (M. Tešitelová a kol., interní tisk Ústavu pro jazyk český ČSAV, Praha 1983) a Kvantitatívni charakteristiky současné češtiny (týž kolektív, Academia, Praha 1985, s. 228). Taková hodnocení výrazu i když (i kdyby) je v souladu s jejich konjunkcionalizací: necíti se již jako příležitostná kombinace souřadicí spojky i a podřadicí spojky když (kdyby), nýbrž jako ucelená podřadicí spojka.

Je zajímavé, že v pojetí výrazu i když došlo ke zmene v pomerne krátkém časovém áseku: ješte Frekvenční slovník J. Jelínka - J.V. Bečky - M. Tešitelové, jehož materiál je z 50., popř. 40. let tohoto století, neuvádel spojovací výraz i když (i kdyby). Avšak Frekvenční slovník češtiny vecného stylu spojky i když (i kdyby) uvádí již samostatne jako celek. Je to v souladu s vývojem gramatické teórie. Ješte F. Trávníček v Mluvnici spisovné češtiny (1951, s. 706) chápal i když jako příležitostnou kombinaci. Už však v Havránkove-Jedličkove České mluvnici (1952, s. 189) se uvádejí spojky i když a i kdyby jako spojky přípustkové. Nejpodrobneji se spojkou i když, a to jako spojkou modálne dvojznačnou, zabýval v Souvetí spisovné češtiny (Praha 1972, s. 212n.) K. Svoboda.

Zajímavá je nejmladší přípustková spojka přestože, která vznikla z předložkového akuzativu korelativního záj-

mena ten (pies to) a podřadicí spojky že. Nezaznamenáva ji ješte Havránek-Jedlička v České mluvnici, Praha 1952, s. 189> má ji až do 2. vydaní z roku 1960. Tato spojka se ojedinelé vyskytla až v 2. polovine 19. století. Liší se od jiných přípustkových spojek, zvl. od spojek ač a aôkoli svou popisností, svou slovotvornou štruktúrou, signalizuje explicitneji nesoulad než jiné spojky přípustkové. Lexikálni význam jednotlivých komponentCi spojky prestože není ješte tak silne oslaben jako u spojky i když (i kdyby), a proto dnes dosud vedie spojky prestože máme doklady psané jako přes to, že i přesto, že. Proces konjunkcionalizace se tedy ve výsledku liší u spojek i když a prestože.

Jiný typ konjunkcionalizace probíhá u přirovnávacích vet s jako.a než. Tyto vety mají nejruznejší významové odstíny podlé toho, s jakými spojkami (spojovacími výrazy) se kombinuj!, srov. jako když, jako kdyby, jako že, než když, než aby, než že, než jak, než jaký, než kolik atd. PS, SSJÔ a SSČ vycházejí pri vymezování jednotlivých hesel ve slovníku ze slov jako grafických jednotek, proto uvedené výrazy' nevykládají samostatne, nýbrž v rámci slova jako a slova než. Jisté rozdíly tu jsou, ukážme si je u výrazu jako: PS v heslu jako uvádí jen kombinaci jako že, SSJČ již vedie ní i kombinaci jako když, stejne i SSČ. Žádný slovník však nemá kombinaci jako kdyby, tíebaže v jazyce existuje už dávno, srov. doklad z Karia Poláčka v NovoČeské skladbe VI. Šmilauera. Mnohem více pozornosti venují spojovacím výraz&m přirovnávacích vet gramatické práce, které uvádejí doklady v rámci vedlejších vet príslovečných zpusobových, jejich nejpodrobnejší interpretaci podáva K. Svoboda v Souvetí. Shrneme-li: u přirovnávacích vet typu jako když, než aby spojovací výrazy nepostoupily v procesu konjunkcionalizace tak daleko jako výrazy i když, i kdyby, stále je dosud chápeme jako príležitostné kombinace spojovacích

výrazu. Nekonstituoval se u nich jednotný význam, nemůžeme o nich ješte uvažovat v tom smyslu jako u spojek i když (i kdyby) jako o podřadicích spojkách.

Dosud jsme se zabývali konjunkcionalizací jako vytvárením spojek a spojovacích výrazu na základe srovnávání jejich popisu v jazykovede i na základe vlastního zkoumání. Konjunkcionalizace je úzce spojená s prehodnocovaním existujících spojovacích výrazu, s jejich zastaráváním nebo šírením.

0 ústupu nekterých spojovacích výrazu v současné češtine vime z empirie. Exaktní štatistický prúzkum tento ústup jen potvrzuje. V knize Složité souvetí s retezcovou závislostí (*1911)* jsem uvedl tabulku frekvence spojovacích výrazu. Srovnání této frekvence s frekvencí spojovacích výrazu ve Prekvenčním slovníku Jelinka-Bečky-Tešitelové (1961) ukazuje, že ústupují především vztažná zájmena a vztažná příslovce obsahující sufixy -ž(e), -žto, -koli(v), -to. Ústupují spojovací výrazy kterýžto, kdež(e), kamkoli(v), kterýkoli(v), ale také kterýž, kdokoli, kdykoli aj., Částečne také kdož. Je zajímavé, že vztažné zájmeno což si zachováva své postavení: ve frekvenčním slovníku šlo o **5.** nejčastejší vztažné zájmeno (absolutní četnost umelecké štýlová oblasti 215), v mám materiálu má dokonce **4.** místo (četnost 256, dostáva se pred vztažná zájmeno jaký). To, že vztažné zájmeno což nezastarává, je dáno mimo jiné tím, že na rozdíl od základních vztažných zájmen a příslovcí veta s což vetu řídící nedeterminuje, pouze na ni naväzuje a to je v současné rychlé komunikaci výhodné; sémanticky je veta s což blízka vete hlavní, je pevne vázána na postpozici.

Naopak, frekvence jiných spojek v **mém** materiálu stoupá, presunují se z knižní štýlové platnosti do neutrální. Je to patrno zvlášte u spojky ponevadž, která ve frek-

venčním slovníku byla mezi spojovacími *výrazy* na **26.** míste, v mám materiálu je na **14-** míste. Dokazuje to i materiál Frekvenčního slovníku vecného stylu z roku **1983**, tam je spojka ponevadž na **15.** míste. - Obdobná situace je u spojky takže **(PS 22.** místo, mdj materiál **13.** místo, **VS 10.** místo).

Tretí vývojovou tendencí v syntaktické norme současné češtiny, které si všimneme, je vedie prepozicionalizace a konjunkcionalizace proces adverbializace. M. Dokulil. **(3aS 1982**, s. **163)** ukázal, že adverbializace je postupný proces, jehož výsledkem je ustrnutí nekterých jednotlivých tvard ohebných slovních druha nebo frazeologických jednotek a slovních spojení v platnosti príslovečného určení a jejich přehodnocení v jedno slovo, v odpovídající slovní druh neohebný, tj. příslovce. Upozornil, že obdobný charakter má prepozicionalizace a konjunkcionalizace, protože také tu tvar nekterého slova ohebného nebo neohebné slovo jiného druhu nabyl povahy predložky nebo spojky. **M.** Dokulilovi jde však hlavne o pohled z hledíska lexikálni sémantiky, proto také uvádí, že proces slovnedruhového prechodu **býva** provázen univerbizací, tj. yznikem jednoslovného pojmenování na pozadí pojmenování víceslovného; jie o univerbizaci úplnou (zatímco, protose, jakmile) nebo častěji neúplnou (v zájmu, za pomoci, za účelem)•

Všimnú si jen nekterých procesu adverbializace, a to zvlášte z hlediska syntaktickosémantickáho. Podobne jako u prepozicionalizace a konjunkcionalizace i zde dochází k oslabovaní lexikálního významu nekterých slov a k jejich slovnedruhovámu prehodnocovaní a to má pak dusledky pro stavbu vety. Jde o jednotlivé jevy, vetšiny si teórie všimla, do školská praxe však ješte v žádoucí míře nepronikly.

Je treba uvést, že už Kv. Hodura (1951), J. Zima (1955) a Fr. Daneš (1964) upozorňovali na to, že se ve spisovné češtine užíva vedie vety typu Tisíce lidí zhlédly i vety typu Tisíce lidí zhlédlo. V čem je tu proces adverbializace? Podlé mého názoru spočíva v tom, že se oslabuje číslovkový význam číslovky tisíce na význam 'množství', na spojení tisíce lidí pusobí obsahové blízke spojení hodne lidí s adverbiem míry. Spojení tisíce lidí začína obsahové jako celek označovat množství (míru) jako spojení hodne lidí, formálni shoda přísudkového slovesa jen s číslovkou tisíce je pak pociťovaná jako rušivá. Mení se proto shoda Tisíce lidí zhlédly a u přísudkového slovesa se uplatňuje taková koncovka, jakou vyžaduje spojení tisíce lidí ve významu 'hodne lidí' jako celek. Vznikla tak veta typu Tisíce lidí zhlédlo, tj. nová forma, slovesný přísudek dostal neutrálni zakončení -o stejne jako ho má u vety s adverbiem: Hodne lidí zhlédlo, jde tedy o jednu z vývojových tendencí adverbializace, která se uplatňuje u nekterých vyšších základních číslovek, jako tisíc, sto. Puvodní forma (veta typu Tisíce lidí zhlédly) však zustává nadále v syntaktické norme češtiny. Uvedený typ adverbializace pozorujeme už delší dobu také u substantíva spousta, napr. V přeplneném autobuse jelo spousta lidí do práce (Mladý svet) - jela spousta lidí, a dokonce u substantíva rada, srov. prekvapivé Objevilo se rada kritických připomínek (Ôs. televize). Mezi výrazy spousta a rada je rozdíl. Výraz spousta je kodifikován nejen jako podstatné jméno, ale i jako příslovce ve významu 'hodne, mnoho' (SSÔ s. 510). Adverbializaci, tj. vyjadrení shody neutrálním tvarem prísudku, je možno považovat za náležitou (taká Fr. Kopečný v Základech české skladby uvádí vetu Bylo tam spousta lidí, s. 232).

Pokud je mi známo, dosud česká jazykovedná teórie nezaznamenala adverbializaci výrazu rada, je kodifikován jen jako podstatné jméno. Doklady na jeho adverbializaci jsou predevším z mluvených projevň v hromadných sdelovacích prostředcích, zvl. v televizi. Jsou to zatím ješte odchýlky od spisovné kodifikace.

Jiným typem adverbializace v syntaxi češtiny je vytváření jednoslovných pojmenování na pozadí pojmenování víceslovných tak, že dochází k oslabení jednotlivých významu obou komponenta a ke vzniku významu celkového. Na tuto tendenci upozornil již Fr. Trávníček (Mluvnice spisovné češtiny II, 1951* a» 1170) u zájmen neurčitých, pozdeji samostatne pri vyjadrovaní neurčitosti zájmen a zájmenných příslovcí J. Porák (Slavica Pragensia 1962, s. 405). Tak v současné češtine koexistují vedie sebe viceslovná a jednoslovná (spřežková) pojmenování, napr. sotva kdo a sotva kdo, málo kdo a málokdo, zřídka kdo a zřídkakdo, boh ví kdo a buhvíkdo, nevím kdo a nevímkdo apod. Neurčitá zájmena a neurčitá zájmenná příslovce píedstavují zvláštni syntaktickosémantickou skupinu slov, u nichž pozorujeme neustály pohyb, jak jsem ukázal už v Naši reči 1973.

Pokud vím, nebyl dosud zachycen v odborné literatúre proces adverbializace výrazô typu jakteživ (jakživ) ve významu 'nikdy', třebaže má své kořeny již v dobe národního ohrození.

PS má hlavne doklady, v nichž je zhoda ve jmenném rode a čísle mezi temito výrazy a subjektem vety, jde tedy o adjektíva ve funkci doplnku, srov. Tys ješte jakživ nikde nebyl (Stroupežnický)• Jen zřídka uvádí PS doklady, v nichž se shoda zrušila, srov. Ti neudelali jakživ nikomu nie dobrého (Herben). V syntaktioká norme současné češtiny dochází ke zmenám ve štýlové platnosti delších a kratších tvaru a ješte časteji než dříve se

ruší shoda v rode a čísle mezi temito *výrazy a* subjektem, jak úkazují šířící se doklady v umelecké štýlové oblasti. Zrušení shody má ruzné výsledky na Morave než v Čechách: . zatímco na Morave ustrnuje spíše tvar mužského rodu, srov. výše doklad z Herbena,(tak je tomu patrne i ve spisovné slovenštine, srov. Česko-slovenský slovník, Bratislava 1979, s. 129), ve vlastních Čechách je to spíše tvar stŕedního rodu, srov. Jakživa si Agnes bez kamarádky nekoupila ani punčochy (Z. Kočová, Tychonova hvezda).

Adverbializace výrazu jaktéživ (jakživ) se projevuje dnes v tom, že se odstraňuje shoda v rode a čísle mezi temito výrazy a subjektom (vety se shodou ovšem vedie toho nadále existují). Tato tendence je pokračovaním zmen, které započaly již v 19. století. Tehdy ze dvou (popŕ. tri slov), tj. z výrazu jak, adjektíva živ a zájmena te, vzniklo ustrnutím (adverbializací) slovo jedno (jakživ, jaktéživ). Podrobneji jsem se touto problematikou zabýval v Naši reči 1985, s. 213n.

Uvedené vývojové tendence prepozicionalizace, konjunkcionalizace a adverbializace souvisejí s neustálym zdokonaľovaním myslení a s prohlubováním abstraktního myslení. Mení se i vztah obsahu a formy v Češtine. Rostoucí dlohu abstrakce se projevuje v oslabovaní konkréťního lexikálního významu u predložek, spojek i u dalších slovních druhu, zmeny v myšlenkovém obsahu vedou k narušovaní a obnovovaní jednoty obsahu a formy. Intenzívneji se uplatňují nové sekundárni predložky, nekteré spojky, spojovací výrazy, vyjadrovaní neurčitosti u nekterých procesu adverbializace. Všechny tyto jevy zdokonalují vyjadrovaní myšlenkových obsahu a vztahu ve vete jednoduché i v souvetí, využívají dŕívejších konkrétních lexikálních významu k vyjadrovaní celá rady nových významových odstínu, a to i abstraktnejších.

Na záver sí všimneme ješte jedné otázky. **Česká** syntaktická teórie, orientovaná v poslední dobe **na** valenční **štruktúru** vety, se soustředuje zvlášte **na** zkoumání slovesné **rekce.**

Ukazuje **se**, **že** nekteré väzby ustupují zcela, jiné **se** špecifikuj! jen pro určitou štýlovou oblast, další slovesné väzby pronikají do syntaktické normy spisovného jazyka **nove.** Příkladem maže byt sloveso uvažovat. Dnešní väzby uvažovat o nečem, neco, nad nečím, **s nečim se** od sebe liší sémanticky i stylove. Väzba uvažovat o nečem **je** väzbou základní a neutrálni, väzba uvažovat neco je jevem odborné vrstvy, väzba uvažovat nad nečím je inovace, která proniká do syntaktické normy spisovné češtiny, v počáteční fázi mohlo jít o vliv nemčiny, dnes tento vliv již není, a konečne väzba uvažovat s nečím stojí mimo spisovnou normu, **je** treba **ji** odmítnout jako nevhodnou, protože **jde** o kontaminac"! s významove blízkym slov**e**sem počítat s nečím, napr. doklad Podnik uvažuje s dalším vývojem výroby motocykla(Hospodářské noviny). Podrobneji jsem o slovesné rekci u slovesa uvažovat psal v Naši **reči** 1972. •

Mnohém vetší pohyb než v slovesné rekci je v oblasti přimykání. **Že** i zde jde **o** syntaktickou závislost, ukázal již v roce 1958 K. Hausenblas. Dnes se přimykání nevenuje v České lingvistice taková pozornost jako slovesné rekci. Zatímco u slovesné rekce **je** spojitost mezi řídícím výrazem a predmetem tesná a ustálená, ne rôznorodá po stránce formálni i myšlenkové, v oblasti přimykání k témuž řídícímu (dominujícímu) výrazu Ize připojit mnoho potenciálních determinací príslovečných, je vôbec mnoho sémantických rozdílô a odstínô v príslovečných determinacích a tomu odpovídajících rozdílných zpôsobô jazykového **vyjadrení.**
Z rozsáhlé problematiky odrazové sémantiky upozorneme jen na príslovečné určení času, **a to** u pojmenování ročních období a dnô **v** týdnu **a na** obecný časový obsah.

Jeatliže substantivum pojmenovává roční období a dny v týdnu a je rozvito přívlastkem shodným, pak zjišťujeme, že bezpředložkový genitiv v norme současné spisovné češtiny je stylove príznakový, knižní, napr. Té soboty nikdo nepřišel, Té zimy však zahynuli tri jejich lidé (j. Kozák, Bílý hřebec). Užíva se stylove neutrálního bezpředložkového akuzativu Tu sobotu nikdo nepřišel, Tu zimu však zahynuli, ale také akuzativu s predložkou v, srov. V tu sobotu nikdo nepřišel.

Jestliže substantivum pojmenovává obecný časový obsah a je rozvito přívlastkem shodným, pak základním pádem je bezpředložkový genitiv a instrumentál, srov. Ostatní byli toho času nezvestní (Klevis, Alexandra), Silnice tou dobou nevynikaly zvláštni bezpečností (V. Kaplický, Čtveráci). Býva zde i předložkový akuzativ s v, srov. V" ten čas zase císař Josef chodil v prevlečení po svete (České pohádky), a předložkový lokál s v, srov. Vynálezci v dřívejších dobách byli na tom lépe (A. Hoch, Vynálezy, které změnily svet). Bezpředložkový akuzativ býva hodnocen jako neuspokojivý, resp. nenáležitý, srov. Tu dobu panoval císař Josef II. místo v té dobe (K. Svoboda* Prislovečné určení a stylizační potíže, Český jazyk a literatúra 34, 1983-4, s. 160). Upozornil, že tu jde o mnohé další významové vzťahy, jejichž vyjadrovaní žákum a mene obratným stylistum pusobí težkosti.

Záver: Pro poznaní zmen v syntaxi současné češtiny se bude treba ješte více než dosud zabývať problematikou souvetí, prislovečného určení, ale i prívlastku. Bude k tomu nutné vytvoriť príručku pravidel české skladby, jak to postulují již J. Kraus - J. Kuchár - A. Štich - Pr. Štícha v čl. Současný stav a vývojové perspektívy kodifikace spisovné češtiny, SaS, 1981, s. 232. Pokúsil jsem se zpracovat

rozsáhlou materiálovou bázi z hlediska odrazové sémantiky v článcích a v monografii 5as ve vete a textu, Praha 1987 (v tiskú). Hodne práce bude treba ješte udelat. Je to bezprostredne velmi naléhavé v současné dobe, kdy se stupňuje spoločenská poptávka po poznatcích o dloze myslení, jazyka a vedy, a to nejen pro poznaní všestranného rozvoje človeka, ale i pro poznaní cest zdokonaľovaní samého procesu myslení. To môže mít i význam pro posilovaní vlivu myslení a jazyka na rozvoj ekonomiky.

Michail Fiodorovič Rsyevskij a jeho kontakty so Slovákmi

Štefan Švagrovský

Styky ruských a ukrajinských slavistov so Slovákmi v dobe národného obrodenia, ba prakticky až do konca prvej svetovej vojny, sá už dobre preskúmané. Zaslúžili sa o to A.**V.** Francev,[1] H. Turcerová,[2] **J. Jirásek**,[3] **J.** Stanislav,[4] P. Petrus,[5] **V.** Matula,[6] **M**, Soták,[7] M. Kocák' a niektorí **3alší** bádatelia. Zo starších bádatelov najmä H. Turcerová a **J. Jirásek** opísali tieto styky dosť jednostranne, z ôechoslovakistických pozícií, vidiac v nich prevažne **len** nadŕžanie romanticky naladených a všeslovanskou ideou "posadnutých" mladých ruských slavistov L. Štúrovi v jeho zápase o novú spisovnú slovenčinu. Ale už A.**V.** Prancev na základe prebádania rozsiahleho epištolárneho materiálu (denníky, listy a poznámky ruských a ukrajinských slavistov z ich ciest po Slovensku) dokázal neopodstatnenosť takéhoto záveru o úlohe, ktorú zohrali mladí ruskí slavisti v slovenskom národnom hnutí. Štyridsať rokov po A.**V.** Prancev ovi využil tento epištolárny materiál **J.** Stanislav na napísanie svojej knihy,[9] v ktorej

už z marxistických pozícií opísal styky ruských a ukrajinských slavistov so Slovákmi v tomto zložitom období našich národných dejín. Takmer tridsať rokov svojej vedeckovýskumnej práce venoval rusko-slovenským stykom náš historik V. Matula. Preskúmal množstvo materiálov v sovietskych archívoch a publikoval o rusko-slovenských stykoch doteraz najväčší počet prác Aj výsledky jeho prác sa opierajú hlavne ô epištolárny materiál, pochádzajúci predovšetkým z archívu M.F* Rajevského, ?• Petrus, M, Soták a M. Kocák rozmnožili tento materiál o niektoré nové pramene, siahajúce až do rokov prvej svetovej vojny a dokončili tak prakticky zmapovanie ciest ruských a ukrajinských slavistov po Slovensku a ich stykov so Slovákmi až po uvedené obdobie. Aj ke3 ˇ. Matula vo viacerých svojich štúdiách poukázal na to, že najdôležitejšiu úlohu v nadväzovaní a rozširovaní rusko-slovenských stykov v 40. - 80. rokoch XIX. storočia hral M.P. Rajevskij, zostáva táto skutočnosť v slovenskej jazykovednej slavistike i v dejinách slovenskej jazykovedy málo známa. Cieľom tohto príspevku je predstaviť slovenskej jazykovede tohto neúnavného kriesiteľa národného povedomia utláčaných slovanských národov v Rakúskej (od roku 1867 Rakúsko-Uhorskej) a Osmanskej ríši v 40. - 80. rokoch minulého storočia a zároveň veľkého mecéna slovenských národných snažení v dobre obrodenia*

M.P. Rajevskij sa narodil 18. júla 1811 v Arzamase. Po skončení bohosloveckého seminára v Nižnom Novgorode (v súčasnosti Gorkij) študoval v rokoch 1829 - 1833 na duchovnej akadémii v Petrohrade. 0 rok neskôr sa stal kňazom kostola pri Ruskom vyslanectve v Štokholme. Po šesťročnom pôsobení v Štokholme prichádza v roku 1842 v rovnakej funkcii do Viedne. Tu na svojom novom pôsobisku dostáva sa hneä do víru národnooslobodzovacieho

zápasu slovanských národov v Rakúsku i tých Slovanov na Balkáne, ktorí trpeli pod Csmanskou ríšou. Vo veľmi krátkom čase nadväzuje M.?. Rajevskij osobné i písomné kontakty s vodcami národných hnutí jednotlivých slovanských národov a významnými slavistami. Postupne sa stretáva a nadväzuje písomný styk s V. Karadžičom, L. Štúrom,'K. Kuzmányim, J.M. Hurbanom, P. Miklošiôom, I. Gajom, P.J. Šafárikom, Petrom. II Njegošom, F. Palackým, V. Hankom, V. Jagičom, K.J. Erbenom, B. Šulekom a desiatkami äalších. V päťdesiatych rokoch je jeho činnosť sústredená tiež do Bosny a Hercegoviny, kde z poverenia ruských oficiálnych miest i ruských dobročinných spolkov sprostredkúval pomoc tamojšiemu pravoslávnemu obyvateľstvu, v šesťdesiatych rokoch pomáhal pri zakladaní pravoslávneho kňazského seminára v Banja Luke a v čiernej Hore pri zakladaní kňazského a učiteľského seminára a ženskej školy v Oetinje, pre ktoré vypracoval štatút a vyučovací program, ľúto činnosť v Bosne a Hercegovine a v čiernej Hore vykonával až do zriadenia ruských konzulátov v Bosne a Hercegovine. Avšak hlavná činnosť M.P. Hajevského v spomenutom období sa rozvíjala v Rakúskej, respektíve Rakúsko-Uhorskej monarchii. Tu okrem úloh, ktoré plnil pre ruské vládne inštitúcie, hlavne ministerstvo zahraničných vecí a ruský pravoslávny Synôd, plnil aj celý rad cíalších úloh pre rozličné ruské dobročinné spolky a organizácie, menovite pre Výbor aristokratických dám a pre moskovský a neskôr aj petrohradský Slovanský dobročinný výbor (spolok). Od roku 1860, ked sa M.P. Rajevskij stal členom moskovského Slovanského dobročinného výboru, poveruje ho výbor za svojho hlavného predstaviteľa-v krajinách rakúskej koruny. Tak sa stáva M.P. Rajevskij sprostredkovateľom medsi moskovským Slovanským dobročinným výborom (spolkom) a vedeckými a kultúrno-osvetovými inštitúciami a spolkami slovanských

národov v Rakúsku, respektíve Rakúsko-Uhorsku. Rozposiela knihy, finančné prostriedky, korešpondenciu a iný materiál z Ruska všetkým slovanským Maticiam, muzeálnym spoločnostiam, kultdrno-osvetovým spolkom, chudobným pravoslávnym kostolom a kňazským seminárom i jednotlivcom. Sprostredkoval od moskovského Slovanského dobročinného výboru finančná čiastku na založenie Matice slovenskej a na založenie kultúrno-osvetového Spolku sv. Jána Krstiteľa v Prešove. Koordinoval aj pomoc Synodu pri stavbe pravoslávneho kostola v Prahe, vysviacka ktorého sa konala v roku 1874. **V** rokoch 1866-1867 pomáhal z poverenia prípravného výboru Všeruskej etnografickej výstavy pri kompletizovaní jej slovanského oddelenia a zúčastnil sa prípravy moskovského Slovanského zjazdu v roku 1867. Slovanský svet ocenil činnosť M.P. Rajevského mnohými poctami. Bol čestným a zakladajúcim členom Matice slovenskej a kulturno-osvetového Spolku sv. Jána Krstiteľa v Prešove, čestným členom Múzea kráľovstva českého, čestným členom Matice slovinskej, čestným členom Srbskej besedy, čestným členom Juhoslovanskej historickej spoločnosti v Záhrebe a mnohých ruských vedeckých spoločností, spolkov a besied. M.P. Rajevskij zomrel 2. mája 1884 vo Viedni.

činnosť M.P. Rajevského vo Viedni v štyridsiatych až osemdesiatych rokoch 19. storočia treba vidieť a hodnotiť cez prizmu tých dejinných udalostí, ktoré sa odohrávali v Rakúskej, respektíve Rakúsko-Uhorskej monarchii, Osmanskej ríši a v cárskom Rusku v spomínanom období, i cez prizmu tej ideológie, ktorej bol predstaviteľom. Bol umierneným monarchistom a jeho sympatie boli vždy na strane konzervatívnych síl, ale vždy .dokázal udržiavať korektné vzťahy aj s pokrokovými demokratickými buržoáznymi činiteľmi. Do Viedne prišiel tento úprimný slavianofi.l ako predstaviteľ ruskej pravoslávnej cirkvi a ruského

štátu **a** neskôr **tam** pôsobil **aj ako** predstaviteľ Slovanských dobročinných výborov (spolkov). **Ako** duchovný činiteľ **pod-** liehal Synodu,najvyššiemu kolektívnemu orgánu ruskej pravo slávnej cirkvi, ale súčas-ne aj ministerstvu zahraničných vecí ako diplomatický pracovník. Služba dvom "pánom" ne- bola preňho vždy bez komplikácií, pretože záujem jedného bol občas v rozpore so záujmom druhého a niekedy záujem oboch dostával sa do rozporu so záujmami vládndcich kruhov Rakúskej a Osmanskej ríše, čo sa najčastejšie stávalo pri otvorenej podpore slovanských národných ustanovizní zo strany ruského štátu, Synodu alebo ruských Slovanských dobročinných výborov (spolkov). Osobitná pozornosť v tom- to ohľade "venovalo" Rajevskému najmä rakdske minister- stvo zahraničia po tom, ako sa stal hlavným predstavite- ľom Slovanských dobročinných výborov (spolkov), pretože tieto spolky viedli rozhodnejšiu politiku v otázke podpo- ry Slovanov v Rakúskej, respektíve Rakúsko-Uhorskej mo- narchii a Osmanskej ríši, než ruská cárska vláda• Jeho meno sa často objavovalo v protokoloch ministerstva v sú- vislosti s poskytovaním informácií ruským slavistom o knižniciach a archívoch v Rakúsku, o poskytovaní peňa- zí slovanským novinám a časopisom vydávaným v Rakúsku a podobne. Náš K. Kuzmány, jeden z najbližších priateľov Rajevského, nevedel pochopiť, že sa nezúčastnil slávnost- ného zakladajúceho zhromaždenia Matice slovenskej (a v lis te zo dňa 10. augusta 1863 mu to vyčítal), hoci vysvetle- nie je tu celkom prosté: Rajevskij sa otvorenou podporou tohto podujatia nechcel dostať do rozporu so svojím di- plomatickým poslaním vo Viedni. M.F. Rajevskij prežil vyše štyridsať rokov vo Viedni, v meste, ktoré bolo v tom čase križovatkou politických a národno-kultúrnych snažení slovanských národov, a preto si jasne uvedomoval význam slovanskej otázky pre Rusko i význam Ruska pre

zahraničných Slovanov. Poslanie, ktoré v tomto meste plnil, mu umožnilo nadviazať rozsiahle kontakty so stovkami slovanských vedcov, politikov a dalších predstaviteľov slovanských národov v Rakúsku, respektíve Rakásko-Uhorsku, a to v konečnom dôsledku viedlo k tomu, že za vyše štyridsať rokov pôsobenia vo Viedni nazhromaždil ohromné množstvo epištolárneho materiálu, ktorý je teraz neoceniteľným prameňom k štádiu rusko-slovenských vzťahov v 40. - 80. rokoch 19. storočia a ktorý temer po sto rokoch širšej slavistickej obci sprístupnili V. Matula a sovietska historička I.V. äurkinová.

V archíve Rajevského bolo objavených 8455 listov od 1736 adresantov. Najväčší počet listov napísala Rajevskému A.D. Bludovová, predsedníčka dobročinného Výboru aristokratických dám, publicistka konzervatívnej panslavistickej orientácie, 171 listov napísal Rajevskému český slavista Václav Hanka, 150 listov O.A. Novikovová, manželka ruského vyslanca E.P. Novikova v rokoch 1870-1880, 137 listov N. Popov, profesor Moskovskej univerzity a tajomník Slovanského dobročinného výboru v Moskve. Listy sá napísané po rusky, nemecky, francúzsky, srbochorvátsky, slovinský, slovensky, česky, ukrajinsky, poľsky, švédsky, starosrbsky, latinsky, "obščeslaviansky".

223 listov adresovaných Rajevskému je od 40 slovenských národných reprezentantov, stredoškolských profesorov, kňazov, advokátov i osôb äalších povolaní. Slovenskí adresanti písali listy po slovensky, po rusky, po nemecky, po srbochorvátsky a po česky. Po slovensky písali listy P. Augustíny, T. Barbierik, J.A. Viktorin, K. Kabina, P. Kabina, M. Kramár, J. Matinek, P. Matuška, R. Mikulík, L. Mičátek, P. Mudroch, C. Novák, G. Temnák, M.Š. Ferienčik, A. Ôerniansky, E. Ôerný, A. Šandory, L. Stár.

Po nemecky aá napísané listy od P. Augustinyho, **B.** Augustinyho, T. Barbierika, **J.** Ďaláka, **K.** Kuzmányho, P. Kuzmányho, **M.** Mudroňa, S. Ormisa, **V.** Paulinyho-Totha, E. Polóniho, **J.** Slušného, **J.** Stovíka, Gŕ. Temnáka, A. Trúchleho-Sytnianskeho, **M.** Turčana, P.**J.** Šafárika. Po rusky písali listy **L.** Štár, E. Ôerný, **J.** Ďalák, S. Zacnej, **L.** Kuzmány, P. **Kuz**mány, A. Radlinský, **J.** Stovík, **J.** Prancisci a Š. Chovanec. Po srbochorvátsky písali listy **1.** Štúr, **J.**M. Hurban, **B.** Šulek. Po česky je napísaný list K.-Kuzmányho.

Najväčší počet listov napísal Rajevskérau L. Kuzmány, syn Karola Kuzmányho, námorný dôstojník rakúskej armády v Terste. L. Kuzmány napísal I&jevskámu 69 listov. Kedže L. Kuzmány bol nielen námorným dôstojníkom, ale aj významným špecialistom na stavbu vojnových lodí a súčasne publicistom, týka sa väčšina jeho listov Rajevskému v súvislosti s odosielaním jeho príspevkov do ruských novín a časopisov s tematikou vojnového námorníctva.

Otec L. Kuzmányho Karol Kuzmány napísal Rajevskému **20** listov. **K.** Kuzmány bol najbližším priateľom **M.P.** Rajevského. Rajevskij sa naňho vyslovene obracal pri vyhľadávaní slovenských profesorov klasických jazykov, ktorí po roku 1866 odchádzali pôsobiť do Ruska. **B.** Augustinymu a Samuelovi Bodickému sprostredkoval K. Kuzmány prostredníctvom Rajevského od Slovanského dobročinného spolku v Moskve trojročné štipendium.

Peter Augustíny napísal Rajevskému 18 listov. Do pozornosti Rajevského ho odporúčal ruský slavista V.I. Lamanskij, ktorý v roku 1863 počas založenia Matice slovenskej navštívil Augustinyho v Liptovskom Mikuláši. V listoch **P.** Augustíny informoval Rajevského o prenasledovaní slovenských vlastencov a o zámienkach, na základe **ktorých** pripravovala maďarská vláda zatvorenie *•

slovenských gymnázií a Matice slovenskej. Prosil Rajevského o štipendium pre svojho druhého syna Gustáva, ktorý podobne ako prvý syn Bohdan študoval na Českej technike v Prahe. Štipendium dostal prostredníctvom Rajevského tiež od Slovanského dobročinného spolku v Moskve.

1. Štár napísal Rajevskému 14 listov. S Rajevským sa po prvýkrát stretol vo Viedni už v roku 1844, počas návšte vy.i. Štúra u ministra Kolovrata, kde žiadal o povolenie vydávať slovenské noviny a potvrdenie stanov spolku Tatrín V decembri tohto roku mu napísal prvý list, v ktorom sa mu zveroval, aký mocný dojem naň urobil. Po tomto prvom liste nastala v písomnom styku medzi Štuŕom a Rajevským dlhá prestávka, až do septembra 1851. Ale ich vzájomné kontakty pokračovali. V druhom liste 16. septembra 1851 prosí I. Štur Rajevského pomôcť vyslať na štádiá do Ruska Jána Vinklera. V äalšom liste zo dňa 25* februára oznamuje t. Štár Rajevskému, že v dohľadnom čase vyjde jeho dielo 0 národních písních a povestech plemen slovanských v Matici českej, a že by bol rád, keby toto jeho dielo vyšlo aj v prekladoch do hlavných slovanských jazykov. Prosí Rajevského o Karamzinove dielo Istorija gosudarstva rossijskogo. Pred odchodom Rajevského na dovolenku v "svja tuju Rus" prosí Štur odovzdať s^voje dielo tým osobám, 0 ktorých sa predtým dohodli. V dalšom liste zo dňa 17• 6. 1855 obzvlášť upozorňuje Rajevského, aby sa jeho kniha dostala do rák veľkoknieżaťa Konštantína. V tomto liste 1 v poslednom zo dňa 27. októbra Štár s horkosťou píše, že "my rabotajem, dielaem, a ničto neimejet uspiecha". Posledný, celkom krátky list, v ktorom odporáča t. Štár do opatery bratov Mudroňovcov, končí smutnou vetou "My žalostný i ne znajem, kak utešiťsja". 0 necelé tri mesiace nato 1. štár tragicky zomiera.

Emil *berný*[9] **Ľudovít** Mičátek, **Ján** Stovík, **Ján** Ďalák, Ignác Slušný, Ernest Polóni, Samuel Zacnej, Andrej **Ďer-**niansky a August žandory prejavujá vo svojich listoch želania odísť do Ruska vyučovať klasické jazyky na gymnáziá a progymnáziá. Z nich Emil **Serný**, ktorý v Rusku dosiahol najväčšie áspechy, napísal Rajevskému 7 listov, v ktorých ho oboznamuje so svojím postavením i úspechmi a neúspechmi svojich krajanov v Rusku.

Listy M. Kramára, tajomníka Matice slovenskej sa týkajá prípravy exponátov na Etnografická výstavu do Moskvy v roku 1867 zo strany Matice slovenskej a zasielania ruských kníh tejto ustanovizni.

Andrej Radlinský vo svojich listoch informoval Rajevského, že má v úmysle po vydaní Pokladov kazateľského rečníctva **(1848 - 1853)** "dľa sloviackoj bratii" vydať "russkije propovedi" "dľa bratiev avstrijsko-russkich".

Všetky **4** listy P.**J.** Šafárika sú celkom stručné a obsahujú prosbu zaslať jeho knihy petrohradskej knižnici. Listy ostatných slovenských predstaviteľov M.P. Rajevskému neobsahujú žiadne dôležitejšie správy alebo údaje.

V júli roku 1986 uplynulo **175** rokov od narodenia M.P. Rajevského, veľkého podporovateľa slovenských národných snažení v 19- storočí. Tento príspevok je spomienkou na jeho zásluhy o slovenskú národnú vec.

Poznámky

1 Francev, A.V.: Očerki po istorii ôešskogo vozroždenija. Varšava 1902. Ôešsko-slovackiJ raakol i jego otgoloaki v literatúre sorokovych godov. Varšava 1915.

2 Turcerova, H.: Styky Slavianofilov so Slovákmi a ich vplyv na odtrhnutie sa Slovákov od Čechov. In: Prúdy, IV, 1913, 9, s- 345 - 350.

3 Jirásek, J.: Slovenské vedomosti o Rusku a vzájomné styky. In: Prúdy, VIII, 1924, s. 21 - 37.

4 Stanislav, J.: Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a ludovíta Štára. SAV, Bratislava 1957.

5 Petrus, P.: Z korešpondencie Jozefa Škultétyho s ruskými autormi. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity P.J. Šafárika v Prešove, IV, 1964, SPN, Bratislava 1964, s. 37 - 62.

6 Matula, V.: Ľudovít Štdr a M.F. Rajevskij. Slovenská literatúra, XIII, 1966, IV, s. 361-384.
M.F. Rajevskij a slovensko-ruské vzťahy v 40.-80. rokoch XIX. storočia. In: Československé prednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistu. Literatúra, folklór, histórie. Praha 1973, s. 375-385.

7 Soták, M.: Kapitoly zo slovensko-ruských jazykových kontaktov. SPN, Bratislava 1982.

8 Kocák, M.: Listy Jozefa Škultétyho 1 (1871-1910) MS Mart 1982. Pripravil M. Kocák.
Listy Jozefa Škultétyho 2 (1911-^9410 MS Martin 1983. Pripravil M. Kocák.

9 Porovnaj cit. dielo sub 4.

teratdra

Zarubežnyje slavjane i Rossija. Dokumenty archiva M,F. Rajevskogo, 40-80 gody XIX veka. Izd. Náuka, Moskva, 1975. Sostaviteli V*. Matula i I. V.Čurkina.

Periodická tlač spoločenských organizácií v SSR

Jozef Vatrál

Spolčovacie právo v buržoáznom chápaní spolkového života, pre ktorý je charakteristická atomizácia a apolitickosť bolo pred rokom 1945 aj v československých podmienkach nástro jom vládnúcej buržoázie; umožňujácim rozkladanie jednoty pracujúcich zdôrazňovaním ich rôznych čiastkových záujmov. K prednostiam socialistického spoločenského zriadenia patrí významná zmena v chápaní tohto základného občianskeho práva: má slúžiť na uspokojovanie záujmov pracujúcich, umožniť im účasť na riadení socialistickej spoločnosti a upevňovať postavenie osobnosti. Preto sa buržoáznou minulosťou sémanticky zaťažený termín spolčovacie právo v našom socialistickom zákonodarstve nahradil adekvátnym termínom združovacie právo. Podobne sa presadzuje príbuzný termín združovanie na r.iesto spolčovania. V tejto súvislosti sa termín spolok,

korporácia, klub a podobne nahradil termínom spoločenská organizácia, ktorý je obsahov© spätý s rozvojom národnej a demokratickej revolúcie po druhej svetovej vojne a s dôsledkami socialistickej revolúcie vo februári 1948.

Aj terminologický sa teda odlíšila povaha, podstata a postavenie spoločenských organizácií vychádzajúcich z princípu dobrovoľnosti členstva a vznikajúcich na základe združovacieho práva zaručeného Ústavou ČSSR, ktoré uspokojujú legálne triedne a skupinová záujmy pracujúceho ľudu v súlade so záujmami celej socialistickej spoločnosti. Systém inštitúcií, ktoré v ČSSR vznikli na základe združovacieho práva, tvoria: spoločenské organizácie (masové spoločenské organizácie, tvorivé zväzy, ostatné spoločenské organizácie), občianske združenia (vedecká združenia, vedeckopopularizačné a politickopropagačné združenia, kultúrne združenia - národné kultúrne združenia, vlastivedné kultúrne a osvetové združenia, záujmové kultúrne združenia, združenia vzájomnej pomoci, profesionálne združenia) a družstevné organizácie (jednotné roľnícke družstvá, výrobné, spotrebné a bytové družstvá, záujmová družstevná združenia). Spoločenské organizácie sú významnou súčasťou socialistického politického systému a Národného frontu. Národný front ČSSR ako politický zväzok pod vedením KSČ zjednocuje najvýznamnejšie politické spoločenské a záujmové organizácie s cieľom aktívne, tvorivo a koordinovane sa zúčastňovať na realizácii politiky KSČ pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Vznik spoločenských organizácií po roku 1945 úzko súvisí s realizáciou idey Národného frontu, ktorý v komunistickom chápaní predstavoval nielen trvalý základ spolupráce všetkých demokratických síl v antifašistickom boji

poôas vojny, ale aj pri riešení áloh národnej a demokratickej revolácie po oslobodení Československa a v procese jej áalšieho rozvoja. Toto poňatie Národného frontu ako zväzku robotníkov, roľníkov, pracujúcej inteligencie a politicky neskompromitovanej buržoázie bolo v ostrom protiklade s buržoáznymi snahami degradovať Národný front na koalíciu politických strán, ako aj s buržoázno-parlamentaristickým chápaním politického systému.

Slovenským komunistom sa v marci 1945 podarilo uzavrieť s demokratmi dohodu o budovaní jednotných, celonárodných, od politických strán nezávislých spoločenských organizácií s dobrovoľným členstvom a demokraticky voleným vedením, ako aj o ich začleňovaní do Národného frontu, avšak praktickú realizáciu tejto dohody Demokratická strana v spolupráci s ostatnými reakčnými silami v predfebruárovom období nepripustila. Napriek tomu sa pozorný prístup KSS k budovaniu spoločenských organizácií pozotívne odrazil v ich budovateľskej aktivite, pri očiste politického života od zradcov a kolaborantov, a najmä pri riešení politickej krízy na Slovensku v jeseni 1947. Ako aktívny faktor socialistickej revolúcie sa spoločenské organizácie prejavili v historických februárových dňoch 1948. Súčasne bol víťazne dovŕšený politický zápas o ich postavenie v Národnom fronte a celej štruktúre inštitúcií politického systému.

Rozvíjanie a zdokonaľovanie socialistickej demokracie, rozširovanie účasti pracujúcich na riešení štátnych a verejných záležitostí je aj v súčasnosti trvalou líniou politiky KSČ, vedúcej politickej sily našej spoločnosti. Súdruh Gustáv Husák v Politickej správe ÚV KSČ XVII. zjazdu strany uviedol: "Národný front osvedčil svoju silu a živo-

taschopnosť tak v národnooslobodzovacom boji, ako aj v revolučnom boji o politická moc a v celom období socialistickej výstavby. Budeme dbať, aby sa na jeho širokej základni prehlbovalo spätie komunistov s nestraníkmi a členmi iných politických strán, spolupráca tried, národov a národností, jednotlivých sociálnych a profesijných skupín. Ide o to, aby Národný front ešte účinnejšie prispieval k rastu tvorivej účasti ľudí na socialistickej výstavbe, na riadení a správe, k utváraniu socialistického spôsobu života."

XVII. zjazd KSČ ocenil prácu organizácií združených v Národnom fronte - Československej strany socialistickej, Československej strany lidovej, Strany slovenskej obrody, Strany slobody, Revolučného odborového hnutia, Socialistického zväzu mládeže, Československého zväzu žien, Zväzu družstevných roľníkov, Zväzu československo-sovietskeho priateľstva, Československého zväzu telesnej výchovy, Vedeckotechnickej spoločnosti, Socialistickej akadémie, organizácií nášho družstevníctva, Zväzu pre spoluprácu s armádou, Československého zväzu protifašistických bojovníkov, Zväzu požiarnej ochrany ČSSR, Československého červeného kríža, Zväzu invalidov, zväzov poľovníkov, rybárov, včelárov, chovateľov, záhradkárov i filatelistov.

Noviny a časopisy vydávané spoločenskými organizáciami predstavovali už v rokoch 1945 - 1948 početný- a významný subsystém formujúceho sa systému ľudovodemokratickej tlače. Najmä noviny a časopisy masových spoločenských organizácií, ktoré vznikli z koncepcie Národného frontu a boli novým faktorom v živote našich národov, obhajovali a podporovali líniu Košického vládneho programu a komunistickej strany.

Na rozdiel od univerzálnych, všeobecne zameraných novín politických strán sa periodická tlač spoločenských organizácií v sálade s álohami svojich vydavateľov čiastočne špecializovala na určitý okruh čitateľov podľa ich sociálnej skladby, zamestnania, veku a podobne. V minulosti tradičný základ sociálnej štruktáry čitateľov na Slovensku predstavovala inteligencia, maloburžoázna vrstva a vládnáca buržoázia. Národná a demokratická revolácia od svojho začiatku v Slovenskom národnom povstaní priniesla významné sociálno-ekonomická premeny, v dôsledku ktorých sa po oslobodení výrazne zvýšil záujem slovenského obyvateľstva o politiku, o veci verejné. Preto sa už v tomto období pomerne rýchlo menila štruktára čitateľov v prospech robotníkov a roľníkov. Na podchytení ich politického záujmu a v podporovaní pokrokovej aktivity najširších ľudových más mala veľká zásluhu práve tlač spoločenských organizácií, ktorá spolu s komunistickou tlačou vytvorila v hlavných otázkach národnej a demokratickej revolácie jednotný, progresívny tlačový front.

Tlač odbojových organizácií

Odbojárske časopisy plnili v prvých rokoch po oslobodení významná úlohu v boji za ochranu odkazu Slovenského národného povstania, celého protifašistického odboja a za demokratická očistu verejného života. Popredné miesto medzi časopismi odbojových organizácií si získal Partizán, ástred ný orgán Zväzu slovenských partizánov. Vychádzal ako týždenník vo vydavateľstve Pravda v Bratislave v náklade 25 tisíc výtlačkov. Zväz partizánov dočasne vydával aj niekoľko regionálnych časopisov - Východoslovenský partizán v Košiciach, Ohňom a perom v Ružomberku, Považský

hlas v Trenčíne. Zväz protifašistických politických väzňov vydával v Bratislave týždenník Hlas oslobodených, Zväz vojakov povstania mal dvojtýždenník Odkaz a Združenie zahraničných vojakov II. odboja pri Ôs. obci legionárskej vydávalo dvojtýždenník Odboj. Po zlučovacej konferencii odbojových organizácií do jednotného Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov zlúčili sa aj ich časopisy do spoločného týždenníka Bojovník, ktorý vychádza aj v súčasnosti v náklade 40 tisíc výtlačkov.

Tlač Revolučného odborového hnutia

Pevné základy pre budovanie jednotných odborov ako revolučného orgánu robotníckej triedy sa položili počas SNP ha konferencií závodných výborov v Podbrezovej 15. októbra 1944. Po vyhlásení Košického vládneho programu sa na jar 1945 vytvoril aj vedúci odborový orgán - Ústredie odborových zväzov Slovenska, ktoré od 20. júla 1945 začalo vydávať svoj tlačový orgán s názvom Práca a život s podtitulom "Hospodérnko-politický a odborársky týždenník". Bol to prvý všfodborový tlačový orgán na Slovensku. V marci 1946 sa vytvorili predpoklady pre vznik odborárskeho denníka. Pod názvom Práca vychádza ako orgán Slovenskej odborovej rady od 2Q# marca 1946 a v súčasnosti patrí medzi najrozšírenejšie slovenské denníky - má náklad takmer štvrť milióna výtlačkovt Už v predfebruárovom období vydávala Slovenská odborová rada dvojtýždenník pre funkcionárov závodných výborov Vestník ROH, ktorého bezprostredným pokračovateľom je dnes dvojtýždenník Ústrednej rady odborov Odborár, vychádzajúci aj v maäarskej jazykovej verzii. Svoje časopisy mali aj niektoré odborové zväzy na Slovensku a po oslobodení sa objavili i prvé časopisy závodných rád ROH. Pozoruhodné postavenie si od svojho vzniku v roku

1953 udržiavajú Technické noviny, odborársky týždenník vychádzajúci v náklade 70 tisíc výtlačkov. V odborárskom vydavateľstve Práca, ktoré bolo založené v roku 1946, vychádzajú ešte časopisy Národné poistenie, Ekonomika práce a obrazové spravodajstvo Zo života Sovietskeho zväzu.

Tlač zväzu roľníkov

So zreteľom na sociálnu skladbu slovenského obyvateľstva mala od začiatku dôležitú úlohu v zápase o ľudovodemokratický charakter republiky tlač pre roľníkov. Politiku Národného frontu na dedine popri komunistickej Roľníckej nedeli popularizoval týždenník Jednotného zväzu slovenských roľníkov Roľnícky hlas. Spoluvydávateľom dnešného denníka pre poľnohospodárov Roľníckych novín je popri Ministerstve poľnohospodárstva a výživy SSR Slovenský výbor Zväzu družstevných roľníkov. Vo vydavateľstve Príroda vychádza niekoľko časopisov pre členov záujmových organizácií, napríklad Vinohrad, Včelár, Záhradkár, Chovateľ, äalej Szabad Fôldmuves (Slobodný poľnohospodár) - týždenník pre maďarských spoluobčanov.

V sektore výrobného družstevníctva Slovenský zväz výrobných družstiev vydáva dvojtýždenník Výrobná družstevníctvo, týždenník Družstevná noviny vydáva Slovenský zväz spotrebných družstiev a Slovenský zväz bytových družstiev má mesačník Družstevný byt.

Tlač pre ženy

Zväz slovenských žien, ktorý bol založený v júni 1945, vydával do konca roku 1946 obrázkový týždenník Nová cesta. Do konca roku 1949 vychádzal pre ženy tradičný

zábavno-poučný časopis Živena rovnomenného spolku slovenských žien v Martine. Od 20. februára. 1948 vychádza masový obrázkový časopis pre ženy Slovenka, dnes týždenník Ústredného výboru Slovenského zväzu žien, ktorý má náklad dosahujúci 250 tisíc výtlačkov a je najrozšírenejším časopisom na Slovensku vôbec. Vydávanie časopisov Slovenského zväzu žien zabezpečuje účelové vydavateľstvo Živena. Okrem Slovenky sú to časopisy: Dievča '86, Dorka, MÓda a v maäarskom jazyku No (Žena) a Barátnô* (Priateľka). Predovšetkým ženám je určený,aj časopis Eva, vychádzajúci vo vydavateľstve Obzor.

Tlač Socialistického zväzu mládeže

V pred februárov om období bol spomedzi spoločenských organizácií najostrejším útokom reakcie vystavený pokrokový Zväz slovenskej mládeže, ktorý sa jednoznačne postavil za revolučné premeny a politiku KSS. Vtedajší zväz nemal ešte vlastné vydavateľstvo a pri vydávaní svojej tlače zápasil s rozličnými ťažkosťami technického, finančného a kádrového rázu.

Prvým časopisom Zväzu slovenskej mládeže a zároveň prvým časopisom pre mládež po oslobodení bol dvojtýždenník Tribúna, ktorý vychádzal od mája 1945 do januára 1946 v Košiciach. V tomto období vychádzalo aj niekoľko regionálnych zväzáckych časopisov. V roku 1945 krátky čas vychádzal v Bratislave denník. Z3M pod názvom Prerod. Týždenník Slovo mladých vychádzal od decembra 1945 do júla 1946. Pod vplyvom Zväzu slovenskej mládeže boli časopisy stredoškolského študentatva Telegram stredoškolákom a Mladá tvorba. Nástrojom výchovy vysokoškolského študentstva sa stala Borba (1947 - 1950). Veľmi skromný bol stav časopisov pre deti. Okrem tradičného matičného Slniečka (1927 - 1950) výchovu

detí a mládeže ovplyvňovali aj viaceré náboženské časopisy. Ucelený systém časopisov pre deti a mládež sa podlá vekových kategórií postupne vytvoril až v desaťročí po februári 1948.

Vydavateľom takmer všetkej detskej a mládežníckej tlače je Slovenský dstredný výbor Socialistického zväzu mládeže vo vlastnom vydavateľstve Smena. Pre deti predškolského veku vychádza dvojtýždenník Včielka, v rovnakej periodicite majd svoj časopis iskry - Zorničku a mladší pionieri - Ohník. Starším pionierom je určený týždenník Kamarát a mesačník Elektrón a pionierskemu aktívu mesačník Pionier. Pre pionierov ukrajinskej národnosti vychádza v Košiciach dvojtýždenník Veselka (Duna) a pre deti maáarskej národnosti časopisy Kis Épito (Malý budovateľ) a TábortUz (Ohník). Mládeži a mladým ľuäom vôbec je určený denník Smena, vychádzajúci v náklade 150 tisíc výtlačkov. Maäarská mládež v Československu má svoj týždenník Új Ifjuság (Nová mládež).

Tlač Zväzu československo-sovietskeho priateľstva

Tlač ZÔSSP sa rozvinula najmä po Pebruári 1948. Dovtedy v rokoch 1945 - 1946 Spoločnosť pre kultdrne a hospodárske styky so ZSSR vydávala revue Bratislava - Moskva a so slovenskou titulnou stranou vychádzal aj pražský týždenník Svet sovietov. Masovým obrázkovým týždenníkom SÚV ZÔSSP je od roku 1951 Svet socializmu, zameraný na poznávanie života ZSSR a ostatných socialistických krajín. Má náklad 140 tisíc výtlačkov. Ďalšími časopismi ZČSSP na Slovensku sd mesačníky Horizont, Priateľ ZSSR vychádzajdci v slovenskej a v maáarskej jazykovej verzii a Ruštinár.

Tlač Československého zväzu telesnej výchovy

Prvým pokusom o vydávanie športového týždenníka na Slovensku po oslobodení bol Športový svet, orgán Slovenskej ástrednej športovej rady v Bratislave. V ásilí o zjednotenie telovýchovy a športu zohral významná álohu od februára 1947 týždenník Štart, ktorý sa na jar 1948 stal oficiálnym orgánom Jednotnej telovýchovnej organizácie Sokol. Jeho pokračovateľom je od januára 1953 dnešný denník SÚV ČSZTV Šport, vychádzajúci v náklade 70 tisíc výtlačkov. Vo vydavateľstve SÚV ZÔSSP, ktoré má názov Šport, vychádzajú aj týždenníky Štart '86 a Tip a mesačníky Jazdectvo, Krásy Slovenska a Tréner.

Tlač ostatných spoločenských organizácií

Oprávnenie vydávať svoje tlačové orgány majú aj äalšie spoločenské organizácie v SSR. Slovenský ústredný výbor Zväzu pre spoluprácu s armádou v celoštátnom vydavateľstve Naše vojsko vydáva týždeník Obranca vlasti, Zväz požiarnej ochrany SSR vo vydavateľstve Obzor vydáva dvojtýždenník Požiarnik a v maäarčine Tuzoltó (Požiarnik), SÚV Československého Červeného kríža v tom istom vydavateľstve v slovenskej i mačíarskej jazykovej verzii mesačník Zdravie, respektíve Népegészség (Zdravie) a Slovenský zväz novinárov výstrižkový časopis z domácej a zahraničnej tlače - týždenník Výber. SÚV Socialistickej akadémie ČSSR od roku 1952 vydáva populárny magazín dvojtýždenník Príroda a spoločnosť (PAS), vychádzajúci ako mesačník aj v maäarčine pod názvom Természet és Társadalom (TET) a tiež encyklopedický mesačník Pyramída. Zväz invalidov v SSR má dvojtýždenník Nový život. Spoločným tlačovým orgánom ÚV Slovenského poľovníckeho zväzu a ÚV Slovenského rybárskeho zväzu

je mesaôník Poľovníctvo a rybárstvo. Medzi časopisy tvorivých zväzov patria Slovenské pohľady, najstaršia dodnes vychádzajúca literárna revue v Československu, ktoré v mesačnej periodicite vydáva Zväz slovenských spisovateľov a mesačník Projekt, revue slovenskej architektúry, vydávaný ÚV Zväzu slovenských architektov.

Pre ukrajinských spoluobčanov vydáva periodickú tlač aj ÚV Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v ČSSR a pre maaarskú národnosť ÚV Kultúrneho zväzu maaarských pracujúcich v ČSSR. Z ukrajinských časopisov mal po oslobodení vedúce postavenie týždenník Prjaševščina (1945 - 1951), orgán Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny, ktorá sa vo februári 1948 zaradila na stranu pokroku. Zväz mládeže Karpát vydával v Prešove mládežnícky týždenník Karpatskaja zvezda a pre deti mesačník Kolokoľčik - Dzvinoôok. Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich vznikol v roku 1951 a je vydavateľom týždenníka Nove žitťa, mesačník Družno vpered a literárneho almanachu Dukľa v dvojmesačnej periodicite. Tlačovým orgánom ÚV Kultúrneho zväzu maaarských pracujúcich v ČSSR (cSEMADOK-u) je týždenník Hét (Týždeň), pravda, celkove vychádza pre maaarskú národnosť vyše dvadsať periodík na čele s denníkom ÚV KSS Új Szó (Nové slovo), ktorý má náklad vyše 90 tisíc výtlačkov .

Záverom treba pripomenúť, že v období od oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou po víťazstvo pracujúceho ľudu vo februári 1948 sa štruktúra slovenskej periodickej tlače rozvíjala takmer v celej svojej šírke na základoch položených prijatím Košického vládneho programu Národného frontu. Po máji 1945 sa postupne vyhranili skupiny novín a časopisov. Prvú z nich predstavovala tlač politických strán, medzi ktorými v celoštátnom meradle mali najväčší

vplyv komunisti, druhá skupinu tvorili noviny a časopisy spoločenských organizácií, ktorým sme venovali osobitná po zornosť a tretiu skupinu periodík vydávali štátne orgány a inštitúcie. Komunistická periodická tlač a s nou väčšina novín a časopisov spoločenských organizácií a štátnych orgánov zohrali v tomto období vynikajúcu propagandistickú, agitátorskú a organizátorskú úlohu.

Po zmaraní pokusu československej buržoázie o kontrarevolučný puč a vyriešení základnej politickomocenskej otázky sa úloha komunistickej strany ako subjektu histórie kého vývoja výrazne zvýšila. KSČ sa stala vedúcou politickou silou s plnou zodpovednosťou za áalší socialistický spoločenský rozvoj. Zásadné zmeny sa uskutočnili v štruktúre československej periodickej tlače, aj na ostatných úsekoch žurnalistiky. Najvýznamnejšie postavenie v tejto štruktúre má tlač KSČ a KSS, ktorá je horizontálne i vertikálne členená tak, aby to zodpovedalo úlohe komunistickej strany v politickom systéme socialistickej spoločnosti Druhú skupinu periodík predstavujú tlačové orgány a časopisy masových spoločenských organizácií, politických strán ktoré uznávajú vedúcu úlohu KSČ v našej spoločnosti a tlač cíalších spoločenských organizácií Národného frontu. Tretiu skupinu periodík v socialistickom systéme tlače reprezentujú noviny a časopisy Štátnych orgánov, organizácií a inštitúcií. Bohatá vnútorná diferenciácia tohto systému zodpovedá teoretickým kritériám jeho tvorby *- nielen inštitucionálnemu, ktoré sme použili ako hlavné, ale aj kritériu teritoriálnemu, národnostnému, záujmovému, periodicity a podobne.

Musíme si, pravda, súčasne uvedomiť, že periodická tlač v systéme československých prostriedkov masovej in-

formácie a propagandy nepôsobí izolovane, ale ako subsystém v rámci komplexného, uceleného systému tlače, rozhlasu a televízie, pričom je nevyhnutná využívať špecifiká jednotlivých PMIP, dialekticky chápať požiadavku integrácie a diferenciácie ich pôsobenia a uplatňovať zásadu koordinácie a kooperácie prostriedkov masovej informácie. .

Z tribúny XVII. zjazdu KSČ v marci 1986 zaznela požiadavka, aby sa tlač, rozhlas a televízia stali základňou širokej demokratickej výmeny názorov a skúseností pracujúcich, aby sústavne a hlboko osvetľovali hlavné otázky vnútorného i medzinárodného života, ekonomické a sociálne javy. Na splnení tejto úlohy sa budú podieľať aj noviny a časopisy spoločenských organizácií na Slovensku.

Štylistika zápisov z vypočúvania svedkov v predspisovnom období slovenčiny

Pavol Žigo

Predmetom záujmu viacerých slovenských jazykovedcov i literárnych vedcov sa v posledných desaťročiach stali jednotlivé žánre z predspispvného obdobia slovenčiny* Charakteristika starších slovakizovaných i slovenských pamiatok sa pritom orientovala nielen na rozbor a určovanie základných črt humanistickej, renesačnej či barokovej literatúry, ale aj vecných žánrov a ich lexiky. V súvislosti so spracúvaním pramenného materiálu z predpisovného obdobia slovenčiny sa často vyskytuje pojem administratívno-právne žánre. Pod týmto pojmom najčastejšie chápeme rozličné testamenty, súpisy majetku, kúpno-predajné zmluvy, zápisy z vypočúvania svedkov, niekedy administratívno-právny charakter nadobúda aj súkromná korešpondencia súvisiaca s hospodársko-právnou tematikou. Niektorým z týchto žánrov (inventárom a testamentom) venoval niekoľko príspevkov R. Krajôovič (1960, 1978, 1985 a, b). V tomto príspevku sa chceme niekoľkými poznámkami venovať, otázke

zápisov z vypočúvania svedkov v predspisovnom období slovenčiny.

Z hľadiska základnej charakteristiky zápisov ž vypočúvania svedkov v 16. - 18. storočí je zaujímavá otázka ich architektoniky. Ide totiž o problém, či spomenuté jazykové átvary (a netreba hádam zvlášť zdôrazňovať, že majá písomná podobu) majú z hľadiska architektoniky textu povahu informačného, opisného alebo rozprávacieho slohového postupu. Skôr, ako sa dotkneme otázok architektoniky zápisov z vypočúvania svedkov, uvedieme niekoľko základných čŕt administratívno-právneho štýlu v predspisovnom obdODÍ.

Pojem administratívno-právny štýl sa chápe ako jeden zo základných štýlov predspisovného obdobia slovenčiny (spolu s hovorovým, umeleckým a formujúcim sa náučným štýlom) a zo synchronicko-diachronického hľadiska ho môžeme chápať ako jedného z predchodcov súčasného administratívneho štýlu. Základnou črtou administratívno-právneho štýlu bolo, že sa používal vo verejnom styku. Napriek tejto skutočnosti bol administratívno-právny štýl v minulosti veľmi nejednotný. Z diachronického hľadiska najmä preto, že naň silne vplýval rečnícky a právnický štýl. Vo vzťahu k zápisom z vypočúvania svedkov však povaha administratívno-právneho štýlu nadobudla špecifické črty. Pretrvávali v ňom síce základné prvky administratívneho štýlu - písomnosť, prítomnosť adresáta (aspoň jedna zo zúčastnených osôb bola právnicou osobou), enumeratívnosť, agramatickosť, prenikli však doň niektoré základné prvky hovorového štýlu. Zápisy z vypočúvania svedkov nadobúdajú v narácii prvky dialogického prejavu, konverzačnosti, často sa v nich vyskytujú spontánne prejavy so znakmi ústnosti (pri krátkych odpovediach na otázky právnickej

osoby), situovanosti deja a konkrétnosti. Na druhej strane však na povahu zápisov z vypočúvania svedkov mali veľký vplyv i preklady základných právnických formúl z latinčiny (v promulgácii a odkazovacích formulách). Zo spomenutých faktov vyplýva teda aj variabilnosť administratívno-právneho štýlu a skutočnosť, že na jeho podobu vo veľkej miere vplývali spoločensko-politické a hospodárske pomery. Rozbor historického pramenného materiálu z predspisovného obdobia slovenčiny svedčí o tom, že zápisy z vypočúvania svedkov majú pod vplyvom vtedajších právnych noriem pevnú štruktúru, ktorej základnými prvkami bola promulgácia (Notandum, oznam), s uvedením dáta a predmetu rokovania^a judikát, dokazovacia formulka (Existente judice). Uvedené zložky tvorili jednoliaty celok zápisu: Letha 1580 w ten cztwrtek po swatem Ffilipe a Jakube asposstoli bozim vybrano gest swedomi skrze nas Raffaele Marssowskeho slúžneho dworskeho stolicze Trenczinskey a skrze Gryryka Sunega z Gesenicze prysazneho teyz stolicze na stranu m. pani Kateryny Zryny a m. pana Gyryka Turzi proti* pánom triczatnikom žilinským strany pobrany wolow na slobodney czeste poddaným gegych Gyrykowy Stepykowy a Waczlawowy Zatecznemu z Welkey Bydcze, rokugicze tech wssech pod pokutu ulozeni k wydany swedomi (Veľká Bytča 1580).

Jadrom zápisov z výpovede svedkov bola narácia (výklad, podstata). V nej sa uvádzal obsah a priebeh právneho aktu. Veľká časť zápisov z vypočúvania svedkov mala pritom podobu nepriamej reči. Pisár transformoval výpoveď obžalovaného alebo svedka z priamej výpovede do podoby opisu udalostí inou osobou:

Neyprwe wiznal zebi gmel trzy zeny zdawane, dwe gmenem Doroty a tretý Markethu a ty wsse opustil gest po swe lotrowstwy (Trnava 1596). Na to swedek mu odpowidal, že by u swedek trúfal, že asnad ten gallowsky obiwatel gedneho

s tich konyi, toho mensseho kupy, ale že by toho wačžjeho kúpil, netrúfa, widucze pak awedek, že by any kantara any sedla na tých konyoch ne mal, swedek tomu že Kominarczek Gyurowy hovoril, že ked tak zdjaleka igye, precže ay any kantár any sedla nye vzal (Bojnice 1762). Item Thomaas Ssatryk z Bystryoze take powedel pod prysahu i pod awu dussy zatraczeny, že wydel kdy Saczaany Zalusky do domu pana Sseredyho asel (Považská Bystrica 1562).

Nezriedkavé sá pritom i zápisy, v ktorých sa zachovala priama reô: pry Ialowczi stretol mna maajar kremniczky, a gako mna widjel, hnetky kázal awogemu kočžisao^y poatat, pitagicze se mna, ažy som ga ten, ktery som mu woly predal (Bojnice 1762). Ja gaem powediel, že w krčme zadného trhu nebudú činit než pod k panu rychtaŕi, yak ae amluwime, hned tam penize položím (skalica 1617)* Poslala sem nebohého p. Patika meho k Doktorowi a dala aem mu rozpowedet, gak sa mi stalo, nato mi kadidlo poalal (Trnava 1750). Zápisy z vypočúvania svedkov si však najmä od 17. - 18. ator. zachovávajú podobu dialógu:

A: Jako ti/ge gmeno a/kolko maa rokou, zkadgal si rodák.

B: Lukacz Dyuro, rokuw cir/ca/ 18, rodák gaem z/Luptowa z Dubrawy tak reczenej osady, kdežto y brata ma podaniho pana Andahaziho.

A: Kde ai od mladosty prebiwal.

B: Gako mi umrela matka, pri bratowy gaem biwal, za tim gaem w/Hronczi od pet rokou aluhowal u/dwuch ohlapou, u Dolniczika a u Prieczucha.

A: Kde gsi prisael medzi zbognikou a z/gakim apuaobem.

Bs Zanechawaae gazdu meho Prieczucha na Hronczy, pristal gaem medzi chlapou, kterich na ten čas aedem bolo,

a/to w/opiatwy gsem učinil, kdiž mi Surowecz slubowal, ze/mi da wsaetky aaaty a penazi a obzvlaatne preto gsem dal aa nawgest, že po handlach u Kómou na krčme, kde za pol druha dna gsme tanczowali, kdežto wecer gsem k/nim pristal, hudby, tance wikonawaly bez prekážky,

A: Jake zbogstwo od toho ôasu, gako si do towarisstwa medzi nich pristal, gste wikonaly.

B: Chnedky druhy aneb tretý den issly gsme na mitnjanskiho hostinskiho podlé naprawky Poljak Martina a Ondrega Poniczkiho, lebo Martin powgedal, že mitnik ma penaze, lebo slissal, že se gednuc uhanaly z/uradnikom wespolek, že ked ty mas killu penazi a ga mam za killu a že Ondreg Poniczky tess dobre zna toho mitnika; at3. (Zvolen 1740).

Táto formu si vyžadovala stúpajúca dôslednosť pri vedení administratívy v 17. a 18. storočí, najmä v tereziánskom a jozefínskom období. Z jazykovedného hľadiska majá narácie, v ktorých sa zachováva priama reč vypočúvaných osôb, veľký význam. Možno tu totiž predpokladať, že relatívne verne odrážajá spontánny vývin jazyka a jeho stav v konkrétnom časovom období a vplyv pisára na konečná podobu jazykového prejavu bol menší ako napr. v prejavoch, ktoré pisári transformovali do nepriamej reči, resp. zaznamenávali iba obsah svedeckej výpovede. Súčasťou zápisov z vypočúvania svedkov boli i dispozície (rozhodnutia mestskej rady, práva), v ktorých sa zachytila podstata právneho záväzku voči obžalovaným, resp. sa v nich uvádzal výsledok právneho aktu:

a tak zwada mezy bratry vložená gest a spokogena. Pro leppsi gistotu toho dali sobie do miestskych knyoh zapsaty (Partizánska Lupča 1587). Ta summa zwrchu menowana, totyžto fl. 6 nawraczeny byly po roku a dato, yak

zwrchu psano gest, mladaaemu bratru Mykulaaaowy beze/waaeho chendrunku a obtyženy prawa našeho (Partizánska Lupča 1593). A gestliby wôem bez priôiny zwinila, že manžel slobodne gi muže opustiti a SI. Stolica že ma to prawo gi wehledawati (Lovinobaňa 1776).

Dispozície ôasto v zápisoch splývali s dokazovacími formulami - poznámkami o zápise do mestských kníh (pozri vyššie). Záver zápisov z vypočúvania svedkov tvoril obyčajne dátum (ak nebol uvedený v promulgácii) doplnený ádajom o pisárovi a podpismi osôb predatavujúcich právo alebo meato. V prípadoch, keä aa dátum uvádzal v promulgácii, dispozícia obaahovala len odkaz: Roku a dne wi8ae podepsaneho za hajtmana Kaaaca Greguasa, richtára Vrba Tomasee, Polgara Szvoren Lawrencze cet. (Lovinobaňa 1776).

V ávode charakteristiky zápisov z vypočúvania avedkov ame aa dotkli architektoniky týchto jazykových útvarov, konkrétne otázky, Či tieto adminiatratívno-právne zápisy majú povahu informačného, opisného alebo rozprávacieho slohového postupu.

Ak by sme zápisom z vypočúvania svedkov v predpiaovnom období mali priaúdiť prívlaatok informačné, znamenalo by to, že sa v nich uvádzajú, resp. konštatujú určité fakty a udalosti, na základe ktorých má právny akt nadobudnúť objektívnu povahu (pochopiteľne - podľa vtedajších právnych noriem). Informačnému slohovému postupu pripisuje J. Mistrík (1985, a. 343) tieto základné vlaatnosti: inokohéznoať, enumeratívnoať, komutabilnoať, aktualizovanoať a objektívnoať. V historickom pramennom materiáli je množstvo zápisov z vypočávania svedkov, ktoré v základných črtách, t. j. po stránke enumeratívnosti, aktualizovanosti a objektívnosti vyhovujá informačnému slohovému poatupu:

Item išli verbovanci do tehoto regementu, vyháňal vozy Pizi Gabor, dali sme jim jeden vuoz čtverim statkom až do Čirča, bol tam za pet dni (jánovce, polovica 18. storočia). Oni mi dali šatku, žmýkala som mu z nej. Vody mi dalo dievča do šochtara. Povedala by som na brata, na sestru, ale neviem, na dušu nikoho nemôžem vziati. Porobila som mu, vzala som ihličia, uvarila a preliala (Krupina 1732).

Uvedené príklady sa síce vyznačujú nízkym stupňom súdržnosti (parataktické medzivetné vzťahy, asyndetický spôsob spájania), enumeratívnosťou, jednotlivé výpovedné celky majd informačný charakter, no z hľadiska logického a časového sledu udalostí nie sá zameniteľné. Uvedená zápisy sá navyše poznačené aj pisárskym vplyvom, ktorý do zápisu zaznamenával iba základné údaje a fakty, ktoré boli dôležité pre výsluch. Z predchádzajácich faktov vyplýva, že zápisy z vypočúvania svedkov ani napriek nízkemu stupňu súdržnosti, napriek enumeratívnej povahe opisu udalostí, samostatnosti jednotlivých výpovedných celkov informačnému slohovému postupu nevyhovujú.

Ak by sme zápisy z vypočúvania svedkov charakterizovali ako opisné slohové postupy, ktoré sa svojou štruktúrou najviac podobajú informačným slohovým postupom (pozri Mistrík, 1985, s. 351), brali by sme do úvahy skutočnosť, že sú v nich javy a udalosti zachytené tak, ako ich vypočúvaná osoba videla vlastným okom. Zo sféry opisných slohových postupov je v zápisoch z vypočúvania svedkov v predspisovnom období slovenčiny príznačná ich enumeratívnosť (najmä udalostí) a subjektívnosť, ktorá sa v jednotlivých výpovedných replikách vyznačuje množstvom prvkov hovorového Štýlu: subjektívnosťou, situovanosťou, ústnosťou, expresívnosťou, súkromnosťou:

Videl aem, kdy žena Bušova predháňala husy, ktere Stra ka hnal, potom ju strčil (Skalica 1617). Hned vtom ja aem vyzrel Oblokom ven a videl aem, že jeden beže,»ale neviem kdo bol. Vtom aem ja z domu svojho ven vyšiel a našiel aem Samuele zabitého (Krupina 1642).

Z hľadiska sddržnoati textu však uvedené príklady ^opianému alohovému poatupu nevyhovujú. Dokazuje to výakyt hypotaktických apojok, relačných výrazov a prÍ8lovkových zámen. Od opianých alohových poatupov aa zápiay z vypočúvania avedkov odlišujú aj v oblaati výkladovoati a časovej náalednoati.

Podrobnejším rozborom zápiaov z vypočúvania avedkov ziaťujeme, že z hľadiska jednotlivých prvkov tieto jazykové útvary ani informačným ani opisným slohovým útvarom nevyhovujú. Zápisy z vypočúvania svedkov aj napriek tomu, že patria k administratívno-právnym žánrom a že aa zachovali v písomnej podobe, nadobúdali v 17. - 18. storočí v naračných častiach povahu rozprávacieho alohového poatupu:

Hnal sem jich v noci a okolo oamych hodín ráno prihnal aem jich do Kremnice a ponevadž jeden z nich oklavel (voly - pozn. P. Ž.), prišel jiatý maajar a ode mna jich kupuval, ale nekúpil, medzitým prišel druhý kremnický maajar, a tým aem aa zjednal a predal aom jich jemu za štyridaať zlatých (Bojnice 1762). Ukradol aom kravu na Bzovíkt*- tejto žene a týmto mojim tovarišom Budy Andrašomj priviedli ame ju do Krupiny k Raaknimu Janovi, povedeli sme jemu, aby kravu kúpil. Povedal, že on nevezme, ale riekol takto: Táže ju len vedite do sadu a tam zabite (Krupina 1686).

Zápisy z vypočúvania svedkov z predapiaovného obdobia svedčia o tom, že v adminiatratívno-právnych žánroch sa okrem prvkov, ktoré ai vyžadoval adminiatratívny,

najmä však právnický štýl (promulgácia, odkazovacia formula a dátum, ktoré nadobúdali povahu klišé), prenikali do narácie rozsiahle časti obsahujúce množstvo prvkov rozprávacieho slohového postupu. Jadro narácie tým strácalo schematickú povahu a prenikalo don množstvo dynamizujúcich prvkov s prirodzenou logickou následnosťou dejov, časovou a miestnou lokalizáciou:

Potem, kdy ty voly hnali svobodnú cestu, pótem sme videli jedného služobníka tridsiatnikov žilinských, potem ten služebník dohonivše Jiríka Štepíka s tými voly počal jemu ty voly odjímati a povedel, že je triciatnikov neucházim, než jeden svobodnú cestu a voly sem kúpil na maso k panskej a mestskej potrebe. Potem ten služebník tridsiatnikov hneä bežel naspátek a o tom tridsiatnikom oznámel. Potem hned po malej chvíli pán MatiáŠ Dalmodi, služebník pána Ploriána Dávida sa ma opýtali pribehel, dohonivše toho Štepíka vzal jemu na tej slobodnej ceste tých sedem volov (Veľká Bytča 1580). Hned vtom ja na pokoji mojom ležice slyšal sem uderenia a vtom zavolala Beslička Anička: "Gábor, šelma, čuo si to učinil, äe si takyho človeka zabil!" A vtom sem vyzrel oblokom ven a videl sem, že jeden bežel, ale neviem, kdo bol (Krupina 1642).

Zápisy z vypočúvania svedkov by sme teda v oblasti administratívno-právnych žánrov mohli zaradiť k dokumentárnym útvarom, pretože obsahovali dôležité údaje, které mali rozhodujúci vplyv na riešenie rozličných právnych sporov a pri rôznych právnych aktoch. Svojou písomnou formou nadobudli základné vlastnosti administratívno-právneho štýlu. Naráciám v zápisoch z vypočúvania svedkov však možno z hľadiska súdržnosti, výkladovosti, následnosti a aktualizovanosti pripísať aj povahu rozprá-

vacieho alohového postupu. V porovnaní s inými žánrami - napr. testamentmi - im zasa chýbajú prvky ozdobnosti, chýbajú im rozličné prívlastky a snaha zvýšiť dramatickosť chvíle, v ktorej pamiatka, napr. testament, vznikala. V zápisoch z vypočúvania svedkov je navyše dôležitá i skutočnosť, že v porovnaní a inými žánrami z predapiaovného obdobia slovenčiny (inventáre, súpisy pozostalostí, kúpnopredajné zmluvy ale i testamenty) v naračných pasážach vernejšie odrážajú živú podobu vtedajšieho jazyka a sú cenným zdrojom poznatkov o stave slovenčiny v predspisovnom období najmä v oblasti syntaxe, ale aj morfológie, štylistiky a lexiky.

Literatúra

Krajčovič, R.: Die #unktionen der Textverziehung im älteren sachlichen Genre. In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985, s. 185-191-

Krajčovič, R.: Inventár bytčianskeho panstva z r. 1606 ako jazyková pamiatka. In: Jazykovedný časopis, 9, 1960, s. 37-62.

Krajčovič, R.: 0 štýloch slovenčiny v predspisovnom období. In: Studia Ácademica Slovaca, 7, 1978, Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978. s. 183-200. dtto In: Slovakistické štúdie. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985* s. 239-245.

Mistrík, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

Pramene

Horváth, P.: Liaty poddaných. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961. s. 41-268.

Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961. 268 s.

Krupinské prísne právo. Bratislava, Tatran 1979, 281 s.,

Štátny okresný archív v Trnave. Fond Výsluchy (inquisitiones 1540-1581), Pomocné súdne spisy (Iuridica 1498-1845).

Varsik, B.: Slovenské listy a listiny z XV.-XVII. storočia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 347 s.

Bibliografický prehľad prednášok podľa zborníkov SAS za 15 rokov

Daniela Augustinska

Poznámka: Prvý číselný údaj udáva stranu v príslušnom zborníku SAS, druhý udáva číslo zborníka a tretí udáva kalendárny rok, v ktorom príslušný zborník SAS vyšiel.

ANDRÁŠ, M.: Poslanie Slovenskej literárnej agentúry vo svete 33, SAS 10, 1981.

AUGUSTINSKA, D.i Slovakistické práce slovenských jazykovedcov publikované v zahraničí 395, SAS 9, 1980; Prehľad o frekventantoch, vedúcich pracovníkoch a lektoroch SAS za uplynulých 10 rokov (1972-1981) 489, SAS 10, 1981; Súhrnný obsah textov zo všetkých 10 zborníkov SAS, 507, SAS 10, 1981; Ako absolventi Studia Academica Slovaca prekladajú slovenskú literatúru 553, SAS 10, 1982; Informačný prehľad periodickej tlače na Slovensku 511, SAS 12, 1983; Základné údaje o súčasných slovenských jazykovedcov a literárnych vedcoch ktorí vo svojich prácach venujú pozornosť slovakistike 565, SAS 14, 1985; Bibliografický prehľad prednášok podľa zborníkov SAS za 15 rokov, 481, SAS 15, 1986

BAGIN, A.: Pohľady na súčasnú poéziu 19, SAS 4, 1975; Hľadanie a zápasy najmladšej slovenskej poézie 19, SAS 5, 1976; K vývinu slovenskej poviedky 21, SAS 6, 1977; Vývin eseje v slovenskej literatúre 25, SAS 7, 1978; Program a výraz mladšej slovenskej poézie 7. SAS 8, 1979; Náčrt literárnej situácie medzi vojnami 19. SAS 9, 1980

BACHRATÝ, B.: Sáôasné slovenské maliarstvo, sochárstvo a grafika, 7, SAS 15, 1986

BAJZÍKOVA, E.: Gramatické prostriedky pri spájaní viet 35, SAS 6, 1977; Opakovanie v textovej syntaxi 33, SAS 7, 1978; Výskum textovej syntaxw v slovenskej jazykovede 19, SAS 8, 1979; Jazyková výstavba výkladového textu 31, SAS 9, 1980; Hodnotiace jazykové prostriedky v texte 43, SAS 10, 1981; Pripájacie jazykové prostriedky 21, SAS 11, 1982; Neurčité zámená v texte 13, SAS 12, 1983; K funkcii a sémantike deiktík času a miesta 63, SAS 13, 1984; Neslovenské prvky v súčasnej próze 23, SAS 14, 1985; Interpretácia kompozície Panghartov Ivana Hudeca 19, SAS 15, 1986

BALÁŽ, P.: Štárova koncepcia spisovného jazyka 31, SAS 11, 1982; Ponologická sústava Štúrovej spisovnej slovenčiny 23, SAS 12, 1983; Slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku 35, SAS 14, 1985; Slovenčina ako cudzí jazyk 31, SAS 15, 1986

BANDÍK, E.: Súčasný slovenský film 53, SAS 10, 1981

BARICA, J.: Minulosť vedy a techniky na Slovensku 45, SAS 9, 1980

BENEDEK, G«: Slovenské nárečie v Rumunsku 37, SAS 12, 1983

BERAN, Z. 2 O vzťahoch českej a slovenskej literatúry po roku 1945, 31, SAS 8, 1979; Ôeskí literárni vedci v slovenskom kultúrnom živote 61, SAS 9, 1980; Slováci v českom literárnom živote 57, SAS 12, 1983; Niekoľko čŕt tváre súčasnej českej poézie 71, SAS 13, 1984; Cesty súčasnej české prózy 57, SAS 14, 1985

BIBZOVÁ, A.: Vývoj výtvarného školstva na Slovensku pred nástupom socialistickej kultúrnej revolúcie 83, SAS 13, 1984

BLANÁR, V.z Historický slovník slovenského jazyka 95, SAS 13, 1984 r

BOSÁK, J.: Slang v súčasnej jazykovej situácii 69, SAS 14, 1985

BRÍZDOVIÔOVÁ, *J.i* Kúpeľníctvo na Slovensku 71, SAS 12, 1983

BRTÍŇ, R.: Pavel Jozef Šafárik 77, SAS 9, 1980

BUDOVIÔOVÁ, ˇ.: Dvojjazyková komunikácia v slovenčine a v češtine 49, SAS 11, 1982; 0 vzájomnom prekladaní českej a slovenskej literatúry 85, SAS 12, 1983; Dvojjazyková komunikácia v slovenčine a v češtine /2.časť/ 115, SAS 13, 1984; Ohlas diela Jána Hollého v Čechách 45 , SAS 15, 1986

BUPPA, P.: 0 zhodách medzi poľštinou a slovenčinou 31, SAS 4, 1975; 0 vzájomných slovensko-poľských jazykových vplyvoch 33, SAS 5, 1976; Východoslovenské nárečia 41, SAS 7, 1978

BURLAS, L.: ludová hudba v slovenskej hudobnej kultúre 45, SAS 6, 1977; ludová hudba a súčasnosť 129, SAS 13, 1984

BUZÁSSYOVÁ, K.: Okazionalizmy v slovenskej literatúre 91, SAS 9, 1980; Špecifiká stupňovania v slovenčine 135, SAS 13, 1984? Motivácia a jej vplyv na sémantická a štyli tická hodnotu slova 81, SAS 14, 1985; Tvorenie abstrakt v sáôaanej slovenčine 71, SAS 15, 1986

CAMBEL, S.: Košický vládny program 7, SAS 9, 1980; KSÔ a revolučné premeny na Slovensku 7, SAS 10, 1981; Historické východiská riešenia slovenskej otázky v ČSSR 7 SAS 11, 1982; Februárové tradície v našich dejinách 103, SAS 12, 1983; Oslobodenie Československa ako historická tradícia a medzník vo vývoji našich národov 5, SAS 14, 1985

CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M.i Divadlo na Slovensku od stredoveku do novoveku 45, SAS 8, 1979

ÔAVOJSKÝ, L.: Dotyky českého a slovenského divadla 115, SAS 12, 1983

ČIERNY, J*: Slovenské národné povstanie v kontexte doby 7, SAS 3, 1974

ČLOVIEČIK, O.J Súčasnosť slovenskej knižnej kultúry 151, SAS 13, 1984

ĎUNDERLÍK, A.: Vývin kultúrneho života v Bratislave 129, SAS 12, 1983

DAROVEC, U.t Nepravé hypotaktioké súvetie v slovenčine 57, SAS 7, 1978; Klasifikácia súvetí v súčasnej slovenskej a českej jazykovede 149, SAS 12, 1983; Obsahové vedľajšie vety v slovenčine 169, SAS 13, 1984; Vzťažné vety v slovenčine 105, SAS 1 4 , 1985; Vývin názorov na slovosled v spisovnej slovenčine 87, SAS 15, 1986;

DOLNÍk, J.: Paronymá v slovenčine a ich štylistické využitie 103, SAS 15, 1986

DROPPOVÁ, L.: Premeny estetickej funkcie ľudových piesní na Slovensku 49, SAS 5, 1976; Význam sáborov stUK a Lúčnica v súčasnej slovenskej kultáre 133, SAS 14, 1985; Sociálna a revolučná tematika v ľudovej piesni 117, SAS 15, 1986

DUDOK, D.i Slovenské nárečia v Juhoslávii 65, SAS 11, 1982

DUTKO, P. - PERJENÔIK, P.: Historicky cenné drevené konštrukcie na Slovensku 59, SAS 8, 1979

DÚŽEK, S.: Slovenské ľudové tance 85, SAS 11, 1982

DVONČ, L.: Pormálna stránka prevzatých slov v slovenčine 63, SAS 5, 1976; Slovenské jazykovedné ôasopisectvo 59, SAS 6, 1977; Jazykovedné konferencie o slovenskom jazyku 73, SAS 7, 1978; Základné knižné pramene k štádiu slovenskej jazykovedy 609, SAS 7, 1978; Nesklonné slová v spisovnej slovenčine 63, SAS 10, 1981; Apelatíva propriálneho pôvodu v spisovnej slovenčine 101, SAS 11, 1982; Dynamika deklinácií substantív v spisovnej slovenčine 163, SAS 12, 1983; Obyvateľské mená v spisovnej slovenčine 183, SAS 13, 1984

DVONČOVÁ, J.: Slovenská a česká ortoepická norma 151, SAS 14, 1985

ĎURIŠIN, Ľ.t Sáčasný stav a rozvoj slovenskej komparatistiky 29, SAS 3, 1974

ELIÁŠ, M.: Matica slovenská 41, SAS 4, 1975; Zbierkové fondy Matice slovenskej 121, SAS 11, 1982;

ELSCHEK, 0.: Slovenská ľudová pieseň a ľudová hudba - jej funkčné a historické aspekty 137, SAS 11, 1982

PARKAŠ, J.: Vinárstvo a jeho perspektívy v ÔSSR 87, SAS 10, 1981

FÁBRY, V. t Záujmová umelecká činností na Slovensku 109, SAS 9, 1980

EBCANINOVÁ, U.: Konfrontácia zvukovej sástavy ruštiny a slovenčiny 75, SAS 6, 19771 K prepisu mien a pomenovaní z ruštiny do slovenčiny 89, SAS 7, 1978 ^

FELDEK, lus Z problematiky prekladania veršov 55, SAS 4, 1975

FERENÔÍK, J.: Počiatky a rozvoj slovenskej prekladovej tvorby 121, SAS 9, 1980

PINDRA, J.: K štylistickej klasifikácii slovnej zásoby 99, SAS 10, 1981? K formovaniu publicistických žánrov v slovenčine 157, SAS 11, 1982; Invariantnosť slohového významu 133, SAS 15, 1986

FURDÍK, J.: 0 porovnávacom výskume slovenčiny a madarôiny 81, SAS 5, 1976; Slovotvorná motivovanosť slovnej zásoby v slovenčine 103, SAS 7, 1978

GAŠPARÍK, M.: K ideovým prameňom realizmu v slovenskej literatúre 117, SAS 7, 1978; Slovenská literatúra 19« storočia a jej vzťahy k inonárodným literatúram 177, SAS 12, 1983; K ideovým prameňom literatúry národného obrodenia 203, SAS 13, 1984

GAŠPARÍKOVA, V.s Život slovenskej ľudovej prózy v minulosti a dnes 143, SAS 15, 1986

GOSIOROVSKÝ, Mm :Dva kľúčové medzníky v slovenských dejinách 7, SAS 2, 1973; Slovensko v oslobodenom Československu 7, SAS 4, 1975; Historické príčiny udalostí r. 1968 v Československu 7, SAS 5, 1976$ Veľká októbrová socialistická revolúcia a Slovensko 7, SAS 6, 1977; Šesťdesiat rokov spoločného štátu Čechov a Slovákov 7, SAS 7, 1978

GREGOR, F.Í Slovenské nárečia v Madarsku 171, SAS 11, 1982

HABOVŠTIAK, A.: Slovenské nárečia z lexikálneho hľadiska 67, SAS 4, 1975; Slovenské nárečia z hláskoslovného a tvaroslovného hľadiska 99, SAS 5, 1976; Ustálené spojenia v slovenských nárečiach 99, SAS 6, 1977; Spoločná lexikálna báza slovenských nárečí 71, SAS 8, 1979; Slová cudzieho pôvodu v slovenských nárečiach 115, SAS 10, 1981; Literárna Orava 195, SAS 12, 1983; Atlasové spracovanie slovenských nárečí 169, SAS 14, 1985; Tvorba L. N. Jégého vo vzťahu k oravským nárečiam 161, SAS 15, 1986

HABOVŠTIAKOVií, K*t Ideové, spoločenské a jazykové základy Bernolákovej spisovnej slovenčiny 113, SAS 5, 1976; Vplyv nárečí a spisovnej češtiny na formovanie spisovnej slovenčiny 113, SAS 6, 1977; Rodné mená v slovenčine 85, SAS 8, 1979; Nové slová v sáčasnej spisovnej slovenčine 191, SAS 14, 1985; Pôsobenie vývinu gramatickej stavby na vývin slovnej zásoby 175, SAS 15, 1986

HLEBA, E.: Literárna Levoča 185, SAS 11, 1982

HODÁK, T.: Využívanie vodnej energie na Slovensku 125, SAS 6, 1977

HOCHEL, B.: Slang v národnom jazyku 135, SAS 10, 1981; 0 nespisovnej slovnej zásobe mládeže 211, SAS 12, 1983

HOLácZYOVÁ, E.: 0 slovenských čipkách 139, SAS 6, 1977

HORÁK, E.: Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej bulharčiny 81, SAS 4, 1975; Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej srbochorvátčiny 99, SAS 4, 1975; Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej macedončiny 217, SAS 14, 1985

HORÁK, G.: O prekladaní medzi češtinou a slovenčinou 221, SAS 13, 19845 Vetná tautologická konštrukcia a jej štylistická hodnota 243, SAS 14, 1985

HORECKÝ, J.: Systém slovnej zásoby v slovenčine 21, SAS 1, 1972; Hranica morfém v slovenčine 21, SAS 2, 1973; Charakteristika neologizmov v spisovnej slovenčine 43, SAS 3, 19741 Sociológia tvorenia slov 117, SAS 4, 1975; Výrazová sila slovenčiny 129, SAS 5, 1976; Kalkovanie v slovenčine 151, SAS 6, 1977; O výchove vedeckých pracovníkov a o vedeckých hodnostiach 131, SAS 7, 197.8; Slovná zásoba slovenčiny v kontexte cudzích systémov 99, SAS 8, 1979; 0 jazykovej norme 133, SAS 9, 1980; Pomenovanie motivované podobnosťou 197, SAS 11, 1982; Stratifikácia a diferenciácia slovenčiny 229, SAS 12, 1983; Názvy inštitácií v slovenčine 233, SAS 13, 1984; Vývin slovenskej terminológie 265, SAS -14, 1985; Slovná zásoba štúrovskej slovenčiny 197, SAS 15, 1986

HORVÁTHOVA, E.: Príroda v svetonázorových predstavách slovenského ľudu 161, SAS 6, 1977, Výročné zvyky na Slovensku 239, SAS 12, 1983; Remeselnícke zvyky na Slovensku 279, SAS 14, 1985; Iniciačné obrady mládeže na Slovensku 205, SAS 15, 1986

HROZIENÔÍK, J.: Medzinárodná áčasť v slovenskom národnom povstaní 111, SAS 8, 1979

HUÔKO, J.: Ľudovít Štár a dnešok 221, SAS 15, 1986

HVIŠÔ, J.s Slovensko-polské literárne vzťahy 177, SAS 6, 1977

CHMEĽ, R.: K slovensko-madarským literárnym vzťahom 195, SAS 6, 1977

CHOVAN, J.: Mázejníctvo na Slovensku 207, SAS 6, 1977

CHROPOVSKÝ, B.: Ranostredoveký mestský dtvar Nitrava 243, SAS 13, 1984

JAKÁL, J,: Slovenské jaskyne 155, SAS 10, 1981

JESENSKÁ-HORVÁTHOVÁ, G.: Minulosť a súčasnosť ľudovéh liečenia 167, SAS 10, 1981; Múzeum slovenskej dediny 207, SAS 11, 1982

JIRGES, M.2 Účasť ČSSR v spolupráci krajín RVHP 131, SAS 8, 1979

JÓNA, E.: Spisovná slovenčina a Matica slovenská 139, SAS 5, 1976; Samo Czambel ako jazykovedec 143, SAS 7, 1978 Slovakistické spolky a spoločnosti 145, SAS 9, 1980

KAČALA, J.: Pojem intencia slovesného deja v slovenskej jazykovede 221, SAS 6,, 1977; Doplnok a prívlastok 157, SAS 7, 1978; Pracovné projekty a plány jazykovedných pracovísk 259, SAS 12, 1983; Príprava nových pravidiel slovenského pravopisu'267, SAS 13, 1984; Koncepcia nového výkladového slovníka slovenčiny 297, SAS 14, 1985; Sémantika vo vete 239, SAS 15, 1986

KAHOUN, K.: Výtvarná kultúra na Slovensku V priebehu dejín 29, SAS 2, 1973

KALESNÝ, P.2 Habáni na Slovensku 271, SAS 12, 1983

KAMENICKÝ, J. 2 Rok mládeže 313, SAS 14, 1985

KARTOUS, P.: Archívnictvo v Slovenskej socialistickej republike 181, SAS 10, 1981

KERUÍ0VÁ, M.2 Kontakty staršej slovenskej literatúry s európskymi literatárami 255, SAS 15, 1986

KOÔIŠ, P.2 Sávetné štruktúry v spisovnej slovenčine 237, SAS 6, 1977; Jazykoveda na Slovensku po roku 1945, 195, SAS 10, 1981

KOCHOL, V. * Preklad a verš 163, SAS 9, 1980

KOLLÁH, D.: Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej ruštiny 123, SAS 4, 1975; Medzijazyková homonymia 22, SAS 11, 1982

KONFEEERÁKOVÁ, G.: K teoretickým a metodickým problémom porovnávacieho štádia ruskej a slovenskej štylistiky 267, SAS 15, 1986

KOŠKA, J*s K literárnym vzťahom Slovákov a Bulharov 253, SAS 6, 1977

KOTOĎ, J.: Základy československého školstva 171, SAS 7, 1978

KOVAÔEVIÔOVÁ, S.s Ľudová architektúra a bývanie na Slovensku 161, SAS 5, 1976; Ľudové rezbárstvo na Slovensku 287, SAS 12, 1983; Komunikatívnosť drevorezu a masová kultdra na Slovensku 299, SAS 12, 1983; Etnografický atlas Slovenska 279, SAS 13, 1984

KOVAÔKA, M.: Základné pramene k štádiu slovenskej literárnej vedy 623, SAS 7, 1978; Literárne časopisy a zborníky 147, SAS 8, 1979

KHAJÔOVIĎ, R.: Historický komentár k fonológii spisovnej slovenčiny 29, SAS 1, 1972; Historický komentár k morfológii spisovnej slovenčiny 43, SAS 2, 1973; Historický komentár k lexike spisovnej slovenčiny 141, SAS 4, 1975; O štýloch slovenčiny v predppisovnom období 1983, SAS 7, 1978; O stabilizácii vo fonologicko-fonickom vývine slovenčiny 159, SAS 8, 1979; Mladogramatizmus a slovenská jazykoveda 183, SAS 9, 1980; Kultivované slovo na Veľkej Morave (prevzaté z týždenníka Nové slovo) 329, SAS 14, 1985

KRAUS, C.: Špecifickosť slovenského romantizmu 45, SAS 1, 1972; Literárny Gemer 295, SAS 13, 1984

KRÁL, Á.J Ortoepická kodifikácia slovenčiny 57, SAS 2, 1973i Fonetická povaha a systém slovenských samohlások a dvojhlások 51, SAS 3, 1974; Slovenské samohlásky v konfrontácii so samohláskami iných jazykov 67, SAS 3, 1974; Štýly slovenskej výslovnosti 267, SAS 6, 1977; Preberanie cudzích slov do slovenčiny z hľadiska fonetiky a ortoepie 201, SAS 7, 1978

KRESÁNEK, J.: Hudba na Slovensku v európskom kontexte 73, SAS 2, 1973

KRESÁNEK,?.:Liečivé rastliny na Slovensku 213,'SAS 10,1981

KRIŠŠÁKOVÁ, J.*i* 0 goralských nárečiach z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov 235, SAS 11, 1982

KRIŠTOF, Š.í Mládežnícky slang 83, SAS 3, 1974

KUÔERA, M.: Slovensko a európsky vzdelanosť v stredoveku 217, SAS 7, 1978; Historický vývin slovenskej dediny 251, SAS 11, 1982

KUÔEROVÁ, E.; Z konfrontačného štádia ruskej a slovenskej frazeológie 229, SAS 7, 1978

KUSÝ, M.: Prehľad vývoja architektonickej tvorby na Slovensku 179, SAS 5, 1976

KYSEÍÍOVÁ, L.: Súčasná literárna tvorba pre deti a mládež 309, SAS 13, 1984

LEHOTSKÁ, D.*i* Pohľad na dejiny Bratislavy 263, SAS 11 1982

LENHARDT, J.: Kontrastívny rozbor anglických a slovenských hlások 287, SAS 6, 1977

LEŠÔÁK, M.s Druhová a žánrová diferenciácia slovenského slovesno-dramatického folklóru 241, SAS 7, 1978

MAÔÁK, I.; Typy slovenských ľudových sláčikových nástrojov 85, SAS 2, 1973i Najstaršie hudobné nástroje na Slovensku 111, SAS 3, 1974

MAJTÁN, M.: Onomastika na Slovensku 95, SAS 2, 1973$ Najstaršie slovenské vlastné mená 195, SAS 5, 1976$ Nešlovanské prvky v slovenských vlastných menách 209, SAS 5, 1976$ Charakteristické črty slovenskej ojkonymie 305, SAS 6, 19771 SáÔasná slovenská hydronymia 277, SAS 11, 1982

MAJZLÍK, D.: Barokové kaštiele na Slovensku 319, SAS 13, 1964

MAEKUŠ, M.t Slovenská kuchyňa 321, SAS 6, 1977

MAÄSINA, H.: 0 vývoji miest na Slovensku v stredoveku 2 2 7 , SAS 10, 1981$ 0 osídlení Slovenska od 11. do polovice 13* storočia 289, SAS 11, 1982$ Význam Metoda v dejinách Veľkej Moravy 287, SAS 15, 1986

MÁJIKOVl, H.: Slovenská humanistická poézia v literárnom kontexte 277, SAS 15, 1986

MATU, Ji. Dejiny slovenskej pedagogiky v európskom kontexte 30S, SAS 12, 1983$ J. A. Komenský a Slovensko 343, SAS 13, 1984

MAfUÔÍK, J.: Stredoslovenské nárečia 253, SAS 7, 1978

MATÍÍLA, V. s Kollárovská a štárovská koncepcia slovenského národa a slovanskej vzájomnosti 175, SAS 8, 1979

MIHÁLIK, P#: Slovenská kinematografia v minulosti a v prítomnosti 127, SAS 3, 1974; Základné etapy vývinu slovenskej filmovej réiie 337, SAS 14, 1985

MICHALIDES, P.: Umelecké remeslá na Slovensku 203, SAS 8, 1979

MICHÍLEK, J.: Súčasný stav folklórnej tradície na Slovensku 61, SAS 1, 1972; Mikromigrácia na území Slovenska a jej vplyv na formovanie ľudovej kultúry 105, SAS 2, 1973 Ľudové povesti a slovenské dejiny 147, SAS 3, 1974; Lokálne slovenské povesti 155, SAS 4, 1975; Pavol Dobšinský a slovenské rozprávky 227, SAS 5, 1976; Folklór a literatúra 267, SAS 7, 1978; Sociálno-odbojová tematika v ľudovej poézii 189, SAS 8, 1979; Z dejín slovenského národopisu 199, SAS 9, 1980; Ľudové humoristické rozprávanie 243, SAS 10, 1981; P. G. Bogatyriov a slovenský národopis 305, SAS 11, 1982;Kontakty medzi českým a slovenským národopisom 329, SAS 12, 1983; Slovenské národné povstanie v tvorbe ľudu 33, SAS 13, 1984; Národopisné štúdium kultúry a spôsobu života robotníkov na Slovensku 359, SAS 14, 1985; Spomienkové rozprávanie v systéme ľudovej prózy 303,SAS 15, 1986

MICHNEVIÔ, A.: Konfrontácia slovenčiny s bieloruštinou 215, SAS 8, 1979

MIKO, P.J Štylistická interpretácia slovenskej lyrizovanej prózy 73, SAS 1, 1972; Veta v štruktúre štýlu v slovenčine 117, SAS 2, 1973i Slovenská romantická balada a lyrický subjekt 159, SAS 3, 1974i Alexander Matuáka a slovenská štylistika 167, SAS 4, 1975i Štylistika a redundancia 239, SAS 5, 1976; Tolerancie a limity t§£tu V procese prekladu 343, SAS 6, 1977; Slovenská piéiil ä súčasná technická epocha 281, SAS 7, 1978

MIKOLA, M.2 Slovenské dramatické umenii SAS 2, , 1973

MIKULA, V.: Výstavbové postupy modernej sloveh&kej básne 373, SAS 14, 1985

MINÁRIK, J.: Baroková cestopisná literatúra 147, SAS 2, 1973

MISTfiÍK, J.: Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny 83, SAS 1, 1972| Frekvenčné zákonitosti v slovenčine 159, SAS 2, 19731 Špecifiká textovej syntaxe slovenčiny 171, SAS 2, 1973i Jazykové minimum slovenčiny 173, SAS 3, 19741 Prognóza vývinu slovenčiny 191, SAS 3, 1974i Lexikálna báza a systém slovenčiny 179, SAS 4, 1975| Štylistika prevzatých a cudzích slov v slovenčine 257, SAS 5, 1976; Špecifiká slovenskej sémantiky 361, SAS 6, 1977i Slovenčina na vysokých školách v zahraničí 589, SAS 6, 1977} Je slovenčina ľubozvučná? 293, SAS 7, 1978; Modernizácia slovenčiny 227, SAS 8, 1979; Paradigmatika v štylistike 213, SAS 9, 1980; Honoratív v slovenčine 255, SAS 10, 1981; Frekvencia a sémantika slov 319, SAS 11, 1982; Jazyk a ľudová pieseň 343, SAS 12, 1983; Štylistika interpunkcie 365, SAS 13, 1984; Rytmus v ľudovej slovesnosti 391,SAS 14, 1985; Moderné ponímanie slovosledu v slovenčine 319, SAS 15, 1986

MISTRÍK, M.: Najmladšia generácia v slovenskom divadle 269, SAS 10, 1981; Rozvoj divadelníctva na Slovensku 333, SAS 11, 1982; Črty slovenského herectva vo vývine 377, SAS 13, 1984

MIŠIANIK, J.: Baroková lyrika na Slovensku 103, SAS 1, 1972

MLACEK, J.: Frazeologická jednotka a jej hranice 201, SAS 3, 1974; Frazeológia v slovenskej próze 373, SAS 6, 1977i Internacionálne jadro vo frazeologizmoch 223, SAS 9, 1980; Príslovia a ich jazykové vlastnosti v slovenčine 285, SAS 10, 1981; Povrávky 349, SAS 11, 1982; Slovenské porekladlá 357, SAS 12, 1983; Nová tendencie v slovenskej frazeológii 403, SAS 14, 1985; 0 dvoch slovenských koncepciách v klasifikácii štýlov 331, SAS 15, 1986

MOKRÝ, Ľ.'i Slovenská opera 189, SAS 4, 1975

MOLNÁR, M.: K problematike slovensko-ukrajinskýoh literárnych vzťahov 307, SAS 7, 1978

NOGE, J.: Súčasná slovenská literatúra pre deti a mládež 363, SAS 11, 1982

NOVÁK, J.: Heraldické a genealogické bádanie na Slovensku 303, SAS 10, 1981

NOVÁK, Ľ.: Typologická charakteristika slovenčiny 389, SAS 6, 1977; Fonológia slovenčiny v kontexte inojazykových fonologických systémov 239, SAS 8, 1979i Výraz monumentalizácie v slovenčine 241, SAS 9, 1980; K reforme slovenského a českého pravopisu 315, SAS 10, 1981; Čeština na Slovensku v predspisovnom období 377, SAS 11, 1982; Špecifickosť morfologických nulovostí v slovanských jazykoch 373, SAS 12, 1983; Aký jazyk je slovenčina 389, SAS 13, 1984

NOVÁKOVÁ, T.s K otázke simultánneho tlmočenia z nemčiny do slovenčiny 395, SAS 11, 1982

OCHODNICKÝ, D.: Minulosť a budúcnosť chovu oviec u nás 253, SAS 9, 1980

ONDREJOVIČ, S.s Wolfgang von Kempelen a jeho hovoriaci stroj 413, SAS 13, 1984

ONDRUS, P.: Výskum zastaraných slov v slovenských a slovanských nárečiach 115, SAS 1, 1972; Otázka zámen v slovenčine 183, SAS 2, 1973; Slovenské nárečia a Karpatský dialektologický atlas 197, SAS 2, 1973; Z problematiky sociálnej dialektológie na Slovensku 219, SAS 3, 1974; Dve sporné interpretácie prístavku v slovenčine 229, SAS 3, 1974; Ku koncepcii systému slovných druhov v slovenčine 197, SAS 4, 1975; Výskum slovenských nárečí

v období socializmu 211, SAS 4, 1975? Bilingvizmus a teória vzájomného vplyvu nárečí nepríbuzných jazykov 271, SAS 5, 1976| Gramatická kategória mužskej osoby v slovenčine 279, SAS 5, 1976; Konverzia medzi slovnými druhmi v slovenčine 407, SAS 6, 1977? Lexikálny bilingvizmus argotu slovenských vandrovných remeselníkov 421, SAS 6, 1977i Výskum slovenských nárečí mimo ázemia Slovenska 321, SAS 7, 1978| Vývin náhľadov na syntagmatiku v slovenčine za posledných tridsať rokov 337, SAS 7, 1978; Morfologické kategórie - elementy vnútornej formy slov slovenského jazyka 255, SAS 8, 1979

ONDRUŠ, Š.: Špecifické prvky v slovenskej slovnej zásobe 123, SAS 1, 1972; Slovensko-madarské lexikálne vzťahy 207, SAS 2, 1973; Význam slovenčiny a češtiny pre rekonštrukciu praslovanskej slovnej zásoby 239, SAS 3, 1974; Pôvod etnonyma Slovák, Slovan, Sloven a etnonyma Ôeóh 221, SAS 4, 1975; Praslovanský základ slovenčiny v slovnej zásobe 295, SAS 5, 1976; Slovenské rieky - pôvod mien 267, SAS 8, 1979; Pôvod názvov slovenských vrchov, hradov a stolíc 261, SAS 9, 1980; Ondruš, Š., Sabol, J.: Jazykovedné dielo J. Mistríka 23, SAS 10, 1981; Sémantická motivácia základných právnych pojmov u starých Slovanov a Slovákov 329, SAS 10, 1981; Život Konštantína a Život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie 387, SAS 12, 1983; Zo slovensko-óeskej lexikálnej konfrontácie 435, SAS 13, 1984

ORAVEC, J.: K systému prvotných predložiek v slovenčine 405, SAS 11, 1982

PALK0V1Ô, P.; Interpretácia klasiky v súčasnom divadle 345, SAS 15, 1986

PANOVOVÁ, E.: Slovensko-ruské literárne vzťahy do roku 1918, 351, SAS 7, 1978

PASIAR, S.: Minulosť a prítomnosť knižníc na Slovensku 453, SAS 13, 1984

PAULÍNY, E.: Staršie dejiny spisovnej slovenčiny 137, SAS 1, 1972; Z problematiky vývinu slovenčiny 223, SAS 2, 1973; Kontrastívna analýza slovenského a českého hláskoslovia 257, SAS 3, 1974; Kontrastívna analýza slovenskej a českej deklinácie 243, SAS 4, 1975; Kontrastívna analýza českej a slovenskej konjugácie a neohybných slovných druhov 317, SAS 5, 1976; Vývin české-slovenskej jazykovej hranice v najstaršom období 369, SAS 7, 1978; Ako socialistická výstavba Slovenska ovplyvňuje podobu spisovného jazyka 289, SAS 8, 1979

PAVLÍK, 0.: Slovenské školstvo v minulosti a dnes 285, SAS 9, 1980

PECIAR, Š.: Konfrontácia slovenčiny a češtiny 231, SAS 2, 1973; Spoločné črty vo vývine slovenčiny a češtiny 259, SAS 4, 1975; Konfrontácia lužickej srbčiny a slovenčiny 365, SAS 5, 1976; Vývin slovenského pravopisu 429, SAS 6, 1977; Základné črty vidového systému v slovenčine 383, SAS 7, 1978; Účasť českých slovakistov na výskume slovenčiny a na rozvoji slovakistiky 305, SAS 9, 1980; Hovorový štýl v slovenskej a českej jazykovej situácii 347, SAS 10, 1981; Súčasná slovenská lexikografia 415, SAS 11, 1982

PERLÁC, J.: Lesné hospodárstvo a drevopriemysel na Slovensku 303, SAS 8, 1979

PETERAJOVÁ, i.i Súčasné slovenské výtvarné umenie 273, SAS 3, 1974; Slovenské maliarstvo od oslobodenia 277, SAS 4, 1975; Slovenská národná galéria 451, SAS 6, 1977; Slovenská fotografická tvorba v minulosti a súčasnosti 401, SAS 7, 1978

PETRÍK, V.: Povstalecké romány Vladimíra Mináča 327, SAS 8, 1979

PEÍKO, V.: K Bednárovým Hodinám **a** minátam 317, SAS 8, 1979

PIPKO, H.: Slovenská literatúra pre deti a mládež 287, SAS 4, 1975

PIŠÚT, M.: **Janko** Kráľ **a** folklo'rne revolučný typ romantickej poézie **149**, SAS 1, 1972; Almanachy, časopisy **a** koncepcie národnej literatúry **v** 30. **a** 40. rokoch 19. storočia 245, SAS 2, 1973

PIŠÚTOVÁ, I.: Slovenské ľudové maľby na skle 473, SAS 13, 1984

PLEVZA, V.: Slovenské národné povstanie - začiatok národnej a demokratickej revolúcie **v** Československu 7, SAS 13, 1984

PLICKOVÁ, E.: **Ľudové** výtvarné umenie na Slovensku 257, SAS 2, 1973; Keramika **v** slovenskej ľudovej kultúre 285, SAS 3, 1974; Baníctvo ako stimul **k** ľudovej výtvarnej tv.orbe 305, SAS 4, 1975; Výtvarné aspekty ľudovej keramiky na Slovensku 465, SAS 6, 1977

PLUTKO, P.: K slovenskej poézii sedemdesiatych rokov 429, SAS 11, 1982

PODMAKA, L.: Divadlo pre deti **a** mládež 369, SAS 10, 1981

PODOLAK, **J.**: Slovenská ľudová kultúra na pozadí balkánsko-karpatských vzťahov 415, SAS 7, 1978

PORUBSKÝ, A.: Pitné, minerálne **a** termálne vody na Slovensku **317**, SAS **4**, 1975

PREDMERSKÝ, V.: Bábkové divadlo na Slovensku 443, SAS 11, 1982

RAMPÁK, Z.: **Minulosť slovenského divadla 161, SAS 1,** 1972; **Prítomnosť slovenského divadla 177, SAS 1, 1972; Staršia slovenská dráma v európskom kontexte 299, SAS 3, 1974; Novšia slovenská dráma v európskom kontexte 317, SAS 3, 1974; Hlavné znaky súčasnej slovenskej drámy 327, SAS** 4, **1975**

RIPKA, L: Z problematiky slovenskej nárečovej lexiky 337, **SAS 3, 1974; Západoslovenské nárečia 427, SAS 7, 1978**

ROStíNBAUM, K.: Slovenská náročná kultára 7, SAS 1, 1972; Slovenský romantizmus v stredoeurópskom literárnom kontexte 273, SAS 2, 1973; Revolučné tradície v slovenskej literatúre 353, SAS 3, 1974; DAV, davisti - slovenská literatúra 375, SAS 5, 1976; Miesto slovenskej literatúry v **stredoeurópskom literárnom kontexte 441, SAS 7, 1978;** Ladislav **Novomeský** 341, **SAS 8, 1979**

RUŠČÁK, P.: Špecifiká listových textov 355, SAS 15, 1986

RUTTKAY, P.: L. Štúr - predstaviteľ slovenskej modernej **žurnalistiky 185, SAS** 1, **1972; Daniel G. Lichard 285,** SAS 2, **1973; Počiatky slovenskej robotníckej tlače 365,** SAS 3, **1974; Slovenská ilegálna a povstalecká tlač 349,** SAS 4, **1975; Slovenské novinárstvo na prelome historickej** epochy **389, SAS 5, 1976; Február 1948 a slovenská žurnalistika** 451, **SAS 7, 1978; Tlačiareň Bratstvo na Vrátkach** a jej **význam** pre **komunistická žurnalistiku 355, SAS 8,** 1979; **K 60. výročiu založenia Pravdy chudoby 321, SAS 9 1980; Priekopník socialistického učenia na Slovensku -** Edmund Borek **379, SAS 10, 1981; Z minulosti slovenskej** komunistickej **žurnalistiky 457, SAS 11, 1982; Prvý slo**venský časopis pre **hnutie proletárskych žien za rovno-**

právnosť 405, SAS 12, 1983; Samuel Jurkoviô - zakladateľ prvého dverového družstva na svete 485, SAS 13, 1984; Ladislav Novomeský ako redaktor a publicista 419, SAS 14, .1985; Slovenské novinárstvo v boji proti fašizmu a za obranu republiky 367, SAS 15, 1986

RUŽIČKA, J.: Typológia slovenskej morfológie 201, SAS 1, 1972; Špecifickosť slovenskej syntaxe 211, SAS 1, 1972; Základné ôrty rozvoja spisovnej slovenčiny v 20. storočí 301, SAS 2, 1973; IJynamika sáčasného stavu spisovnej slovenčiny 315, SAS 2, 1973; Z problematiky podraäovacieho sávetia 387, SAS 3, 1974; Sáčasná spisovná slovenčina a jej vzťah k iným jazykom 409, SAS 5, 1976; Zo sémantickej problematiky slovies 479, SAS 6, 1977; Z dejín slovakistiky (Martin Hattala) 471, SAS 7, 1978; Gramatický systém slovenčiny v kontexte cudzích systémov 377, SAS 8, 1979

RYBAK, J.: K problematike prekladania 425, SAS 12, 1983

SABOL, J.s Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme 405, SAS 3, 1974; Sástava supresegmentálnych javov spisovnej slovenčiny 373, SAS 4, 1975; Sáčinnosť fonologickej a morfologickej roviny spisovnej slovenčiny 421, SAS 5, 1976;: Prozodický systém slovenčiny a slovenský verš 491, SAS 6, 1977; Pravopisné princípy v slovenčine 485, SAS 7, 1978; Z frekvenčného výskumu zvukovej sástavy slovenčiny 499, SAS 7, 1978; Konsonantické alternácie pri skloňovaní substantív 389, SAS 8, 1979; Vymedzenie časovacieho typu v slovenčine 339, SAS 9, 1980; Teoretické východiská slovenskej fonológie 391, SAS 10, 1981; Vokalické a konsonantické alternácie v spisovnej slovenčine 471, SAS 11, 1982; K metodologickým otázkam výskumu slovenského verša 437, SAS 12, 1983; Kvantita v spisovnej

slovenčine 511, SAS 13, 1984; Vývin slovenského verša 451, SAS 14, 1985; Prízvuk v slovenčine 391, SAS 15, 1986

SABOLOVÁ, 0.2 Oslovovanie v slovenčine 457, SAS 12, 1983

SEKANINOVÁ, E.: Z konfrontácie slovenskej a ruskej lexiky 419, SAS 3, 1974; Slovesné predpody v slovenčine v.porovnaní s ruštinou 395, SAS 4, 1975; Rusizmy v slovenčine 451, SAS 5, 1976; Rusko-slovenská a slovensko-ruská lexikografia 517, SAS 6, 1977; Slovesný vid a spôsob slovesného deja v slovenčine a v ruštine 513, SAS 7, 1978

SERVÍTKA, M.: Otázky jazykovej interpretácie v slovenskom jazyku na Spiši v Poľsku, 413, SAS 15, 1986

SIRACKY, J.: Slovenské vysťahovalectvo a zahraniční Slováci 479, SAS 5, 1976

SCHULZOVÁ, 0.2 Jazyková situácia v ČSSR 403, SAS 10, 1981; Norma spisovného jazyka a jej kodifikácia v češtine a v slovenčine 487, SAS 14, 1985

SCHWANZER, V.: Nemecké slová v spisovnej a ľudovej slovenčine 463, SAS 5, 1976

SLIVKA, M.2 Slovenské ľudové divadlo 493, SAS 5, 1976; Národopisný film na Slovensku 487, SAS 11, 1982

SLOBODNÍK, D.s Postavy Slovákov v literatdre iných národov 431, SAS 3, 1973; K teórii a praxi básnického prekladu 407, SAS 8, 1979

SLOVÁK, K.2 Slovenská rozhlasová hra 411, SAS 4, 1975

SMOLEJ, V.2 Slovenčina a slovinčina 541, SAS 7, 1978

SOPIRA, A.: O súčasnej abreviácii v ruštine a slovenčine 503, SAS 5, 1976

STANISLAV, J.: Slovenčina v kruhu slovanských jazykov 227, SAS 1, 1972; Kultúrny jazyk na Veľkej Morave a v slovenskej časti Panónie 449, SAS 3, 1974? Elementy latinskej a byzantskej kultdry na Veľkej Morave a v severnej Panónii 425, SAS 4, 1975; K začiatkom umeleckého spevu u nás 515, SAS 5, 1976; Umelecké slovo v staroslovienskych pamiatkach 529, SAS 6, 1977

SVETLÍK, J.: Najcharakteristickejšie rozdiely medzi slovenčinou a ruštinou 243, SAS 1, 1972? Predikačné jadro jednoduchej vety v slovenčine a v ruštine 467, SAS 3, 1974; Konfrontácia slovenskej a ruskej skladby 535, SAS 13, 1984

ŠIMONÔIC, J.: Ohlasy Francúzskej revolúcie na Slovensku 353, SAS 9, 1980

ŠMATLÁK, S.] K typológie slovenského literárneho realizmu 255, SAS 1, 1972; Tridsaťročie slovenskej poézie 439, SAS 4, 1975; Tridsaťročie slovenskej prózy 451, SAS 4, 1975

ŠOMŠÁK, L.: Vegetácia a flóra Slovenska vo vzťahu k civilizácii 561, SAS 7, 1978

ŠTEC, M.s Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej ukrajinčiny 525, SAS 5, 1976

ŠTEFANOVIÔOVÁ, T.: Bratislavský hrad 505, SAS 14, 1985

ŠTEFKO, V.: Slovenské ochotnícke divadlo 425, SAS 8, 1979

ŠTEIS, R.: Sídla vidieckeho typu 469, SAS 12, 1983

ŠTEVÔEK, J.t Najmladšia generácia súčasnej slovenskej prózy 269, SAS 1, 1972; Žánrový a myšlienkový podklad moderného slovenského románu 467, SAS 4, 1975; Štefan Krčméry - epik literárnej histórie 541, SAS 5, 1976; Ľúbostná poézia Miroslava Válka 539, SAS 6, 1977

ŠTEPÁN, J.: Ke zmenám v syntaxi současné češtiny 427, SAS* 15, 1986

ŠTOLC, J.2 Z problematiky výskumu slovenských nárečí 279, SAS 1, 1972

SVAGROVSKÝ, Š.: Z histórie slovensko-ruských kontaktov na poli jazykovedy 419, SAS 10, 1981; Zemplínske tlače z polovicie 18. storočia vo svetle doterajších výskumov 503, SAS 11, 1982; Sloviacka otázka v dejinách slovenčiny 549, SAS 13, 1984; Slovenskí filológivia v Rusku 515, SAS 14, 1985; Michail Fiodoroviô Rajevskij a jeho kontakty so Slovákmi 443, SAS 15, 1986

TIBENSKÝ, J.: Svetonázorový a vedecký profil Mateja Bela 567, SAS 13, 1984

TKÁČ, S.: 0 insitnom umení 433, SAS 10, 1981

TOMČÍK, M.2 Druhové a žánrové vlastnosti modernej slovenskej lyriky 293, SAS 1, 1972; Z typológie slovenskej medzivojnovej lyriky 485, SAS 3, 1974; Metodologické otázky našej súčasnej literatúry 477, SAS 4, 1975; Otázky komparatistiky z hľadiska vzťahov slovenskej a českej literatúry 553, SAS 5, 1976; F. X. Salda a Slovensko 551, SAS 6, 1977; Kritika v dejinách slovenskej literatúry 577, SAS 7, 1978; Niektoré aspekty československého literárneho kontextu 451, SAS 10, 1981; Systémové prvky v kritickej tvorbe A. Matušku 535, SAS 14, 1985

TRUHLÁR, B.: Slovenská a česká socialistická avantgarda v kritike 311, SAS 1, 1972; Slovenské národné povstanie a literatúra 499, SAS 3, 1974; Tridsať rokov slovenskej literatúry 487, SAS 4, 1975; Nové vývinové tendencie v slovenskej próze 519, SAS 11, 1982; Slovenské národné povstanie v slovenskej próze 23, SAS 13, 1984

URBANCOVÁ, H.2 Božena Nemcova a Slovensko 585, SAS 13, 1984

UŠAK, J.2 Súčasné ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku 445, SAS 8, 1979

VATRÁL, J.2 Slovenské časopisy pre deti 457, SAS 8, 1979# Periodická tlač na Slovensku po roku 1945, 367, SAS 9, 1980; Rozhlas na Slovensku 469, SAS 10, 1981; Československá televízia v SSR 537, SAS 11, 1982; Regionálna tlač na Slovensku 483, SAS 12, 1983; Novinárstvo v Slovenskom národnom povstaní 47, SAS 13, 1984"; Ako privítala slovenská tlač naše oslobodenie 547, SAS 14, 1985; Periodická tlač spoločenských organizácií v SSR 455, SAS 15, 1986

VAVERKOVÁ, 1.2 Konfrontácia nemeckého a slovenského fonologického systému 567, SAS 6, 1977

VILIKOVSKÝ, J.: Jazyk a reálie 381, SAS 9, 1980

WLACHOVSKÝ, K.2 Najmladšia slovenská próza 505, SAS 4, 1975

ZIBRIN, P.: Perspektívy urbanizácie na Slovensku 595, SAS 7, 1978

ŽIGrO, P. x Štylistika zápisov z vypočúvania svedkov v predspisovnom období slovenčiny 469, SAS 15, 1986

ŽUDEL, J.2 Vývoj administratívneho členenia Slovenska 497, SAS 12, 1983

Informácie o autoroch a ich najvýznamnejších knižných publikáciách

Daniela Augustinska

Bachratý Bohumír* 30. 7. 1942, PhDr., odborný asiatent, Katedra estetiky a vied o umení, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, oddelenie vedy o výtvarnom umení.

Maliarstvo v boji o pokrok (1977), Farby domova II., Farby domova III. (1978), Estetika socialistickej spoločnosti (1982), spoluautor, Vojtech Matušinec (1973), Ján Želibský (1974), Z frontového skicára Karola Drexlera, Róbert Dábravec (1975), Dvanásť grafík Róberta Dábravca, František Kudláô (1976), Alexander Szabó (1977), Peter Matejka (1978), Peter Pavloviô Ossovskij (1980), Michal Jakabôic (1981), Ladislav Berger, Pavol Hložník (1982), Dvanásť reliéfov Štefana Prokopa (1983), Ernest Špitz (1986).

Bajziková Sugénia. 28. 1. 1937, PhDr., CSc, doc, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenské ho v Bratislave, vedáca katedry/ prorektorka UK.

Pojmoslovie literárnej komunikácie (1976), spoluautorka; Úvod do textovej syntaxe, skriptum (1979); Sáčasný slovenský spisovný jazyk - syntax (1982), spoluautorka; Sáčasný slovenský spisovný jazyk - morfológia (1984), spoluautorka.

Baláž Peter. 27. 6. 1928, PhDr., CSc, odborný asistent, Katedra teórie a dejín žurnalistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Slovenská gramatika a sloh pre 2. ročník pedagogických škôl (1963), spoluautor; Učebnica slovenského jazyka I (1964), skriptum, spoluautor; Slovenská gramatika a sloh pre 3. a 4. ročník pedagogických škôl (1965, spoluautor; Slovenský jazyk - Príručka pre cudzincov (1966, 1968, 1970, 1974), skriptum, spoluautor; Lehrbuch der slowakischen Sprache fftr Slawisten (1973, 1978), spoluautor; Manuel de slovaque a l'usage des slavisants (1973, 1981), spoluautor*, La lingua slovacca (1973), skriptum, spoluautor; Učebnik slovackogo jazyka dla slavistov (1975, 1978, 1983), spoluautor; Slovenský jazyk I (1977, 1979, 1982), skriptum, spoluautor; Malá encyklopédia žurnalistiky (1982), spoluautor; Slovák for slavicists (1976, 1985), spoluautor; Lo slovacco per gli italiani (1985), skriptum, spoluautor.

Budovičová Viera, 3. 1. 1929, PhDr., CSc, docentka, Katedra českého a slovenského jazyka, Filozofická fakulta Karlovej Univerzity v Prahe.

Slovní^ slovenského jazyka (1965), spoluautorka.

Quzássvová Klára> 15. 12. 1938, PhDr., CSc, zástupkyňa riaditeľa Jazykovedného ústavu L. Štúra SA? v Bratislave.

Slovník slovenského jazyka (1965), spoluautorka; Sémantická štruktúra slovenských deverbatív (1974); Československý slovník (1975), spoluautorka; Východiská morfémovej analýzy (morfematika, slovotvorba, 1985), spoluautorka.

Darovec Miloslav. 1. 3. 1929, PhDr., CSc, docent, Katedra slovenského jazyka, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Lehrbuch der slowakischen Sprache fUr Slawisten (1972), spoluautor; Manuel de slovaque a í'usage des slavisants (1973), spoluautor; Učebnik slovackogo jazyka dľa slavistov (1975), spoluautor; Slovák for Slavists (1976), spoluautor.

Dolník Jurai. 20. 8. 1942, PhDr., CSc, odborný asistent, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, K.tedra slovenského jazyka.

Droppová Ľubica. 22. 3. 1935, PhDr., CSc, odborná asistentka, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra etnografie a folkloristiky.

Československá vlastiveda, díl III. Lidová kultúra (1968), spoluautorka; Slavistika. Národopis (1970), spoluautorka; Vajnory (1978), spoluautorka; Stará Turá (1983), spoluautorka.

Pindra Ján. 25. 3. 1934, PhDr., DrSc., profesor, Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, vedúci katedry.

Poznámky o súčasnom umeleckom prednese (1969); Recitácia, recitátor, režisér (1971); 'Teória vyučovania slovenského jazyka (1972), spoluautor; Umenie prednesú (1974, 1979); Cvičenia zo štylistiky (1974, 1979), spoluautor; Umelecký prednes prózy (1975); Slovník literárnovednýeh termínov (1979), spoluautor; Cvičebné texty zo slohu, skriptum (1982); Slovenský jazyk a sloh (1983), spoluautor; Ústny prejav a umelecký prednes (v tlači).

GašPariková Viera. 15. 4. 1928, PhDr., CSc, vedúca vedecká pracovníčka Národopisného dstavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

Pereôko belavé, červený dolomán (1955), spoluautorka; Zbojník Michal Vdovec v histórii a folklóre gemerského ľudu (1964); Zbojník Mišo Vdovčík (1966); Spievajúca lipka. Rozprávky západných Slovanov (1972-1981, sedem jazykových mutácií), spoluautorka; Zbojnícki dar. Polskie i sXowackie opowiadanla tatrzanskie (1976), spoluautorka; Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier (1979); Skarb w garneu. Humor ludowy sXowian zachodnich (1979, 2. vyd. v,tlači), spoluautorka; Ostrovtipné príbehy a veliké cigánstva i žarty. Humor a satira v rozprávaniach slovenského ľudu (1980, 2. vyd. 1981); Interetnické vzťahy vo folklóre karpatskej oblasti. Editorka zborníka štádií domácich a zahraničných autorov. Úvod, zostavenie, štúdia (1980); sXoneczny kon. Bajki sXowackie (1981); Rozprávky ňaničky žofky - Zsofka néni meséi.(1984), spoluautorka komentárov; Zlatá podkova, zlaté pero^ zlatý vlas. Čarovné rozprávky slovenského ľudu I-II (1984-1985); Slowakische Volksmärchen (v tlači); Folklór socialnogo protesta karpatsko-balkanskogo regiona XVII - XX vv. (v redakcii), spoluautorka a spoluredaktorka; Slovenská ľudová próza a jej súčasné vývinové tendencie (v tlači).

Prekladová literatára: Dcéra slnka. Rozprávky gruzínskeho ľudu (1981); Ako líška prekabátila vlka (1982); Mocný Janko (1983); Dni v diaľke (1984).

Habovštiak Anton. 22. 9. 1924, PhDr., CSc, vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ustav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. 1. vyd. (1964), spoluautor; Oravské nárečia (1965); Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus (1968), spoluautor; Hviezdoslav a slovenčina (1969); Oravské chotárne názvy (1970); Slovník slovenských nárečí, Ukážkový zväzok (1980), spoluautor; Oravci o svojej minulosti (1983); Atlas slovenského jazyka IV (1984).

Ako člen Zväzu slovenských spisovateľov vydal 18 knižných prozaických publikácií.

Habovštiaková Katarína. 18. 5. 1929, PhDr., CSc., docentka Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta v Nitre.

Slovenčina pre ľudoyó kurzy (1960, 1962), spoluautorka; Konverzačná príručka maaarčiny pre pokročilých (1961, 1967), spoluautorka; Szlovák társalgási kézikônyv (1962), spoluautorka; Slovník slovenského jazyka (1963-1964), spoluautorka; Slovník českých a slovenských slavistov (1963)$ Československé práce o jazyce, dejinách a kultúre slovanských národu od r. 1760 (1972), spoluautorka; Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia (1973), spoluautorka; Magyar-szlovák frazeológiai szótár (19SÔ, 1984), spoluautorka; Encyklopédia slovenských spisovateľov (1984), spoluautorka; Frazeológia pre školy (v tlači), spoluautorka; Textová príručka pre základy slavistiky (v tlači), spoluautorka; Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska (v tlači).

Horecký Ján, 8.1. 1920, PhDr., DrSc., prof., vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Lud. Štúra SAV v Bratislave.

Fonológia latinčiny (1949), Základy slovenskej terminológie (1956), Kultúra slovenského slova (1956, 1958), Rusko-slovenský technický slovník (1956), spoluautor, Slovotvorná sústava slovenčiny (1959), Ôesko-slovenský vojenský slovník (1962, 1976), spoluautor? Morfematická štruktúra slovenčiny (1964); Nemecko-slovenský energetický slovník (1969), spoluautor; Slovenská lexikografia 1 (1971); Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny (1975); Úvod ôo jazykovedy (1975), skriptum; Základy jazykovedy (1978); Slovník jazykovedných termínov (1979)• spoluautorj Súčasný slovenský jazyk - lexikológia (1980), spoluautor; Spoločnosti a jazyk (1982); Vývin a teória jazyka (1983); spoluautor; Slovenčina v našom živote (v tlači).

Horváthova Emília, 23. 5. 1931, PhDr., CSc, docentka, Katedra etnografie a folkloristiky, vedúca Oddelenia etnológie, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Cigáni na Slovensku (1964); Stručný dotazník pre výskum ľudového liečenia (1969); Návod na výskum rodinných zvykov (1971); Banícka dedina Žakarovce (1956), spoluautorka; Československá vlastiveda III. Lidová kultúra (1968), spoluautorka; Die slowakische Volkskultur (1972), spoluautorka; Horehronie II (1974), spoluautorka; lud II. časť (1975), spoluautorka; Rok vo zvykoch nášho ľudu (1986).

Hučko Ján. 7. 3.1929, PhDr., DrSc, profesor, Katedra československých dejín a archívnictva, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci katedry.

Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, život a dielo (1965); Michal Miloslav Hodža (1970); Sociálne zloženia a pôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie (1974); Ctiboh Zoch (1978); Život a dielo Ľudovíta Štúra (1984).

Kačala Ján. 8. 4. 1937, PhDr., DrSc., vedúci vedecký pracom nik, Jazykovedný ústav L. átúra SAV, riediteľ.

Slovník slovenského jazyka 5 (1965), spoluautor; Doplnok v slovenčine (1971); Kapitoly o slovenčine (1976), spoluautor a odborný redaktor; Krátky slovník slovenského jazyka (v tlači), spoluautor, vedecký redaktor.

Kerulová Marta. 4. 4. 1951, PhDr., CSc, odborná asistentka, Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta v Nitre.

Konfederáková Galina. 2. 4. 1940, PhDr., CSc, odborná asistentka, Katedra ruského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Praktikum zo súčasnej ruštiny (lexikológia) (1976), spoluautorke; Praktická príručka ruského jazyka, časť 1, 2, 3, 4 (1977, 1979, 1980, 1982), spoluautorka; Lexikálne cvičenia z ruštiny (1984); Nekotoryje sinonimičeskije sredstva vyraženija atributivnoj posessivnosti v russkom jazyke (1977); Vyrazeníje posessivnych otnošenij formoj rod. pad. v russkom jazyke v sopostavlenii so slovackim (1982); Vyrazeníje v sopostavlenii s ukrainskim i Slovackim jazykami (1983); Dateľnyj posessivnyj v sovremennom russkom jazyke v sopostavlenii so slovackim (1983); Nekotoryje voprosy specifiki praktičeskih zaňatij po leksike russkogo jazyka na perevodčeskom otdelenii (1985); Posessivnyje konštrukcii s bespredložnym dateľným, padežom (na materiále russkogo, ukrainakogo L slovackogo jazykov) (1986).

Májeková Helena. 28. 8. 1952, PhDr., CSc, odborná asistentka, Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Mars i na Richard. 4. 5. 1923, PhDr., DrSc, vedúci vedecký pracovník - konzultant, Ústav historických vied SAV v Bratislave.

Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I-II (1959);' Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I (1971); Štúdie k Slovenskému diplomatáru 1/1-2 (1971, 1973); Metodov boj (1985);

Michálek Ján. 12, 3. 1932, PhDr., CSc, docent, Katedra etnografie a folkloristiky, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci katedry.

Zo živých prameňov; výber zo slovenskej ľudovej slovesností (1960); Studnička. Zo slovenských ľudových piesní, hier, hádaniek, porekladiel, prísloví a rozprávok (1962); Havran a líška. Slovenské ľudové rozprávky (1964, 1966); Pavol Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti. Výber (1969); Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou (1971); Čarovné zrkadlo. Výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti (1973, 1983); SNP v ľudovej tvorbe (1974), spoluautor; Liptovská Teplička (1973), zoatavovatel; Stará Turá (1983), spoluautor; Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu (1985).

Mistrík Jozef. 2. 2. 1921, PhDr., DrSc, profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Intonácia rozhlasovej reči (1961); Slovosled a vetosled v slovenčine (1965); Morfológia slovenského jazyka (1966), spoluautor; Kompozícia jazykového prejavu (1969);

Frekvencia slov v slovenčine (1969); Štylistika slovenského jazyka (1961, 1965, 1965, 1970, 1977); Slovenčina pre každého (1967, 1971); Hovory s recitátorom (1971); Hľadanie profilu básne (1972); Exakte Typológie von Texten (1973); Úvahy s recitátorom (1974); Žánre vecnej literatáry (1975); Retrográdny slovník slovenčiny (1976); Štruktára textu (1976); Slovník tlače (1966); Kapitolky zo štylistiky (1977); Rétorika (1978, 1980); Hovory s recitátorom (v češtine 1978); Dramatický text (1979); Rýchle čítanie (1980, 1982); Učebnik slovackogo jazyka dla YUZ-ov (1982); Basic Slovák (1983, 1985); Jazyk a reč (1984); Moderná slovenčina (19Ô4); Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine (1985); Štylistika (1985); Frekvenčný slovník posunkovej reči (v tlači); Gramatika slovackogo jazyka (1985); Rétorika pre učiteľov vysokých škôl (1985); Teória a prax Socialistického zväzu mládeže (1985), spoluautor.

Mlacek Jozef. 30. 7. 1937, PhDr., CSc, docent, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Zo syntaxe frazeologických jednotiek (1972); Slovenská frazeológia (1977, 1984).

Palkovič Pavol. 14. 6. 1930, PhDr., CSc., docent, Katedra divadelnej a filmovej vedy, Divadelná fakulta VŠMU v Bratislave, vedáci katedry.

Jozef.Gregor Tajovský, realistický dramatik slovenskej predprevratovej dediny (1972); Dialógy s Tajovským (1972); Interpretácia klasiky v sdčasnom divadle (1985); Cestami rozhlasovej tvorby (1986); Stručné dejiny slovenskej a českej literatáry (1984), spoluautor.

Ruščák František, 15. U. 1941, PhDr., CSc, Katedra slovenského jazyka a literatáry, Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, vedúci katedry.

Nácvik invencie, kompozície a štylizácie na hodinách slohu (1971), skriptum.

Ruttkav. Fraňo. 4. 9. 1928, PhDr. DrSc, profesor, Katedra teórie a dejín žurnalistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, vedáci katedry.

Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby (1961); Prehľad dejín slovenského novinárstva do reku 1861 (1962); Samuel Jurkoviô - priekopník slovenského družstevníctva (1963, 1965); Samuel Jurkoviô - priekopník európskeho družstevníctva (197o); Ľudovít Štár ako zakladateľ modernej slovenskej žurnalistiky (1966); Prehľad dejín slovenského novinárstva od najstarších ôias po rok 1918 (1968); Prvé ávernó družstvo v Európe (v slovenčine, ruštine, angličtine a v nemčine, 1970); Ľudovít Štár (1815 - 1856) (1971) (v slovenčine, ruštine, angličtine a v nemčine); Novinárske osobnosti I. (1971); Slovenské robotnícke novinárstvo do konca prvej svetovej vojny (v tlači); Začiatky slovenskej robotníckej žurnalistiky (1976); Robotnícka žurnalistika v sociálnom a v národnom hnutí Slovákov (1897 - 1918) (1980); Ľudovít Štár ako novinár (1982); Ľudovít Štár ako publicista a tvorca slovenskej politickej žurnalistiky (1982); Československé dejiny žurnalistiky II. Slovenský periodický tisk do roku 1918 (1984); Novinárske osobnosti II. (1986), Slovenský život a žurnalistika (v tlači).

Sabol Ján, 25. 1. 1939, PhDr., CSc, docent, Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pilozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.

Základy exaktného rozboru verša (1969), spoluautor; Prozodická sústava slovenčiny (1977); Základy akustickej fonetiky (1978, 1979), spoluautor, skriptum; Úvod do štúdia jazykov (1981, 1984), spoluautor; Ponetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru (1982), skriptum; Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie (1983), skriptum; Ľudovít Novák. Personálna bibliografia (1985), spoluautor; Štatistika. Exaktné metódy v jazykovede a v literárnej vede (1986), spoluautor, skriptum.

Servátka Marián, 7. 11. 1951, PhDr., odborný asistent, Katedra slavistiky a indoeuropeistiky, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Lektorské cvičenia z poľského jazyka I., skriptum (1981), spoluautor; Podstawy jezyka slowackiego (1983); Mini-rozmówki , siowackie (1984), spoluautor; Jezyk siowacki dla samoukov (v tlači).

Štepán Josef. 6. 2. 1945, PhDr., CSc., odborný asistent, Katedra českého a slovenského jazyka, Pilozofická fakulta Univerzity Karlovy v Prahe.

Složité souvetí s retezcevou závislostí (1977); čas ve vete a textu (v tlači).

Švagrovakv Štefan. 11. 3. 1931, PhDr., CSc., docent, Katedra ruského jazyka a literatúry, Pilozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Ruština pre technikov (1965)t spoluautor; Ruština pre poslucháčov a vedeckých ašpirantov Stavebnej fakulty (1970), spoluautor; Krátka gramatika ruského jazyka (1976); Náčrt ruskej jednojazyčnej a dvojjazyčnej lexikografie (1978), skriptá; Lexikológia ruského jazyka (1979); Lexikológia ruského jazyka (1979); Lexikológia ruského jazyka. Chrestomatia (1983).

Vatral Jozef. 17. 2. 1945, PhDr., CSc, Katedra teórie a dejín žurnalistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Náčrt vývinu slovenskej žurnalistiky po roku 1944/45 (1976); Slovenská žurnalistika v rokoch 1918 - 1944 (1979), skriptum.

Žigo Pavol. 25. 4. 1953, PhDr., CSc, odborný asistent, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

O B S A H

Predhovor

Bohumír Bachratý

SÚČASNÉ SLOVENSKÉ MALIARSTVO, SOCHÁRSTVO A GRAFIKA

Eugénia Bajzíková

INTERPRETÁCIA KOMPOZÍCIE PANGHARTOV IVANA HU**DE**CA

Peter Baláž

SLOVENČINA AKO CUDZÍ JAZYK

Viera Budovičová

OHLAS DIELA JÁNA HOLLÉHO V ČECHÁCH

Klára ^Buzássyová

TVORENIE ABSTRAKT V SÚČASNEJ SLOVENČINE

Miloslav Darovec

VÍVIN NÁZOROV NA SLOVOSLED V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Juraj Dolník

PARONYMÁ V SLOVENČINE A **ICH** ŠTYLISTICKÉ VYUŽITIE

tubica Droppová

SOCIÁLNA A REVOLUČNÁ TEMATIKA V ĽUDOVEJ PIESNI

Ján Pindra

INVARIANTNOSŤ SLOHOVÉHO VÝZNAMU

Viera Gašparíková

Anton Habovštiak

TVORBA L. N. JÉGÉHO VO VZÍAHU K ORAVSKÝM NÁREČIAM

Katarína Habovštiaková

PÔSOBENIE VÝVINU" GRAMATICKEJ STAVBY NA VÝVIN SLOVNEJ ZÁSOBY

Ján Horecký

SLOVNÁ ZÁSOBA ŠTÚROVSKEJ SLOVENČINY

Emília Horváthova

INICIAČNÉ OBRADY MLÁDEŽE NA SLOVENSKU

Jám Huôko

ĽUDOVÍT ŠTÚR A DNEŠOK

Ján Kačala

SÉMANTIKA VO VETE

Marta Keruľová

KONTAKTY STARŠEJ SLOVENSKEJ LITERATÚRY S EURÓPSKYMI LITERATÚRAMI

Galina Konfederáková

K TEORETICKÝM A METODICKÝM PROBLÉMOM POROVNÁVACIEHO ŠTÚDIA RUSKEJ A SLOVENSKEJ ŠTYLISTIKY

Helena Májeková

SLOVENSKÁ HUMANISTICKÁ POÉZIA V LITERÁRNOM KONTEXTE

Richard Marsina

VÝZNAM METODA V DEJINÁCH VEÍKEJ MORAVY

Ján Michálek

SPOMIENKOVÉ ROZPRÁVANIE V SYSTÉME ÍUDOVEJ PRÓZY

Jozef Mistrík 319
MODERNÍ PONÍMANIE SLOVOSLEDU V SLOVENČINE

Jozef Mlaoek 33i
O DVOCH SLOVENSKÝCH KONCEPCIÁCH V KLASIFIKÁCII ŠTÝLOV

Pavol Palkovič 345
INTERPRETÁCIA KLASIKY V SÚČASNOM DIVADLE

František Ruščák 355
ŠPECIFIKÁ LISTOVÝCH TEXTOV

Prano Ruttkay 35y
SLOVENSKÉ NOVINÁRSTVO V BOJI PROTI FAŠIZMU A ZA OBRANU REPUBLIKY

Ján Sabol 39i
PRÍZVUK V SLOVENČINE

Marián Servátka 413
OTÁZKY JAZYKOVEJ INTERFERENCIE V SLOVENSKOM JAZYKU NA SPIŠI V POĽSKU

Josef Štepán **427**
KE ZMENÁM V SYNTAXI SOUČASNÉ ČEŠTINY

Štefan Švagrovský 443
MICHAIL PIODOROVIČ RAJEVSKIJ A JEHO KONTAKTY 30 SLOVÁKMI

Jozef Vatrál 455
PERIODICKÁ TLAČ SPOLOČENSKÝCH ORGANIZÁCIÍ V **SSR**

Pavol Žigo 469
ŠTYLISTIKA ZÁPISOV Z VYPOČÚVANIA SVEDKOV V" PRED-SPISOVNOM OBDOBÍ SLOVENČINY

Daniela Auguatinaka

BIBLIOGRAFICKÝ PREHÍAD PREDNÁŠOK PODLÁ ZBORNÍKOV SAS ZA 15 ROKOV

Daniela Auguatinska

INFORMÁCIE O AUTOROCH A ICH NAJVÝZNAMNEJŠÍCH KNIŽNÝCH PUBLIKÁCIÁCH

REDAKCIA INTERNÝCH PUBLIKÁCIÍ

Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou vydavateľstva

STUDIA ACADEMICA SLOVACA 15

Prednášky XXII. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, n. p., Bratislava, Hutbanovo nám. 3 v auguste 1986, ako svoju 10 002 publikáciu.

Vedecký a zodpovedný redaktor Jozef Mistrík

Vytlačili Nitrianske tlačiarne, n.p., Nitra
Rozsah 24,18 AH, 24,67 VH
1. vydanie. Náklad 300 výtlačkov

63 - 090 - 86
12a